

ВІСНИК

Луганський
державний університет
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИПУСК

Частина 1

2'2011

ВІСНИК

Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

ОПЕРАТИВНА ОБСТАНОВКА,
ЇЇ АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА У СФЕРІ
ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ
КАРНОГО РОЗШУКУ ОВС УКРАЇНИ

Спеціальний випуск № 2

У двох частинах

Частина 1

Луганськ
2011

УДК 351.746.2(063)
ББК 67.99(4Укр)401я43
Р-60

ВІСНИК

СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИПУСК № 2-2011

Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

*Науково-теоретичний журнал * Виходить щоквартально * Заснований 1997 року * Засновник і видавець: Луганський державний університет внутрішніх справ * Реєстраційне свідоцтво КВ № 15990-4462 ПР, видане Міністерством юстиції України 20.11.2009 р. * Включений до переліку фахових видань ВАК України з юридичних наук *

Редакційна колегія:

<i>Комарицький В.М.</i>	- канд. юрид. наук, доц. (головний редактор)
<i>Бараненко Б.І.</i>	- канд. юрид. наук, проф. (заст. гол. редактора)
<i>Левченко О.І.</i>	- канд. юрид. наук, доц. (відповідальний редактор)
<i>Антонов К.В.</i>	- д-р юрид. наук, проф.
<i>Бурбело О.А.</i>	- д-р екон. наук, проф.
<i>Дудоров О.О.</i>	- д-р юрид. наук, проф.
<i>Іщенко А.В.</i>	- д-р юрид. наук, проф.
<i>Козаченко І.П.</i>	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. АІПрН України
<i>Лазор Л.І.</i>	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. АІПрН України
<i>Погорецький М.А.</i>	- д-р юрид. наук, проф.
<i>Сегай М.Я.</i>	- д-р юрид. наук, проф., акад. АІПрН України
<i>Курочка М.Й.</i>	- канд. юрид. наук, доц.
<i>Бірюков В.В.</i>	- канд. юрид. наук, доц.
<i>Сілоков В.О.</i>	- канд. юрид. наук, доц.
<i>Бабічев Д.О.</i>	- канд. юрид. наук

Рекомендовано до друку вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка (протокол № 6 від 24 грудня 2010 року)

У даному спеціальному випуску публікуються наукові статті, доповіді й повідомлення вчених-юристів, ад'юнктів (аспірантів), здобувачів, курсантів, студентів і практиків з питань наукового забезпечення вдосконалення та розвитку оперативно-розшукової діяльності в Україні.

Статті публікуються в авторській редакції.

✉ Україна, 91493, Луганськ, сел. Ювілейне, вул. Генерала Дідоренка, 4.
Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
☎ 35-11-57, 35-11-40, факс 93-50-77.

© Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, 2011

Б.И. Бараненко*

**МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ ИЗУЧЕНИЯ
И АНАЛИЗА ОПЕРАТИВНОЙ ОБСТАНОВКИ
ОРГАНАМИ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
(В СФЕРЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ УГОЛОВНОГО РОЗЫСКА)**

Термин "оперативная обстановка" давно уже вошел в систему категорий, принятых теорией и практикой ОРД. В понятийно-содержательном отношении эта категория подвергалась научным исследованиям на протяжении почти пятидесятилетнего советского периода жизни нашего общества (М.П. Лашин, П.Н. Назаров, Б.И. Бараненко, В.А. Лукашов, Н.Т. Михайлюк, В.Г. Самойлов, Г.К. Синилов, А.Г. Лекарь, Б.Г. Морохин, В.Н. Брызгалов, А.И. Силаев, К.К. Горяинов и др.), а также и сегодня привлекает внимание отечественных ученых (А.Н. Бандурка, Г.М. Бирюков, В.Д. Пчолкин, И.Р. Шинкаренко и др.).

Однако, следует признать, что единства в определении содержания данного понятия на сегодня фактически не существует. Впрочем, этого, как нам представляется, и нельзя достичь по причине изначальной невозможности определить весь круг явлений и процессов окружающей действительности, охватываемых в той или иной мере данным содержанием.

С учетом вышесказанного, мы позволим себе в настоящем докладе оставить в стороне, пожалуй, и ненужную полемику относительно того, кто и как определяет понятие оперативной обстановки, его содержания и т.п.

* Заведующий НИЛ по проблемам ОРД ЛГУВД, ведущий научный сотрудник ГНИИ МВД Украины, кандидат юридических наук, профессор.

Нам представляється більш цілесобразним зосередити увагу на розгляді методологічної функції вивчення та оцінки оперативної обстановки та значення даної функції для практики ОРД. В цьому відношенні дуже важливо, на наш погляд, з'ясувати двоедину роль вказаної функції, а саме, як інструмента пізнання, являючогося по суті головним, основопологаючим ланкою в усій оперативно-розшуковій діяльності, так і інструмента втілення отриманих оціночних знань в практичні рішення.

Ми вважаємо, що досягнуте визнання в сучасному науковому світі єдиності та нерозривності вищевказаних двох сфер методології дає підґрунтя сутності оперативної обстановки усвідомити, як в гносеологічній її ролі, так і в практичній, орієнтованій на безпосереднє виконання завдань ОРД. Даному підходу цілком відповідає і загальноприйняте структурування власне категорії "методологія", в якій науковедіння виділяє:

- 1) основи методології: філософія, логіка, психологія, інформатика, системний аналіз і др.;
- 2) характеристику діяльності (пізнавальної та практичної), як то: її особливості, принципи, умови, норми і т.д.;
- 3) змістову структуру діяльності: суб'єкт, об'єкт, предмет, форми, засоби, методи, результати такої;
- 4) часову структуру діяльності: фази, стадії, етапи.
- 5) технологію виконання робіт та рішення завдань: алгоритми, способи, прийоми і др.

Стержневим же елементом, пронизуючим кожен з вищевказаних складових методології, є об'єкт (об'єкти) пізнавальної та практичної діяльності.

В контексті сказаного представляється доречним привести відомий з історії ВОВ епізод, пов'язаний з доповіддю Г.К. Жукова І.В. Сталіну плану по виходу з кризового положення під Москвою. Коли Григорій Константинович охарактеризував передбачувані дії опонента, знаходячись при цьому поряд членом Воєнного Радис з іронією спитав у

Жукова, а откуда ему известны планы гитлеровцев? На это он ответил, что они ему не известны, но анализ театра военных действий указывает на то, что немцы будут действовать именно так, но не иначе. В данном примере мы видим, что главным объектом анализа и оценки выступал театр военных действий, что и должно иметь место при изучении и оценке военной обстановки.

Аналогично и в анализе оперативной обстановки главное место должно отводиться изучению непосредственных объектов, на которые направлена оперативно-розыскная деятельность. Бесспорно, что таковые являются центральными элементами рассматриваемой категории. И конечно же, по нашему убеждению, речь должна идти, в первую очередь, о получении и изучении оперативно-розыскной характеристики данных объектов, как наиболее адекватной информационной модели каждого из них.

Без такого изучения, судя по самой практике оперативно-розыскной деятельности, эффективное воздействие на указанные объекты (как то: отдельные лица криминальной направленности, групповые преступные формирования, их преступная деятельность и т.п.) почти невозможно, ибо в таком случае оно превращается в механический набор разрозненных оперативно-розыскных мер, средств и методов.

Сегодня это наиболее ощущается на таком направлении ОРД, как предупреждение преступлений по линии уголовного розыска. В частности, доля предотвращенных и пресеченных преступлений в общем их зарегистрированном массиве из года в год составляет всего в пределах одного с лишним процента, а по тяжким и особо тяжким преступлениям и того ниже. Особо следовало бы обратить внимание на низкий уровень предотвращения уголовным розыском преступлений со стороны лиц, ранее совершавших преступления, криминальная активность которых за последние годы увеличивается. Так, уровень рецидива в прошлом году по тяжким и особо тяжким преступлениям составил 31,9%, заметно превысив соответствующий показатель 2008 года. Крайне тревожными выглядят долевые показатели рецидива: бандитизма (45%), умышленных убийств (31,7%), в том числе двух и более лиц

(45,3%), а также заказных убийств, убийств с использованием огнестрельного оружия, изнасилований и др.¹.

И вообще у нас есть основания утверждать в контексте сказанного, что предупреждение преступлений не только не является приоритетным для подразделений уголовного розыска, но и вовсе почти исключенным из основных направлений их работы. К примеру, оно не нашло даже своего отображения в действующем Положении о Департаменте уголовного розыска МВД Украины. К тому же существующая система статистической отчетности практически на сегодня не отслеживает результатов этого направления работы.

По нашему мнению, приведенные данные в сочетании с иными показателями характеристики преступлений, а также с данными относительно социальной, социально-экономической, демографической, психологической структуры личности преступников не менее негативно сказываются и на результатах раскрытия и последующего расследования преступлений, розыска преступников, защиты участников уголовного судопроизводства и субъектов ОРД.

Поэтому, надо полагать, изучение и анализ оперативной обстановки, особенно в плоскости получения и воплощения в практике системных знаний об оперативно-розыскной характеристике объектов ОРД, охватываемых этой обстановкой, должно занимать не рядовое, а одно из ведущих мест в организации и практическом выполнении задач оперативно-розыскной деятельности.

К понятию оперативно-розыскной характеристики объектов ОРД постоянно обращаются и ученые (в теоретическом плане), и практики. Однако, ни в предметно-содержательном, ни в сущностном отношении оно до сих пор так не определено. Вероятно, поэтому авторы ряда научных работ, оперируя рассматриваемой категорией, либо напрямую отождествляют ее с криминалистиче-

¹ См.: Аналітична довідка "Аналіз стану злочинності в Україні в 2002-2008 роках та прогноз її розвитку на найближчі роки". - К., ДНДІ МВС України. Вих. №41/308 від 06.03.2009 р.

ской характеристикой преступлений¹, либо механически наполняют ее элементами криминалистической, криминологической и уголовно-правовой характеристик².

Такие модели оперативной обстановки не могут удовлетворить практику ОРД, ибо они далеко не в полной мере, а главное, – вне системной связи с деятельностным содержанием ОРД отображают те стороны социальной действительности, специальное целенаправленное познание которых (объективное восприятие, изучение, анализ, оценка) подчинено задаче обнаружения и фиксации фактических данных об отдельных лицах и группах, совершающих преступления, а также о подготавливаемых этими лицами и совершенных ими преступлениях.

Как показывает изучение существующей на сегодня практики органов внутренних дел по проведению анализа оперативной обстановки по линии уголовного розыска, самым слабым звеном в ней является недостаточное представление об объектах этого изучения, ограниченный охват им окружающей среды.

Современное же развитие методологии науки, в том числе и ОРД, создает все предпосылки для системного представления об объекте (объектах), познаваемых при изучении оперативной обстановки.

Это означает, что при таком подходе задачи анализа должны выходить за рамки эмпирического познания и описания отдельных элементов изучаемых при этом объектов. Здесь следует выяс-

¹ См.: Худяков Ю.М. Значение и содержание оперативно-тактической характеристики для раскрытия преступлений отдельных видов/ Проблемы совершенствования деятельности аппаратов милиции и криминалистических подразделений. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1979. – Вып.2. – С. 44-53; Кузьмин А.Н. Предупреждение оперативно-розыскными мерами корыстных преступлений, совершаемых в системе торговли промышленными товарами: автореферат диссертации к.ю.н. – М.: МВШМ МВД СССР, 1984. – С. 9-10.

² См.: Картавенко М.С. Правовые, организационные и тактические проблемы предотвращения и раскрытия спекуляции: Диссертация к.ю.н. – М.: МВШМ МВД СССР, 1982. – С. 17-18; Ортинский В.Л., Клюс В.В. Незаконне підприємництво: деякі елементи оперативно-розшукової характеристики/Шляхи вдосконалення оперативно-розшукової діяльності: збірник наукових праць. – Львів, Львівський інститут внутрішніх справ при НАВС України, 2002. – Вип. 2(1). – С.1-7.

нять их системные отношения, выделять наиболее устойчивые и поддающиеся логическому объяснению и объективной оценке связи, которые существенно влияют на свойства этих объектов, а, потому и на достижение целей и конечных результатов анализа.

В решении данного вопроса требуется, на наш взгляд, некоторое уточнение трактовки исследуемых при изучении оперативной обстановки объектов. Известно, что в философской литературе под объектом понимается то, что противостоит субъекту в познавательной и практической деятельности, или этот объект рассматривается как часть объективной реальности, с которой взаимодействует субъект в процессе познания. Следовательно любая объективная реальность может стать объектом изучения лишь в отношениях с субъектом познавательной или практической деятельности¹.

Здесь следует особо заметить, что объекты, включаемые в изучение оперативной обстановки, по анализируемым при этом явлениям и процессам, не идентичны в целом объекту (объектам) ОРД, поскольку содержанием первых охватываются, помимо определенных лиц, групп, их допреступной и преступной деятельности, также те или иные элементы окружающей социальной, социально-экономической, социально-психологической, природной среды. Хотя в детерминистическом отношении и первые, и вторые элементы взаимосвязаны.

Говоря о познаваемых в ходе анализа объектах, необходимо исходить из раздельного представления о собственно этих объектах (их видах, формах, природе), а также о полученных знаниях о них, что с позиций гносеологического подхода ни одно и то же². Для проведения анализа это имеет существенное значение, ибо зная соответствующие объекты, так или иначе влияющие на оперативную обстановку, мы открываем для себя возможность вычленять их из окружающей среды и подвергать необходимому изучению. Знания же о них - это по сути информационные их

¹ См.: Шаповалов В.Ф. Основы философии современности. К итогам XX века. - М., 1998. - С. 73-74.

² См.: Шедровицкий Г.П. Философия. Наука. Методология. - М.: Наука, 1997. - С. 205.

моделі, в сукупності формуючі кінцеве системне представлення о стані оперативної обстановки, в цілому склалася в умовах конкретного простору і часу, в тому числі о закономірностях, визначивши це стан. Тому, оперуючи інформацією об оперативній обстановці, варто пам'ятати, що її об'єктивність може бути досягнута лише при умові досягнення повної адекватності отриманих знань відносно всіх об'єктів, підлягавших вивченню.

Вище ми відзначали, що за своїм змістом оперативна обстановка – утворення суттєво більша і різностороння в порівнянні з об'єктами ОРД, хоча останні в значимій мірі визначаються саме цією обстановкою, однак, з тим суттєвим уточненням, що до згаданих об'єктів можуть бути віднесені тільки такі дані (особи, групи, їх особливе допустиме поведіння, підготовлювані і здійснювані ними правопорушення, причини і умови останніх і т.д.), на які можуть і повинні бути спрямовані оперативно-розшукові заходи і засоби впливу, передбачені законом.

В такому розумінні об'єкта (об'єктів) ОРД в найбільшій мірі проявляється феномен правопорушної діяльності, глибоко досліджений Н.С. Карповим. В частині, як, відзначає даний автор, її характер визначається конкретними видами правопорушень, їх цілями, умовами здійснення і іншими обставинами, в силу чого кожному такому виду притаманний свій специфічний набір заходів, методів, і способів правопорушних дій¹. Варто вважати, що саме згадані і інші аналогічні елементи правопорушної діяльності і лежать в основі предметного змісту об'єкта оперативно-розшукової діяльності.

Тут слід зауважити, що оперативно-розшукова характеристика згаданого об'єкта, представляючи, як ми вже відзначали, складну його інформаційну модель, в дійсності являється об'єктивним відображенням постійно змінюваної оперативної обстановки, в тому числі, природно, і наслідків

¹ См.: Карпов Н.С. Злочинна діяльність: монографія / Карпов Н. С. - К.: Вид-во Семенко Сергія, 2004. - С. 15.

оперативно-розсыского воздействия на нее. На этом пересечении соответствующая информация, *во-первых*, зарождается и берет свое исходное начало, а *во-вторых*, здесь же она продолжает "работать", т.е. включается в обеспечение непосредственного осуществления ОРД.

В частности, речь может идти об отражении изменений в состоянии и структуре преступности, а также, влияющих на эти изменения, социальных, экономических, правоохранительных процессов и т.п. Главное же, – отображаются изменения, происходящих в определенных слоях социальной среды, относимых в практике ОРД к оперативным контингентам.

Особая роль указанной информации состоит в том, что она способна отображать конкретную преступную деятельность отдельных лиц или групп, в том числе и ее поэтапное развитие (до-преступное поведение, приготовление преступлений, их совершение, постпреступное поведение и т.п.).

Все вышесказанное имеет весьма важное методологическое значение в плане обеспечения изучения и анализа оперативной обстановки. Ведь известно, что в реальности проведение оперативно-розсыской деятельности сопряжено с постоянно возникающей у ее субъектов потребностью в расширении предметного представления о непосредственных объектах ОРД. И эту потребность традиционно связывают с информационно-аналитическим обеспечением ОРД, что, главным образом, и сводится к изучению и оценке оперативной обстановки на различных уровнях выполнения задач ОРД.

Мы уже отмечали, что некоторые теоретики содержание оперативно-розсыской характеристики объектов ОРД усматривают либо в криминалистической, либо в криминологической характеристике преступлений, либо в комплексе этих характеристик, а потому и информационное обеспечение анализа оперативной обстановки в значительной мере связывают с криминалистической, криминологической либо социальной в широком смысле информацией. С этим утверждением нельзя всецело согласиться.

На наш взгляд, множественность целей, задач оперативно-розыскной деятельности, соответствующих обязанностей оперативных подразделений, а также комплексность мер и средств этой деятельности, способов и источников ее информационного обеспечения и т.п. придают практически почти всей информации, используемой в ОРД, специфические признаки именно оперативно-розыскной информации. Это касается и анализа оперативной обстановки.

Иное дело, что указанная информация действительно во многом формируется за счет, находящихся на стыке с ОРД, криминологических, криминалистических, уголовно-правовых, психологических и других знаний.

Иначе говоря, речь идет о давно уже признанном междисциплинарном характере оперативно-розыскной информации. Однако, важно при этом подчеркнуть, что она в данном случае включает в себя не "чистые", а трансформированные отраслевые знания, т.е. информационные срезы, востребованные и адекватно используемые в процессе осуществления ОРД (как в познавательном, так и в практическом значении).

Так, говоря об использовании при анализе оперативной обстановки криминологических знаний, речь должна идти, в первую очередь, о получении и включении в него развернутых данных о состоянии, структуре, динамике преступности, ее причинах и иных детерминистических факторах (разумеется, в пределах определенных пространственных и временных границ)¹. Кроме того, сегодня на основе криминологических знаний в теории и практике ОРД сформировано и реализуется междисциплинарное понятие оперативно-профилактической информации. Причем, акцентируется внимание на специальной ее цели как информационного средства обеспечения своевременного выяв-

¹ О методиках проведения криминологического анализа оперативной обстановки см.: Бараненко Б.И., Ковалкин А.А. Криминологический анализ горрайорганами внутренних дел состояния, структуры и динамики преступности в городе (районе): Методическая разработка. - К.: РИО МВД УССР, 1980; Бараненко Б.И., Ковалкин А.А. Криминологический анализ преступности в городе (районе): Научно-практическое пособие. - К.: Филиал ВНИИ МВД СССР, 1981. - 104 с. и др.

ления и постановки на соответствующие виды учета лиц, подготавливающих совершение преступлений, и др. Известно также и о таком новом учении в теории ОРД, как оперативно-розыскная криминология¹.

Далее, из общей картины криминалистической характеристики преступлений (в том числе с учетом включения в нее отдельных уголовно-правовых признаков) интерес для анализа и оценки оперативной обстановки представляют, прежде всего, такие ее элементы, как:

- вид преступления;
- предмет преступного посягательства;
- типичные мотивы и цели совершения преступления;
- место, время и способ совершения преступления;
- орудия преступления;
- типичные источники материальной информации о преступлении;
- вероятностные психологические портреты преступников, а также возможное их криминальное окружение и др.

Ученые-криминалисты утверждают, что перечисленные и другие элементы криминалистической характеристики преступлений способствуют раскрытию и расследованию преступлений, позволяя адекватно выбирать для этого соответствующие пути и средства². Эти утверждения заслуживают внимания, ибо действительно данная характеристика, являясь внешним (материальным) и внутренним (психологическим) отображением в сознании людей преступной деятельности определенных лиц и групп, в том числе, включая ее цели, мотивы, выбор объектов (предметов) преступных посягательств, способов и средств их осуществления, а

¹ См.: Исиченко А.П. Оперативно-розыскная криминология: Учеб. пособие для вузов. - М.: ИНФРА-М, 2001. - 69 с.

² См.: Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории. - М., 1987; Салтевский М.В. О структуре криминалистической характеристики хулиганства в типичных следственных ситуациях // Криминалистика и судебная экспертиза. - К.: 1982. Вып. 25; Колесниченко А.Н., Коновалова В.Е. Криминалистическая характеристика преступлений: Учебное пособие. - Харьков, 1985 и др.

также достигнутые результаты и их последствия, служит информационно-ориентирующим началом в проведении оперативно-розыскных мер по раскрытию преступлений, совершенных неустановленными лицами.

Надо также сказать и о том, что статистическая повторяемость элементов криминологической и криминалистической характеристик преступлений несомненно позволяет прогнозировать совершение определенным оперативным контингентом отдельных видов преступлений, что весьма важно для их предотвращения, пресечения и профилактики.

В частности, речь может идти о признаках, указывающих на функционирование в зоне оперативного обслуживания профессиональных преступников (группировок), совершающих серьезные тяжкие (особо тяжкие) корыстные и корыстно-насильственных преступления, преступления против личности и т.п. И их анализ с соответствующей оценкой может послужить исходной информационной основой для позитивного влияния на развитие оперативной обстановки.

Однако, еще более существенное значение имеет преломление всех обозначенных выше элементов через призмы накопленных информационных массивов и текущих информационных потоков о криминогенных и криминальных процессах, происходящих на оперативно обслуживаемых территориях и объектах, особенно на соответствующих микросоциальных уровнях. Именно здесь, как свидетельствует практика, обнаруживается возможность выявления прямых зависимых связей между элементами криминологической и криминалистической характеристик преступлений и особенностями поведения и жизнедеятельности определенных лиц и групп, находящихся в поле оперативного контроля подразделений уголовного розыска. Реальное проявление этих зависимостей может выражаться в виде конкретных и потенциальных угроз относительно совершения этими лицами и группами преступлений, оказания противодействия правоохранительным органам и т.п.

Поэтому не случайно методологические аспекты такого комплексного (междисциплинарного) насыщения оперативно-розыск-

ной информации за последнее время активно разрабатываются оперативно-розыскной наукой. В частности это относится к специальным знаниям, сформированным в рамках научно-прикладных разработок проблем оперативно-розыскной криминологии, психологии оперативно-розыскной деятельности¹ и др.

Очевидно, что вышеизложенное определяет познавательную функцию оперативно-розыскной информации и в целом всего анализа оперативной обстановки.

Надо, однако, при этом отметить, что данная функция реализуется неодинаково по направленности, предметному содержанию и объемам получаемых, перерабатываемых и используемых сведений в зависимости от общего или видового изучения оперативной обстановки. В первом случае познание преследует более отдаленные организационные цели ОРД, а информация носит преимущественно общий, прогностический характер.

В частности, общий анализ оперативной обстановки позволяет оценить общее состояние преступности, ее структуру и динамику, в том числе уровень распространенности тех или иных видов преступлений, сопоставить обнаруженные тенденции с изменениями социальной среды на различных макросоциальных уровнях и т.д. В итоге это создает информационно-аналитические предпосылки для разработки перспективных (чаще всего годовых) планов борьбы с преступностью, укрепления оперативных позиций в определенных регионах, экономических зонах и т.п. Основными источниками информации для проведения такого анализа служат официальные статистические данные, информационные обзоры и т.п., в том числе относящиеся к деятельности иных государственных органов, учреждений и организаций, программы социального, экономического развития районов, городов, областей и т.д.

Во втором же случае мы имеем дело с обеспечением отдельных видовых направлений оперативно-розыскной деятельности,

¹ См.: Кондратьев Я.Ю., Бараненко Б.І., Пясецький А.І. та ін. Концепція психології оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ. – К.: РВВ МВС України. – 2001; Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності. Загальна частина: Навчальний посібник. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2003 и др.

в частности предупреждения и раскрытия отдельных видов преступлений, розыска преступников и т.д. Иначе говоря, речь идет о видовом анализе оперативной обстановки, при котором в информационный поток включаются, например, сведения: о распространности серийных тяжких и особо тяжких преступлений; об обороте в преступной среде огнестрельного оружия, боеприпасов, взрывных устройств; о межрегиональном перемещении преступного элемента, в частности участников организованных групп и преступных организаций; о возникновении этнических преступных группировок и т.д. Кроме того, устанавливаются и изучаются:

- наиболее типичные формы и способы совершения отдельных видов преступлений;
- социальные и психологические черты личности преступников, совершающих отдельные виды преступлений;
- оперативные контингенты, которые в силу вероятного преступного поведения должны находиться на оперативно-розыском либо профилактическом учете по видовой "оперативной окраске";
- основные показатели оперативно-розыскной деятельности по направлениям предупреждения и раскрытия отдельных видов преступлений и т.п.¹.

Видовой анализ оперативной обстановки преследует также цели более полного и глубокого выявления и изучения специфических причин и условий, способствующих совершению отдельных видов преступлений, включая их взаимосвязь с криминогенными факторами окружающей среды и т.д., а также в целом анализ и оценку уровня оперативно-профилактического наблюдения за криминогенной средой².

¹ О понятии и методике проведения видового анализа оперативной обстановки см.: Бараненко Б.И. Теоретические предпосылки видового анализа оперативной обстановки в деятельности органов внутренних дел по предупреждению и раскрытию преступлений. Криминологические проблемы борьбы с преступностью. - К.: РИО КВШ МВД СССР, 1985. - С. 13-24.

² Об исходных методологических аспектах информационного обеспечения такого наблюдения см.: Дидоренко Э.А., Овчинский С.С. Оперативно-профилактическое наблюдение. - К., 1982; Козаченко И.П. Оперативно-розыскная профилактика. - К., 1991 и др.

К источникам информации при проведении рассматриваемого вида анализа, в первую очередь, должны быть отнесены традиционные сведения информационно-аналитического назначения, например:

- первичные носители зафиксированных сведений о зарегистрированных, раскрытых, предотвращенных и пресеченных преступлениях, возбужденных уголовных делах и их движении (журналы регистрации, статистические карточки и т.п.);

- формы учета и регистрации заявлений и сообщений граждан, должностных лиц, общественных организаций; письменных поручений следователей; указаний прокурора; определений суда (в рамках уголовных дел, находящихся в их производстве);

- публикации в средствах массовой информации;

- законченные и рассмотренные судами уголовные дела и аналогичные (архивные) оперативно-розыскные дела;

- аналитические обобщения, информационные справки, докладные записки, статистические отчеты по отдельным направлениям борьбы с преступностью с применением оперативно-розыскных средств и методов.

При необходимости могут также использоваться методы социологического опроса населения, интервьюирования работников оперативных подразделений, в том числе получение оценочных мнений наиболее опытных оперативников, программированного изучения рабочих дел негласного аппарата и т.п.

При всем вышесказанном следует признать, что, несмотря на достаточную разработанность теоретических и прикладных аспектов изучения и анализа оперативной обстановки, традиционные подходы и способы информационного обеспечения этой работы уже не могут удовлетворять всех сегодняшних потребностей. На наш взгляд, главная причина этого заключается в устойчивом стереотипном отношении оперативных работников к оценке окружающей действительности, неумении видеть стремительно обновляющегося содержания многих ее элементов и т.п.

Так, например, при анализе и оценке демографического компонента в структуре оперативной обстановки, сегодня еще недостаточно учитывается то обстоятельство, что нынешнее развитие городов, особенно промышленных, существенно затрагива-

ет прилегающие к ним внегородские местности, формируя своеобразные конгломераты, упорядочиваемые и перерастающие, нередко в силу активных синергетических процессов, в единые социальные зоны, имеющие общую инфраструктуру, а иногда и сращенное производство.

То же самое можно сказать о развитии местного самоуправления в регионах, появление в них обновленных управленческих структур, общественных формирований и т.п., деятельность которых либо целиком вписывается в решение проблем борьбы с преступлениями и иными правонарушениями, либо, напротив, является помехой этому и т.п.

Разумеется, подобные социальные и экономические изменения объективно диктуют необходимость поиска адекватных источников информации для анализа оперативной обстановки, выявления нетрадиционных объектов, подлежащих включению в этот анализ.

Все, сказанное выше, было направленно преимущественно на раскрытие познавательной функции изучения и анализа оперативной обстановки. Вместе с тем, как нами было уже отмечено, функцией указанного анализа охватывается и принятие практических решений. На практике это, как известно, сводится к планированию оперативно-розыскной деятельности на всех ее основных направлениях и на различных управленческих уровнях. Однако, в настоящем докладе рассмотрение данной функции анализа не предусмотрено.

Є.М. Польської*

ОЦІНКА СТАНУ ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ В ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТІ ТА ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ЇЇ ПОКРАЩЕННЯ

Аналіз злочинності в регіоні свідчить про те, що оперативна обстановка на території Луганської області є складною. Так, у

* Начальник УМВС України в Луганській області генерал-майор міліції.

першому кварталі поточного року в ОВС області було зареєстровано майже 56 тис. заяв та повідомлень про злочини, що на 9,7% менше ніж у минулому році. На 0,8% зменшилося й число зареєстрованих загальнокримінальних злочинів. Але на фоні певною мірою позитивного статистичного виміру, кількість тяжких та особливо тяжких злочинів загальнокримінальної спрямованості в області збільшилася на 5,2%. До того ж, питома вага цих злочинів сягнула вже 32,9% (проти 31,1% у минулому році). Серед них різко підскочили нагору умисні вбивства (на 13,5%), грабежі (на 27,2%), розбої (на 5%), вимагання (більш ніж у п'ять разів). Як і раніше, майже третина злочинів приходить на крадіжки (головним чином, особистої власності із квартир громадян), а кожний п'ятий злочин – пов'язаний із незаконним обігом вибухових речовин та зброї. Спостерігається також сплеск рецидивної злочинності, особливо щодо вчинення раніше судимими особами розбоїв та грабежів.

Основні причини складної ситуації в Луганському регіоні зумовлені, передусім, соціально-економічною кризою, що відбувається в країні. Криміногенні наслідки цієї кризи відомі. Це безробіття, зниження матеріальної забезпеченості населення, посилення невпевненості громадян у завтрашньому дні тощо. Крім того, негативним виявився й фактор амністії злочинців, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі. Не секрет, що серед них є чимала частка таких, що не будуть обтяжувати себе законослухняною поведінкою. До того ж питання щодо працевлаштування амністованих злочинців на сьогодні виглядає дуже проблематичним.

Значна роль у розкритті злочинів належить створеним та успішно діючим у УМВС України в Луганській області автоматизованим пошуковим системам "АРМОР", "АРГУС", "СОНДА", "СОВА". Масиви автоматизованих баз даних складають на сьогоднішній день 31 млн. об'єктів, у тому числі 585 тис. фото зображень, 460 тис. дактилокарт. За допомогою автоматизованих баз даних розкрито 5,3 тис. злочинів, що складає 70% від загальної їх кількості; розшукано 144 злочинця; встановлено особистості 13 невідомих трупів та з'ясовано долю 35 безвісти зниклих.

За активної участі співробітників карного розшуку значно активізовано роботу щодо вилучення з незаконного обігу зброї. Так, за минулий та поточний роки було вилучено 516 одиниць вогнепальної зброї, у тому числі 6 автоматів, 13 гвинтівок, 111 обрізів, 183 пістолети, 203 одиниці саморобної зброї, 9,5 тис. набоїв, 737 електродетонаторів, 25 гранат, 8 мін, 102 кг вибухівки.

Основні зусилля підрозділів дозвільної системи УМВС України в Луганській області були спрямовані на запобігання незаконному обігу зброї, боєприпасів, вибухових речовин, забезпечення належних умов їх зберігання. Значна увага приділялася проведенню роз'яснювальної роботи серед населення з питань дотримання законодавства про зброю.

Слід відмітити, що співробітниками карного розшуку ОВС області було розкрито 1 730 тяжких та особливо тяжких злочинів, скоєних у минулі роки, у тому числі 4 убивства, 12 тяжких тілесних ушкоджень, 2 звалтування, 18 розбійних нападів, 7 ДТП зі смертельними наслідками, 9 незаконних заволодінь АМТ, 103 грабежі, 1 190 крадіжок чужого майна й 9 незаконних заволодінь АМТ.

За напрямом протидії організованій злочинності знешкоджено 28 організованих груп, до складу яких входило 93 особи, 14 з цих злочинних формувань діяли в сфері економіки. Членами злочинних груп було скоєно 126 злочинів, з них 29 фактів привласнення майна, 18 фактів розкрадання державного майна в особливо великих розмірах, 7 розбоїв, 10 хабарництв та 2 грабежі. Матеріальні збитки за направленими до суду кримінальними справами склали 11 млн. грн., з яких 7,7 млн. грн. відшкодовано.

Важливо відмітити, що відділом зв'язків із громадськістю УМВС України в Луганській області постійно проводиться робота, направлена на висвітлення в засобах масової інформації результатів діяльності міліції щодо забезпечення громадського порядку, боротьби зі злочинністю, а також на формування позитивного іміджу міліції та підвищення її авторитету серед населення. В мережі Інтернет на офіційному веб-сайті ГУМВС України в Луганській області щоденно готується та розміщується інформація про оперативний стан, учинення резонансних злочинів та подій, розкриття найбільш резонансних злочинів співробітниками ор-

ганів внутрішніх справ по "гарячих слідах", про результати проведення оперативно-профілактичних операцій та відпрацювань окремих міст та районів області тощо.

Проте, незважаючи на суттєві результати УМВС України в Луганській області в протидії злочинності, існуючий стан оперативної обстановки зумовлює необхідність якісного оновлення роботи певних служб міліції. Передусім це стосується переформування відповідних сил і засобів служби карного розшуку. Найбільш реалістичним шляхом до цього є якісне підвищення професійного рівня власне оперативного співробітника даної служби. І це залежить, насамперед, від того, як, і на яких спеціалізованих навчальних, навчально-методичних і науково-прикладних засадах буде здійснюватися професійна підготовка майбутнього оперативника у відомчих ВНЗ системи МВС України. Відповідні пріоритети в цьому питанні вже обговорювалися з ректором Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка В.М. Комарницьким, в зв'язку з чим небезпідставно очікуємо на суттєві позитивні зрушення.

Окремо зауважимо й про завдання, поставлені Президентом України перед правоохоронними органами України. Зокрема Віктор Янукович в одному з виступів чітко наголосив про необхідність узгодженості дії правоохоронних органів щодо протидії злочинності, вчинення реальних кроків для повернення довіри громадян до влади, неухильного дотримання їх конституційних прав і свобод, утвердження законності та правопорядку тощо¹.

У цьому контексті пріоритетними функціями працівників УМВС України в Луганській області убачаємо такі, як:

- швидке й об'єктивне реагування на повідомлення про злочини та інші правопорушення;
- організація виїздів слідчо-оперативних груп на місця вчинення злочинів (пригод) у повному складі;
- повернення до лав міліції високопрофесійних кадрів і дбайливе ставлення до тих, хто працює добросовісно;

¹ Основні орієнтири курсу органів внутрішніх справ // Міліція України. - 2010. - № 4. - С. 2.

- посилення персональної відповідальності керівників підрозділів внутрішніх справ за стан дотримання дисципліни і з законності підлеглими працівниками і в разі їх порушення притягнення не лише винних до відповідальності, а також їх керівників;
- компенсація матеріальних збитків потерпілим від злочинів тощо.

Окрім цього зауважимо, що в умовах соціально-економічних мін, які відбулися в країні, переорієнтації діяльності правоохоронних органів на реальне забезпечення прав і свобод громадян, їх захист від злочинних посягань та інших правопорушень, виникає необхідність у визначенні якісно нових критеріїв оцінки оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ. За словами начальника Департаменту кримінального розшуку В. Літвіна "... критерії оцінки роботи правоохоронців, а відповідно і кримінального розшуку, потрібно кардинально змінювати. Необхідно використовувати пострадянську систему, яка певною мірою зберігається і донині, зокрема і форму звітності"¹.

Сучасні підходи до оцінки діяльності органів внутрішніх справ, що в певній мірі впливають на створення удаваного благополуччя, видимості успіхів у попередженні і розкритті злочинів без послідовного нарощування професійного рівня і технічної оснащеності підрозділів міліції, інших служб ОВС, стали однією з причин недостатнього виконання ними завдань у галузі додержання прав і свобод людини і громадянина, захисту життя та здоров'я, підвищення рівня боротьби зі злочинністю, забезпечення громадського порядку і безпеки в країні. У зв'язку з цим щонайменш своєчасними є вказівки Міністра внутрішніх справ України А.В. Могильова щодо розробки Інструкції з оцінки діяльності органів внутрішніх справ на основі нових критеріїв, а також методичних рекомендацій щодо формування окремих показників статистичних звітів, оцінки стану злочинності в країні та її регіонах тощо².

¹ Літвін В. Гучні розкриття або що називають резонансом // Іменем закону. - 2010. - № 18-19. - С. 3.

² Наказ МВС України від 25.05.2010 № 197 "Про затвердження системи оцінки діяльності органів внутрішніх справ України на основі нових критеріїв".

Г.М. Бірюков^{*}

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА СИТУАЦІЯ, ЯК ОСНОВА ПРИЙНЯТТЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ОПЕРАТИВНО-ТАКТИЧНИХ РІШЕНЬ

Зміст оперативно-розшукової тактики розкривається через її структуру, основні характеристики та рівні застосування. Під структурою тактики прийнято розуміти такі її елементи які охоплюють собою увесь комплекс послідовних дій – від оцінки ситуації до досягнення поставленої мети.

Звідсіля, оцінка ситуації, осмислення явищ, аналіз маючий місце та поступаючої інформації – все це інтелектуальні операції, припускаючи професійні знання, досвід, плідне мислення оперативника. На їх основі виникають тактичні рішення, здійснюється вибір засобів, методів та інших можливостей ОРД, порядок їх застосування у ході оперативно-розшукових дій для досягнення конкретної мети [1, 732-733].

Одним з найважливіших елементів оперативно-розшукової тактики є оперативно-розшукова ситуація.

Про важливість аналізу оперативно-розшукової ситуації та прийняття на її основі тактичних рішень у боротьбі зі злочинністю на основі вивчення наукових досліджень вчених з піднятого питання, авторський колектив Є.М. Моїсеєв, О.М. Джужа, Д.Й. Никифорчук та інші пишуть. На тактичному рівні, на основі аналізу конкретної ситуації при виявленні, документуванні, розкритті, розслідуванні й оперативному супроводженні кримінальної справи фахівці органів досудового слідства та суду розробляють відповідні рекомендації. Їх особливість полягає в тому, що жодна з них не має обов'язкового характеру, а залишає за оперативним працівником право вибору варіанта дій в тій чи іншій ситуації. Тактична рекомендація, здебільшого містить відповідний алгоритм дій оперативного працівника: аналіз ситуації, за яких вико-

^{*} Професор кафедри ООРД Національного університету ДПС України, кандидат юридичних наук, доцент.

ристання певної програми найбільш доцільне; облік сил і засобів, необхідних для успішного здійснення та передбачення можливих негативних недоліків, що можуть виникнути у разі її застосування.

Отже, здійснюється розумова діяльність, пов'язана з передбаченням (інтелектуальної операції) та наявністю професійних знань і досвіду оперативного працівника.

Продовжуючи дослідження піднятої проблеми вище визначені науковці приходять до висновку та підкреслюють. На підставі отриманих результатів розробляються тактичні рішення, обирають сили, засоби, методи та інші можливості оперативно-розшукової діяльності.

При цьому обов'язково враховують характер і ступінь протидії кримінально активних та інших осіб, визначають заходи (гласні й негласні) забезпечення законності, конспірації, наступальності [2, 199-200].

Аналізуючи усе вищевикладене, можна прийти до висновку, що в наш час на думку автора, серед більшості вчених та практиків існує точка зору про значення оперативно-розшукової ситуації як елемента оперативно-розшукової тактики у боротьбі зі злочинністю. Але для того, щоб володіти оперативно-розшуковою ситуацією, аналізувати та на її основі приймати оперативно-тактичні рішення, потрібно визначити її сутність та саме поняття.

Науковим дослідженням та вирішенням проблем визначення складових елементів оперативно-розшукової тактики взагалі, сутності та поняття оперативно-розшукової ситуації, зокрема, займалися В.М. Аتماжитов, О.М. Бандурка, Б.І. Бараненко, Г.М. Бірюков, В.Г. Бобров, А.В. Вандишев, Ю.О. Вакутін, О.О. Владімірський, Л.Д. Гаухман, В.В. Голубець, Д.В. Грибелський, В.І. Давидов, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, В.П. Євтушок, І.П. Козаченко, А.Г. Лекарь, О.В. Лукашов, А.Г. Маркушин, А.О. Михайличенко, В.А. Некрасов, Д.Й. Никифорчук, С.С. Овчинський, В.Д. Пахомов, М.М. Польської, В.Л. Регульський, В.Г. Самойлов, В.О. Селюков, І.В. Сервецький, Г.К. Сінілов, М.Й. Сидоренко, О.П. Снігерьев, Т.Т. Тагіров, О.Г. Цветков, В.І. Чекунов, О.Є. Чететін, В.П. Шиенок, В. Шендрік, І.Р. Шинкаренко та інші.

Необхідність даної категорії зумовлена потребою у вивченні специфічного механізму прийняття та реалізації оперативно-тактичних рішень, які сполучають інтелектуальні та діяльнісні аспекти оперативної роботи. Саме у результаті вивчення та оцінки ситуації висувуються версії, формуються рішення, визначаються конкретні заходи їх реалізації.

Поняття оперативно-розшукової ситуації по-різному трактується вченими в галузі оперативно-розшукової діяльності.

Ми вважаємо, що для більш детального та глибокого вивчення поняття та сутності такої категорії як "оперативно-розшукова ситуація" спочатку треба дослідити ще більш ширше поняття – "оперативно-розшукова обстановка" в яке на нашу думку входить перше.

У довідковій літературі оперативна обстановка визначається як сукупність факторів (умов) внутрішнього і зовнішнього середовища, характер і зміст яких визначається переліком оперативно-службових заходів впливу на конкретні напрями правоохоронної діяльності. В теорії управління оперативна обстановка як вид управлінської діяльності, обов'язкова умова розробки управлінських рішень. Оперативна обстановка як функція управління найбільш притаманна діяльності органів внутрішніх справ, їх галузевих служб і підрозділів у боротьбі зі злочинністю та іншими правопорушеннями [3, 268].

Згідно Краткої сискної енциклопедії оперативна обстановка – сукупність обставин об'єктивної та суб'єктивної властивості, характер та зміст якої впливає на прийняття відповідних заходів, впливу уповноваженим на те суб'єктом оперативно-розшукової діяльності на осіб, що становлять оперативний інтерес на конкретній ділянці в визначений період часу [4, 98].

Як показує вивчення наукових досліджень та практичної діяльності правоохоронних органів оперативна обстановка складається з декількох основних елементів:

1) середовище (територіально-географічні, соціально-економічні, демографічні, релігійні та інші характеристики території яка обслуговується органом внутрішніх справ);

2) структура, динаміка, рівень злочинності та адміністративних правопорушень, данні про суб'єктів протиправних діянь;

3) ефективність використання сил та засобів органу внутрішніх справ, взаємодії з іншими державними, громадськими об'єднаннями та окремими особами у боротьбі зі злочинністю;

4) результати оперативно-службової діяльності із запобігання злочинам, їх припинення, розкриття та розслідування, розшуку злочинців і безвісті зниклих осіб [3, 268].

Аналізуючи точки зору вчених до визначення сутності та поняття "оперативна обстановка" можна прийти до висновку, що вони мають деякі розбіжності.

Наприклад, ще у 70-ті роки ХХ століття вчені надавали такі визначення оперативної обстановки – становище злочинності в її взаємозв'язку з оточуючими соціально-економічними, демографічними, соціально-психологічними, географічними та іншими соціальними і природними явищами, що впливають на стан злочинності [5]; або визначаючи вірогідність вчинення злочину [6]; другі – ситуація яка є наслідком діянь визначених факторів [7]; треті – керуема система яка складена із сукупності компонентів, складна динамічна система у рамках якої суб'єкт (конкретний орган внутрішніх справ, що функціонує у визначеному середовищі і визначених умовах який впливає на об'єкт (стан злочинності) у відповідності з заданою програмою [8].

Пізніше досліджуючи підняту проблему Л.Н. Калинкович писав. Сукупність об'єктивних умов які склалися, від яких залежить прийняття відповідних заходів боротьби зі злочинністю у теорії та практиці ОРД прийнято називати оперативною обстановкою.

З урахуванням особливостей оперативно-розшукової діяльності усі умови, що складають оперативну обстановку можуть бути розділені на чотири групи: територіальні та географічні умови; соціальні умови; криміногенні умови; стан та ефективність використання оперативно-розшукових сил, засобів і методів [9, 57-58].

Надалі вчений підкреслює значимість оперативної обстановки у боротьбі зі злочинністю та підкреслює.

Оперативна обстановка – не абстрактне поняття, а жива дійсність, існуюча реально. Пізнання її не є самоціллю. Кінцевою метою інформаційно-аналітичної роботи є проникнення у глибину явищ, з'ясування причин, які породжують ті або інші зміни злочинності для прийняття необхідних рішень. Тому орієнтуватися у оперативній обстановці необхідно для організаційної діяльності, для внесення змін у порядок використання сил, заходів та методів [9, 61-62].

Авторський колектив Б.І Бараненко, Г.М. Бірюков у результаті проведеного дослідження прийшли до висновку, що оперативна обстановка являє собою у широкому розумінні слова об'єктивно існуюче в умовах конкретного міста та часу специфічне соціально-системне створення включаючи сукупність елементів: злочинність (як загальний її сукупний стан так і конкретні злочини); фактори соціального середовища (які роблять криміногенний або антикриміногенний вплив на злочинність у цілому, та на окремі види, або різновиди, у тому числі фактори, події і обставини що визначають специфіку (по цілям, мотивах, способам, обставинам тощо) вчинення конкретних злочинних актів, а також суб'єктивні умови пов'язані з практичною діяльністю правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю [10, 163-164].

На думку вище визначених авторів дослідження сутності та змісту поняття "оперативна обстановка" має багатопланове наукове та практичне значення.

Як наукова категорія, оперативна обстановка фіксує наші уявлення про складний комплекс (систему) різнопорядкових, реальних явищ та процесів які мають стратегічне та тактичне значення у боротьбі правоохоронних органів зі злочинністю. У цьому зв'язку вона (категорія) має практичне призначення, а також відкриває шляхи для глибокого гносеологічного пізнання вказаних явищ і процесів. При цьому дане поняття дозволяє вивчити вказану систему з позицій матеріалістичного підходу в їх єдності та визначеної цілісності.

Це закономірно повинно вести до отримання якісно нових та внутрішньо цілісних знань про об'єкт впливу правоохоронних органів у сфері діяльності по розкриттю злочинів, а отже, до ви-

значення на даній основі адекватних заходів, засобів і методів такого впливу в умовах конкретного місця та часу [10, 164].

Синтезуючи думки дослідників, під оперативною обстановкою у найбільш схематичному вигляді ми розуміємо сукупність реально існуючих умов, що мають значення для ефективності боротьби зі злочинністю правоохоронних органів. Ця сукупність складається із таких компонентів:

- географічні та економічні характеристики території обслуговування;
- соціально-демографічна структура населення та території обслуговування;
- кримінологічні характеристики злочинності;
- сили та засоби, які є в розпорядженні органів внутрішніх справ.

Аналізуючи усе вищевикладене, можна прийти до висновку, що визначення понять "оперативна обстановка" які надаються різними вченими відрізняються друг від друга незначними термінологічними деталями.

Вивчення наукових досліджень та практики безпосередньої боротьби зі злочинністю підрозділів правоохоронних органів свідчить, що у цьому питанні значне місце займає оперативно-розшукова ситуація яка і є нашим об'єктом дослідження.

Одним із перших про таке поняття як "оперативно-розшукова ситуація" в свій час писав А.К. Кавалиерис. Останній висунув гіпотезу про існування оперативної тактичної ситуації як різновиду конкретної оперативної обстановки, зміст якої у цьому випадку носить в значній мірі криміналістичний характер. На думку цього автора існуючі у кожному регіоні криміногенні та інші фактори, які вивчаються кримінологією, створюють ситуацію, яка у кінцевому рахунку у рівній мірі впливає як на вчинення злочинів так і на їх розкриття [10, 162].

Підтримуючи А.К. Кавалиериса, В.П. Шиєнок підкреслює. Необхідність даної категорії обумовлена потребою у вивченні специфічного механізму прийняття та реалізації оперативнотактичних рішень, які являються зв'язковим сполученим кільцем інтелектуального та діяльного аспектів оперативної роботи. Якраз

у результаті вивчення та оцінки ситуації висовуються версії, формуються рішення, визначаються конкретні заходи їх реалізації [11, 14].

Вчені у галузі ОРД постійно працюють у розвитку та доповненні змісту та сукупності поняття "оперативно-розшукова ситуація".

Наприклад, В.Г. Самойлов писав, що оперативно-розшукова ситуація включає в себе сукупність фактичних даних про кримінальні події та умови, в яких необхідно приймати рішення щодо здійснення оперативно-розшукового заходу та забезпечити його реалізацію.

До елементів оперативно-розшукової ситуації він відносить: оперативно-тактичну характеристику на даний момент певної кримінальної або криміногенної події; характеристику умов, в яких проявляється ця подія; характеристику реальних можливостей оперативного працівника (або оперативного апарату) приймати необхідні заходи для вирішення завдання, яке має місце [12, 25].

В.П. Шиенок підходить до визначення поняття оперативно-розшукова ситуація зі своєї точки зору.

Оперативно-розшукова ситуація – це складна динамічна система, яка виникає у ході здійснення оперативно-розшукової діяльності та включає в себе людей, їх вчинки, інтереси, цілі, просторово-часові та інші фактори, які відображають стан оперативно-розшукових заходів стосовно конкретних осіб та фактів, що становлять оперативний інтерес, а також процес пошуку зазначених осіб та фактів [11, 17].

У відомому підручнику "Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ" авторський колектив Є.О. Дідоренко, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв та ін. визначають, що оперативно-розшукова ситуація посідає центральне місце у структурі тактики, оскільки прийоми тактики, використані в ОРД, застосовуються з обов'язковим урахуванням існуючої реальності, відповідних умов, що склалися або штучно створені. Саме умови, в яких діє оперативний підрозділ і застосовує тактичні прийоми, засоби, методи, визначають сутність оперативно-розшукової ситуації.

Вищеназвані вчені до складових оперативно-розшукової ситуації відносять:

- оперативно-тактичну характеристику відповідної криміногенної чи кримінальної події, у зв'язку з чим проводяться оперативно-розшукові заходи;
- характеристики умов, у яких проявилася ця подія;
- реальні можливості оперативного підрозділу, якому необхідно здійснити відповідні заходи для вирішення завдання, що виникло.

На основі викладеного вчені трактують поняття оперативно-розшукової ситуації, як реально існуючий на даний момент стан конкретної криміногенної чи кримінальної події, у зв'язку з яким здійснюються оперативно-розшукові заходи, умови, в яких вони проводяться, і спроможності оперативного підрозділу (працівника) здійснити ці заходи.

Російські вчені цей елемент оперативно-розшукової тактики називають "оперативно-тактична ситуація" і розуміють під нею реально існуюче на даний момент становище кримінальної події (або іншого зв'язаного з ним факту) або загрозу настання такої події, з приводу якої здійснюються ОРЗ; умови, в яких треба діяти оперативнику, його можливості вживати необхідні заходи сформульовані у вигляді конкретного завдання [1, 670].

Проблемним в наш час є питання, з якого ж моменту виникає оперативно-розшукова ситуація?

Автор поділяє думку В.П. Шиєнка, який пише, що, аналізуючи зміст оперативно-розшукової ситуації, необхідно враховувати те, що об'єктом діяльності оперативних працівників є, як звісно, події, факти, процеси, які так чи інакше пов'язані з кримінальною або криміногенною поведінкою людей, та розуміється самими учасниками цих подій.

Втручаючись у дані процеси за допомогою спеціальних сил та засобів, оперативні працівники стають учасниками специфічних відносин, які і складають зміст оперативно-розшукових ситуацій.

Наприклад, пострілом з вогнепальної зброї вбито людину, хто стріляв невідомо. Дану подію можна характеризувати як кри-

мінальну ситуацію, тобто обставину, що склалася у результаті здійснення дій, які підпадають під кримінальну відповідальність. У силу обов'язків, які покладені законом на відповідний оперативний апарат, останній вживає заходи щодо розкриття вбивства, а саме: виїзд на місце події та його огляд, переслідування злочинця, застосування розшукової собаки, тобто впливає на кримінальну ситуацію, яка вже склалася. Саме з цього моменту і виникає оперативно-розшукова ситуація [11, 15].

Для того, щоб підійти до визначення поняття оперативно-розшукової ситуації, яке пропонує автор, розглянемо сутність самого слова "ситуація" з точки зору вчених та довідкової літератури.

Слово "ситуація" означає обставину, положення, сукупність обставин. У широку розумінні воно застосовується у щоденному житті і означає ті умови, в яких вона протікає. Водночас, як категорія відповідних галузей науки, термін "ситуація" надто багато-аспектний і несе різне суттєве навантаження. Наприклад, для кримінологів найбільший інтерес становить поняття конкретної життєвої ситуації, яка визначається "як сукупність обставин життя даної особи перед здійсненням злочину, які при вирішальній ролі його антисуспільних поглядів, намагань та звичок впливають на його дії, які підлягають кримінальній відповідальності". Разом з тим, незважаючи на існуючу різницю у суттєвому змісті цього поняття, його функціональне навантаження у різних галузях науки у принципі єдине, оскільки проблема ситуації взагалі, і оперативно-розшукової зокрема, є важливою складовою більш загальної проблеми – проблеми прийняття рішення [11, 14].

Згідно з новим тлумачним словником української мови, ситуація – це сукупність умов і обставин, що створюють певне становище, викликають ті чи інші взаємини людей; стан, положення [13, 288].

Ситуація (положення), – сукупність умов та обставин, що створюють певне становище, положення [14, 1102].

Ситуація оперативно-розшукова – сукупність обставин, у яких у відповідний відрізок часу (як правило, незначний) здійснюється пошукова діяльність [4, 154].

Аналізуючи вищевикладене, автор дійшов до висновку, що оперативно-розшукова ситуація – це тактична категорія, складна динамічна система, своєрідна інформаційна модель, сукупність умов та обставин, що створюють певне становище у реальному житті у відповідний проміжок часу (як правило, незначний), дійсно існуючий стан криміногенної чи кримінальної події або іншого пов'язаного з ним факту (або загрози настання такої події), у зв'язку з чим приймається оперативно-тактичне рішення, яке визначає лінію поведінки оперативного співробітника, та здійснюються оперативно-розшукові заходи, а також умови, в яких вони проводяться, і можливості оперативника (підрозділу) здійснювати ці заходи та забезпечити їх виконання з метою своєчасного виявлення, припинення та розкриття злочинів, розшуку осіб, які їх вчинили або переховуються від слідства та суду.

Використана література:

1. Оперативно-розыскная деятельность: Учебник, 2-е изд, доп. и перераб. / Под. ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова, А.Ю. Шумилова. – М.: ИНФРА – М., 2004. – X. – 848 с.
2. Оперативно-розшукова діяльність: Навч. посіб / Є.М. Моїсєєв, О.М. Джужа, Д.Й. Никифорчук та ін.. / За ред. проф. О.М. Джужі. – К.: Правова єдність, 2009. – 310 с.
3. Юридична енциклопедія: В 6 т./ Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енциклоп., 1998 – Т. 4: Н-П. – 2002. – 720 с.
4. Краткая сыскная энциклопедия: Деятельность оперативно-розыскная, контрразведывательная, частная сыскная (детективная) / Авт.-сост. докт. юр. наук, проф. А.Ю. Шумилов. – М.: Издатель Шумилова И.И. – 227 с.
5. Лашин М.П. Проблемы научной организации деятельности органов охраны общественного порядка в борьбе с преступностью. – М., 1968. – С. 55; Самойлов В.Г., Синилов Г.К. Изучение и оценка оперативной обстановки на территории, обслуживаемой горрайорганом внутренних дел. – М., 1973. – С. 5.
6. Дымерский А.В. О методике анализа и оценки оперативной обстановки в ИТУ // Оперативно-розыскная работа. – М., 1971. – № 67. – С. 13.

7. Воробьев О.В. Информационно-аналитическая работа в органах внутренних дел. - К., 1974. - С. 14.

8. Ильичев В.И., Самойлов В.Г. Деятельность МВД, УВД по изучению оперативной обстановки и реагированию на ее изменения. - К.: МВД УССР, 1985. - С. 14.

9. Калинин Л.Н. Сущность, правовые и организационные основы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел: Учебное пособие. - Мн.: МВШ СССР, 1988. - 95 с.

10. Бараненко Б.И., Бирюков Г.М. Оперативная обстановка: понятие, структура, подходы к изучению и оценке / Вісник ЛІВС МВС України. - Л., 1998. - № 2. - С. 163-164.

11. Шиенок В.П. Сущность оперативно-розыскной тактики: Лекция. - Мн.: МВШ МВД СРСР, 1998. - 26 с.

12. Самойлов В.Г. Оперативно-розыскная тактика органов внутренних дел. Учебное пособие. - М.: МВШМ МВД СССР, 1984. - С. 25.

13. Новий тлумачний словник української мови: У трьох томах. - Видання друге, виправлене. - К.: Аконіт, 2003. - 862 с.

14. Большой энциклопедический словарь. - 2-е изд., перераб. и дополн. - М.: Большая Российская энциклопедия; СПб.: Юрист, 2002. - 1456 с.

Ю.Ю. Орлов*

ЩОДО СУТНОСТІ ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ

Поняття *оперативної обстановки* є однією з базових та найбільш важливих наукових категорій, яка лежить в основі окремих оперативно-розшукових теорій: організації оперативно-розшукової діяльності, оперативного прогнозування, роботи з негласним апаратом, оперативного пошуку, оперативної профілактики, теорії розшукової роботи, оперативно-розшукової тактики тощо. Крім того, поняття оперативної обстановки тісно пов'язане з практикою оперативної роботи. Отже, правильне розуміння сут-

* Проректор Національної академії внутрішніх справ доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, полковник міліції.

ності оперативної обстановки, визначення її місця в системі основних понять ОРД, встановлення зв'язку з іншими науковими категоріями, відмежування від інших, близьких за змістом термінів - в кінцевому рахунку має сприяти покращенню результативності заходів з планування та реалізації оперативно-розшукової протидії злочинності.

З аналізу та оцінки оперативної обстановки починається будь-яка оперативна робота. Мабуть тому поняття оперативної обстановки з'явилося майже водночас з поняттям оперативно-розшукової діяльності. Одне з перших наукових визначень оперативної обстановки належить А.Г. Лекарю, який розуміє під нею умови, в яких той чи інший орган (апарат) виконує задачі боротьби зі злочинністю. До цих умов вчений відносить особливості території (об'єкта), що обслуговується, стан злочинності, а також наявність і стан сил та засобів у боротьбі зі злочинністю [5, с. 440]. Запропоноване визначення в цілому відповідає сьгоднішнім науковим уявленням про сутність оперативної обстановки.

У 1960-90-х роках дослідженням оперативної обстановки присвятили свої праці В.Л. Бурмістров, А.П. Іпакян, В.А. Лукашов, Н.Т. Михайлюк, В.І. Михайлов, П.І. Мурашов, В.Г. Самойлов, Г.К. Синілов [1], [4], [6]-[8], [10] та деякі інші вчені. Результатом наукових пошуків стало розуміння оперативної обстановки як комплексного поняття, яке охоплює три елементи:

- 1) злочинність та інші правопорушення, які є об'єктом впливу системи органів внутрішніх справ;
- 2) сили, засоби та методи роботи органів внутрішніх справ, які є суб'єктом цього впливу;
- 3) соціальні, економічні, природні та інші умови (середовище), в яких ОВС виконують завдання боротьби зі злочинністю.

Зазначені елементи аналізують та оцінюють за певною системою показників. Так, оцінку злочинності здійснюють за кримінологічними характеристиками: її станом, рівнем, динамікою, структурою, географією, а також за характеристикою осіб, що вчинили злочини.

До другого елемента оперативної обстановки у загальному випадку відносять:

- наявність і стан певних сил і засобів ОВС (кількість, дислокація та чисельність органів внутрішніх справ, кваліфікація працівників, рівень роботи з негласним апаратом, наявність оперативно-технічних засобів, використання допомоги громадськості тощо);
- систему та процес управління ОВС, що забезпечує раціональну розстановку сил та засобів, спеціалізацію працівників тощо;
- наявність часу, необхідного для виконання завдань боротьби зі злочинністю.

Оцінювання сил, засобів та методів роботи органів внутрішніх справ здійснюють, виходячи з практичних потреб і використовуючи при цьому розрахунки фактичного навантаження на працівників міліції, методики визначення ефективності діяльності ОВС тощо.

До умов, в яких ОВС виконують завдання боротьби зі злочинністю, належать як ті, що сприяють вчиненню злочинів, так і ті, що є сприятливими для діяльності ОВС із їх виявлення, розкриття та профілактики. До цих умов належить широкий спектр явищ: демографічних (щільність населення, рівень та характер міграційних процесів, кількість осіб, які мають судимість, кількість бездомних тощо), економічних (рівень безробіття, питома вага некваліфікованих працівників, середній рівень зарплатні в регіоні та ін.), соціальних (середній рівень освіти, кількість закладів освіти та культури, рівень благоустрою в місті тощо), соціально-психологічних (національні, релігійні, групові особливості, звичаї, звички, що мають криміногенну спрямованість), географічних (відстань до державного кордону, до великих міст, наявність транспортних вузлів, транзитних шляхів тощо), кліматичних (вулчична температура, опади), часових (пора року, час доби, вихідні та святкові дні тощо), інших (наприклад, рівень кримінальної активності раніше засуджених осіб) тощо.

Перелік зазначених умов не є вичерпним. Вважають, що їх головною загальною ознакою є те, що вони впливають на формування ситуації, коли імовірність вчинення злочину стає максимально реальною.

Таке розуміння оперативної обстановки спонукає до активних дій з боку органів внутрішніх справ, реалізації принципу на-

ступальності в ОРД, роботі на випередження. Здійснення аналізу та оцінки оперативної обстановки уможливорює виявлення взаємозв'язків між кримінальними та криміногенними явищами, а також закономірностей їх розвитку, на базі чого визначають основні напрями боротьби зі злочинністю, планують конкретні заходи організаційного, оперативно-розшукового, адміністративного та іншого характеру.

На нашу думку, роль умов, в яких ОВС виконують завдання боротьби зі злочинністю, не зводиться лише до визначення імовірності вчинення злочинів. Очевидно, що ці умови впливають також на реальні можливості ОВС вживати необхідних заходів щодо запобігання та розкриття злочинів, розшуку осіб, які переховуються від органів розслідування та суду. Іншими словами, зазначені умови об'єктивно впливають як на дії злочинців, так і на дії правоохоронців.

Елементи оперативної обстановки умовно поділяють на "зовнішні" та "внутрішні". До "зовнішніх" елементів належить злочинність як об'єкт впливу системи ОВС, а також умови в соціальному середовищі, що впливають на вчинення злочинів. До "внутрішніх" – сили, засоби та методи роботи ОВС, а також умови, що чинять вплив на ефективність діяльності ОВС із виявлення, розкриття та профілактики злочинів. Зміст "внутрішніх" елементів об'єктивно формується під впливом "зовнішніх".

Суттєвою особливістю оперативної обстановки є те, що вона формується та оцінюється:

- на певній території (в місті, районі, області, регіоні або у державі в цілому) або
- за певним напрямом роботи ОВС (по лінії певної служби: кримінального розшуку, боротьби з економічною злочинністю, боротьби з незаконним обігом наркотиків та ін. або за певними видами злочинів: насильницькі злочини, корисливі злочини, комп'ютерні злочини, злочини у сфері службової діяльності тощо).

Оперативну обстановку слід відрізнити від *оперативно-розшукової ситуації*, під якою розуміють "реально існуючий на даний момент стан кримінальної події (або іншого, зв'язаного з нею факту), або загрози настання такої події, з приводу якого здійс-

нують оперативно-розшукові заходи, умови, в яких доведеться діяти оперативнику, його можливості вжити необхідних заходів, сформульовані в вигляді конкретного завдання" [11, с. 709]. Поняття та сутність оперативно-розшукової ситуації досліджували В.Г. Самойлов, В.П. Шиєнок, В.П. Євтушок [3], [11], [12] та інші вчені.

Згідно сучасних уявлень, елементами оперативно-розшукової ситуації є: 1) кримінальна подія або інші, пов'язані з нею факти, або ж загроза настання такої події, які є об'єктом впливу оперативних підрозділів; 2) наявні на поточний момент сили, засоби та методи оперативних підрозділів, які є суб'єктом цього впливу; 3) умови, в яких доведеться діяти оперативному підрозділу (оперативнику), тобто поточні особливості соціального середовища, різноманітні обставини об'єктивного та суб'єктивного характеру.

Перший елемент оперативно-розшукової ситуації включає, зокрема, поведінку розроблюваних, перевіряємих, розшукуваних або профілактованих осіб, засоби та можливості, що є в їхньому розпорядженні й можуть бути застосовані для вчинення або приховування злочину, переховування від органів розслідування та суду, протидії оперативним підрозділам.

До другого елемента відносять, зокрема, кваліфікацію, практичний досвід та психологічний стан оперативних працівників, наявність джерел оперативно-розшукової інформації, наявність і тактико-технічні можливості оперативно-технічних засобів, налагоджені механізми взаємодії з іншими оперативними службами та підрозділами, можливості застосування методів ОРД та оперативно-розшукових заходів, а також наявність часу, необхідного для проведення цих заходів.

До умов, в яких має діяти оперативний підрозділ, належить низка обставин соціального, соціально-психологічного, кліматичного та іншого характеру, які впливають на ефективність проведення оперативно-розшукових заходів та дій, на можливість отримання та реалізації оперативно-розшукової інформації.

Неважко побачити, що оперативна обстановка та оперативно-розшукова ситуація мають чітко виражені *спільні риси*. По-перше, вони відображають певний стан середовища (насамперед,

соціального), в якому відбувається діяльність органів внутрішніх справ.

По-друге, подібною є їхня структура, загальними елементами якої є об'єкт впливу (злочинність та інші правопорушення – для оперативної обстановки; кримінальна подія або інші, пов'язані з нею факти, або ж загроза настання такої події – для оперативно-розшукової ситуації), суб'єкт впливу (система органів внутрішніх справ або, відповідно, оперативні підрозділи, їх сили, засоби та методи роботи), а також умови (середовище), в яких суб'єкт виконує завдання щодо боротьби зі злочинністю.

По-третє, елементи оперативної обстановки включають в себе відповідні елементи оперативно-розшукової ситуації як складову частину. Так, об'єкт впливу у складі оперативно-розшукової ситуації (кримінальна подія або ж загроза її настання) "охоплюється" об'єктом впливу у складі оперативної обстановки (злочинність). Відповідно, суб'єкт впливу оперативно-розшукової ситуації (оперативні підрозділи) входить до складу органів внутрішніх справ, які є суб'єктом впливу оперативної обстановки. Такий же висновок можна зробити й щодо умов, в яких здійснюється вплив на кримінальні та криміногенні явища: умови дій оперативних підрозділів в конкретній оперативно-розшуковій ситуації є окремим проявом більш загальних закономірностей соціального, економічного, демографічного, соціально-психологічного та іншого характеру. На думку В.А. Лукашова та Н.Т. Михайлюка, оперативна обстановка та оперативно-розшукова ситуація співвідносяться як філософські категорії загального і окремого [6, с. 35].

Разом з тим, оперативна обстановка має специфічні риси, які дозволяють виявити її *суттєві відмінності* від оперативно-розшукової ситуації.

По-перше, якщо поняття оперативної обстановки стосується діяльності органів внутрішніх справ як комплексної категорії, яка включає оперативно-розшукову, адміністративну, кримінально-процесуальну, охоронну, управлінську та інші функції, то поняття оперативно-розшукової ситуації цілком охоплюється оперативно-розшуковою діяльністю ОВС.

По-друге, співвідношення між оперативною обстановкою та оперативно-розшуковою ситуацією як філософськими категоріями загального та окремого має своїм проявом той факт, що оперативна обстановка є збірним поняттям, її визначають на певній території або ж за певним напрямом роботи ОВС, в тому числі за статистичними показниками. На відміну від неї, оперативно-розшукова ситуація є завжди конкретною, такою, що відображає цілком визначені соціальні відносини між певним об'єктом і певним суб'єктом оперативно-розшукового впливу в конкретних умовах.

По-третє, як було зазначено, елементи оперативної обстановки впливають на *імовірність* вчинення злочинів на певній території чи за певним напрямом роботи, тобто є обґрунтуванням певної кримінологічної гіпотези як основи для подальшої профілактичної діяльності. Натомість, елементи оперативно-розшукової ситуації впливають на розкриття вже вчинених або документування триваючих злочинів або ж запобігання реальним злочинам на етапах задуму, готування та замаху.

По-четверте, елементи оперативної обстановки, маючи збірний статистичний характер, змінюються з часом досить повільно. Натомість, елементи оперативно-розшукової ситуації відрізняються значною змінюваністю, різноманітністю форм, оригінальністю проявів, оскільки суттєвою мірою визначаються активними діями розроблюваних, перевіряємих, розшукуваних та профілюваних осіб в різних конкретних життєвих обставинах.

Слід зазначити, що змінювання оперативної обстановки з часом уможливило проведення ретроспективних порівняльних досліджень з метою оптимізації довгострокових заходів протидії злочинності. Такі наукові дослідження майже не проводились, що, на нашу думку, не могло не позначитися на якості загальнодержавних комплексних програм запобігання злочинам в Україні та ефективності їх реалізації [2].

По-п'яте, загальноновизнано, що оперативно-розшукова ситуація є категорією оперативно-розшукової тактики. В науковій літературі її іноді називають "оперативно-тактичною ситуацією" [11, с. 709] або ж "оперативно-тактичною обстановкою" [6, с. 35]. Ана-

ліз та оцінка оперативно-розшукової ситуації є необхідною передумовою прийняття тактичного рішення з метою досягнення тактичних цілей.

Що стосується оперативної обстановки, то результати її оцінювання не дозволяють безпосередньо прийняти рішення тактичного характеру в конкретній ситуації. За словами В.А. Лукашова та Н.Т. Михайлюка, "умови, з яких складається ... оперативна обстановка, визначальним чином впливаючи на організацію оперативно-службової діяльності ОВС по боротьбі зі злочинністю та охороні громадського порядку, в той же час не можуть безпосередньо вплинути на вибір способу здійснення оперативно-розшукових та інших заходів" [6, с. 34].

Таким чином, слід визнати, що *оперативна обстановка є елементом оперативно-розшукової стратегії*. Її аналіз та оцінювання мають на меті вирішення завдань стратегічного характеру:

- протидії злочинності у країні в цілому (на базі аналізу оперативної обстановки в масштабах держави) - перший стратегічний рівень ОРД;

- протидії злочинності на певній території (на основі аналізу обстановки у певному регіоні, області, районі, населеному пункті), а також протидії окремим видам злочинів або злочинам по лінії певної служби (на базі аналізу оперативної обстановки за певним напрямом роботи ОВС) - другий стратегічний рівень ОРД.

Таке усвідомлення місця оперативної обстановки в системі категорій ОРД цілком співпадає із запропонованим автором розумінням сутності стратегії оперативно-розшукової діяльності як наукової категорії, яка враховує фактори невизначеності щодо можливих реакцій злочинного середовища на дії правоохоронних органів в довгостроковій перспективі, стохастичної динаміки структури та інфраструктури злочинності, а також можливих негативних соціальних наслідків, викликаних реакцією злочинців [9, с. 164-167].

Схожі завдання аналізу та оцінювання оперативної обстановки вбачають В.А. Лукашов та Н.Т. Михайлюк, які, не виділяючи

стратегічних аспектів оперативної обстановки, поділяють її на загальну та спеціалізовану. На думку вчених, загальна оперативна обстановка відрізняється комплексним характером, тобто засновується на вивченні сукупності умов, що визначають діяльність ОВС за всіма лініями роботи в масштабі країни, республіки, області, міста, району і є основою для прийняття комплексних управлінських рішень. Спеціалізована оперативна обстановка обмежена лініями оперативно-службової роботи або видами злочинів [6, с. 34].

Розуміння оперативної обстановки як елемента оперативно-розшукової стратегії дозволяє виділити такі взаємопов'язані етапи реалізації стратегії ОРД: 1) вивчення, аналіз і оцінка оперативної обстановки; 2) комплексне планування системи заходів з протидії злочинності (зокрема, шляхом складання відомчих та міжвідомчих комплексних програм боротьби зі злочинністю); 3) розстановка сил і засобів ОВС; 4) організація взаємодії з іншими правоохоронними органами в ході реалізації плану (програми); 5) поетапний контроль за реалізацією плану (програми); 6) поточне коригування запланованих заходів з урахуванням непрогнозованих змін оперативної обстановки (зокрема, викликаних наслідками реалізації плану); 7) системний аналіз і комплексна оцінка ефективності реалізації плану (програми). Отже, вивчення, аналіз та оцінка оперативної обстановки є першим і обов'язковим етапом реалізації стратегічних цілей ОРД, а також умовою поточного коригування запланованих заходів стратегічного характеру.

На нашу думку, розкриття сутності оперативної обстановки як елемента оперативно-розшукової стратегії має стати перспективним напрямом подальших наукових досліджень. Практичним наслідком цього може стати розроблення методологічних засад складання загальнодержавних та регіональних комплексних програм боротьби зі злочинністю із застосуванням стратегічного (варіативного) планування цієї діяльності на базі компаративного ретроспективного аналізу оперативної обстановки на певній території або за певним напрямом роботи ОВС.

Використана література:

1. Бурмистров В.Л. Методики изучения оперативной обстановки на территории, обслуживаемой органом внутренних дел / Вопросы организации работы ОВД: Материалы Всесоюз. совещ.-семина. руководителей оргинспекторских аппаратов МВД-УВД от 18-30 июня 1969 г., г. Ленинград. - Л.: Оргинспекторское управление МВД СССР, 1969. - С. 50-80.
2. Джу́жа О.М., Орлов Ю.Ю. Щодо аналізу загальнодержавних комплексних заходів запобігання злочинам в Україні // Правове забезпечення діяльності міліції / поліції: історія, сучасні проблеми, міжнародний досвід: Зб. наук. праць / Київ. нац. ун-т внутр. справ. - К.: Атіка, 2006. - С. 14-26.
3. Євтушок В.П. Оперативно-розшукова ситуація та особливості моделювання тактики її вирішення // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. - Львів: ЛьвівС, 1999. - № 2 (10). - С. 198-205.
4. Ипакян А.П. Оперативная обстановка: методологические вопросы моделирования. - М.: Акад. управления МВД СССР, 1982.
5. Лекарь А.Г. Основы оперативно-розыскной деятельности. - М.: Изд-во ВШ МООП РСФСР, 1966.
6. Лукашов В.А., Михайлюк Н.Т. Изучение и оценка оперативной обстановки. - К.: РИО МВД УССР, 1975. - 98 с.
7. Михайлов В.И. Информация об оперативной обстановке: понятие, содержание, правовые основы получения и реализации: Лекция. - М.: РИО РТА, 1997. - 32 с.
8. Мурашов П.И. Оперативная обстановка: содержание понятия // Информационный бюллетень. - Л.: УВД Леноблгорисполком, 1971. - № 19-20. - С. 144-145.
9. Орлов Ю.Ю. Стратегія ОРД // Вісник Запорізького юридичного інституту. - Запоріжжя: Юридичний інститут Дніпропетровського ДУВС, 2006. - № 3 (36). - С. 158-168.
10. Самойлов В.Г., Синилов Г.К. Изучение и оценка оперативной обстановки на территории, обслуживаемой горрайлинорганом внутренних дел: Учеб. пособие. - М.: МВД СССР, 1973. - 56 с.
11. Теория оперативно-розыскной деятельности: Учебник / Под ред. К.К. Горянинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова. - М.: ИНФРА-М, 2006. - 832 с.

12. Шиенок В.П. Оперативно-розыскные ситуации и их значение для тактики раскрытия умышленных убийств: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Московская ВШМ МВД СССР. – М., 1986. – 23 с.

К.В. Антонов*

В.В. Варава**

ПРОТИДІЯ КОНТРАБАНДИ: МИТНО-ПРАВОВІ, ІНФОРМАЦІЙНІ ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІ АСПЕКТИ

Часи, коли контрабанду можна було виявити візуально, під час огляду товарів і транспортних засобів, відійшли у минуле. Нині найчастіше застосовуються методи "інтелектуального" приховування, за якого на перший погляд все виглядає законно. Щоб виявляти і розкривати такі злочини, необхідне використання упереджувальної інформації, що передбачає проведення комплексу оперативно-розшукових заходів, без яких неможливо вести мову про ефективну протидію контрабанді. Питання, пов'язані з оперативно-розшуковою діяльністю (ОРД), яку повинні здійснювати митні органи, завжди знаходили своє місце на сторінках засобів масової інформації [1, с. 5-6] і в наукових виданнях [2, с. 67-69; 3, с. 01-93; 4, с. 23-24]. Це питання також було темою багатьох конференцій, брифінгів, "круглих столів", колегій Держмитслужби України (ДМСУ) [5], інтерв'ю з фахівцями центральних апаратів і різних підрозділів ДМСУ, МВС, СБУ, ДПА та представниками науково юридичної еліти нашої країни, неодноразово цю проблему виносили народні обранці (різних років скликання) на розгляд пленарних засідань Верховної Ради України, яка щоразу чомусь відхилялася. Тому це питання, окрім практичного, має водночас і важливе наукове значення.

* Професор кафедри ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка доктор юридичних наук, професор.

** Доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Академії митної служби України кандидат юридичних наук.

Сьогодні на проблемах удосконалення діяльності державних органів з протидії контрабанді сконцентрована увага багатьох вчених - фахівців у галузі кримінального права, кримінального процесу та криміналістики. Так, аналізу кримінально-правових проблем протидії контрабанді на дисертаційному рівні присвятили О.І. Омельчук, Н.О. Гуророва та ін.; кримінально-процесуальних та криміналістичних - Л.М. Дорофєєва, В.В. Лисенко, Є.Д. Лук'янчиков, В.В. Матвієнко, Л.П., М.І. Костін, Удовенко, А.В. Хірсін, В.М. Шевчук та ін. Однак, оперативно-розшукове забезпечення протидії контрабанді митними органами, як окремий напрямок наукових досліджень, на наш погляд репрезентований недостатньо.

У зв'язку з цим, автори статті поставили за мету, на основі аналізу сучасних проблем правоохоронної діяльності митних органів, репрезентувати нові науково обгрунтовані пропозиції щодо пріоритетних напрямів її перебудови в контексті Європейських стандартів.

Насамперед необхідно зазначити, що враховуючи досвід проведення ОРД митних служб країн Західної Європи (Франції, Великобританії, Німеччини, Голландії, Фінляндії), а також країн СНД (Російської Федерації, Республіки Білорусь), Держмитслужба послідовно відстоює позицію про доцільність надання митним органам права на здійснення ОРД, мотивуючи це тим, що законодавче закріплення цієї норми в ст.5 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" [6] та в Митному кодексі України істотно підвищило ефективність боротьби з контрабандою. При цьому таке право має бути наданим не всім, а окремим підрозділам митних органів (боротьби з контрабандою та порушенням митних правил, митної варті і внутрішньої безпеки). Головне, що це право необхідне митним органам не лише для протидії та запобігання проявам контрабанди, а й для результативної взаємодії з митними і правоохоронними органами інших держав а також для спрощення митних процедур, що сьогодні пов'язане зі значними труднощами. Тому не випадково, що керівництво країни не влаштовує стан справ з окремих напрямів діяльності митних органів у зв'язку з цим це питання є постійним

предметом розгляду на нарадах при Президентіві України і зацікавлених керівників міністерств та відомств, де дається принципова оцінка діям окремих керівників митних органів і відзначається, що боротьба з контрабандою та порушеннями митних правил є одним із головних завдань митних органів [7].

Започатковані Державною програмою "Контрабанді-СТОП!" заходи сформуvalи стратегічну політику Держмитслужби України, яку спрямовано на створення сприятливих економічних умов для здійснення підприємницької діяльності, спрощення митних процедур та забезпечення їх прозорості з одночасним посиленням контролю за додержанням вимог митного законодавства суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та громадянами, виявлення та припинення митних правопорушень.

З метою вдосконалення організації діяльності Держмитслужби в напрямі боротьби з контрабандою та на виконання доручення Глави Адміністрації Президента України розроблено та внесено на розгляд колеґії Держмитслужби проєкт Комплексного плану дій з боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил, який передбачає низку заходів, які мають створити правову основу для боротьби з контрабандою і передбачають розширення повноважень митних органів у напрямі правоохоронної діяльності; заходів, які направлені на аналіз причин та умов, що сприяють контрабандній діяльності, й створення організаційних підстав для попередження, виявлення та припинення фактів контрабанди.

Сьогодні, маючи певні результати у напрямі протидії контрабанді і митними правопорушенням, в умовах, коли злочинна діяльність у сфері зовнішньоекономічної діяльності є добре організованою, має міжнародні зв'язки, Держмитслужба стикається з низкою проблем, які значно знижують ефективність правоохоронної діяльності та потребують вирішення на державному рівні.

В сучасному законодавчому полі правоохоронні функції митних органів України базуються на таких заходах, як безпосередній митний контроль, насамперед огляд та переогляд, аналіз даних митної статистики та отримання орієнтувань від

правоохоронних органів. За таких умов покладання на Держмитслужбу, яка не має при цьому відповідного статусу та повноважень, повної відповідальності за стан боротьби з контрабандою та сприяння розвитку внутрішнього ринку, підвищення ефективності такої діяльності, не є коректним і обґрунтованим.

Такими проблемами є такі. Протягом багатьох років Держмитслужба безрезультатно ініціює розширення правоохоронних повноважень митних органів шляхом надання їм права здійснювати ОРД.

Досвід роботи митних органів інших країн свідчить, що ефективність виявлення митних правопорушень, так і збирання доказів вини порушників прямо залежить від заходів, які вживаються саме у межах цієї діяльності.

Здійснення митними органами ОРД є загальносвітовою практикою. Серед країн Євросоюзу та колишнього СНД сьогодні лише Держмитслужба залишилась без права на проведення ОРД.

ЄС відповідно до міжнародних зобов'язань України та пріоритетів Програми інтеграції України до ЄС вимагає від України розширення правоохоронних повноважень митної служби та надання їй права на здійснення розвідувальних заходів щодо посилення боротьби з контрабандою. Зокрема, у листі Директорату по боротьбі з порушеннями митного законодавства Всесвітньої Митної Організації від 14.05.03 р. "...рекомендується, щоб сучасні митні адміністрації були наділені превентивними та розслідувальними повноваженнями. ВМО заохочує країни - члени до законодавчого закріплення правоохоронних повноважень митних органів у митних кодексах".

Листом Представництва України при Європейських співтовариствах від 19.04.05 № 3111/10-110/1/14-857 привернуто увагу Держмитслужби України, що "...посилення фіскальної складової діяльності митних органів України за рахунок послаблення правоохоронної складової не відповідає сучасним тенденціям розвитку митної справи у Євросоюзі й потребує перегляду".

В офіційному тексті Плану дій Україна - ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки, схваленому розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.06.07 № 406-р визначено: "Вжиття необхідних

заходів для забезпечення систематичного співробітництва між поліцією, митною і прикордонною службами, службами розвідки та безпеки з метою запобігання і протидії протиправній діяльності, що має міжнародний характер⁴. Тобто, митні органи України розглядаються структурами ЄС як правоохоронні органи – повноправні учасники міжнародних відносин у сфері боротьби з організованою злочинністю і забезпечення безпеки.

У той же час обмеженість повноважень митних органів України, відсутність права на проведення ОРД ускладнює можливість повною мірою бути задіяними в системі проведення оперативних заходів, взаємодії та обміну інформацією, у тому числі з митними органами зарубіжних країн, що знижує ефективність протидії контрабанді та митним правопорушенням, забезпечення безпеки держави.

Зокрема, інформаційна взаємодія з митними органами інших країн на сьогодні є чи не єдиною можливістю для Держмитслужби формувати доказову базу у кримінальних справах про контрабанду.

Невирішеність зазначених питань не тільки не сприяє підвищенню міжнародного іміджу України, а й не відповідає сучасним тенденціям розвитку митної справи у Євросоюзі.

На сьогодні правоохоронна діяльність митних органів здійснюється в умовах правової колізії: Кримінально-процесуальним кодексом України митні органи визнано органами дізнання в справах про контрабанду (пункт 4 статті 101), а стаття 103 КПК України дає право на проведення необхідних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину й осіб, що його вчинили. Але, фактично митні органи позбавлені права на здійснення ОРД. Отже, здійснювати дізнання в повному обсязі, як того вимагає закон, митні органи не можуть через відсутність необхідних повноважень на проведення ОРД.

Різниця в компетенції митних і правоохоронних органів негативно впливає на кінцевий результат.

На відміну від митних органів України, до компетенції яких віднесені тільки злочини, передбачені статтями 201, 305 Кримінального кодексу України та правопорушення, передбачені Мит-

ним кодексом України, правоохоронні органи оперують більш широкою гамою правопорушень.

Відповідно до законодавства, роль оперативно-розшукових підрозділів для митних органів повинні виконувати спеціальні підрозділи правоохоронних органів, надаючи упереджувальну інформацію про підготовку до вчинення злочину. Однак орієнтування правоохоронних органів суттєво не впливають на загальні показники правоохоронної діяльності митних органів.

Практика показує, що саме реалізація упереджувальної інформації, отримання якої можливо лише за умови проведення ОРД, дозволить:

- підвищити ефективність боротьби з контрабандою;
- відійти від практики застосування методів поглибленого контролю, що дасть можливість створити сприятливі умови для зовнішньоекономічної діяльності законослужняних суб'єктів;
- скоротити час на проведення митного контролю та митного оформлення.

Важливою проблемою є існування значного часового розриву від моменту порушення кримінальної справи митними органами до направлення її органами слідства до суду, що призводить до зниження економічного ефекту боротьби з цим видом злочину. Мається на увазі те, що митні органи відповідно до вимог чинного законодавства є лише органами дізнання, а проведення досудового слідства в кримінальних справах про контрабанду покладено на слідчих органів Служби безпеки України.

Міжвідомча розрізненість та втрата оперативності у розслідуванні є основними причинами незначної кількості кримінальних справ, які направлені на розгляд суду. Наявність права на проведення ОРД митними органами дозволить здійснювати оперативний супровід судового розгляду цих кримінальних справ, що може сприяти належному розгляду справ у суді.

Досвід роботи митних органів Європи та країн СНД свідчить про те, що розслідування кримінальних справ про контрабанду в повному обсязі проводиться тим органом, яким виявлено злочин.

До того ж, Планом дій Україна - ЄС у сфері юстиції, свободи та безпеки (розділ 5. Митниця (правоохоронні аспекти)), передба-

чено: "Здійснення кроків у напрямі прийняття та імплементації правових засад, які надаватимуть можливість митним органам проводити розслідування кримінальних справ у повному обсязі, за умови проведення необхідної реформи законодавства".

Державними програмами протидії контрабанді, які запроваджено протягом останніх років Урядом України, передбачено створення системи протидії цьому негативному явищу, зокрема, вжиття кардинальних заходів не тільки з підвищення ефективності боротьби з контрабандою безпосередньо на кордоні, але й створення умов, які б робили неможливими перевезення, зберігання й реалізація незаконно ввезених товарів на внутрішньому ринку України.

Але, стаття 60 Митного кодексу України надає митним органам лише право проводити на підприємствах дії щодо встановлення відповідності вимогам законодавства документації про товари і транспортні засоби, що переміщуються через митний кордон України, у той же час, як здійснення повноцінного контролю такого роду неможливе без перевірки бухгалтерської та іншої облікової документації підприємств, що здійснюють експортно-імпорتنі операції, та їхніх контрагентів, яка стає повноцінною лише за умовами використання оперативних даних.

Держмитслужбою протягом останніх років неодноразово робилися спроби унести відповідний законопроект до Кабінету Міністрів України для подальшого подання до Верховної Ради України, однак щоразу відхилявся зацікавленими міністерствами і відомствами.

У зв'язку з цим слід зазначити, що Міжнародна конвенція про спрощення та гармонізацію митних процедур, до якої нещодавно приєдналася Україна, містить таке фундаментальне поняття, як "контроль на основі методів аудиту". Ним позначається сукупність заходів, за допомогою яких митна служба переконується у правильності заповнення декларацій на товари та достовірності зазначених у них даних, перевіряючи наявні у причетних до декларування осіб відповідні книги обліку рахунків, документи, облікову документацію та комерційну інформацію. Застосування такого методу є одним із шляхів спрощення і гармонізації митних процедур.

На сьогодні розпорядження конфіскованим майном законом покладено на Державну виконавчу службу України, яка входить до системи органів Міністерства юстиції України. Будучи підрозділом міністерства, а не самостійним державним органом, Державна виконавча служба не забезпечує в повній мірі ефективного та своєчасного розпорядження конфіскованим майном. Крім того, окремі функції з обліку, зберігання та розпорядження майном, що переходить у власність держави, до якого відноситься і безхазяйне майно, і майно, від якого власник відмовився на користь держави, і майно, термін зберігання якого закінчився, і заставне майно тощо, виконують також і інші відомства (Держмитслужба, ДПА, Фонд держмайна, МВС) і єдиний підхід та єдина законодавча база для зазначеного виду діяльності державних органів у державі відсутня, окрім цього, оперативний супровід, операцій щодо зберігання та розпорядження майном, яке переходить у власність держави має сприяти належному поповненню бюджету.

На погляд авторів ОРД слід розглядати як невід'ємну складову криміналістичного забезпечення протидії контрабанді, тому надання митній службі права на проведення цієї діяльності буде лише сприяти належному виконанню задач по захисту економічних інтересів держави.

Окрім цього, як додатковим аргументом на користь надання митній службі права суб'єкту ОРД слід вважати статистичні дані про значну кількість кримінальних справ, що порушені за фактом. Таких кримінальних справ за результатами роботи ДМСУ щорічно виявляється в середньому майже 300.

Виходячи з наведеного шляхами вдосконалення організації діяльності Держмитслужби у напрямі боротьби з контрабандою та приведення її структури у відповідність до європейських стандартів є необхідність у наступному.

По перше: У контексті реформування правоохоронних органів законодавчо визначити роль і місце підрозділів митних органів, на які покладено здійснення правоохоронних функцій, у загальнодержавній системі правоохоронних органів та надати їм право проводити ОРД та досудове слідство у повному обсязі. Крім того, з питань класифікації визначення митної вартості та інших

питань здійснення митної справи надати митним лабораторіям статусу судово-експертних установ.

При цьому, статусу правоохоронного органу повинні набути лише окремі підрозділи митних органів та навчальних закладів, діяльність яких пов'язана з виконанням правоохоронних функцій та підготовкою кадрів за цим напрямом діяльності.

По друге. Ураховуючи сучасні тенденції щодо посилення економічних важелів впливу на осіб, винних у незаконному переміщенні товарів та предметів через митний кордон України, провести часткову декриміналізацію ст. 201 Кримінального кодексу України, тому що щорічне збільшення суми, з якої настає кримінальна відповідальність за контрабанду, недостатньо ефективно сприяє своєчасному притягненню порушників до кримінальної відповідальності.

До того ж, такі зміни дозволять зменшити витрати на проведення досудового слідства в кримінальних справах про контрабанду, а також поповнити державний бюджет за рахунок надходження додаткових коштів від конфіскації предметів правопорушення.

Сучасна контрабанда носить комплексний характер, у ній задіяні найрізноманітніші суб'єкти, які виконують різні ролі, наприклад, водії -перевізники, організатори, посередники та інше. При цьому особи, які організували злочин, керували діями чи сприяли вчиненню протиправного діяння найчастіше залишаються у тіні, мають можливість безкарно продовжувати злочинну діяльність навіть у разі притягнення до відповідальності безпосереднього виконавця. Тому, опрацювання таких злочинів оперативно-розшуковими засобами буде лише сприяти їхньому розкриттю та належному розслідуванню.

По третє. Необхідно зазначити, що питання часткової декриміналізації контрабанди повинно вирішуватись з одночасним посиленням адміністративної відповідальності за переміщення товарів поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю шляхом запровадження нових штрафних санкцій.

Для забезпечення превентивної функції стягнення та з метою унеможливлення застосування судами більш м'якого, порівняно з конфіскацією, виду стягнення, межі штрафу в санкціях ст.ст. 351,

352 Митного кодексу України мають бути встановлені на рівні 100-300 процентів вартості предметів правопорушення.

Слід зауважити, що ця пропозиція Держмитслужби повністю збігається з позицією Міністерства фінансів України в частині необхідності збільшення розмірів штрафів за вчинення правопорушень, передбачених ст. ст. 351, 352 Митного кодексу України.

В четверте. Відійти від практики контролю за ввезенням товарів на митну територію України тільки на кордоні, забезпечити комплексний контроль за реалізацією товарів на внутрішньому ринку України. Для цього необхідно створити ефективну систему контролю за рухом товарів від кордону (митні органи, органи Держприкордонслужби) до споживача (органи ДПА, МВС) в межах повноважень, статусу, завдань та функцій кожного правоохоронного органу, в якій кожний правоохоронний орган відповідатиме за власні результати; забезпечуватиметься рівноправний обмін інформацією [8].

Отже, враховуючи ці пропозиції, Держмитслужба просто не зможе ефективно функціонувати належним чином без надання їй статусу суб'єкта ОРД. Результатами повсякденної діяльності Держмитслужби сьогодні доведено, що вона має всі можливості кваліфіковано здійснювати ОРД та готова взяти на себе нові функції. Для реалізації повноважень митних органів щодо здійснення ОРД необхідне термінове внесення змін та доповнень до Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" та інших законодавчих актів з включенням митних органів до переліку правоохоронних органів, що ведуть боротьбу з корупцією. Це сприятиме надійному захисту працівників митних органів від злочинних посягань, запобіганню порушенням з їх боку, формуванню кваліфікованого ядра спеціалістів управління внутрішньої безпеки і в галузі боротьби з контрабандою, в тому числі з організованою злочинністю, створенню належних умов для оптимального функціонування усієї митної системи.

Використана література:

1. Украина: таможня просит добавить полномочий для оперативно-розыскной деятельности: сообщение //Таможен. параллель. - 2007. - № 27-28.

2. Барабанов С.О. Чи потрібна оперативно-розшукова діяльність митним органам // Митна справа. - 2001. - № 5.

3. Дьомін Ю. Перспективи розвитку законодавства, пов'язаного з повноваженнями митних органів у сфері ОРД // Право України. - 2001. - № 7.

4. Федотов О.П. До питання оперативно-розшукової діяльності в митних органах України // Митна справа. - 2003. - № 3.

5. Наказ Державної митної служби України від 11.12.2007 р. № 1040 "Про введення в дію рішення колегії Держмитслужби від 07.12.07 "Про стан виконання Держмитслужбою завдань, поставлених Президентом України на нараді в СБУ 19.11.07 "Захист економічних інтересів держави на митному кордоні України".

6. Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" від 18 лютого 1992 р., № 2135-12 // ВВР України. - 1992. - № 22 з наступними змінами та доповненнями.

7. Захист економічних інтересів держави на митному кордоні України // Матеріали до наради за участю Президента України. - Київ. - 19.11. 2007.

8. Похід за мільярдами (Попри специфіку компетенції, протидія "контрабасу" - один із пріоритетів ДСБЕЗ МВС // "Іменем Закону № 49 (5591) 7.12.2007 - 13.12.2007.

Р.К. Антонов*

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ

Останнім часом бюджетна сфера України усе більше привертає до себе уваги організованих злочинних угруповань як сфера можливого швидкого й, найчастіше, безкарного злочинного збагачення. У результаті криміналізації економіки стали проявлятися стійкі тенденції підпорядкування економічної, а у перспективі й всій політиці держави специфічним економічним інтересам

* Заступник начальника сектору ДСБЕЗ Красногвардійського РВ ДМУ УМВС України в Дніпропетровській області (здобувач ДДУВС).

кримінальних структур, що не може негативно не відобразитися на стабільності бюджетної сфери.

Не випадково, що у Законі України "Про основи національної безпеки України" від 19 червня 2003 р. (зі змінами від 15.12.2005 р.) одним з основних напрямів державної політики з питань національної безпеки в економічній сфері є забезпечення збалансованого розвитку бюджетної сфери. Тому виявлення та припинення діяльності організованих груп і злочинних організацій, учасники яких займаються викраденням державного і комунального майна, бюджетних коштів, у тому числі незаконним відшкодуванням податку на додану вартість, а також виявлення фактів хабарництва та кримінальної корупції у сфері державних закупівель, у першу чергу з боку розпорядників державних коштів під час проведення процедур закупівлі товарів, робіт і послуг є пріоритетними напрямками оперативно-службової діяльності спец. підрозділів БОЗ МВС України [1, с. 2].

Однак, результати аналізу свідчать, що в теперішній час система контролю проходження й витрати бюджетних коштів недостатньо відпрацьована. Відсутність ефективної системи упереджаючого спільного контролю фінансових і правоохоронних органів за значними коштами, що виділяються з державного бюджету на реалізацію державних цільових програм органам державної і виконавчої влади, окремим підприємствам різних форм власності створює передумови для росту злочинів, що посягають на цільові бюджетні кошти.

Враховуючи, що вказані злочини мають високий ступінь латентності, у даній ситуації все більшого значення набуває забезпечення протидії спец. підрозділами БОЗ цим злочинам, яка спрямована на виявлення, попередження й розкриття їх, із застосуванням усього комплексу мір оперативно-розшукового характеру, що надаються законодавством. Усвідомлення необхідності забезпечення бюджетної політики, що є основою економічної безпеки держави, владними структурами повинно визначити формування законодавства, яке регламентує бюджетну відповідальність і визначення підстав застосування кримінальної відповідальності за посягання на бюджетні кошти.

Проблеми діяльності ОВС по боротьбі зі злочинами в зазначеній сфері висвітлювалися у наукових працях українських та зарубіжних вчених, таких як К.В. Антонова, О.М. Бандурки, Б.І. Бараненка, А.І. Берлача, І.І. Басецького, В.Г. Боброва, Б.Є. Богданова, А.Ф. Возного, С.С. Галахова, К.К. Горяїнова, Д.В. Гребельського, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова, О.Ю. Заблоцької, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєва, В.Л. Ортинського, В.Д. Ларічева, А.Г. Лекаря, В.А. Лукашова, А.Г. Маркушина, В.В. Матвійчука, С.Е. Матвеева, Д.Й. Никифорчука, І.М. Ніщети, В.Г. Самойлова, І.В. Сервецького, Г.К. Сінілова, А.О. Шелехова й ін. Однак, на сьогодні дана тема ще далека від вирішення. На цей час немає підстав стверджувати про всебічне і повне дослідження проблемних питань в організаційно-тактичному забезпеченні протидії спец. підрозділами БОЗ вказаним злочинам. Також відносно недавня криміналізація протиправних діянь, пов'язаних з протиправним використанням бюджетних коштів, не дозволила правоохоронним органам виробити достатній і ефективний арсенал засобів і методів виявлення, попередження й розкриття цих злочинів.

Тому ефективність діяльності спец. підрозділів БОЗ з виявлення, попередження й розкриття злочинів економічної спрямованості багато в чому обумовлюється ступенем вивченості співробітниками зазначених підрозділів характеристики економічних злочинів, з якими вони покликані боротися. Це набуває особливого значення, у зв'язку з появою останнім часом нових витончених, багато ходових схем викрадання бюджетних коштів. На сьогодні "велике занепокоєння МВС України викликає також кримінальний перерозподіл бюджетних коштів. Упродовж року вже викрито майже 6 тис. фактів викрадень і нецільового використання бюджетних коштів, з яких 1,2 тис. зі збитками понад 100 тис. грн." [2, с. 4-5].

Злочинність як складне соціальне явище досліджується багатьма соціально-правовими науками, які, з огляду на характер загального об'єкта пізнання в якості свого безпосереднього предмету, визначають відповідну сферу об'єктивної дійсності.

Так, кримінально-правова теорія поряд з іншими інститутами розглядає суспільну небезпеку злочинів, їхню протиправність і караність. Кримінально-процесуальна наука у своїй основі вивчає злочини як предмет розслідування. Криміналістика головним

чином досліджує злочини з точки зору способів (механізму) їхнього вчинення й маскування, використання з метою розслідування відповідних методів і прийомів. Кримінологія вивчає причини злочинності як соціального явища, її структуру, основні тенденції розвитку, особистість злочинців, шляхи й засоби попередження кримінальних правопорушень. Судова (юридична) психологія розглядає психічні механізми поведінки правопорушника. Теорія оперативно-розшукової діяльності (ОРД) вивчає ті аспекти злочинності, інформація про які необхідна для науково обґрунтованих і ефективних заходів організації й тактики застосування оперативно-розшукових сил, засобів і методів у боротьбі зі злочинністю [3, с.13].

ОРД як наука, розглядаючи аспекти змісту, структури, і в певній мірі найменування характеристики злочинів, залишає їх предметом гострих дискусій, що, на наш погляд, негативно відображається на розробці пропозицій і рекомендацій з удосконалювання організації й методики виявлення й розкриття конкретних категорій злочинів. Це викликає необхідність створення гармонічної, структурно зрівноваженої моделі характеристики злочинів з позицій теорії ОРД.

Відносно визначення найменування характеристики злочинів з погляду науки ОРД думки вчених розходяться у двох напрямках. Одні автори пропонують іменувати таку характеристику "оперативно-тактичною" [4, с.11; 5, с.10; 6, с.13], інші – "оперативно-розшуковою" [7, с.54-63; 8, с.42]. Існує також точка зору про виділення такого різновиду комплексної характеристики сфери (галузі) господарської діяльності як "оперативно-економічна характеристика"¹.

¹ Так, В.Д. Ларічев, Є.В. Мілякіна та ін. виділяють наступні елементи оперативно-економічної характеристики сфери (галузі) господарської діяльності: 1) організаційно-правова характеристика сфери (галузі) господарської діяльності; 2) економіко-правова і / чи економіко-технологічна характеристика сфери (галузі) господарської діяльності; 3) види злочинів, що вчиняються на об'єкті, в сфері (галузі) господарської діяльності; 4) обставини, що сприяють вчиненню злочинів в сфері (галузі) господарської діяльності; 5) характеристика осіб, що вчинили злочини в сфері (галузі) господарської діяльності. Див.: Ларічев В.Д., Мілякіна Е.В., Орлова Е.А. и др. Преступления в сфере внешнеэкономической деятельности. - М., 2002 [10, с. 16-24].

Поняття "оперативно-розшукової характеристики" (ОРХ) привнесено в теорію й практику ОРД наприкінці 70-х початку 80-х років ХХ століття. Так, Гребельський Д.В., що вперше запропонував цей термін, розуміє під ОРХ "сукупність ряду інформаційних ознак, упорядкованих і взаємозалежних між собою, почерпнутих з різних інформаційних джерел (що входять насамперед у криміналістичну, кримінологічну, психологічну, соціологічну, економічну й іншу характеристики злочину" [9, с.72-73]. На ранній стадії розвитку цього терміну він існував поряд з терміном "оперативно-тактична характеристика", що має з ним багато загальних змістовних властивостей. Аналізу цих понять надалі присвячений ряд досліджень [11, с. 54-63; 12, с. 12], але, як відзначалося, чіткого, однакового розмежування й визначення даних термінів немає й дотепер.

Під оперативно-тактичною характеристикою (ОТХ) злочинів багато авторів розуміють сукупність різних аспектів кримінально-правової, криміналістичної, кримінологічної, психологічної, віктимологічної характеристик, урахування яких в ОРД забезпечує найбільш ефективне планування й здійснення оперативних і інших заходів (організаційних і тактичних) з попередження й розкриття злочинів [13, с. 14].

Аналізуючи наявні точки зору із приводу найменування й змісту характеристики злочинів з погляду теорії ОРД, представляється найбільш доцільним використання терміну "оперативно-розшукова характеристика". В обґрунтування цього можна привести наступні аргументи: по-перше, представляється, що термін "розшукова" набагато яскравіше відображає не процесуальні, негласні властивості цієї характеристики і її приналежність тільки до специфічної галузі знання - теорії ОРД; по-друге, слово "розшук" більш емко по своєму змісту. Так, можна говорити "тактика розшуку", маючи на увазі, що розшуку властиві поряд з тактикою й інші властивості, у першу чергу - його організація; по-третє, викликає сумнів і сама назва "оперативно-тактична характеристика". Слово "тактика", запозичене з військових наук, визначає "складову частину військового мистецтва - теорію й практику ведення бою, бойових операцій" [14]. Інше значення цього слова:

"сукупність засобів і прийомів для досягнення наміченої мети" [15], тобто слово "тактика" повинне характеризувати суб'єктів певних дій, але не явищ. Крім того, дане слово в словосполученні "оперативно-тактична" характеризує "сукупність засобів і прийомів для досягнення наміченої мети, тому це можна тлумачити подвійно. З одного боку, це сукупність засобів і прийомів для досягнення наміченої мети оперативними співробітниками (виявлення, попередження й розкриття злочинів), як воно в більшості випадків і розуміється. З іншого боку, під цим можна розуміти й сукупність засобів і прийомів досягнення наміченої мети злочинцями (вчинення злочину), знаючи яку оперативні працівники будують методику й тактику виявлення, попередження й розкриття злочинів. У цьому випадку тоді варто говорити не про оперативно-тактичну характеристику злочинів, а про оперативно-тактичну характеристику злочинної діяльності, що привела до досягнення мети - вчиненню злочину.

Стосовно до змісту ОРХ, явно простежується диференціація різними дослідниками структури ОРХ залежно від виду розглянутого злочинного діяння. При розгляді кожного виду (групи) злочинів, структура ОРХ як би визначається заново, не підкоряючись типовій структурі. Представляється, що такий підхід не завжди коректний. Перелік елементів змісту ОРХ злочинів повинен бути незмінним і підкорятися суворій закономірності. Структура ОРХ видів (груп) злочинів повинна бути максимально функціональна, наближена до потреб правоохоронних органів у рішенні завдань боротьби зі злочинністю, оскільки будь-яке наукове знання (особливо - у теорії ОРД) не є самоціллю, а повинно мати практичне застосування.

Одне з головних завдань оперативно-розшукової теорії полягає у виявленні науковими методами стійких і повторюваних зв'язків, явищ і процесів різноманітної оперативно-розшукової практики й розробці на даній основі основних принципів, понять, категорій для цієї специфічної області знань.

Таким чином, необхідний розумний баланс у структуруванні ОРХ видів (груп) злочинних діянь із урахуванням необхідності чіткої й повної характеристики злочинних діянь із позицій ОРД у взаємозв'язку з можливістю використання отриманого наукового

знання безпосередньо в діяльності з виявлення, попередження й розкриття злочинів.

Не викликає сумніву той факт, що при характеристиці різних видів (груп) злочинів, опис тих або інших типових елементів структури ОРХ буде мати різне значення. У цьому зв'язку, на наш погляд, варто говорити про "динамічний характер" ОРХ злочинів, які виділяються теоретиками ОРД [9, с.73], що буде виражатися у відмові від розгляду деяких ознак типової структури ОРХ залежно від характеру досліджуваної категорії злочинів, цілей дослідження й ін. Тобто при розгляді деяких груп злочинів окремі ознаки можуть бути очевидні і їхня ретельна характеристика виявиться недоцільною (наприклад, у характеристиці вчинення викрадань мотив, найчастіше, є корисливим), в інших же – навпроти, вона необхідна (наприклад, у злочинах проти особистості мотиви вчинення злочину нерідко різні й вимагають спеціального розгляду) .

Визначаючи типову структуру характеристики видів (груп) злочинних діянь із позицій ОРД, найбільш доцільним, на нашу думку, представляється використання наступної структури ОРХ, що, визначаючи відмітні риси і якісні параметри злочинів у сфері економічної діяльності з позицій ОРХ, указує на необхідність з'ясування:

- об'єкта злочину й предмета злочинного зазіхання;
- характеристики особистості злочинця;
- просторових і тимчасових параметрів вчинення злочинів;
- способів, засобів, що використовуються злочинцем і прийомів маскування;
- виникаючих, при вчиненні злочину слідів у матеріальній і інтелектуальній сферах;
- розміру заподіяного злочином матеріального збитку й інших даних, що мають значення для виявлення, попередження й розкриття злочинів [15, с. 89-102].

З'ясування механізму вчинення конкретного злочину, у свою чергу, дозволяє:

- визначити пошукові ознаки злочинного діяння;
- висунути й обґрунтувати оперативно-розшукові версії;
- спрогнозувати можливі дії злочинців і змоделювати ситуації, що виникають після втручання оперативного працівника;

- визначити й здійснити комплекс заходів щодо попередження, або з розкриття злочину.

Таким чином, підводячи підсумок, стосовно до позначеної проблематики, ми можемо розуміти під *оперативно-розшуковою характеристикою злочинів у бюджетній сфері систему впорядкованих і взаємозалежних ознак кримінально-правового, кримінологічного, криміналістичного й іншого параметрів, які акумулюють у собі загальні пошукові ознаки даного виду (групи) злочинів і є основою для розробки типових рекомендацій з оперативно-розшукового забезпечення виявлення, попередження й розкриття злочинів у бюджетній сфері.*

Нами пропонується структура ОРХ злочинів у бюджетній сфері, що повинна включати:

- характеристику об'єкта злочину й предмету злочинного зазіхання в сфері бюджетних відносин;
- характеристику особистості злочинця;
- характеристику способів і засобів, використовуваних злочинцем;
- характеристику виникаючих, при вчиненні злочину слідів у матеріальній і інтелектуальній сферах;
- характеристику розміру заподіяного злочинном матеріального збитку й інших даних, що мають значення для виявлення, попередження й розкриття злочинів.

Використана література:

1. Про пріоритетні напрями оперативно-службової діяльності спецпідрозділів БОЗ МВС України / Вказівка МВС України від 6.05.2008 р. № 479.

2. Мінус сім кримінальних дивізій // "Іменем Закону". - № 40 (5634). - 3.10.2008 - 9.10.2008.

3. Лекарь А.Г., Вольнский А.Ф., Гребельский Д.В., Самойлов В.Г. Методологические проблемы теории оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел: Труды Киевской высшей школы МВД СССР. - Киев, 1976.

4. Абдрахманов Б.А. Организационно-тактические основы выявления преступников на объектах железнодорожного транспорта, предназначенных для обслуживания пассажиров: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. -М.: ВНИИ МВД СССР, 1980.

5. Худяков Ю.Н. Организация и тактика раскрытия краж, грабежей и разбойных нападений, совершаемых с целью хищения денежных средств из объектов народного хозяйства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. -М.: ВНИИ МВД СССР, 1982.

6. Алескеров В.И. Предупреждение и раскрытие хищений в системе овцеводческих хозяйств: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. -М.: НИИ МВД РФ, 1992.

7. Гарсуков К.М., Шиенок В.П. Анализ теоретического подхода к выработке понятия "оперативно-розыскная характеристика" в теории оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел: Межвузовский сборник научных трудов. - Киев, 1986.

8. Блинов Ю.С. Специальные экономические познания и их использование в деятельности аппаратов ВХСС (организационно-тактические и правовые основы): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - М., 1984.

9. Гребельский Д.В. О соотношении криминалистических и оперативно-розыскных характеристик преступлений // Криминалистическая характеристика преступлений: Сборник научных трудов. - М., 1984.

10. Преступления в сфере внешнеэкономической деятельности / В.Д. Ларичев, Е.В. Милякина, Е.А. Орлова и др. - М., 2002.

11. Степанов О.П. Совершенствование оперативно-розыскных мероприятий раскрытия имущественных преступлений, совершенных группой несовершеннолетних: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - М., 1991.

12. Гордиенко В.В. Правовые, организационные и тактические основы раскрытия разбоев и грабежей личного имущества, совершенных преступными группами: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - М., 1983.

13. Советская Военная Энциклопедия: [в 8 томах] / Пред. Гл. ред. комиссии Н.В. Огарков. - М., 1979. -Т. 7. - С. 628.

14. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / Под ред. проф. Л.И. Скворцова. - 24-е изд., исправленное. - М., 2003. - С. 773.

15. Лукашов В.А. Введение в курс "Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел". - Киев, 1976.

С.Ю. Гаврик*

**ПРОБЛЕМА НАРКОМАНІЇ У ВИЩИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ ПРОТИДІЇ**

Проблема стрімкого поширення наркотичних і психотропних речовин, як відзначив Президент України Віктор Янукович, набуває суттєвого резонансу й має тенденції до зростання¹. Сьогодні кількість споживачів наркотиків сягає одного мільйона. При цьому небезпека суттєво зростатиме, якщо наркотики потраплятимуть до вищих навчальних закладів (далі ВНЗ), і зокрема ВНЗ системи МВС України, які мають певну специфіку навчання та служби й до яких ставляться вимоги щодо непорушної дисципліни офіцерів і курсантів, підвищеної їх відповідальності за результати своєї діяльності.

З метою недопущення серед особового складу фактів уживання наркотичних речовин та загальної протидії цьому негативному суспільному явищу у ВНЗ системи МВС України проводиться активна робота (анкетування курсантів, експрес-діагностики стану наркотичного сп'яніння за допомогою тест-систем, науково-практичні конференції², соціологічні³, кримінологічні⁴ та інші наукові дослідження⁵ тощо), результати якої систематично обго-

* Проректор з кадрового забезпечення та міжнародних зв'язків Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка полковник міліції.

¹ Див.: Президент України Віктор Янукович особисто представив керівному складу МВС України новопризначеного керівника відомства - міністра внутрішніх справ Анатолія Володимировича Могильова // Міліція України. - 2010. - № 3. - С. 1.

² Див., напр.: Берназ В.Д. Возможности использования наркоанализа для преодоления ложных показаний наркоманов // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (Одеський юридичний інститут НУВС, 17 - 18 жовтня 2002 року). - С. 21 - 26 та ін.

³ Див.: Савицький О.В. Факторы и условия первого употребления наркотиков среди молодежи // Віктимологічні аспекти злочинності. - 2006. - С. 107 - 123.

⁴ Див.: Піщенко Г., Мінченко С. Кримінологічна характеристика наркоманії в Україні // Право України. - 2005. - № 9. - С. 63 - 66.

⁵ Див.: Романова Л., Ролік А. Приоритетные направления в профилактике распространения наркотиков // Уголовное право. - 2005. - № 4. - С. 104 - 106.

ворюються як на зборах курсантських колективів, так і на радах ректорів різних регіонів України¹.

Водночас, проблема наркотизму у ВНЗ системи МВС України залишається досить гострою², про що свідчать конкретні факти порушення кримінальних справ за ст. 307 Кримінального кодексу України (незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів), фігурантами яких, на жаль, виступають курсанти. Подібні випадки викликають неабияке занепокоєння керівництва МВС України, зумовлюють необхідність докладного переосмислення ймовірних джерел поширення наркотичних речовин у курсантському середовищі, а також удосконалення профілактичної роботи серед особового складу ВНЗ у зазначеному напрямку.

У цьому контексті слід зауважити, що ця проблема перебуває під постійним контролем керівництва ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. Поряд із систематичним проведенням заходів, спрямованих на запобігання виникненню та поширенню наркотиків у курсантському середовищі, було узагальнено ґрунтовний аналіз ймовірних причин і джерел проникнення наркоманії до ВНЗ системи МВС України. Зокрема, такими причинами визначено:

- зниження рівня морально-етичної "загартованості" абітурієнтів, що вступають на навчання до освітньої установи МВС України. Так, серед курсантської молоді є чимало осіб, які в шкільні роки приєдналися до сучасної молодіжної культури з її лояльним, а нерідко й заохочувальним ставленням до вживання наркотичних і психотропних речовин, пропагандою нешкідливості наркотиків тощо. Після вступу до міліцейських навчальних

¹ Див.: Чепельська Т. Наркотики - не для студентських лав // Моменти. - 2008. - № 6 (22): Додаток до газети "Іменем закону" (№ 26). - С. 14 - 15 та ін.

² Доповідна записка "Про стан дисципліни, законності, організації виховної роботи, дотримання антикорупційного законодавства та профілактики правопорушень серед особового складу ВНЗ МВС за 2009 рік" від 29.01.2010 р. (вх. ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка № 223 від 01.02.2010 р.). - С. 4; Листи ДОН МВС України "Про стан дисципліни і законності у ВНЗ МВС України" від 02.04.2010 р. та 14.04.2010 р. (вх. ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка № 849 від 03.04.2010 р.; № 963 від 16.04.2010 р.).

закладів такі юнаки інколи не припиняють попередні зв'язки та стосунки й дуже повільно відмовляються від старих звичок¹;

- формалізм під час спеціальної перевірки кандидатів на навчання місцевими органами внутрішніх справ, поверховий і безвідповідальний підхід деяких службових осіб до вирішення питань прийняття на службу²;

- протекціонізм, використання "обхідних" шляхів батьками абітурієнтів та особами, які їм протегують, для зарахування кандидатів на навчання до учбових закладів системи МВС України (отримання необ'єктивних характеристик за завищеною шкалою, вплив на медичні комісії, використання службових зв'язків тощо)³;

- відсутність належного контролю за поведінкою курсантів у позаучбовий час, неформальними зв'язками, схильностями тощо;

- недостатній рівень системи цілеспрямованої роботи (і прорахунки в ній) з виявлення осіб групи ризику і тих, хто вже вживає наркотичні засоби та психотропні речовини. Зокрема, належним чином не враховується те, що курсантські колективи є відносно закритими групами, члени яких мають приблизно однаковий вік, стать, погляди, інтереси, мрії тощо. Постійне і тісне спілкування молодих людей зі своїми однолітками в майже суто чоловічих колективах, висока психологічна залежність від групової думки стають факторами, що сприяють залученню до наркосередовища нових споживачів;

¹ Див.: Новаков О.С. Проблеми попередження девіантної поведінки та поширення наркоманії в курсантському середовищі // Соціально-гуманітарні фактори та умови формування майбутнього працівника ОВС як суб'єкта правоохоронної діяльності: Монографія / Авт. кол. С.В. Савченко, О.М. Литвинов, В.О. Шлап-каускас та ін.; За ред. проф. Е.В. Віленської та доц. О.М. Литвинова; МВС України, Луган. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2005. – С. 105 – 106.

² Див.: Гіда О.Ф. Добір кадрів на службу в органи внутрішніх справ у контексті попередження можливої неправомірної поведінки // Бюлетень з обміну досвідом роботи: Науково-практичне видання. – 2001. – № 134. – С. 41.

³ Див.: Гіда О.Ф. Добір кадрів на службу в органи внутрішніх справ у контексті попередження можливої неправомірної поведінки // Бюлетень з обміну досвідом роботи: Науково-практичне видання. – 2001. – № 134. – С. 41 – 42.

- прорахунки під час психофізичного і медичного обстеження курсантів¹;

- підвищену увагу організованої злочинності до курсантів ВНЗ системи МВС України, що зумовлена прагненням завербувати майбутніх фахівців ОВС для використання в протиправних цілях, у тому числі й для збуту серед них наркотиків;

- недоліки в роботі відповідних підрозділів ОВС, що безпосередньо здійснюють цілеспрямовану боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів. Зокрема, за опублікованою статистикою, понад 90% кримінальних справ не мають профілактичного змісту, оскільки не містять заходів щодо визначення джерел виникнення вилучених наркотичних засобів, а також установлення фактів втягнення громадян у наркозлочини²;

- певні недоліки навчально-виховного процесу безпосередньо в самому ВНЗ системи МВС України.

Ураховуючи кожне з імовірних джерел виникнення та поширення наркотиків у курсантському середовищі, можна запропонувати п'ять ключових напрямків профілактики:

1. Виявлення осіб, схильних до споживання наркотичних і психоактивних речовин, попередження правопорушень, пов'язаних із наркотиками.

Ефективна система виявлення осіб, схильних до вживання наркотичних засобів і психотропних речовин, є важливою ланкою всього комплексу заходів щодо профілактики наркоманії та пов'язаної з нею протиправної діяльності в курсантському середовищі. У її основу покладено знання керівництва факультетів, курсів, викладачів про основні ознаки вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, а також проявів захворювань, до яких призводить адиктивна поведінка. Також необхідно знати

¹ Див.: Погорецький М.А., Волков Д.В. Попередження незаконного обігу наркотиків у вищих навчальних закладах МВС та СБ України // Оперативно-розшукова діяльність: проблеми та шляхи їх розв'язання: Додаток до "Вісника ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка" № 3. У 2 ч. – 2009. – Ч. 2. – С. 21 – 30.

² Див.: Бульба В. Стан боротьби з незаконним обігом наркотиків в Україні // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 6. – С. 122.

основні прояви хімічної залежності та параметри клінічної дії найбільш поширених наркотиків і токсикантів. До цих параметрів відносяться: тип сп'яніння (ейфорії) та ранні ознаки його виникнення; швидкість зростання толерантності (стійкості) до психоактивної речовини (швидкість формування залежності від неї), характеристики екстремальних станів, викликаних уживання речовини й залежністю від неї, а також основні медичні ускладнення.

Треба звертати особливу увагу на курсантів, які ініціюють розмови на теми дискотек, молодіжних неформальних "тусовок", які лояльно ставляться до молодіжних субкультур, таких як эмокиди, готи, які стимулюють себе різними "допінговими" препаратами, поширюють уявлення про нешкідливість так званих "легких" наркотиків тощо.

Не менше значення в згаданій системі має бути відведено виявленню ознак особистісно-характерологічних властивостей людини, що дозволяють визначати емоційно уразливих курсантів із підвищеною схильністю до адиктивної, залежної поведінки, з ознаками соціальної дезадаптації тощо. До таких ознак відносяться:

- замкнутість, сором'язливість, боязкість і нерішучість, відчуття несамодостатності, замаскована тривожність;
- надмірне прагнення до незалежності та самостійності, небажання бути під опікою старших (зокрема командирів і викладачів), бажання протиставити себе нормам, правилам, порядку, дисципліні, установленим вимогам, суспільству, закону тощо;
- емоційна вразливість, незагартованість стосовно життєвих труднощів, нервозність, невміння діяти в екстремальних або нестандартних ситуаціях тощо;
- наявність комплексу неповноцінності, особливо в поєднанні з бажанням бути визнаним і належати до референтної групи;
- відсутність почуття відповідальності перед собою, нездатність бути господарем свого слова;
- легковажність і поверховість у поглядах, нездатність до глибоких відчуттів і стійких міжособистісних стосунків;
- недостатня здатність мобілізуватися й докладати зусилля, обдумувати обставини, робити вибір, шаблонність способу життя, залежність від моди, реклами, псевдокультур.

Роботу з корекції особистої вразливості можуть проводити як психологи, психотерапевти й педагоги, так і начальники курсів, їх заступники, командири взводів та ін. Серед спеціальних підходів у психопрофілактичній роботі перевага повинна віддаватися методам психодіагностики, індивідуальним і груповим психологічним тренінгам, аудиторним дискусіям, ролевим іграм з використанням психодрами, самоаналізу, саморегуляції тощо.

Ця корекція має забезпечувати руйнування негативних моделей поведінки курсантів і передбачати досягнення інших важливих результатів, таких як:

- формування у курсантів мотивації до ведення здорового способу життя та навичок його збереження;
- розвиток здібностей стосовно досягнення особистого, сімейного і соціального благополуччя;
- підтримка духовних і етичних цінностей;
- відпрацювання моделей поведінки в ситуаціях, які провакують до вживання наркотиків;
- формування (виховання) здатності стійко долати труднощі життя, адекватно реагувати на неприємності тощо;
- виховання здатності дотримуватися порядку та дисципліни;
- формування здатності правильно виражати свої почуття й уміння керувати собою та власною поведінкою.

2. Проведення систематичного психофізіологічного і медичного обстеження кожного взводу з метою попередження або своєчасного реагування на будь-які спроби вживання наркотиків особовим складом ВНЗ.

Таке обстеження мають здійснювати працівники медико-санітарних частин ВНЗ системи МВС на виконання рішення наради від 30.01.2009 р. № 2258/ВР, указівки МВС України від 29.01.2009 р. № 42/100, а також відповідних рішень ректоратів університетів МВС*.

* Наприклад, у ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка такі рішення приймаються систематично (останнє - на засіданні ректорату університету 21.06.2010 р.). Усі заходи здійснюються в межах затвердженого Порядку дій співробітників університету та медичного огляду курсантів, які підозрюються у вживанні наркотичних та психотропних речовин, а також згідно із Планом заходів університету щодо запобігання та протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин серед особового складу ВНЗ на 2009-2010 навчальний рік.

При цьому важливо попереджувати особовий склад ВНЗ про те, що ухилення від проходження відповідного медичного огляду є адміністративним правопорушенням¹ і може бути розцінене керівництвом як свідоме ігнорування вимог Кабінету Міністрів України, численних указівок Міністерства освіти та науки України, МВС України та керівництва університету щодо запобігання вживанню наркотичних та психотропних речовин і спричиняє відповідальність² згідно з Дисциплінарним статутом органів внутрішніх справ аж до звільнення з органів внутрішніх справ.

Поряд із цим, доцільно систематично інформувати особовий склад ВНЗ про те, що курсанти, стосовно яких виникатимуть підозри у вживанні наркотичних засобів або психотропних речовин, будуть відразу направлені до медико-санітарних частин університетів у супроводженні офіцера, де лікар проводитиме огляд за встановленими схемами. Після проведення опитування та огляду здійснюється тестування таких курсантів з використанням імунохроматографічних експрес-тестів щодо визначення десяти різновидів наркотичних або психотропних речовин у сечі за допомогою тесту SNIPER™.

До речі, за минулий період поточного року працівниками медико-санітарної частини ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка було неодноразово проведено ретельні огляди всього перемінного складу щодо виявлення ознак уживання наркотичних речовин та отримання ін'єкцій немедичним шляхом. На виявлення наркотичної залежності проведено два обстеження курсантів у Луганському обласному наркологічному диспансері. У медико-санітарній частині університету, у тому числі за допомогою тест-системи, проведено діагностику 42 курсантів. В осіб, які були перевірені, фактів ужи-

¹ Див.: Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс] / Сайт законодавство України. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=80731-10&text=%F3%F5%E8%EB%E5%ED%ED%FF>

² Див.: Про затвердження Порядку проведення медичного огляду та медичного обстеження осіб, які зловживають наркотичними засобами або психотропними речовинами: Наказ МОЗ України / МВС України від 16 червня 1998 року № 158/417 [Електронний ресурс] / Сайт законодавство України. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0482-98>

вання наркотичних речовин не виявлено¹.

На наш погляд, означений підхід до психофізіологічного і медичного обстеження курсантів дозволяє досягати таких результатів, як:

- ефективна діагностика разового або епізодичного вживання наркотичних засобів і психотропних речовин;
- застосування до осіб, які допускають (раніше допускали) вживання наркотичних або психотропних речовин, заходів дисциплінарного, правового, виховного і медичного характеру;
- проведення інформаційно-пропагандистської та санітарно-освітньої роботи з попередження розповсюдження наркотичних і психотропних речовин у ВНЗ системи МВС України тощо.

3. Запобігання встановленню каналів надходження наркотичних засобів, психотропних речовин до освітньої установи.

Виявлення джерел і каналів імовірного проникнення наркотичних засобів до ВНЗ системи МВС України також є неодмінною складовою досліджуваної профілактики. У правовому контексті такі заходи спрямовані на виконання Концепції реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин і прекурсорів на 2002 – 2010 роки (затверджені розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.01.2002 р. № 26-р) та Програми реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин і прекурсорів на 2002 – 2010 роки (затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 04.06.2003 р. № 877).

На наше переконання, успіх профілактичної роботи в цьому напрямку багато в чому залежить від налагодження ефективної співпраці керівництва ВНЗ системи МВС України зі службами внутрішньої безпеки та боротьби з незаконним обігом наркотиків. Як приклад, у листопаді 2008 року на оперативній нараді при ректорові ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка за участю представників ВВБ та УБНОН було розглянуто питання "Про заходи щодо поперед-

¹ Довідка про стан роботи щодо профілактики правопорушень, забезпечення належного рівня дисципліни й законності серед осіб постійного та перемінного складу ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка від 04.06.2010 р. - С. 4.

ження вживання наркотичних засобів і психотропних речовин курсантами, студентами й слухачами ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка та недопущення незаконного обігу наркотичних речовин і прекурсорів на території університету" (протокол № 2 від 24.11.2008 р.). За підсумками наради було прийнято рішення забезпечити координацію роботи підрозділів університету з підрозділами ВВБ у Луганській області СВБ ГУБОЗ МВС України та УБНОН УМВС України в Луганській області щодо виявлення осіб, причетних до розповсюдження наркотичних засобів і психотропних речовин, із числа курсантів, студентів, слухачів і працівників університету. Як наслідок, у ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка систематично інспекцією з особового складу відділу кадрового забезпечення спільно з працівниками ВВБ у Луганській області проводяться гласні й негласні перевірки стану дисципліни та внутрішнього порядку в курсантських гуртожитках, а також рейди з метою виявлення речей, що можуть бути віднесені до наркотичних засобів¹.

Крім цього, безпосередніми заходами, які мають проводитися в межах такої співпраці, є:

- визначення заходів щодо посилення контролю за особами з числа перемінного складу, які мають право на вільний вихід за територію університету;

- відвідування особового складу, що мешкає поза межами університету, та ведення обліку проведеної роботи в журналах установленого зразка;

- ужиття невідкладних заходів щодо підвищення ефективності індивідуально-виховної роботи з особовим складом, посилення її впливу на стан дисципліни, формування у курсантів високих професійних якостей тощо.

4. Використання наукового та навчально-методичного потенціалу провідних кафедр і науково-дослідних підрозділів ВНЗ системи МВС України.

Не менш важлива роль у проведенні профілактики наркоманії в курсантському середовищі має бути відведена професорсько-

¹ Довідка про стан роботи щодо профілактики правопорушень, забезпечення належного рівня дисципліни й законності серед осіб постійного та перемінного складу ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка від 04.06.2010 р. - С. 4.

викладацькому складу кафедр та співробітникам науково-дослідних підрозділів ВНЗ системи МВС України. Їх функції в цьому напрямку можна розподілити на виховні, методичні, наукові та безпосередньо прикладні.

Зокрема, під час проведення лекцій, семінарів, індивідуальних консультацій та інших заходів навчально-виховної спрямованості співробітники означених підрозділів мають акцентувати увагу на загальних проблемах боротьби з наркоманією, у тому числі на її наслідках для людини, а також напрямках попередження її розповсюдження серед курсантів.

На методичному рівні мають розроблюватися відповідні рекомендації, спрямовані як на безпосереднє запобігання наркоманії в курсантському середовищі ВНЗ системи МВС України, так і на вирішення споріднених проблем поширення наркотичних засобів та психотропних речовин. Наприклад, співробітниками НДІ з правових та організаційно-тактичних проблем ОРД ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка розроблено методичні рекомендації за темою: "Прийняття рішень у стані ризику про проведення оперативних закупівель заборонених до обігу предметів, товарів та речовин". Цю розробку за рішенням керівництва ГУ МВС України в Луганській області прийнято до впровадження в практику управління боротьби з незаконним обігом наркотиків та карного розшуку УМВС України в Луганській області, тиражовано й розіслано до всіх ОВС Луганської області для використання за призначенням (лист УМВС України в Луганській області від 25.12.2008 р. № 2500).

Наукові проблеми досліджуваної профілактики мають визначатись одним з пріоритетних предметів сучасних наукових досліджень, у тому числі й дисертаційних, а також становити предмет обговорення серед відповідних фахівців під час проведення у ВНЗ системи МВС України науково-практичних конференцій та семінарів. У цьому контексті можна відзначити роботу постійно діючого при ЛДУВС імені Е.О. Дідоренка семінару "Методологічні проблеми теорії і практики оперативно-розшукової діяльності в сучасних умовах", у межах якого розглядані питання обговорюються систематично. Відповідні наукові роз-

робки опубліковано в спеціальних випусках "Вісника ЛДУВС імені Е.О. Дідоренка".

Водночас у поточному році науковці НДЛ з правових та організаційно-тактичних проблем ОРД ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка згідно з планом НД і ДКР МВС України на 2010 рік (на замовлення УМВС України в Миколаївській області) здійснюють активну дослідницьку роботу за темою "Документування злочинної діяльності організованих злочинних наркоугруповань (оперативно-розшуковий аспект)". У межах цієї роботи на підставі доручення Міністра внутрішніх справ України генерал-майора міліції А.В. Могильова від 19.05.2010 р. щодо опрацювання ініційованого Головним слідчим управлінням питання про декриміналізацію статті 309 Кримінального кодексу України "Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту" спільно з науковцями ДНДІ МВС України проведено експрес-дослідження, за результатами якого підготовлено низку науково обґрунтованих рекомендацій та пропозицій (вих. ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка № 1571 від 09.06.2010 р.).

У прикладному контексті профілактичні заходи, на наш погляд, виявляються в налагодженні ефективного співробітництва професорсько-викладацького складу університетів з фахівцями практичних підрозділів ОВС, які мають досвід протидії поширенню наркотиків в Україні. Таких працівників доцільно систематично та цілеспрямовано запрошувати для участі в проведенні семінарських і практичних занять за відповідними дисциплінами спеціалізованих кафедр, таких як, наприклад, кафедра оперативно-розшукової діяльності, кафедра організації розслідування злочинів тощо.

До цього ж не менш важлива роль має бути відведена означеним фахівцям у проведенні інструктажів курсантів, які щороку направляються на стажування до практичних органів ОВС. Під час інструктажів треба нагадувати курсантам про жорсткі вимоги Дисциплінарного статуту ОВС України, Кодексу честі та Етичного кодексу працівника ОВС, керівництва МВС України та ін. щодо недопущення вчинення з їх боку будь-яких протиправних дій, а

також щодо попередження надзвичайних подій, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів. Додатково слід доводити необхідність провадження правоосвітньої роботи серед молоді щодо недопущення немедичного вживання наркотиків у повсякденному житті.

5. Розроблення та проведення інших превентивних заходів щодо протидії розповсюдженню та вживанню наркотичних засобів і психотропних речовин у вищих навчальних закладах системи МВС, передбачених рішенням наради при заступникові міністра внутрішніх справ України від 30.01.2009 р., а також інших наказів, розпоряджень, указівок¹, методичних документів МВС України з питань профілактики наркоманії.

До таких заходів, на нашу думку, можна віднести:

- продовження практики закладання до планів науково-дослідних робіт ВНЗ системи МВС України проведення наукових досліджень з проблем протидії поширення наркоманії у курсантському середовищі;

- забезпечення подальшого систематичного та ґрунтовного вивчення керівниками структурних підрозділів університету наказів, розпоряджень, указівок, методичних документів МВС України з питань профілактики наркоманії;

- включення до системи службової підготовки постійного складу університету вивчення таких тем, як, наприклад, "Профілактика наркоманії в умовах вищого навчального закладу системи МВС", "Методи виявлення осіб з ознаками вживання наркотичних і психотропних речовин";

- залучення до проведення інформаційної, виховної роботи щодо профілактики наркоманії серед постійного та перемінного складу ВНЗ фахівців обласних наркологічних диспансерів;

- доведення до відома курсантів першого курсу під час проведення навчально-тренувальних зборів вимог керівництва МВС України щодо недопущення немедичного вживання наркотичних засобів, психотропних речовин особовим складом ОВС та особистої відповідальності за певні дії в цьому напрямку;

¹ Див.: Указівка МВС України від 29.01.2009 р. № 42/100 та ін.

- проведення інструктажів з особами з числа перемінного складу про недопущення придбання, вживання та розповсюдження наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (особливо при вибутті на канікули, у відпустки, у добові звільнення тощо);

- оновлення методичних рекомендацій для командного та професорсько-викладацького складу щодо організації роботи з профілактики наркоманії у ВНЗ системи МВС України.

Особливу увагу слід приділяти організації інформаційного пресингу в рамках освітньої установи на ситуацію у сфері незаконного розповсюдження і споживання наркотичних засобів і психотропних речовин, а також розповсюдженню правових і медичних знань з розгляданого питання серед курсантів і слухачів освітніх установ МВС України. У цьому контексті слід зауважити, що співробітники ЦПП спільно з центром зв'язків з громадськістю ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка розмістили у відомчих друкованих виданнях інформацію психопрофілактичного спрямування. Так, у журналі "Міліція України" опубліковано статтю "Новий проректор – нові завдання, плани та ідеї", у якій, зокрема, висвітлюються напрямки діяльності щодо здійснення психопрофілактичних заходів в університеті. Крім того, на сторінках веб-порталу університету, а також на сайті ДОН МВС України розміщено статті: "Наркотики – нова чума XXI століття", "24 травня – день пам'яті жертв СНІДу", "Наркоманія змінює соціальний портрет", "Популярно про наркоманію", "Як жити сьогодні, щоб побачити завтра" та ін. Подібну інформацію треба постійно оновлювати та доводити до перемінного та постійного складів ВНЗ системи МВС України шляхом розміщення на стендах "Санпросвіткутків".

Підбиваючи підсумки викладеним у роботі міркуванням, зауважимо, що здійснення визначених напрямків профілактики наркоманії у ВНЗ системи МВС України навряд чи вирішить усі проблеми, пов'язані з розповсюдженням наркотичних засобів у курсантському середовищі. Водночас сподіваємося, що сукупність означених заходів сприятиме забезпеченню глибокого та всебічного персоналізованого вивчення кожного курсанта (його найближчо-

го оточення, способу життя, а також відповідних особистісних моральних, інтелектуальних, вольових і ділових якостей), поповненню лав правоохоронців високопрофесійними фахівцями, очищенню органів внутрішніх справ від осіб, які своїми вчинками завдають шкоди авторитету ОВС, тощо.

О.М. Джужа*
Є.М. Моїсєєв**

ЖЕРТВА ЗЛОЧИНУ: ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОБЛЕМИ КЛАСИФІКАЦІЇ

Останнім часом перед сучасним світом постали нові загрози, пов'язані з подальшою глобалізацією небезпечних виявів кримінального насильства й протиправного збагачення. Злочинність в Україні стає більш організованою та професійною й за масштабами свого впливу на суспільні процеси сягнула рівня, коли цілком реальною є загроза національній безпеці.

Незважаючи на загальну тенденцію до зменшення впродовж 2005-2009 рр. кількості зареєстрованих злочинів (середній темп зниження складає 3%), кримінальна ситуація в державі загострюється. Скажімо, протягом 2009 року, порівняно з минулим, удвічі зростає кількість убивств на замовлення; у 2,6 разів - вияви бандитизму; на 13,7% - розбійні напади; на 5,8% - грабежі; на 34,6% - злочини, учинені з використанням вогнепальної зброї. Щорічно зростають збитки, завдані злочинцями державі, суб'єктам господарювання та громадянам [1].

Реальність кримінальних загроз визначає потребу удосконалення форм і методів запобігання злочинам. У зв'язку з цим, актуальним є питання реалізації заходів віктимологічної профілактики. На жаль, вітчизняна кримінологія, розробляючи заходи протидії

* Проректор з наукової роботи Київського національного університету внутрішніх справ доктор юридичних наук, професор.

** Кандидат юридичних наук, професор (Київський національний університет внутрішніх справ).

злочинам, тривалий час відштовхувалась, переважно, від характеристик особи злочинця і тих негативних чинників, що впливають на її формування. Натомість жертві злочину не приділялося належної уваги.

Більшість вчених-лінгвістів збігаються на думці, що етимологія слова "жертва" походить від латинського "вікtimas", що у початковому значенні мало культове, ритуальне значення. Скажімо, у словнику Ф. Брокгауза й І. Ефрона слово "жертва" пояснюється таким чином: "Жертва - вдячне підношення Богу "від плодів земних або з царства тварин" [2, с. 22]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови цей термін тлумачать як "... той, хто постраждав від нещасного випадку або агресії; той, над ким знущаються, проявляють насилля; той, хто переживає, терпить різні неприємності від кого-, чого-небудь" [3, с. 274].

Питання про характеристику жертви злочину є ключовим у віктимології. Власне ця наука у вузькому значенні - кримінальна віктимологія, тобто галузь знань про жертву злочину та її роль у генезисі злочинної поведінки [4, с. 41]. У своїй монографії "Злочинець та його жертва" засновник віктимології Г. Гентіг розглядав жертву і злочинця як невід'ємні складові механізму злочинної поведінки [5, с. 17-19].

Водночас нас цікавить не стільки семантичне значення слова "жертва", скільки соціальний зміст цього поняття. Лише розвинута, мисляча істота, яка має відчуття, емоції, а головне - свідомість, може сприймати вже завдану шкоду, а також потенційну небезпеку, давши їй належну оцінку і визначити на цій основі свою поведінку. Отже, основним об'єктом вчення про жертву в теоретичному і практичному плані є саме людина.

Тому під "жертвою" у класичній віктимології розуміють людину, яка постраждала від неправомірних дій інших осіб, власної поведінки, негативних

життєвих обставин або нещасного випадку. Водночас слід мати на увазі, що одні й ті самі неправомірні дії, події, нещасні випадки, залежно від умов, місця і часу, можуть завдати шкоди як окремій людині, так і групі людей, як фізичній, так і юридичній особі.

Інтерес до визначення та класифікації жертви злочину міститься в працях радянських авторів, зокрема Л.В. Франка [6], Д.В. Ривмана [7], а також у роботах зарубіжних фахівців (Г. Елленбергер, Р. Гассер та ін.) [8; 9]. Якісні та кількісні характеристики жертв злочину дають підстави для їх систематизації та класифікації. Науково обґрунтована класифікація жертв дозволяє, з одного боку, більш цілеспрямовано здійснювати теоретичні розробки у галузі кримінальної віктимології, а з іншого - повніше реалізовувати профілактичні заходи щодо осіб, які за певних умов стають об'єктом уваги злочинців.

За соціальними наслідками завданої шкоди жертву можна поділити на кілька груп: жертва нещасного випадку; жертва правопорушень.

Як свідчить світова статистика, жертвами нещасних випадків щорічно стають у декілька разів більше людей, ніж потерпілих від злочинів. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, смертність від нещасних випадків поступається лише летальності серцево-судинних та онкологічних захворювань, тобто нещасні випадки посідають третє місце серед причин смертності. Від нещасних випадків суспільство втрачає не лише величезні людські ресурси, а і зазначає значних матеріальних збитків [10, с. 15].

Про важливість всебічного теоретичного дослідження потерпілих від злочинів чи правопорушень або жертв нещасних випадків - на психологічному, біофізичному і соціальному рівнях і розроблення на цій основі практичних рекомендацій з ефективного їх захисту від можливої шкоди висловлюються багато вітчизняних і зарубіжних вчених (правознавців, соціологів, психологів, медиків).

У сучасній віктимології з приводу розуміння сутності жертви злочину висловлено кілька точок зору. Одна з них полягає в тому, що під жертвами розуміють як окремих осіб, так і певні спільноти в будь-якій формі їх інтеграції, яким прямо чи побічно завдано шкоду від злочину (П.С. Дагель, Л.В. Франк, Г.И. Шнайдер та ін.). Водночас Д.В. Ривман наполягає, що жертвою злочину може бути лише фізична особа. На перший погляд, питання про визнання жертвою злочину, скажімо, юридичної особи не є принциповим. Утім, воно має концептуальне значення, оскільки від обрання то-

го чи іншого підходу залежатиме визначення напрямів віктимологічної профілактики та її суб'єктів.

Навіть короткий екскурс з історії права та огляд сучасного законодавства переконливо свідчить про те, що право багатьох країн світу містить норми, що вимагають оцінки злочину і визначення покарання винному не лише з урахуванням соціальної небезпеки злочинця, а й особи потерпілого. До сфери впливу кримінально-процесуального закону потрапляє далеко не кожна жертва злочину, а лише яку офіційно визнають учасником кримінального процесу з відповідним статусом. Для визначення цього статусу у кримінально-процесуальний закон (ст. 43 КПК України) запроваджено термін "потерпілий" [11, с. 54].

Таким чином, поняття "жертва злочину" і "потерпілий від злочину" співвідносяться як загальне та окреме. Жертвою злочинів може бути будь-яка людина, яка зазнала моральну, фізичну або матеріальну шкоду від суспільно-небезпечного діяння, незалежно від того, чи визнано її у встановленому порядку потерпілим. Отже "жертва" - поняття віктимологічне, а "потерпілий" - кримінально-процесуальне.

Один з офіційних проектів КПК України передбачає, що потерпілим визнається фізична особа, якій злочином чи Іншим суспільно небезпечним діянням заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду; юридична особа, якій злочином чи іншим суспільно небезпечним діянням заподіяно майнову чи моральну шкоду; держава в особі її представника - відповідного контролюючого органу, який у межах своєї компетенції, визначеної законодавством, здійснює контроль за своєчасністю, достовірністю, повнотою нарахування податків і зборів (обов'язкових платежів), їх сплатою та погашенням податкового боргу, у випадку заподіяння злочином шкоди державі несплатою податків, зборів, інших обов'язкових платежів, а також страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування [11]. Що стосується моральної шкоди, то, згідно з п. 4 ч. 2 ст. 23 ЦК України, моральна шкода юридичної особи полягає у приниженні її ділової репутації.

Виходячи з наявних розробок у галузі кримінологічної віктимології, можна запропонувати таку класифікацію жертв злочинів:

1) за характером мотиву злочину:

а) жертви умисних злочинів; б) жертви неосережних злочинів;

2) за характером заподіяної шкоди - жертви, яким злочином заподіяно:

а) фізичну шкоду; б) матеріальну шкоду; в) моральну шкоду;

3) за характером стосунків жертви та злочинця:

а) невизначені жертви; б) приречені жертви; в) випадкові жертви;

4) залежно від ролі потерпілого у генезисі злочину:

а) нейтральні жертви; б) жертви-співучасники; в) жертви-провокатори;

5) за психологічними характеристиками:

а) жертви з психологічними акцентуаціями (жадібні, агресивні, розбещені та ін.); б) жертви з відхиленнями у психіці (депресивні особи, алкоголіки, наркомани, особи, схильні до садизму, статеві збоченці);

б) за біофізичними характеристиками: за статевою ознакою; за віком; за національними та етнічними ознаками; за фізичним станом у момент вчинення злочину;

7) за іншими характеристиками: за статусом жертви у системі суспільних відносин; за соціальними зв'язками зі злочинцем тощо.

Вивчення кримінальних справ, а також аналіз конкретних фактів заподіяння шкоди особам з підвищеною віктимністю дає підставу розподілити усіх потенційних жертв на дві групи, виходячи з характеру впливу їх поведінки на розвиток злочину. До першої групи належать так звані "активні" жертви, поведінка яких сприяє злочинній агресії щодо них. Для цієї категорії жертв характерна яскраво виражена (свідома або підсвідома) негативна поведінка до й під час вчинення злочину. Особа цієї жертви характеризується, як правило, негативною, антигромадською установкою. Поведінка жертв другої групи ("пасивних" жертв) більшою мірою сприймається як правомірна. Здебільшого до цієї групи належать особи з позитивною установкою.

"Активних" жертв, виходячи з оцінки особливостей їх поведінки, можна поділити на такі підгрупи:

а) жертви, поведінка яких містить склад злочину (наприклад, хулігани, грабіжники, шахраї);

б) жертви, поведінка яких порушує моральні та етичні норми (кляузники, п'яниці, морально розбещені люди);

в) жертви, які з будь-яких причин навмисно підбурюють винних на протиправні дії (наприклад, сімейні скандалісти).

"Пасивних" жертв можна поділити на:

а) жертв, яким завдано шкоду у зв'язку з виконанням ними службових, професійних або громадських обов'язків (працівники правоохоронних органів, охоронці, інкасатори, дружинники тощо);

б) жертв, яким завдано шкоду при допомозі іншим особам (вступились за слабого, намагались запобігти антисуспільним діям інших тощо);

в) жертв, які не вміють адекватно оцінити життєву ситуацію;

г) жертв, які не здатні за якихось причин протидіяти злочинній агресії;

д) жертв-симулянтів.

Об'єктом вивчення у віктимології є не лише потерпілі у кримінально-процесуальному значенні, але й інші категорії жертв, зокрема:

а) потенційні жертви - особи, які стають об'єктом злочину унаслідок власних якостей, статусу, позиції, поведінки;

б) випадкові жертви - жертви, яких обирає сам злочинець, виходячи зі особистих мотивів;

в) латентні жертви - особи, які реально страждають від злочину але з певних причин цей факт залишається прихованим від офіційного обліку.

Ґрунтуючись на результатах досліджень поведінки жертв злочинів, вчені виокремлюють такі типи жертв: агресивні, активні, ініціативні, пасивні, некритичні, нейтральні, випадкові, реальні, потенційні. Найбільш поширеними, за даними експертів, є саме випадкові (72,0%), реальні (69,0%) і потенційні (56,6%). Дещо нижчим є рівень участі пасивних (40,2%) і некритичних (26,0%) жертв. Агресивні жертви злочинів відзначені 23,6% експертів. Незначну частину (11,4%) складають нейтральні жертви [12, с. 64-66].

Вищезазначене дозволяє зробити такі висновки.

Вивченням жертви і пов'язаних з нею теоретичних і практичних проблем займається окремий науковий напрям -

віктимологія. Її основними завданнями є: дослідження соціальної, психологічної, біофізіологічної структури усіх категорій жертв; вивчення причин та умов виникнення і розвитку жертви як соціального феномена з'ясування й аналіз загальних характерних елементів для всіх категорій жертв і специфічних особливостей для кожної з них; розроблення науково обґрунтованих практичних рекомендацій для організації загальної й індивідуальної профілактики потенційних жертв, визначення для них відповідних заходів безпеки.

Вирішення цих завдань можливе лише на основі розроблених концепцій і практичних засад їх реалізації. На сучасному рівні знань про жертву можна виокремити низку самостійних і взаємопов'язаних наукових галузей: а) вчення про жертви від нещасних випадків - травматичну віктимологію (вчення про жертву травматизму на виробництві, на транспорті, у побуті тощо); б) вчення про жертву правопорушень (злочинів) - деліктну віктимологію (вчення про жертву злочинів або кримінологічну віктимологію та вчення про жертву інших правопорушень).

Окрім традиційного уявлення про потерпілого як фізичну особу слід виокремити такі категорії жертв, яким відповідають категорії суб'єктів злочину: фізичних осіб, які стали жертвами одного злочину, зокрема групи громадян; юридичних осіб, зокрема суб'єкти господарювання; державу та її представників (службових осіб).

Вітчизняне законодавство не містить визначення "жертви злочину" і тому вчені відштовхуються від кримінально-процесуального поняття "потерпілий".

У законодавстві європейських країн схожі ознаки має цивільний позивач як учасник кримінального процесу. Фактично особа стає потерпілим відразу ж, як тільки злочином їй заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Як учасник процесу, якому надано певні права та обов'язки, потерпілий виникає лише після прийняття відповідного процесуального рішення з винесенням постанови слідчим або судом. Оскільки це відбувається у рамках провадження у кримінальній справі, особа, жертва злочину одержує статус потерпілого лише на стадії досудового розсліду-

вання або в суді.

Для того, щоб особа, якій злочином заподіяно шкоду, не зазнавала утисків своїх прав до порушення кримінальної справи, необхідно окремо визначити її статус в кримінальному процесі, запровадивши, наприклад, інститут постраждалого від злочину. Цей суб'єкт має бути наділений певним обсягом прав, завдяки яким він зможе захистити свої інтереси вже на етапі розкриття злочину.

Використана література:

1. Про стан злочинності у державі та координацію діяльності органів державної влади у протидії злочинним проявам та корупції : аналітичні матеріали РНБіО України від 11 верес. 2009 р. : Указ Президента України від 27 жовт. 2009 р. № 870/2009.
2. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона в 86 т. - М., 1996. - Т. 11.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад, і голов, ред. В. Т. Бусел]. - К., 2003.
4. Кримінологічна віктимологія : [навч. посіб.] / [Моїсєєв Є. М., Джу́жа О. М., Васи́левич В. В. та ін.]; за заг. ред. О. М. Джу́жі. - К., 2006.
5. Hentig H. Remarks on the interaction of Perpetrator and victim / H. Hentig // The Journal of criminal law and criminology. - 1941. - Vol. 31.
6. Франк Л. В. Виктимология и виктимность / Франк Л. В. - Душанбе, 1972.
7. Ривман Д. В. Виктимологические факторы и профилактика преступлений / Ривман Д. В. - Л., 1975.
8. Ellenberger H. Psychologist Berlichingen Zwisichen Verbrcccher and Opfter / Ellenberger H. - 1954.
9. Gasser P. Victimologic / Gasser P. - 1965.
10. Вакуліч Т. М. Психологія віктимної поведінки ; [навч. посіб.] / Вакуліч Т. М. - К., 2009.
11. Проект Кримінально-процесуального кодексу України від 13 груд. 2007 р. № 1233. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua>
12. Ривман Д. В. Криминальная виктимология / Ривман Д. В. - СПб., 2002.

В.П. Захаров*

ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ БІОМЕТРИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Постановка проблеми. Біометрія належить до тих областей сучасних технологій, темп розвитку яких різко прискорився на початку ХХІ століття – після відомих подій 11 вересня 2001 року в Сполучених Штатах Америки. Сучасні тенденції політичного світового розвитку показують, що ХХІ століття почалося з посилення конфронтації різних цивілізацій. Ці конфлікти породжуються насамперед наявними відмінностями в культурі, релігії, економіці та природньо політиці існуючих держав.

Процес глобалізації, що набув прискорення в кінці ХХ століття і не зменшив темпів свого розвитку й на початку ХХІ сторіччя, разом з серйозною зміною світової економіки послужив каталізатором стрімкого розвитку міжнародної організованої злочинності.

У зв'язку з вчиненням терористичних актів, зростанням нелегальної міграції та транснаціональної злочинності на порядок денний постали питання адекватної реакції на негативні виклики сучасності та розробка новітніх підходів для забезпечення зовнішньої і внутрішньої безпеки всіх членів світової спільноти. Сучасні досягнення науки і техніки використовуються для подальшого вдосконалення різних технологій систем безпеки та їх запровадження на національному і міжнародному рівнях. Як наслідок – подальший світовий розвиток електроніки і інформатики, нанотехнологій, у тому числі й біометричних технологій.

Останнім часом біометрія все більше уваги привертає до себе як одна з новітніх інформаційних технологій, що визначає розвиток засобів систем ідентифікації і верифікації громадян, які з високою надійністю можна використовувати в різних системах контролю і управління доступом для забезпечення безпеки як на державному, так і на приватному рівнях [1].

* Професор кафедри ОРД Львівського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент.

Ще донедавна термін "біометрія" мав набагато ширше тлумачення та належав, в основному до методів математичної статистики, які використовувались для математичного опису процесів будь-яких біологічних явищ. Тепер значення цього терміна стало значно вужчим - під біометрією і біометричними технологіями в основному розуміють автоматизовані методи розпізнавання особи людини за її біологічними характеристиками або за їх проявами.

Основною перевагою біометричних технологій або, як ще говорив - біометрії або біометрики, є можливість швидкої і простої Ідентифікації або верифікації у більшості випадків без спричинення якихось незручностей людського індивідуума. Публікації з біометрики часто виражають дві крайні точки зору. Перша з них - "ура-біометрика", тобто рівень її розвитку дуже високий і вже вирішені майже всі проблеми. Друга - галузь перебуває у зародковому стані, технології працюють недостатньо добре. На практиці ж істина знаходиться десь посередині [2, с.56].

Починаючи з 2007 року в засобах масової інформації відмічено справжній бум публікацій з розвитку різних методів біометричної ідентифікації і верифікації, а також розробці на їх основі новітніх систем біометричних технологій. На жаль, доводиться константувати, що в практичному впровадженні досягнень сучасної біометрії Україна все більше відстає не тільки від провідних світових країн, але і від своїх сусідів: Білорусії, Польщі, Росії, Словаччини, Угорщини і навіть Молдови та Румунії. Виняток можна зробити щодо запровадження сучасних біометричних закордонних паспортів. Але що стосується утворення всієї необхідної державної інноваційної інфраструктури для проведення перевірок на прикордонних КПП, створення відповідних інформаційно-біометричних банків даних і використання цих відомостей усіма силовими і правоохоронними структурами, то в цьому наша держава серйозно відстає від країн, з якими вона межує, не кажучи про найрозвинутіші у технічному відношенні членів світової спільноти.

Як наслідок, в Україні обмаль публікацій про використання сучасних досягнень біометричних технологій для потреб силових і охоронних структур. На сторінках українських ЗМІ досить часто

можна зустріти лише матеріали, що пов'язані з різними скандалами, що супроводжують впровадження і видачу українським громадянам паспортно-візових документів нового покоління. Причому ця проблема в друкованих виданнях розглядається тільки з погляду умов отримання закордонних паспортів нового покоління, можливості надання українським громадянам безвізового режиму з країнами Євросоюзу та США, при цьому зовсім не висвітлюються можливості використання останніх досягнень біометрії для потреб і вирішення завдань, що стоять перед українськими силовими структурами, і в першу чергу перед спецслужбами та правоохоронними органами.

Стан дослідження. Варто зазначити, що узагальнюючих матеріалів, виданих на території України у новому столітті та присвячених проблемам використання сучасних систем біометрики й інформаційних баз з біометричними даними, на жаль, немає.

Означена проблематика привертала увагу багатьох науковців. Ряд її аспектів розглянуто і висвітлено у працяхвітчизняних фахівців. Її авторами є О.М. Бандурка, А.І. Берлач, С.М. Білоус, Є.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, Я.Ю. Кондратьєв, В.Л. Ортинський, Б.Г. Розовський, О.П. Снігер'єв, І.Р. Шинкаренко та інші. Проте, що чимало питань щодо застосування сучасних біометричних технологій у боротьбі зі злочинністю, а особливо в процесі оперативно-розшукової діяльності достатньо недосліджені. З публікації цієї статті автор пропонує відкрити дискусію щодо застосування сучасних біометричних технологій у боротьбі зі злочинністю.

Виклад основних положень.

Поняття "біометрія" виникло в кінці XIX століття і під ним мався на увазі розділ науки, який займається кількісними біологічними експериментами з залученням методів математичної статистики. В кінці XX сторіччя інтерес до біометрії значно зріс завдяки тому, що ця галузь науки знайшла своє застосування в розробках нових технологій безпеки, суть яких зводилася до використання комп'ютерних систем розпізнавання особи за параметрами унікального генетичного коду людини.

Використання біометрії сягає в далеке минуле. Так, ще в асирійців і стародавніх єгиптян використовувався відбиток пальця

на документах. У Британському музеї зберігається глиняна асирійська дощечка - акі про продаж землі в Ассирії, на якій є відбиток витисненого сліду пальця і запис, що цей відбиток зроблено продавцем землі. Судячи з усього, цей своєрідний спосіб скріплення та засвідчення торгових операцій послужив приводом для застосування пальцевих відбитків як особистої печайки. Так або інакше, з незапам'ятних часів китайці, індуси, араби, сіамці та інші народи Сходу засвідчують відбитками пальців дійсність різних торгових операцій і договорів. Шкірні узорі на внутрішній стороні рук людини були відомі й представникам стародавньої медицини. Так, опис філігранних малюнків на кінчиках пальців рук вперше зустрічається у знаменитого анатома XVII століття Мальпігі [3].

Загальновідомо, що найцікавіші дисципліни виникають на стику прикордонних областей декількох наук. Такою суміжною дисципліною і стала біометрія. У витоків біометрії стояв Френсіс Гальтон (1822-1911 рр.). У його книзі, присвяченій природній спадковості, яка була видана в 1889 році, ним вперше було введено до вжитку слово "біошеггу", і саме в той час він розробив основи кореляційного аналізу. Таким чином, Ф. Галь і он заклав підвалини нової науки і дав їй ім'я. Проте сформував її у струнку пачкову дисципліну математик Карл Пірсон (1857-1936 рр.).

Стрімко вриваючись в наше життя, нові технології змінюють звичні значення начебто досить сталих і відомих термінів, деколи надаючи їм нових значень. Як вже було відмічено, ще зовсім недавно термін "біометрія" мав набагато ширше тлумачення і належав в основному до методів математичної статистики, які застосовувались до будь-яких біологічних явищ. Тепер його значення стало вузьчим. Сучасне поняття терміна "біометрія" це методи автоматичної ідентифікації людини і підтвердження її особистості (Персоналізація), засновані на фізіологічних або поведінкових характеристиках конкретної особи. Тобто під біометрією на даний час розуміють вимірювання унікальних фізіологічних (фізичних) і поведінкових характеристик індивідуума в цілях його впізнання або засвідчення особи.

Біометричне розпізнавання індивідуума полягає у порівнян-

ні фізіологічних або психологічних особливостей цього об'єкта з його раніше знятими характеристиками, розміщеними в електронному вигляді у спеціальних базах біометричних систем (архівах) або в спеціальних документах (картках). Головна мета біометричної ідентифікації полягає у сі ворсині такої системи реєстрації, яка б вкрай рідко відмовляла у доступі легітимним користувачам і в той же час повністю виключала несанкціонований прохід осіб до режимних приміщень (територій), а також регламентувала відповідний доступ до комп'ютерних сховищ інформації.

Причини популярності біометричних технологій – їх досить висока надійність, безпека, ефективність, комфортність. На відміну від інших дозвільних технологій, біометрія працює з конкретною особою і виділяє її індивідуальність – інакше біометричні рішення просто не змогли б діяти. У широкому сенсі під поняттям біометрія розуміється вимірювання унікальних фізичних або поведінкових характеристик будь-якого індивідуума. У вузькому сенсі (який зараз в основному і використовується) у це поняття включають технології та системи автоматичної ідентифікації людини та підтвердження її особистості, які засновані на аналізі унікальних біометричних параметрів та їх порівняння з наборами еталонних параметрів, які зберігаються в спеціально створених банках (базах) даних.

Найпоширеніші біометричні методи вимірювання фізичних параметрів включають одержання відбитків пальців, зняття характеристик рис обличчя та райдужної оболонки ока, зображень форм або термограм кисті або долоні. До поведінкових характеристик відносять особливості поведінки або характерні риси, що з часом змінюються, тобто сам підпис і динаміка підпису, голос (що має також і фізичну складову), особливості роботи з клавіатурою (динаміка натиснення на клавіші) і хода. Деякі ідентифікаційні параметри і технології, що розроблені на їх основі, набули більшого поширення, ніж інші, проте в цілому те, що біометрія отримала визнання у галузі ідентифікації фізичних осіб і контролю доступу, не підлягає сумніву.

Всі фізіологічні і поведінкові характеристики класифікують за видами біометричних даних. Вибраний вид біометричних даних визначає вживану біометричну технологію. Станом на кінець

2003 року офіційно було зареєстровано 19 методів розпізнавання (можливе розширення даного списку при затвердженні наступної версії формату): комбінації методів і методи, які засновані на розпізнаванні форми обличчя, голосу, відбитків пальців, сітківки ока, райдужної оболонки ока, геометрії кисті руки, долоні і пальця, динамік підпису і клавіатурного набору, руху губ, термоірафій обличчя, кисті і пальця, ходи, запаху тіла, ДНК, форми вуха, малянка вен на руці.

Біометрія працює на основі унікальних і вимірювальних характеристик людини, що придатні для автоматичної ідентифікації або верифікації. Термін "автоматично" означає, що біометричні технології повинні розпізнавати або верифікувати особу автоматично та швидко в режимі реального часу. Ідентифікація за допомогою біометричних технологій вимагає порівняння раніше занесеного в інформаційну базу даних електронного біометричного зразка з біометричними даними, які щойно були отримані або надійшли [4, с.94].

Всі біометричні системи працюють практично за однаковою схемою. По-перше, система запам'ятовує зразок біометричної характеристики (це і називається процесом запису). Під час формування еталонною зразка для запису в більшості біометричних систем необхідно кілька разів провести і процедуру зняття вибраної біометричної характеристики для того, щоб скласти найточніше зображення зразка контрольного ідентифікатора. Потім отримана інформація обробляється і перетворюється на математичний код.

Крім того, система може "попросити" провести ще деякі дії задля того, щоб "приписати" біометричний зразок до певного індивідуума. Наприклад, персональний ідентифікаційний номер (PIN) прикріплюється до певного зразка, або смарт-картка, що містить зразок, вставляється у зчитувальний пристрій. В такому разі зразок знятої біометричної характеристики порівнюється з існуючим зразком і додатковими ідентифікуючими даними.

Біометричні характеристики властиві всім без винятку людям, тому для представників ряду соціальних і демографічних груп (діти, пенсіонери, громадяни, які погано бачать і чують або

не вміють читати та писати тощо) біометрична ідентифікація виступає якщо не єдиним, то основним засобом засвідчення особи і або її розпізнавання.

У світі основними засобами ідентифікації є різні варіанти смарт-карт, токенів і біометричних засобів. На поточний момент у більшості країн у різні типи документів, які засвідчують особу пред'явника, активно впроваджують сучасні засоби ідентифікації і верифікації, для чого часто повністю змінюють їх традиційний "паперовий" вигляд на рішення, засновані на технологіях або симбіозі технологій смарт-карт, штрих-коди, електронного підпису, шифрування, біометричної або радіочастотної (RFID) ідентифікації [5].

В Україні прикладами ідентифікаційних документів нового покоління служать біометричні закордонні паспорти, банківські картки нового зразка та ідентифікаційні картки допуску на режимні об'єкти. З другої половини першого десятиліття XXI століття в нашій країні, як і у всьому світі, все активніше починають застосовуватися біометричні технології ідентифікації.

Без біометричних технологій практично неможливо здійснити виконання завдання масової ідентифікації людських індивідумів, яке вкрай потрібно при вирішенні наступних проблем:

Одночасно законослухняні громадяни також потребують ефективних і надійних засобів і систем масової ідентифікації, їм необхідні зручні, надійні і безпечні процедури засвідчення особи при наступному: - користуванні фінансовими системами, програмами лояльності, додатковими сервісами, які можуть надавати транспортні підприємства (програми супроводу авіапасажирів, які часто мандрують, тощо).

Нині основу системи інформаційної безпеки утворюють засоби ідентифікації користувачів і управління їх доступом до корпоративних інформаційних ресурсів. Інформаційні технології і ресурси - невід'ємна частина діяльності будь-якої компанії, і забезпечення безпеки цього цінного активу є стратегічним пріоритетом у її діяльності. У деяких з цих засобів їхист ідентифікаційної інформації забезпечується шифруванням, генерацією одноразових паролів, електронним підписом і цифровими сертифіката-

ми. Але найбільш ефективним є використання цих засобів у комплексі з біометричною ідентифікацією. Біометричні ідентифікатори можуть використовуватися і самостійно.

У будь-якому варіанті використання біометрії зберігається її головна перевага – точна, безпечна, швидка і зручна ідентифікація користувача.

Ще в середині 70-х років минулого сторіччя біометричні системи забезпечення безпеки використовувалися лише для захисту державних і військових секретів, а також пайважливої комерційної інформації. Але після серії терористичних актів у 2001 – 2005 роках біометричними системами контролю доступу почали обладнуватися аеропорти, великі торгові центри та інші громадські місця скупчення людей. З'явився підвищений попит на біометричні пристрої, що призвело до росту досліджень у цій галузі і, як наслідок, до появи спеціальних технологій і апаратних рішень.

У 2001 році обсяг біометричного ринку становив усього 300 млн. доларів, а вже в 2006 році він зріс до двох мільярдів доларів [6].

Згідно прогнозу "Acuity Market Intelligence)) щорічний оборот біометричного ринку досягне до 2020 року 10 млрд доларів США. У прогнозі виділено два ключові сегменти ринку:

суспільно-державний (електронні системи прикордонного контролю, електронна ідентифікація, "електронний уряд" тощо); комерційний (корпоративна та інформаційна безпека, фінансові транзакції та ін.).

У контексті еволюції цих секторів ринку проводяться інтенсивні дослідження для розвитку основних прикладних сфер застосування біометрії – ідентифікації і верифікації особи, особливо в системах відеопосереження, контролю фізичного доступу та захисту інформації [7].

На даний час біометричні системи є другим поколінням систем безпеки, а біометрія вважається такою наукою, що використовує унікальні вимірювальні параметри людини для її ідентифікації та верифікації.

Впровадження заходів з ідентифікації і верифікації необхідно при вирішенні наступних проблем: боротьби з тероризмом, особливо міжнародним, і злочинністю (організованою, транскор-

донною, пов'язаною з викраданнями людей і работоргівлею і т.д.); протидії нелегальній міграції, що призвело в ХХІ столітті до реорганізації прикордонних служб усіх без винятку розвинених держав (у цьому напрямку також просувається й Україна); припинення шахрайств у сфері електронної та мобільної комерції, зловживань з кредитними картами (крадіжки і привласнення обманним шляхом повноважень законного користувача з розпорядження грошовими коштами).

Одночасно ефективних і надійних засобів і систем масової ідентифікації конче потребують і законослухняні громадяни, їм необхідні зручні, надійні, швидкозчитувальні і максимально захищені від підробок документи при наступному: проходженні паспортного та прикордонного контролю - закордонні паспорти, візи, внутрішні ідентифікаційні документи (карти) або їх аналоги, що засвідчують особистість пред'явника; підтвердженні свого особливого статусу або повноважень на здійснення спеціальних видів діяльності, в т.ч. професійної (права водія, посвідчення моряка, студентські квитки, пенсійні посвідчення, посвідчення біженця і і.д.); зверненні до систем медичного і соціального забезпечення, страхування, у бібліотеки, музеї, інші установи культури і науки тощо: взаємодії з державними органами, в т.ч. у рамках "електронного уряду" (до цієї сфери відносять також участь у виборах, референдумах і інших формах волевиявлення); користуванні фінансовими системами, програмами лояльності, додатковими сервісами на транспортних підприємствах (програми супроводу авіапасажирів, що часто мандрують тощо)[8,с.17].

Використання досягнень комп'ютерно-інформаційних і телекомунікаційних технологій дозволяють здійснювати ідентифікацію користувача в режимі реального часу. Біометричні технології засновані на інтеграції досягнень у галузі електроніки, Інформатики, математики, медицини і біометрії, а останнім часом і на основі нанотехнологій, що дозволяє істотно зменшити габарити використовуваної апаратури для біометричних систем, що розробляються.

На даний час одним з найперспективніших напрямів є роз-

робка і виробництво різних біометричних інтелектуальних систем безпеки.

Біометричні системи ідентифікації включають системи доступу з відбитками пальців і долонь, райдужної оболонки ока, геометрії обличчя, ДПК. формі вуха, температурі шкіри, підпису і голосу. І це далеко не повний перелік, який має стійку тенденцію до розширення.

Розширення сфери застосування біометрії насамперед пов'язується зі повсякчас зростаючою потребою державних органів і бізнесу в забезпеченні безпеки, з уразливістю персональних комп'ютерів й існуючих інформаційних мереж та безупинним зростанням комп'ютерної злочинності [9].

Запровадження біометричних систем ідентифікації відбуває і вся практично скрізь: на об'єктах інфраструктури життєзабезпечення, на прикордонних контрольно-пропускних пунктах, митних терміналах, в аеропортах, у системах контролю і управління доступом до наявних комп'ютерних баз даних і систем, у місцях масового скупчення громадян тощо, не кажучи вже про різні режимні об'єкти. Разом з Ідентифікацією такі системи можуть мати і ряд інших функцій, які використовуються абсолютно в інших сферах, наприклад, для обліку і контролю пасажиропотоків, діагностики стану здоров'я і психофізичних можливостей людини .

Зі стрімким розвитком Інтернет-технологій провідні зарубіжні фірми, які спеціалізуються у сфері інформаційних технологій, щорічно вкладають значні кошти у створення відповідного інструментарію інтелектуальної обробки текстової, мовної і графічної інформації. Насамперед це пов'язано з тим, що на застосуванні названих інтелектуальних технологій обробки даних базуються перспективні концепції управління силами і засобами в складних обставинах. Сьогодні на основі їх активного використання передбачається активна підтримка політичних, економічних та інших рішень. На їх базі розробляються і базуються складні біометричні системи ідентифікації і верифікації, які використовуються як для потреб державних і правоохоронних структур, так і для вирішення завдань щодо забезпечення безпеки комерційних організацій.

Останнім часом у найрозвинутіших країнах світу все більш приділяється уваги проблемам організації взаємодії різних спецслужб і силових структур не тільки на національному, але і на міжнародному рівні. Їх ефективному і якісному функціонуванню як єдиного співтовариства.

Вельми важливим для реформування правоохоронного співтовариства для боротьби з такими загрозами ХХІ століття, як міжнародний тероризм, незаконна міграція, транснаціональна злочинність і подібні явища є вирішення проблеми швидкісного обміну даними між різними спецслужбами і силовими структурами як на національному, так і на міжнародному рівні. У сучасних складних умовах необхідно відійти від правила відомчої пріоритетності прав на добування та використання спеціальної і закритої інформації.

На сучасному етапі розвитку цивілізації у світовій спільно і і прискореними темпами створюються механізми швидкісного обміну інформацією між тими Інстанціями, які за родом своєї діяльності повинні адекватно реагувати на всі загрози, що стають як на національному, так і міжнародному рівні. Створення єдиного Інформаційного потоку між усіма спецслужбами, правоохоронними і силовими структурами дозволить ефективніше вирішувати завдання захисту окремих держав і співтовариств країн від наявних терористичних та інших загроз початку нинішнього століття.

Особливо це видно на прикладах держав СС, а також СИЛА, Канади і Австралії. Наприклад, як впливає з опублікованого в лютому 2008 року щорічної доповіді директора Національної розвідки США, якому підпорядковані всі американські спецслужби. перед членами сенатського комісії США з розвідки, вказане відомство посилено працює над створенням єдиної інформаційної інфраструктури, яка діятиме на користь усіх спецслужб США. Крім того, доступ до нових технологій, програмною забезпечення матимуть й інші федеральні відомства Сполучених Штатів Америки (їх налічується близько 50).

Для вдосконалення діяльності розвідувально-правоохоронних та інших силових структур однією з необхідних умов є приско-

рення процесів збору відомостей та їх аналізу. Цю задачу планується вирішити за допомогою впровадження найостанніших досягнень інформаційно-аналітичних технологій. Особлива увага приділяється якнайшвидшому створенню і введенню в дію національних біометричних банків даних, які були б сумісні не тільки на національному, але і на міжнародному рівні, а також створенню програм і відповідної апаратури доступу і обміну електронними відомостями за закритими каналами зв'язку [10].

Згідно прогнозу компанії "Fujitsu" до 2013 року лише 5% населення не матиме предметів, що не будуть містити у тому чи іншому виді різні біометричні пристрої або їх елементи. Це такі документи або артефакти, як паспорти, водійські посвідчення, банківські карти, карти клієп і і в супермаркетів, різна комп'ютерна техніка, мобільні телефони, різноманітні замки іа ін., в які будуть вмонтовані спеціальні елементи на основі найновіших досягнень біометрії [11, с. 108].

Сучасна біометрія ще не розкрила всіх своїх можливостей, у подальшому на основі використання останніх досягнень біометричних технологій будуть пропонуватися новітні апаратно-програмні рішення.

З початку XXI століття в деяких утворених закладах США, Великобританії, Канади і ряду інших країн розпочато викладання курсу біометрії. У американському Університеті Західної Вірджинії (West Virginia University - WVU) викладання цієї дисципліни ведеться з 2001 року.

Курс біометрії має міждисциплінарний характер і охоплює обчислювальну і електронну техніку, біологію і статистику. По закінченні університету студенти, що освоїли курс біометрії, отримують, як правило, дипломи з технічних наук і обчислювальної техніки.

На базі West Virginia University діє науковий Центр з досліджень в області технологій ідентифікації (Center for Identification Technology Research /CITeR/). У його роботі беруть участь понад 20 комерційних компаній і федеральних агентств [12].

Висновок. Метою опублікування статті є можливість розпочати наукову дискусію серед науковців, студентів і викладачів

учбових закладів МВС, працівників правоохоронних і силових структур з останніми досягненнями біометричних технологій та організацією єдиних інтегрованих банків даних для потреб спецслужб і правоохоронних органів.

У результаті дискусії читачі, на думку автора, матимуть уявлення про тенденції створення сучасних державних банків (баз) даних з персональними даними громадян, проблемами їх використання. У майбутньому набуті знання повинні знайти практичне застосування у разі потреби отримання необхідних відомостей при виконанні своїх функціональних обов'язків. Крім того, викладені матеріали, дають повну уяву про можливість реалізації правоохоронними органами і спецслужбами розвинених країн ідеї автоматизованого контролю за всіма переміщеннями громадян у більшості світових держав з метою попередження та розкриття злочинів.

Використана література:

1. Мифы биометрии. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.cbio.ru/v5/modules/news/article.php?storyid~731>.

2. Захаров С.У. Інформаційне забезпечення боротьби з злочинністю: Монографія. - Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. - 472 с.

3. История развития идентификации. - 2005. - 2 мая. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.magicpc.spb.ru/journal/200509/05/02.php>

4. Холост В.І., Динько О.Ф. вимоги до інформації, що використовується у розслідуванні злочинів// Актуальне питання розслідування злочинів в сучасних умовах: тактика, методика інформаційне забезпечення. - К. - 1996. - 135 с.

5. Биометрия: будущее начинается сегодня. - 2008. 3 апреля. - і І с р в о і т е м оч н и к : Bankir.Ru. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: [http://biometries.ru-document.asp?group\[, d=12&ntemID=325i&sSID^3.8](http://biometries.ru-document.asp?group[, d=12&ntemID=325i&sSID^3.8)

6. Массовая идентификация. - 2008. - Источник: интернет-сайт компании "BioLink". - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://biotink.ru,solutions/civil_id.php

7. Заиаипа информации. - 2008. - Источник: интернет-сайт компании "BioInk". - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://bio->

linkrusolutions/security'.php

8. Хахановський В. Г. Використання глобальної мережі Інтернет, як засобу отримання інформації про злочин Науковий вісник НАВС України. Частина 2: Науково-теоретичний журнал. - 2004. - № 1. - 198 с.

9. Биометрические технологии. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа : <http://universalkey.boxmail.biz/cgi-bin-guide.pl?idj'azdel=/25837&action=^article>

10. Биометрия. Сам себе пароль. - 2007. - 7 июля. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.ean.ru/art1/art103.html>

11. Делікатний С.К. Половиікова Ж.Ю. Використання поліграфа в діяльності ОВС: Навч. метод. посібник.- Р.РВВ МВС України, 2001. - 290 с.

12. Современные биометрические системы безопасности ^А Журної Byte. № 6 (94). - 2006. - июнь. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.bytemag.ru/articles/detail.php?ID=9098>

К.Г. Костенко*

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА КРАЇН СНД ПО РОЗКРИТТЮ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З НЕЗАКОННИМ ОБІГОМ НАРКОТИКІВ

Розпад СРСР породив цілий ряд досить складних правових і організаційних проблем в боротьбі із злочинністю, породжуваною незаконним обігом наркотичних засобів і психотропних речовин. На території колишнього Союзу РСР виникла Співдружність незалежних держав, що включила ряд союзних республік колишнього СРСР, але вже як суверенних держав зі всіма витікаючими звідси міжнародно-правовими наслідками. Згідно Конституції СРСР (1936 і 1978 рр.) Радянський Союз представляв собою федеративну державу, а точніше союз держав, кожна з яких мала

* Начальник кафедри оперативно-розшукової діяльності та спеціальної техніки Херсонського юридичного інституту ХНУВС кандидат юридичних наук підполковник міліції.

свою конституцію, законодавство (особливо треба звернути увагу на КК і КПК), свої органи законодавчої і виконавчої влади. Ці чинники об'єктивно зумовили фактично єдиний кримінологічний простір, в якому спостерігалися близькі по своїй суті позитивні і негативні процеси, явища, проблеми. Однією з таких проблем була наркоманія і незаконний обіг наркотиків, який Україна і країни Співдружності незалежних держав отримали в спадок зі всіма випікаючими з неї наслідками - кримінальним "наркоринком" і "наркопідпіллям", його організацією, "кадрами", корумпованими зв'язками і т.д.,

Історія свідчить про те, що ці кримінальні явища для України не є новими. Фахівцям, що працюють у сфері боротьби з незаконним розповсюдженням наркотичних засобів, добре відомо, що на території колишнього Союзу РСР достатньо багато регіонів природного зростання нарковмісних рослин. Це південні райони України, Приморський край і Амурська область Дальнього Сходу, Середня Азія, Північний Кавказ. Найобширніший регіон - Середня Азія, де ця сировина росте у великих кількостях в природних умовах: Казахстан, Киргизія, Узбекистан, Таджикистан, Туркменія. Сприятливий клімат цих місць використовують місцеві жителі, серед яких, за даними статистики, немало тих, хто перетворив вирощування наркотичної сировини і його продаж перекупникам в головне джерело свого існування.

На рубежі XIX і XX ст.ст. наркотичні речовини стали з'являтися і в інших регіонах, в їх числі були Київ та Харків. Виник обширний внутрішній ринок торгівлі наркотичними засобами, причому, навряд чи цей ринок можна було назвати нелегальним. Загальних і єдиних для всієї країни заборонних заходів, що ставлять операції з наркотиками зовні закону, не було, хоча вже почало формуватися негативне відношення до вживання наркотиків, їх вільного продажу. В українському обороті постійно фігурував тільки гашиш і його похідні. Дуже рідко реєструвалися випадки появи наркотиків опійної групи.

На початку XX століття в Україні стала відмічатися поява наркотичних засобів, що привозяться з інших країн. Свідомством цьому була поява, зокрема, кокаїну, який проводиться з сировини,

вирощуваної у ряді країн Південної Америки. Крім того, наркотики нелегально поступали з Китаю і Афганістану. Це спонукало Україну вже тоді включитися в міжнародну співпрацю з цим соціально небезпечним явищем, яке почало активно проявляти себе в країні.

Перша міжнародна спроба зупинити розповсюдження в світі наркотиків була зроблена в 1909 р. Її ініціатором стали США, які після приєднання до себе в кінці XIX століття Філіппін, зіткнулися з масовим опіумокурінням своїх нових підданих. На запрошення США зустріч відбулася в Шанхаї, куди прибули представники 13 держав, в їх числі і представники нашої держави, які були украй зацікавлені в проведенні зустрічі в Шанхаї, з тим, щоб спільно з представниками Росії, на місці спробувати впливати на китайських керівників: адже саме з цієї країни через Росію, в країну проникала найбільша кількість опіантів. Конференція закінчилася ухваленням документа, найзагальнішого змісту, записані в ньому рішення так і залишилися на папері.

В 1912 р., цього разу в Гаазі, відбулася наступна конференція, де також була присутня делегація МЗС Російської імперії. Тут був прийнятий повноцінний юридичний документ – конвенція, в якій передбачалося добитися у всьому світі обмеження виробництва опіуму і довести його до об'ємів, необхідних для медичних цілей.

В конвенції її учасниками були сформульовані принципи, які і сьогодні залишаються основою міжнародного контролю за обігом наркотичних засобів (правда, в конвенції йдеться тільки про наркотики опійної групи, але ніщо не заважало і не заважає розширити їх на інші наркотичні засоби). Отже, почав формуватися перший принцип обігу наркотиків – виробництво і розподіл сирового опіуму повинне контролюватися введенням правових норм; куріння опіуму повинно рішуче викорінюватися; виробництво, продаж і використання похідних від наркотичних речовин повинно бути обмежено законом виключно в медичних цілях; виробники і торговці такими наркотиками повинні підпадати під систему заборон.

Після Гаагської конференції були проведені ще 3 міжнарод-

ної зустрічі (в 1925, 1931, 1936 рр.), але представники нашої країни в них вже не брали участі.

Перша світова війна була відзначена масовим використанням в госпітальній, хірургічній практиці героїну, що недавно з'явився, і вже добре відомого медикам морфіну. Обидва вони відносяться до опіантів і дуже активно впроваджувалися в медичних установах для лікування поранених. Українські медики користувалися цими новими засобами у меншій мірі. Але в результаті перша світова війна привела до різкого збільшення в Європі наркоманів.

Підводячи підсумок розвитку наркоманії і нелегальної торгівлі наркотичними засобами можна констатувати, що в цілому в дореволюційний час і після 1917 року Україна обходилася власними сировинними можливостями в отриманні наркотичних речовин, для медичних потреб і наукових досліджень, а чорний ринок фактично перекривав всі потреби наркоманів в країні. Треба сказати, що до цього часу свій внесок у виробництво наркотиків стали вносити і окремі райони Північного Кавказу, Дальнього Сходу, Середньої Азії, і ін.

Іншими словами, наша країна з давніх часів мала свою сировинну базу отримання наркотичних засобів. Слід відмітити, що попит був порівняно невеликий навіть в межах регіонів що виробляють ці речовини, а за їх межами він обмежувався незначним контингентом людей, що призвичаїлись до регулярного вживання наркотиків. Ніяких даних про їх чисельність не збереглося, оскільки їх обліку не велося. Але можна посилатися знову на непрямі підтвердження стурбованості дореволюційного українського уряду проблемою боротьби з наявністю наркоманії в країні.

Розпад Радянського Союзу в 1992 році самим негативним чином позначився на стосунках з державами, які раніше входили в його склад. Розрив єдиного правового простору, що існував раніше в рамках СРСР, перш за все позначився на роботі правоохоронних органів у всіх колишніх республіках країни. Ідея "прозорості кордонів", закріплена лідерами ряду нових суверенних держав ближнього зарубіжжя в прийнятій ними в 1992 р. Угоді про Співдружність Незалежних Держав (СНД), не була підкріплена необхідними зустрічними діями по невідкладному забезпеченню

належного рівня співпраці правоохоронних відомств.

Слабі уряди і прозорі кордони в країнах Східної Європи і республіках колишнього СРСР створили сприятливі умови для наркобізнесу. Нові політичні режими в цих державах виявилися не в змозі забезпечити недоторканість кордонів своїх країн для транспортування нелегальних наркотиків і створити необхідний організаційний механізм для протидії цьому. Відсутність такого механізму скоро стала призводити до того, що тисячі злочинців ухилялися від кримінальної відповідальності, уникаючи правосуддя на території сусідніх держав-членів Співдружності. Злочинці перетинали і перетинають ці "внутрішні кордони", що розділяють країни СНД, тоді як для працівників органів кримінального переслідування, ці примарні кордони не мають властивості "прозорості". Виходячи з прийнятого в міжнародному праві (а відносини з країнами ближнього зарубіжжя Україна відтепер зобов'язана будувати на нормах і принципах міжнародного права, принципі поваги державного суверенітету інших держав), правоохоронні органи обмежені в проведенні відповідних і украй необхідних оперативно-розшукових, процесуальних і інших офіційних дій тільки територією своєї країни.

Працівники правоохоронних органів, що день у день стикаються зі складнощами боротьби із злочинністю, і проблемами, які стали негативною стороною процесу розвалу Союзу РСР, першими дійшли висновку про те, що в боротьбі зі злочинністю, яка не знає кордонів потрібні тільки їх спільні зусилля і скоординовані дії, як міжнародно-правового, так і організаційного характеру, тобто необхідна повноцінна міжнародна співпраця в цій сфері. Ця задача могла бути вирішена тільки шляхом укладання країнами-учасницями СНД угод як міждержавного (міжурядового), так і міжвідомчого характеру.

Тому загальна мета правоохоронних органів всіх країн СНД в боротьбі з цим злом – не допускати розширення масштабів його розповсюдження на їх територіях. Звичайно ж зараз як ніколи слід враховувати міжнародний аспект проблеми, який не вичерпується співпрацею з країнами СНД. Наркоманія, кримінальний наркобізнес стали справді глобальною проблемою, якою вимушена постійно займатися Організація Об'єднаних Націй. Таким чи-

ном, на закінчення можна зробити наступні висновки.

За даних умов організована злочинність, в першу чергу кримінальний наркобізнес, склався і функціонує на території всієї Співдружності Незалежних Держав.

Це диктує необхідність організованої, системної спільної діяльності органів внутрішніх справ для країн СНД, у тому числі і оперативно-розшуковий, по боротьбі із злочинами, пов'язаними з незаконним обігом наркотиків, перш за все в їх розкритті.

Ця спільна діяльність повинна здійснюватися на чіткій нормативно-правовій основі і мати злагоджений організаційний механізм практичної реалізації всіх заходів співпраці в цій сфері.

Використана література:

1. Гросс Г. Руководство для судебных следователей, чинов общей и жандармской полиции. - Смоленск, 1897. - 146 с.
2. Буринский Е.Ф. Судебная экспертиза документов, производство ее и пользования ею. - СПб., 1903. - 180 с.
3. Квачевский Об уголовном преследовании, дознании. - СПб, 1908. - 240 с.
4. Трегубов С.Н. Основы Снигерев П.М. О сыске: опыт исследования приемов, способов и средств к раскрытию истины происшествий. - Касимов, 1908. - 44 с.
5. Манс Г.Ю. Криминалистика как прикладная дисциплина и предмет преподавания // Труды профессором и преподавателей Иркутского государственного университета. - Отд. I. - Вып. 2. - Иркутск, 1921. - С. 34-46.
6. Натансон В.Н. Основы техники расследования преступлений в конспективном изложении. Вып.1. - Харьков, 1925. - С. 6-7.
7. Матусовський Г.А. Взаємодія правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю (правовий та поняттєво-нормативний аспекти) // Проблеми боротьби з корупцією та організованою злочинністю. - Київ: НДІ "Проблеми людини", 1997. - Том 7. - С. 104-107.
8. Карауш Д.В., О.Й. Токарчук. Контрольовані поставки як метод боротьби з контрабандою // Вісник Одеського ІВС. - № 3. - 2000. - С. 40 - 46.

О.І. Молдаван*

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Дотримання прав людини – фундаментальна конституційна засада в Україні, дія якої спрямовує всю сукупність суспільно-політичних відносин. Право на життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку належать до тих прав людини, що зумовлені її природою та не залежать від наявності певного статусу особи в державі. Саме тому всі вони в міжнародній практиці позначаються як фундаментальні.

Визначивши їх як найвищу цінність, Конституція України приєдналася до європейського і світового бачення цього питання, закріпила його загальнолюдське вирішення як обов'язкове для держави і для всіх інших учасників суспільних відносин.

Як принцип всієї практичної діяльності держави, всіх її органів та посадових осіб за ст. 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість функціонування держави. Їх утвердження і забезпечення є головним обов'язком держави.

Саме тому новітні умови розвитку державності потребують відповідного перегляду ролі правоохоронних органів як гарантів правопорядку і стабільності в суспільстві. Найважливішою складовою цієї системи за обсягом компетенції і наближенням до повсякденних проблем людини є міліція. Відповідно до ст. 1 Закону України "Про міліцію" "міліція в Україні є державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань". Нормативна база діяльності органів внутрішніх справ (в тому числі і "Закон про міліцію") формувалася у період ставлення України як незалежної держави та у своїй основі спиралася на законодавство колишньо-

* Начальник 13-го ВВБ (у Луганській області) полковник міліції (СБЕ ГУБОЗ МВС України).

го СРСР. Зміни, які відбувалися і відбуваються у суспільному житті, внесли багато нового в діяльність органів системи МВС, у розширення їх компетенції, вдосконалення форм і методів діяльності. Частина цих змін знайшла своє нормативне закріплення, але, враховуючи сучасні темпи суспільного життя, ще більша їх частина потребує відповідного правового визначення та вноормування. Серед них – правовий і суспільний захист працівників органів внутрішніх справ України.

В юридичній науці проблема правового захисту працівників органів внутрішніх справ поки що не знайшла свого остаточного вирішення. Її аспекти розглядалися в наукових працях Б.І. Бараненка, Д.О. Бабічева, О.М. Бандурки, В.С. Бенедиктова, В.А. Глазкова, Е.О. Дідоренка, О.М. Джузи, О.І. Козаченка, М.І. Онуфрієва, Б.Г. Розовського, О.Ю. Синівської, В.О. Соболева, В.О. Черкова, О.М. Чистолінова тощо.

На наше переконання, правовий захист в органах внутрішніх справ, так само як і соціальний, не може повноцінно і успішно розвиватись без дієвого правового регулювання. Пошук нових та належне використання існуючих форм правового захисту спрямовані на максимальне економічне забезпечення і реальний як юридичний, так і фізичний захист співробітників органів внутрішніх справ. Тільки комплексний підхід до проблеми правового захисту дає змогу широко розглянути його у взаємозв'язку з проблемами соціального захисту і визначити можливі напрями та шляхи подальшого розвитку.

У Комплексній програмі кадрової політики в органах і підрозділах внутрішніх справ та забезпечення законності і дисципліни на 2001-2005 роки серед основних принципів кадрової політики в ОВС України названо принцип правового і соціального захисту працівників ОВС. Тобто в наш час уже не викликає сумніву той факт, що успішна службова діяльність працівника ОВС перебуває в прямій залежності від надійного захисту з боку держави його прав, свобод, інтересів та обов'язків і як громадянина цієї держави, і як особи, що здійснює функції державного органу, тобто представника державної влади.

Місце органів внутрішніх справ, як інституту української держави, визначене Конституцією України, Законами України "Про

міліцію", "Про оперативно-розшукову діяльність", "Про державну службу", Концепцією розвитку системи МВС України та іншими загальними і спеціальними нормативно-правовими актами.

ОВС в Україні є особливою та важливою структурою у сфері виконавчої влади. Їх працівники здійснюють свою професійну діяльність безпосередньо через інститут державної влади. Але працівник ОВС – це не просто державний службовець, він є особою, яка займає визначену законодавством соціальну та державно-правову позицію і тому наділяється спеціальним правовим статусом. Службову функцію працівника міліції складають специфічні завдання, пов'язані з захистом конституційних прав громадян. Тому для служби працівників органів внутрішніх справ характерні значні фізичні, психологічні й емоційні перевантаження. Це і стресові ситуації, і реальна небезпека в проходженні служби, пов'язані з фізичним і психічним опором з боку правопорушників, який часто переходить у відкрите зазіхання на життя та здоров'я працівника міліції. Нерідко є і несення служби в нічний час, вихідні та святкові дні, і в цілому без належного відпочинку. Окрім того, працівники міліції несуть службу в екстремальних ситуаціях (під час стихійних лих, оголошення надзвичайного стану, групових порушень громадського порядку, протистояння великих мас населення тощо).

В юридичній літературі відмічають два аспекти правового захисту працівників органів внутрішніх справ:

- правовий захист працівників органів внутрішніх справ, як представників закону та держави;
- захист прав і законних інтересів особистості співробітника при проходженні служби в органах внутрішніх справ.

Метою правового захисту працівників органів і підрозділів внутрішніх справ, як представників закону та держави, є правова захищеність їх від зовнішнього негативного впливу. Метою правового захисту при проходженні служби в органах внутрішніх справ є правова захищеність у внутрішньосистемних стосунках.

Отже, до зовнішнього аспекту відноситься правовий захист працівників ОВС під час виконання службових обов'язків, який полягає в захисті від зовнішнього негативного впливу оточення, що

виражається у втручанні у їх службову діяльність, злочинному посяганні на життя, здоров'я, честь, гідність, особисту недоторканність, майно працівника органів внутрішніх справ та членів його сім'ї. В розділі XV Кримінального кодексу України виділено цілий ряд статей з цього приводу:

- ст. 342 "Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, члену громадського формування з охорони громадського порядку".

- ст. 343 "Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу".

- ст. 345 "Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу".

- ст. 347 "Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу".

- ст. 348 "Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування у охороні громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця".

- ст. 349 "Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника".

До внутрішнього аспекту - захист прав, свобод та законних інтересів у внутрішньо системних відносинах, які складаються на підставі контракту між працівником органу внутрішніх справ та Міністерством внутрішніх справ в особі начальника структурного підрозділу.

Безумовно, існує взаємозв'язок між станом правової захищеності працівників органів внутрішніх справ та ефективністю виконання покладених на них завдань, що в кінцевому рахунку впливає на рівень забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів громадян. Можна стверджувати, що складна оперативна обстановка в країні в останні роки певним чином пов'язана зі слабкою, нерозвиненою правовою захищеністю працівників органів внутрішніх справ. Тому особливу тривогу, як вважає В.С. Венедиктов, викликають негативні тенденції в області захищеності реальних можливостей виконання працівниками ОВС своїх службових обов'язків. До них відносяться втручання в діяльність працівників органів внутрішніх справ різних посадових осіб, а також порочна практика, що довгий час мала місце в судах, при якій свідчення

працівників органів внутрішніх справ не визнавались як докази або розцінювались як малозначні по відношенню до показань інших свідків. Не можна сказати, що ця практика до кінця зжита й сьогодні.

Є випадки, коли органи прокуратури відмовляють у порушенні кримінальної справи по фактам опору або образи працівників органів внутрішніх справ. Причиною такої ситуації є недооцінка прокуратурою суспільної небезпеки образи осіб, які виконують свій службовий обов'язок. Суди нерідко займають позицію, у відповідності до якої приниження честі та гідності працівників ОВС отримує правову оцінку малоістотної виробничої витрати. Тому і міра відповідальності правопорушника, як правило, неадекватна ступеню небезпеки здійсненого злочину.

Слід відзначити, що у результаті недосконалої правозастосувальної практики у сфері правового захисту, а також власного самозахисту, дії працівників ОВС при несенні служби втрачають наступальний активний характер, і більш того – вони самі стають об'єктами злочинів. Так, у 1991 році при виконанні службових обов'язків загинуло понад 800 працівників органів внутрішніх справ, отримали поранення близько 6 тисяч.

Все вищесказане знов підтверджує важливість розвитку законодавства, наукових досліджень та практичних заходів щодо правового захисту працівників органів внутрішніх справ. А головне – це повинен бути державний захист.

Обов'язок держави щодо здійснення захисту у різних нормативних актах (Закон України "Про міліцію", Закон України "Про прокуратуру", Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність", Закон України "Про державну службу" та ін.) оформлюється по різному: наприклад, судді перебувають під "особливим захистом" держави, а працівники міліції, прокуратури – під захистом закону. Згідно з Законом України "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів" ці ж самі державні службовці підпадають під "систему особливих заходів державного захисту". На думку Синівської О.Ю., щоб уникнути такої плутанини, необхідно сформулювати в законодавчих актах обов'язок здійснення особливого захисту щодо всіх категорій державних службовців,

оскільки як громадяни України вони вже перебувають під захистом держави згідно з Конституцією України, а в силу характеру своєї службової діяльності потребують особливого захисту. Досліджені нормативні акти містять велику кількість відсильних норм, тому відповіді на багато питань державного захисту, слід шукати у кримінальному, адміністративному, цивільному, пенсійному та інших галузях законодавства.

Можна виділити такі ознаки державного захисту:

- вони здійснюються тільки уповноваженими на те державними органами, а також шляхом самозахисту самими службовцями;
- вони встановлюються для створення належних умов для виконання покладених на службовців обов'язків та здійснення наданих прав;
- державний захист поширюється також і на деякі категорії осіб, що не знаходяться на державній службі (члени сімей держслужбовців, пенсіонерів відповідних служб та інш.);
- державний захист складається з комплексу організаційних, правових, соціальних та інших заходів, передбачених законами та підзаконними актами тощо.

На підставі викладеного, на наш погляд, під державним захистом працівників правоохоронних органів слід розуміти діяльність держави щодо встановлення та застосування заходів правового, економічного, організаційного характеру, спрямованих на створення сприятливих умов для виконання правоохоронцями своїх обов'язків та здійснення прав, відновлення порушених прав та усунення можливості їх порушення, забезпечення особистої безпеки, компенсацію обмежень, пов'язаних із проходженням служби та підтримання належного рівня життя їх та членів їхніх сімей.

Реалізація державного захисту працівників ОВС знаходить себе у конкретних формах, діях, наслідках, пов'язаних, наприклад, з порушенням прав працівника ОВС і як громадянина, і як державного службовця. Нерідко, працівник ОВС, призваний захищати громадян та правопорядок, сам потребує захисту. Форми і види такого захисту залежать від конкретних обставин і реалізуються підрозділами по роботі з персоналом, юридичними відділами, управліннями внутрішньої безпеки тощо. Отже, вважаємо, що люди, яким держава довірила зберігати громадський спокій та

громадську безпеку, захищати та охороняти права, свободи та законні інтереси інших людей, самі повинні бути надійно захищені державою, адже вони стоять на варті Закону.

Використана література:

1. Коментар до Конституції України / Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 1996. – С. 35.

2. Про міліцію: Закон України від 20.12.1990 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 4. – Ст. 26.

3. Кінашук Л. Проблеми соціально-правового захисту співробітників органів внутрішніх справ // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 10. – С. 49.

4. Комплексна програма кадрової політики в органах і підрозділах внутрішніх справ та забезпечення законності і дисципліни на 2001 - 2005 роки. Затверджена наказом МВС України від 30 червня 2001 р. № 515.

5. Венедиктов В.С. Стан соціально-правового захисту працівників органів внутрішніх справ в сучасних умовах держави та суспільства // Право і безпека. – 2004. – Т. 3. – № 2. – С. 38.

6. Кримінальний кодекс України: Офіційний текст. – К.: Юрінком Інтер, 2001.

7. Синявська О.Ю. До визначення поняття "Державний захист працівників органів внутрішніх справ" // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2004. – № 1. – С. 33-34.

О.І. Козаченко*

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ТА ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ ПРАЦІВНИКА ОПЕРАТИВНОГО ПІДРОЗДІЛУ З ГРОМАДЯНАМИ

Юридична література радянських часів з питань оперативно-розшукової діяльності наголошувала, у першу чергу, на важливості аспектів спілкування працівника оперативного підрозділу з гро-

* Доцент кафедри ОРД Національної академії внутрішніх справ кандидат юридичних наук старший науковий співробітник.

мадянами. Зокрема, цій проблематиці присвячені праці Басецького І.І., Калінковича Л.Н., Козаченка І.П., Колба О.Г., Ліненка М.О. та інших. Серед науковців, що приділяли увагу саме професійному спілкуванню як складному процесу взаємодії оперативного уповноваженого та громадян, доцільно виділити Макарова М.Л., Новікова В.С., Носкова В.О., Черепанова В.О.

Успішність спілкування співробітника оперативного підрозділу як багатогранного процесу, що включає обмін інформацією, взаємодію та сприймання учасниками один одного, значною мірою залежить від притаманних йому особливостей (в тому числі психологічних). Але перед тим, як визначити ці особливості у спілкуванні зазначених суб'єктів, необхідно дати визначення поняттю "професійне спілкування".

В психології під спілкуванням розуміють встановлення та підтримання цілеспрямованого, прямого чи опосередкованого контакту між людьми [1].

Процес встановлення та підтримання контакту між особами у професійному спілкуванні здійснюється його безпосередніми учасниками (оперативним уповноваженим та громадянами). Їх активність та зацікавленість у результатах контакту може бути різною, але, так чи інакше, кожен учасник спілкування є його суб'єктом. Продуктивність спілкування залежить не лише від зацікавленості та наступальності ініціатора (в більшості випадків оперативного працівника), але й від професійної майстерності учасників виступати в якості партнерів по спілкуванню. Отже, під професійним спілкуванням, на нашу думку, доцільно розуміти встановлення та підтримання (розвиток) цілеспрямованого контакту між працівником оперативного підрозділу та особою, породженого потребою у спільній діяльності та обумовленого виконанням професійних завдань (обов'язків).

Специфічність професійного спілкування оперуповноваженого обумовлена конспіративним характером виконуваних обов'язків, подекуди гострим дефіцитом часу та неоднаковим проявом активності і зацікавленості сторін у ньому. Конспіративний характер професійного спілкування пов'язаний з тим, що певна робота може проводитись лише за умови суворої конспірації, яка

досягається дотриманням низки правил, вироблених та закріплених у нормативних актах, що регулюють цей специфічний тип відносин. Щодо активності суб'єктів, то, зрозуміло, що на початкових етапах спілкування активність проявляється з боку працівника міліції. Це пояснюється тим, що саме він є ініціатором відносин. Обопільна задоволеність спілкуванням безпосередньо впливає на процес спілкування, а відтак – й на самі конфіденційні стосунки. Активність у спілкуванні вищезазначених суб'єктів не повинна зводитися лише до передачі інформації від одного до іншого, але має бути спрямована на формування та перевірку (уточнення) отриманої інформації. Такий характер відносин визначає постійний її розвиток та перспективу (постановка завдання – одержання нової інформації).

Для спілкування оперативного працівника з громадянами характерний вплив одного партнера на іншого, що, як правило, обумовлено різним рольовим статусом суб'єктів, виконуваними обов'язками, зрештою – світоглядом. Працівник оперативного підрозділу впливає на особу з метою формування зацікавленості останнього не лише у спілкуванні, а й у всій розвідувальній діяльності. У негласного працівника на початкових етапах спілкування та й самих довірчих відносин з'являються думки, що йому прагнуть нав'язати чужі погляди, переконання, тому нерідко воно ускладнене суттєвими психологічними перешкодами, які заважають взаємодії.

У зв'язку з тим, що процес професійного спілкування обумовлений необхідністю досягнення мети діяльності (протидії злочинності), тобто здійснюється з конкретного приводу, тому спілкування оперативного працівника та особи завжди є цілеспрямованим. Тому мета та виникаючі елементи ситуації спілкування обумовлені специфікою виконуваних суб'єктами обов'язків. Спілкування, протягом якого збирається значна частина оперативно-значущої інформації, координує дії та формує стиль відносин.

Крім вищезазначених особливостей спілкування оперативного працівника та громадян, доцільно розглянути прояв у цьому специфічному виді діяльності характеристик спілкування, запро-

понованих Леонт'євим О.О. На його думку, основними характеристиками цього процесу є: контактність, спрямованість, семіотична спеціалізація, психологічна динаміка процесу [2]. При аналізі орієнтованості ним наголошується значущість напрямку обміну інформацією, а також соціальна чи особистісна природа самої спрямованості. Леонт'єв О.О. вказує на необхідності об'єднання усіх засобів спілкування для підвищення ефективності мовного впливу. Контактність розуміється як міра близькості у часі та просторі висловлення повідомлення та його сприйняття. Психологічна динаміка визначається особливостями каналу впливу мовної інформації.

Орієнтованість професійного спілкування у роботі з громадянами обумовлена виконанням оперативним підрозділом міліції суспільно-необхідної функції – протидії злочинності. Тому й специфічність спрямованості характеризується особливостями самої роботи. Контактність у професійному спілкуванні передбачає рівень близькості та довіри співробітника міліції та джерела інформації, висловлення оперативно-значимих повідомлень, їх сприйняття тощо. Психологічна динаміка спілкування передбачає особливості впливу мовної інформації та обумовлює рівень сприйняття один одним партнерами по спілкуванню.

Відомий дослідник у галузі людського спілкування Віготський Л.С. зазначав, що спілкування, не опосередковане мовою чи якоюсь іншою системою знаків або засобів, можливе лише найбільш примітивного типу та в найбільш обмежених розмірах [3]. Мова в певній роботі оперативного працівника здатна відігравати роль знаряддя пізнання. Останнє особливо суттєво, коли виникає необхідність визначити, чи здатна особа надати інформацію, що представляє оперативний інтерес.

Професійне спілкування працівника оперативного підрозділу з особою не обмежується застосуванням однієї конкретної форми мови. У конфіденційних відносинах досить часто доводиться звертатись як до усної, так й до письмової мови як джерела інформації. Письмова мова у порівнянні з усною має певні психологічні особливості: здійснюється без контакту з співрозмовником, тому в ній немає таких невербальних засобів, як інтонація,

міміка, жести. Вона потребує розгорнутого, послідовного та повного викладення думок. Особливо необхідне її застосування у ситуації, коли виключається можливість безпосереднього спілкування з джерелом, але одержання оперативно-значимих відомостей край необхідне оперативному підрозділу для реалізації завдань у боротьбі зі злочинністю (розкриття тяжкого злочину, затримання членів організованої злочинної групи чи угруповання).

Інформація, яка надходить від громадян в ході бесіди, як правило, є фрагментарною, неповною, не завжди зрозуміло, чого вона стосується і як може бути використана. Письмова фіксація, в свою чергу, надає можливість осмислити надану джерелом інформацію, встановити її зв'язки із іншими фактами оперативного характеру, провести відповідне узагальнення та відповідним чином запланувати порядок її перевірки.

На аспекті залучення різних форм мови у роботі з громадянами наголошують й науковці з цієї проблематики [4]. Крім цього, відомчі нормативно-правові акти МВС України передбачають особливий порядок письмового документального закріплення оперативної інформації, що надходить. Доцільно також зазначити, що письмове закріплення оперативно-значущої інформації – це своєрідна звітність щодо виконання завдань розвідувального характеру.

Відомо, що дуже важко розмовляти з людиною, обличчя якої нічого не виражає. Діалог потребує активності обох сторін, причому кожна з них розкриває для себе та для інших свої психологічні властивості. Таким чином, сам процес спілкування стає важливим чинником психологічного розвитку відносин.

Відомий психолог Ананьев Б.Г. підкреслював, що комунікативний процес не може бути повним, якщо суб'єкт не використовує невербальні його засоби [5].

Невербальне спілкування в негласній роботі допомагає працівнику оперативного підрозділу слідкувати за достовірністю інформації, що викладається джерелом, наводить на певні сумніви чи виключає їх. Наприклад, відповідний міжособистісний простір при спілкуванні оперуповноваженого з особою визначає користь самого процесу, прихильність суб'єктів один до одного,

спільність інтересів та переконань. Експресивні особливості поведінки особи (жести, постава) відображають його ставлення до оперативного уповноваженого та нерідко розкривають емоційний стан людини.

В оперативному спілкуванні виявляються індивідуально-особистісні особливості оперативного уповноваженого та громадянина (наприклад, культурний рівень, вік, стать, інтереси, потреби, смаки, нахили), і, як зворотній процес, останні можуть здійснювати свій вплив на процес спілкування. У зв'язку з цим, суттєве значення має психологічна сумісність працівника оперативного підрозділу особою.

На думку групи науковців (Казміренко Л.І., Кондратьєв Я.Ю., Сервецький І.В., Юхновець Г.О.), психологічна сумісність регулює стосунки партнерів і визначає продуктивність їх спільної діяльності [6]. Вони зазначають такі основні рівні психологічної сумісності партнерів у відносинах: психофізіологічний (узгодженість темпераментів, індивідуально-психологічних особливостей), власне психологічний (узгодженість характерологічних та мотиваційних властивостей особистості), соціально-психологічний (узгодженість соціальних та міжособових ролей), соціально-ідеологічний (спільність переконань, світогляду, бачення дійсності тощо). Оскільки на процес спілкування між оперативним працівником і співрозмовником нерідко впливає певна конфліктна ситуація, то працівник міліції може автоматично сприйматися як носій негативної інформації, джерело негативних емоцій, через що виникають психологічні бар'єри, подолати які непросто (особливо, коли оперативному працівнику 22 - 23 роки і він тільки-но почав працювати, а особа набагато старша за віком і має чималий кримінальний досвід). Так, за результатами опитування психологічна несумісність між працівником оперативного підрозділу та громадянами найчастіше зумовлюється такими відмінностями: інтелектуальними (30,7%), психофізіологічними (28,7%), ідеологічними (26,1%), віковими (21,1%), статусно-рольовими (18,9%), статевими (13,6%), іншими (6,3%) (даються такі відповіді: некомпетентність оперуповноваженого; невміння щодо підбору "спільної мови", тощо).

Логічно було б припустити, що найбільш значущими для взаємин такого типу є статусно-рольові відмінності, тобто учас-

ники взаємодії різняться за родом занять, своїм соціальним становищем тощо. Це пов'язано з тим, що зазначені відмінності присутні завжди, адже існують об'єктивно.

Між тим, на перший план вийшли відмінності інтелектуальні. Кажучи іншими словами, у професійному спілкуванні між оперативним працівником та негласним працівником найчастіше виникають інтелектуальні бар'єри (партнери спілкуються "різними мовами"). Вони виявляються у вигляді певних розбіжностей щодо переконань, поглядів, позицій тощо. Але долаються найпростіше у порівнянні з іншими названими, причому вікової та психофізіологічної несумісності взагалі не можна уникнути (вона також існує об'єктивно), ідеологічну – можна нівелювати за рахунок свідомої "прибудови" до висловлюваних думок. Тому, на нашу думку, можна припустити, що оперативні уповноважені не зовсім вірно розуміють сутність поняття "бар'єр" та в чому полягають деякі з них.

Встановленню психологічного контакту, на наш погляд, повинен передувати відповідний процес підготовки до співбесіди. Це пов'язано з тим, що на характер встановлення контакту працівника оперативного підрозділу та особи може впливати специфіка діяльності особи та її світогляд. Тому для того, щоб "втягнути" в розмову особу, що представляє інтерес, оперативному працівнику бажано провести відповідні заходи пізнавального характеру. Для цього оперуповноважений збирає необхідну інформацію про особу, що надає можливість обрати таку тему майбутньої розмови, яка могла б стосуватися її діяльності, хобі, або ж питання, з якого випливає певне заперечення чи сумнів (наприклад, політика, футбол, реальні події, факти тощо).

Встановлення психологічного контакту, на нашу думку, досить важливий момент, оскільки він в більшості випадків визначає ефективність самого професійного спілкування. Як доцільно відмічає Сінілов Г.К., психологічний контакт є основним параметром теорії спілкування в оперативній роботі. Тому встановлення контакту є суттєвим аспектом у спілкуванні оперативного працівника з кандидатом на негласне співробітництво [7].

Досить розповсюдженим у радянській юридичній літературі було розуміння психологічного контакту як довірчих відносин,

що характеризуються симпатією та безконфліктністю. На думку Безруких Р.К. та Соколова В.Г., встановлення таких відносин є оптимальним результатом, хоча це не завжди можливо у гостроконфліктних ситуаціях, притаманних оперативній роботі [8]. Однак, навіть у ситуації взаємної ворожнечі партнери можуть обмінюватись інформацією, хоча в таких випадках ворожість суттєво впливає на її сутність та емоційне забарвлення.

Слід погодитися з думкою Філонова Л.Б., що для подолання психологічних бар'єрів у спілкуванні доцільна контактна взаємодія, що передбачає послідовне проходження відповідних стадій встановлення контакту (від накопичення первісної згоди і аж до зміцнення відносин) [9].

На нашу думку, психологічний контакт повинен бути спрямований на формування у суб'єктів готовності та взаємного бажання брати участь у спілкуванні незалежно від його мети. Зрозуміло, що у оперативного працівника завжди бажання брати участь у спілкуванні з особою поєднане з виконуваними обов'язками та специфікою оперативної роботи. Тому в деяких ситуаціях працівник міліції спрямовує свої зусилля на формування такого бажання у особи, яка представляє інтерес для оперативного підрозділу.

На цій стадії спілкування особа веде себе з певною пересторогою, перебуває у стані напруги, а іноді - готова до опору. Для того, щоб у співрозмовника виникло бажання брати участь у бесіді, необхідно взяти до уваги його інтереси та потреби. На цьому наголошує й Черепанов В.О.: "Для успішного залучення кандидата до розмови, щоб викликати в нього бажання і готовність до спілкування з оперативним працівником, необхідно знати його потреби й інтереси, вміти впливати на них" [10]. Але виявити, в чому особа має потребу чи що цікавить її, на нашу думку, не так вже й легко. На даний час, навіть добropорядний громадянин не завжди має у цьому потребу, боячись певних обов'язків чи можливих негативних наслідків. Найбільш сприятливою для встановлення контакту є потреба у самоствердженні чи спілкуванні. Тому кваліфіковано проведене розвідувальне опитування допоможе оперативному працівнику встановити дійсні інтереси та потреби

громадянина, а відтак – побудувати тактику встановлення психологічного контакту для подальшого спілкування.

Фаза орієнтування при встановленні психологічного контакту у професійному спілкуванні значною мірою залежить від індивідуально-психологічних особливостей співрозмовника (кандидата на залучення), що суттєво проявляються в ході цього процесу (наприклад, флегматикам присутня певна байдужість; сангвініки схильні до встановлення контактів та проявляють активність під час бесіди; холерикам властива різкість, вибуховість при спілкуванні).

Встановивши з кандидатом на залучення певне порозуміння, досить важливо дати йому можливість розповісти щось про себе, особливо якщо особа хвилюється через певні факти особистого життя (проблеми на роботі, сімейне життя тощо).

Отже, встановлення контакту – необхідна психологічна передумова ефективності професійного спілкування оперативного працівника та майбутнього негласного працівника. Однак, контакт – не самоціль, на його основі повинні досягатися певні результати, реалізовуватись цілі спілкування [11].

Отже, спілкування з громадянами, як один з найбільш необхідних "інструментів" оперативно-розшукової діяльності у протидії злочинності використовує знання законів людського спілкування, що здійснюється у спеціальних умовах та зі спеціальною метою. Оскільки така робота відноситься до діяльності типу "людина – людина", то спілкування є невід'ємною частиною оперативно-розшукової діяльності.

Так як джерелом інформації є особа, тому одержання інформації повинно базуватися на вільному волевиявленні суб'єкта приймати участь у спілкуванні з працівником оперативного підрозділу та бажанні повідомляти йому відомості, що становлять оперативний інтерес. Піклувальне відношення оперативного працівника сприяє активізації довірчого спілкування та налаштовує джерело на подальшу розвідувальну діяльність. Успішність такого спілкування як багатогранного процесу, що включає обмін інформацією, взаємодію та сприймання учасниками один одного,

значною мірою залежить також від характерних для них психологічних рис, якостей, властивостей, що проявляються у ньому.

Використана література:

1. Леонтьев А.А. Общение как объект психологического исследования // Методологические проблемы социальной психологии. - М.: Знание, 1975. - С. 116 - 123.
2. Леонтьев А.А. Общение как социально-психологическая проблема // Социальная психология. Краткий очерк. - М.: Знание, 1975. - С. 183 - 196.
3. Выготский Л.С. Собрание сочинений. - М.: Педагогика, 1982. - 368 с.
4. Бобров В.Г. Порядок получения, оформления и рассмотрения информации, полученной от агентуры. - М.: ВНИИ МВД СССР, 1984. - 34 с.
5. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: В 2-х т. Т. 1. - М.: Педагогика, 1980. - 232 с.
6. Психологія довірчих відносин в оперативно-розшуковій діяльності: Навчальний посібник / Л.І. Казміренко, Я.Ю. Кондратьєв, І.В. Сервецький, С.А. Тарарухін, Г.О. Юхновець. - К.: НАВСУ, 1997. - 108 с.
7. Синилов Г.К. Правовые, информационные и тактические основы оперативно-розыскной деятельности советской милиции. - М.: ВНИИ МВД СССР, 1975. - 209 с.
8. Безруких Р.К., Соколов В.Г. Использование в агентурной разработке задержанных, содержащихся в камере, психологических аспектов теории общения // Труды ВНИИ МВД СССР. - 1975. - № 37. - С. 53 - 61.
9. Филонов Л.Б. Психологические основы изучения личности обвиняемого: Учеб. пособие. - М.: Академия МВД СССР, 1983. - 80 с.
10. Черепанов В.А. Психологические основы в работе с агентурой: Учебное пособие. - Горький, ГВШ МВД СССР, 1982. - 126 с.
11. Черепанов В.А. Психология общения в оперативной работе // Труды Всесоюзного НИИ МВД СССР. - 1977. - № 42. - С. 15 - 23.

Д.А. Мовчан *

**АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ
ПОЛІГРАФА ПРИ ОПИТУВАННІ ОСІБ
ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ МВС**

Поліграф - це апаратно-програмний комплекс, призначений для зняття, оброблення, зберігання та аналізу змін фізіологічних параметрів психічного напруження опитуваної особи, яким супроводжується її емоційне реагування на пред'явлення спеціально підібраних подразників [1, с.132]. Зазначений технічний засіб застосовується органами внутрішніх справ України (далі - ОВС) як при розкритті та розслідуванні злочинів, так і при вирішенні питань кадрового забезпечення, проте в науковій літературі проблематика застосування поліграфа висвітлена нерівномірно.

Зокрема, найбільше уваги дослідженню питань застосування поліграфа приділяється в контексті кримінально-процесуальної діяльності (В.П. Бахін, В.К. Весельський, В.І. Галаган, Н.С. Карпов, Н.І. Клименко, С.О. Ковальчук, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, С.І. Макаренко, М.В. Салтєвський, І.В. Строков, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова, В.Ю. Шепітько та ін.), найменше - в контексті оперативно-розшукової діяльності (В.П. Захаров, Ю.Ю. Орлов, М.А. Погорєцький, А.М. Титов, В.О. Черков та деякі ін.), що виглядає не зовсім логічно, якщо взяти до уваги наступне.

У матеріалах ДКР МВС аргументація ефективності застосування поліграфа при розкритті злочинів опирається на результати близько 3 200 поліграфічних опитувань, проведених упродовж 1998-2009 рр. поліграфологами підрозділів карного розшуку, у тому числі 2 500 (78,1%) - при розкритті злочинів [2].

Фахівцями ГУБОЗ МВС наводяться наступні дані стосовно застосування поліграфа спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю:

- упродовж 2000 - 2006 рр. проведено 1 757 поліграфічних опитувань, у тому числі 1 020 (58,1%) при проведенні оперативно-роз-

* Старший інспектор Робочого апарату Укрбюро Інтерполу.

шукових заходів, за результатами чого встановлено причетність близько 230 осіб до вчинення більш ніж 120 злочинів [3, с. 23 – 24];

- упродовж 2000-2009 рр. проведено 3 157 поліграфних опитувань, у тому числі 2 209 (70,0%) при проведенні оперативно-розшукових заходів, за результатами чого встановлено причетність близько 536 осіб до вчинення більш ніж 300 злочинів [4, с. 88].

Наведені дані свідчать про пріоритетність застосування поліграфа в діяльності саме оперативних підрозділів МВС. Проте, навіть ці дані не виносяться на обговорення серед науковців, які, розглядаючи питання застосування поліграфа при розкритті та розслідуванні злочинів вимушені апелювати лише до окремих прикладів його успішного застосування або результатів експерименту 2001 – 2002 рр. щодо використання комп'ютерних поліграфів у діяльності органів внутрішніх справ України [5, с. 27 – 28; 6, с. 79; 7, с. 246; 8, с. 162]. На нашу думку, подібний стан речей є неприйнятним, адже будь-які пропозиції стосовно удосконалення певної діяльності, у тому числі застосування поліграфа, знаходять підтримку лише за умови їх достатнього підкріплення відповідними емпіричними даними.

З метою отримання таких відомостей у 2008 році нами було проведено дослідження стану застосування поліграфа в ОВС шляхом анкетування 30 поліграфологів з-поміж 33 – 35, які на той час проходили службу в ОВС. Зазначене дослідження було проведене вперше та охопило результати близько 10 тис. поліграфних опитувань, проведених поліграфологами ОВС на той час, а також підтвердило найбільшу перспективність застосування поліграфа саме оперативними підрозділами МВС, що зумовлюється наступними факторами.

По-перше, 36,7% та 20,0% поліграфологів ОВС представляли підрозділи карного розшуку та боротьби з організованою злочинністю відповідно.

Крім того, у 2009 році для підрозділів карного розшуку була організована підготовка ще 30 поліграфологів [9].

По-друге, 77,0% поліграфних опитувань у системі МВС проводилося поліграфологами оперативних підрозділів (карного розшуку та боротьби з організованою злочинністю).

По-третє, 79,4% поліграфних опитувань у системі МВС ініціювалися оперативними підрозділами, у тому числі підрозділами карного розшуку – 61,5% (або 77,5% від загальної кількості поліграфних опитувань, ініційованих оперативними підрозділами), підрозділами боротьби з організованою злочинністю – 16,0% (або 20,1%), іншими підрозділами блоку кримінальної міліції – 1,0% (або 1,3%), підрозділами внутрішньої безпеки – 0,9% (або 1,1%).

По-четверте, 66,4% поліграфних опитувань у системі МВС здійснювалися при розкритті та розслідуванні злочинів – 45,2% та 21,2% відповідно. Водночас, для поліграфологів оперативних підрозділів, зазначений напрямок складає 79,1% поліграфних опитувань, у тому числі 52,9% та 26,2% при розкритті та розслідуванні злочинів відповідно. У свою чергу, це складає 81,4% та 86,0% від загальної кількості поліграфних опитувань, які проводилися в системі МВС, відповідно, при розкритті та розслідуванні злочинів.

У зв'язку з тим, що в 2009 році загальна кількість поліграфологів ОВС збільшилася практично вдвічі за рахунок укомплектування ними підрозділів карного розшуку всіх територіальних управлінь МВС, ми прогнозуємо подальшу активізацію застосування поліграфа саме оперативними підрозділами МВС і саме при розкритті та розслідуванні злочинів.

Водночас, активізація зазначеного напрямку застосування поліграфа вимагатиме своєчасного виявлення проблемних питань у цій сфері та вжиття заходів щодо їх попередження та розв'язання. На нашу думку, це є можливим за умови належним чином організованого аналізу ефективності застосування цього технічного засобу, який повинен здійснюватися комплексно з охопленням не лише масиву поліграфних опитувань, але й висновків, зроблених за результатами цих опитувань. Так, аналізуючи дані стосовно результатів роботи поліграфологів оперативних підрозділів МВС, можна визначити основні категорії висновків про результати поліграфних опитувань при розкритті та розслідуванні злочинів, зокрема:

- про непричетність опитуваної особи до вчинення злочину (55,2% від загальної кількості висновків, зроблених поліграфологами оперативних підрозділів);

- про отримання інформації стосовно злочину, який не є предметом поліграфного опитування (14,3%);
- про причетність опитуваної особи до вчинення злочину (11,4%);
- про отримання інформації стосовно злочину, який є предметом поліграфного опитування (8,3%);
- про підтвердження раніше отриманих показів опитуваної особи (3,1%);
- спростування раніше отриманих показів опитуваної особи (1,5%).

У загальному, наведені показники практично не відрізняються від аналогічних показників, отриманих за результатами анкетування всіх поліграфологів ОВС. Разом з тим, відсоток зроблених поліграфологами оперативних підрозділів МВС висновків про непричетність опитуваної особи до вчинення злочину на 9,5% перевищує аналогічний показник за всією вибіркою.

Певна однорідність зазначених категорій висновків дозволяє нам згрупувати їх та запропонувати наступну форму визначення основних напрямків застосування поліграфа, зокрема, при розкритті та розслідуванні злочинів:

- оцінка вірогідності показів опитуваної особи;
- оцінка вірогідності причетності опитуваної особи до злочину;
- отримання інформації щодо злочину.

Вважаємо, що на основі зазначених напрямків можуть бути визначені основні цілі застосування поліграфа при опитування осіб оперативними підрозділами МВС, які з урахуванням наших пропозицій були включені до проекту Інструкції з організації застосування поліграфа при опитуванні осіб оперативними підрозділами МВС, що в даний розробляється в центральному апараті МВС.

Водночас, для нас особливо цікавими є не самі категорії висновків, а ступінь їх підтвердження в ході подальших заходів, проведених ініціаторами поліграфних опитувань на підставі інформації, наданої поліграфологами, чим власне і повинна визначатися ефективність застосування поліграфа. Зазначені показники виглядають наступним чином:

- висновки про непричетність опитуваної особи до вчинення злочину підтверджуються в 97,1% випадків;

- висновки про підтвердження раніше отриманих показів опитуваної особи - у 84,0% випадків;
- висновки про отримання інформації стосовно злочину, який не є предметом поліграфного опитування - у 73,2% випадків;
- висновки про причетність опитуваної особи до вчинення злочину - у 71,8% випадків;
- висновки про отримання інформації стосовно злочину, який є предметом поліграфного опитування - у 45,0% випадків;
- висновки про спростування раніше отриманих показів опитуваної особи - у 8,1% випадків.

Стосовно підтвердження висновків про результати поліграфних опитувань, зроблених поліграфологами оперативних підрозділів МВС, необхідно зауважити, що в даному випадку співвідношення цих даних із загальними даними за всією вибіркою поліграфологів є дзеркально відмінним від даних за основними категоріями зроблених висновків. Так, лише ступінь підтвердження висновків про непричетність опитуваної особи до вчинення злочину є однаковим за результатами роботи як усіх поліграфологів, так і поліграфологів оперативних підрозділів. Водночас, інші показники підтвердження висновків поліграфологів оперативних підрозділів є меншими за відповідні показники по загальній вибірці - з різницею від 2,4% до 18,0%.

Зазначене в черговий раз свідчить про найбільшу ефективність застосування поліграфа саме в частині виправдання особи, а також про необхідність дуже обережного використання ініціатором застосування поліграфа інших висновків, які в обов'язковому порядку повинні перевірятися всіма наявними в ініціатора засобами, зокрема шляхом проведення додаткових перевірок, оперативно-розшукових заходів, слідчих дій, інших перевірок і досліджень.

Відповідні заходи повинні вживатися, навіть, за умови отримання виправдувальної версії, адже зняття підозри з опитуваної особи, хоча б тимчасово, але дозволяє зосередити більше уваги на інших версіях.

Використана література:

1. Мовчан Д.А. Застосування поліграфа при розкритті та розслідуванні транснаціональних злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми

// Актуальні питання запобігання і протидії торгівлі людьми: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. – К.: Академія управління МВС, 2010. – Х.: Права людини, 2010. – С. 132-133.

2. Лист ДКР МВС від 29.07.2009 № 7/1-5451.

3. Безруков Е.В., Шишкин В.В. Практика применения спецподразделений БОП МВД Украины специальных психофизиологических исследований при проведении оперативно-розыскных мероприятий и при подборе кадров // Актуальные проблемы специальных психофизиологических исследований и перспективы их использования в борьбе с преступностью и при подборе кадров: Материалы VII международной научно-практической конференции. – Краснодар: Изд-во КубГТУ, 2006. – С. 23-31.

4. Полякова Р.А. Практика застосування поліграфу спец підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю. Проблемні питання впровадження поліграфічних технологій в діяльність правоохоронних органів // Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності: Матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (Україна, Київ, 26-27 листопада 2009 року) / Ред. кол. О.М. Джужа, Ю.Ю. Орлов, О.В. Рибальський та ін. – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2009. – С. 87-88.

5. Бахин В.П., Карпов Н.С., Строков И.В. О допустимости применения полиграфа и использования гипноза при расследовании преступлений // Криминалистика и судебная экспертиза: Междугосударственный научно-методический сборник. Вып. 52 / Отв. ред. А.М. Пасенюк. – К.: Министерство юстиции Украины, 2004. – С. 22-30.

6. Волобуева О.О., Кубарев І.В. Поліграф як засіб збирання інформації про особу злочинця // Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності: Матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (Україна, Київ, 26 - 27 листопада 2009 року) / Ред. кол. О.М. Джужа, Ю.Ю. Орлов, О.В. Рибальський та ін. – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2009. – С. 78-80.

7. Даньшин М.В., Погорельский М.А. Нетрадиційні засоби пізнання в оперативно-розшуковій діяльності: перспективи використання поліграфу // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: Зб. наук. праць, Донецьк: Донецький ін-т внутр. справ при Донецькому нац. ун-ті. – 2004. – № 1. – С. 242-251.

8. Строков І.В. Проблеми застосування поліграфу в розкритті злочинів та експертних дослідженнях // Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Частини

на 2). - К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2005. - С. 159-163.

9. Доповідна записка заступника Міністра внутрішніх справ України від 09.06.2009 № 10834/Лц.

В.О. Черков*

СПЕЦІАЛІЗОВАНІ ВІДДІЛИ В СТРУКТУРІ ПІДРОЗДІЛІВ КАРНОГО РОЗШУКУ ЯК СУБ'ЄКТИ ЗДІЙСНЕННЯ АНАЛІЗУ ТА ОЦІНКИ ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ

На сучасному етапі розбудови правової держави в Україні, її розвитку шляхом демократизації й безумовного дотримання конституційних прав і свобод людини дестабілізуючим фактором залишається таке негативне суспільне явище як злочинність. Загальнокримінальна злочинність – це не лише протиправна діяльність конкретних осіб, відповідальність за яку передбачена Кримінальним кодексом України (далі – КК), це ще й досить негативний чинник у суспільному житті будь-якої держави. Її поширення серед усіх верств населення істотно впливає на розвиток суспільства й держави вцілому. Наявність злочинності, її деструктивний вплив на майже усі процеси, що відбуваються в державі, спонукає державні правоохоронні органи вдосконалювати протидію останній, особливо враховуючи те, що історичні зміни у розвитку суспільних відносин в Україні відобразились й на характері та структурі злочинності, яка стає "професійною", більш організованою, з чітким розподіленням ролей та функцій між учасниками злочинних угруповань тощо.

Нажаль, не дивлячись на деякі позитивні моменти у протидії загальнокримінальній злочинності, криміногенна ситуація в Україні протягом останніх років залишається складною. На динамічні

* Начальник факультету кримінальної міліції Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка кандидат юридичних наук майор міліції.

процеси у розвитку такої ситуації, на наш погляд, впливають як економічні, так і соціальні, політичні, правові та інші чинники.

Аналіз практичної діяльності органів внутрішніх справ (далі – ОВС) свідчить про те, що значний внесок у протидії загальнокримінальній злочинності належить підрозділам карного розшуку, як найбільш чисельним підрозділам, вповноваженим відповідно зі ст. 5 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" на здійснення оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД). У той же час, загальновідомо, що ефективність застосування сил, засобів, форм і методів ОРД залежить від того, наскільки раціонально і продумано вони використовуються оперативними підрозділами ОВС, у тому числі й підрозділами карного розшуку. Також, вважаємо, позитивні результати у діяльності підрозділів карного розшуку щодо протидії злочинності можливі лише за умови правильної та науково обґрунтованої організації повсякденної роботи підрозділу в цілому, та кожного окремого працівника зокрема.

В свою чергу, правильна організація ОРД підрозділів карного розшуку на території (за лінією) обслуговування відповідного ОВС дозволить зосередити увагу оперативних підрозділів на найбільш важливих, вирішальних напрямках протидії злочинності і, відповідно, маневрувати наявними оперативними силами та засобами під час реалізації її завдань; своєчасно виявляти можливі недоліки в оперативно-розшуковій роботі оперативного підрозділу та здійснювати низку заходів щодо їх усунення; удосконалювати протидію злочинності шляхом заміни застарілих форм, засобів і методів ведення оперативно-розшукової роботи новими, більш ефективними та такими, що відповідають вимогам сьогодення; неухильно підвищувати кваліфікацію працівників оперативних підрозділів, їхню оперативну майстерність у попередженні, виявленні та розкритті злочинів, розшуку осіб, які переховуються від органів розслідування, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісно відсутніх осіб, встановлення особи невідомих трупів¹.

¹ Оперативно-штабні вчення по лінії карного розшуку: Навч.-метод. посібник для вищих навчальних закладів МВС України / Авт. кол.: В.О. Черков, В.О. Сіпкоков, В.В. Єфіменко: МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. - Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2010. - С. 8 - 9.

До того ж, вбачається цілком природним, що для такої правильної організації діяльності підрозділів карного розшуку необхідно дотримуватися певних умов, а саме: досконало знати лінію роботи, територію, об'єкт обслуговування, стан злочинності, характеристику сил і засобів, які можна використати для протидії злочинності; планувати роботу оперативного підрозділу на основі глибокого аналізу й оцінки оперативної обстановки, належної розстановки сил і засобів ОРД, ефективної взаємодії з іншими підрозділами ОВС і залучення громадськості до протидії правопорушенням і злочинності; забезпечувати виконання запланованих оперативно-розшукових та інших заходів шляхом здійснення систематичного відомчого контролю за роботою працівників оперативних підрозділів, одночасно надаючи їм методичну та практичну допомогу тощо.

З урахуванням зазначених умов правильної організації ОРД підрозділів карного розшуку, як власне й інших оперативних підрозділів ОВС, одним з її першочергових й основних елементів виступає вивчення, аналіз й оцінка оперативної обстановки, що складається на території (за лінією) обслуговування.

Як сукупність різноманітних умов і обставин, у яких діють оперативні підрозділи ОВС, оперативна обстановка – це збірне поняття, яке, з одного боку, охоплює зовнішні умови діяльності системи органів внутрішніх справ (злочинність, соціально-економічні, демографічні чинники тощо), а з іншого – внутрішні (наявність сил і засобів органів внутрішніх справ, їх розміщення, професійну підготовку працівників оперативних підрозділів, стан протидії злочинності, сприятливість умов для вирішення поставлених завдань тощо)¹.

У спеціальній літературі зустрічаються різні, але схожі за своєю суттю, визначення оперативної обстановки. Так, наприклад, ще наприкінці 60-х початку 70-х років минулого століття провідними фахівцями у сфері ОРД В.Г. Самойловим та Г.К. Си-

¹ Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина: підруч. / [Е.О. Дідоренко, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, В.П. Пилипчук, В.Л. Регульський]; під ред. Л.В. Бородича. – Луганськ: РВВ ЛІВС, 1999. – С. 336.

ніловим сформульоване визначення оперативної обстановки як сукупності умов, які складаються з особливостей території, що обслуговується органом внутрішніх справ, стану злочинності та порушень громадського порядку, а також сил і засобів протидії злочинності та результативності їх діяльності й застосування під час реалізації завдань, пов'язаних з протидією правопорушенням та злочинності¹.

Дещо іншим є визначення оперативної обстановки, сформульоване згодом Е.О. Дідоренком, а саме як сукупність різноманітних явищ і процесів, що органічно пов'язані, постійно змінюються і визначають характер та інтенсивність оперативно-розшукових зусиль служб і підрозділів органів внутрішніх справ, спрямованих на попередження (*запобігання, припинення*), виявлення та розкриття злочинів, *розшук осіб, які переходять від органів розслідування, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісно відсутніх осіб, встановлення особи невпізнаних трутів*² (*курсив – В.Ч.*).

Наведені та інші існуючі визначення оперативної обстановки свідчать про те, що вона є конкретною, тобто існує лише за визначених умов місця та часу, її зміст залежить від мети, обсягу та характеру інформації, яка аналізується, а також низки інших чинників. У зв'язку з цим, на наш погляд, виправдано розрізняють загальну і спеціальну оперативну обстановку.

Так, загальна оперативна обстановка характеризується комплексним характером, що ґрунтується на вивченні сукупності умов, які визначають діяльність ОВС на всіх напрямках роботи в масштабі країни, області, міста, району, дільниці, об'єкта, і служить основою для прийняття комплексних управлінських рішень. В свою чергу, спеціальна оперативна обстановка – це ситуація, обмежена напрямками оперативно-службової діяльності (карний розшук, кримінальна міліція у справах дітей, підрозділи по боротьбі

¹ Самойлов В.Г., Г.К. Сидилов Изучение и оценка оперативной обстановки на территории, обслуживаемой горрайорганом внутренних дел: Учебное пособие. Москва. – 1973. – С. 5.

² Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина: підруч. / [Е.О. Дідоренко, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, В.П. Пилипчук, В.Л. Регульський]; під ред. Л.В. Бородича. – Луганськ: РВВ ЛІВС, 1999. – С. 336.

з незаконним обігом наркотиків, Державна служба боротьби з економічними злочинами, спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю тощо), видами злочинів (проти держави, життя і здоров'я особи, власності, громадського правопорядку та моральності й ін.) або лініями роботи оперативних підрозділів (злочинність дітей, групова та рецидивна злочинність, наркоманія тощо)¹.

Похідними від зазначених видів оперативної обстановки є різноманітні її комбіновані варіанти. Наприклад, стан оперативної обстановки в окремих регіонах за певний час (доба, декада, місяць, квартал, півріччя, рік), за видами злочинів у статистиці та динаміці, за розрахунками злочинності на кількість населення території обслуговування (району, області, регіону, держави тощо).

Враховуючи стислий аналіз визначення оперативної обстановки на території (за лінією) обслуговування підрозділами карного розшуку можна констатувати, що уся сукупність умов, які її складають поділяється на три групи, а саме: територіальні, географічні, демографічні та соціальні умови; кримінологічна обстановка (стан злочинності та наслідки протидії їй); наявність і ефективність використання сил, засобів і методів оперативно-розшукової діяльності. В свою чергу, кожна з означених груп може розподілятися на відповідні елементи.

Працівники підрозділів карного розшуку (інших оперативних підрозділів ОВС) з метою підвищення ефективності й своєчасності у реалізації завдань ОРД, тобто у пошуку і фіксації фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, вважаємо, повинні приділяти значну увагу якісному вивченню, аналізу й оцінці оперативної обстановки. Це, на наш погляд, сприятиме досягненню мети ОРД з мінімальними витратами сил, засобів, часу, коштів тощо.

У цьому контексті слід зауважити, що сам процес вивчення й оцінки оперативної обстановки на території (за лінією) обслуго-

¹ Лукашов В.А., Михайлюк А.Т. Изучение и оценка оперативной обстановки. - К.: РИО МВД УССР, 1975. - С. 34.

вування підрозділів карного розшуку представляє собою процес збирання, накопичення та переробки інформації про її елементи з метою подальшого використання в організації ефективної ОРД відповідних оперативних підрозділів ОВС. При цьому, отримана й перероблена оперативна та інша інформація, що потрапляє до поля зору оперативних підрозділів ОВС, повинна відповідати низці вимог, наприклад, таких як повнота, вірогідність, своєчасність, об'єктивність, придатність для перевірки іншими способами тощо.

Не зважаючи на зовнішню простоту, аналіз й оцінка оперативної обстановки, на наш погляд, є досить складним, тривалим, можна сказати, безперервним процесом. Звісно, кожен працівник оперативного підрозділу, особливо той, який має достатній досвід оперативної роботи, здатен самотійно здійснити й аналіз, й оцінку оперативної обстановки на території (за лінією) обслуговування, однак, виникає слушне питання: наскільки це буде якісно та об'єктивно?

Процеси, що відбуваються в динаміці поширення загальнокримінальної злочинності досить стрімкі, оперативна обстановка змінюється миттєво. Особливо це характерне для окремих видів злочинів, таких як вбивства, незаконні заволодіння транспортними засобами, крадіжки, пограбування, розбійні напади тощо. Враховуючи те, що окремо взятому працівнику оперативного підрозділу, який, наприклад, обслуговує певну територію або лінію роботи (злочини проти життя і здоров'я особи, майнові злочини, злочини, пов'язані з незаконним заволодінням транспортними засобами тощо) досить важко під час здійснення аналізу й оцінки оперативної обстановки враховувати зовнішні перемінні складові, що виходять за межі безпосереднього напрямку його оперативно-службової діяльності, хоча, в той же час, мають істотне значення, наприклад, для подальшого планування й організації його роботи, вважаємо за доцільне створити спеціалізовані відділи в структурі підрозділів карного розшуку як суб'єкти здійснення аналізу та оцінки оперативної обстановки. На наш погляд, такі спеціалізовані відділи, укомплектовані з числа досвідчених працівників оперативних підрозділів, які мають практичний досвід оператив-

ної роботи, відповідну здатність до аналітичної роботи, зможуть значно підвищити якість здійснення аналізу й оцінки оперативної обстановки з урахуванням найбільшого числа чинників, що на неї впливають. Працівники таких відділів зможуть, на наш погляд, здійснювати незалежну й об'єктивну оцінку та аналіз оперативної обстановки, здійснювати тактичне й стратегічне планування подальшої організації ОРД як підрозділу карного розшуку вцілому, так і кожного його працівника окремо. Вважаємо, що вони повинні будуть з урахуванням новітніх інформаційних технологій, аналізу передового досвіду організації та здійснення оперативної роботи ОВС, виходячи з наявного аналізу й оцінки оперативної обстановки на території (за лінією) обслуговування розробляти й доводити до керівника оперативного підрозділу та окремих працівників цього підрозділу рекомендації щодо покращення стану оперативної обстановки. При цьому повинен буде здійснюватися зворотній безперервний інформаційний зв'язок між ними та працівниками, які будуть реалізовувати такі рекомендації в оперативно-службовій діяльності. За умов такої організації роботи спеціалізованих відділів й інших відділів у структурі підрозділів карного розшуку, які безпосередньо протидіють загальнокримінальній злочинності, можливий більш ефективний, своєчасний та якісний вплив на стан оперативної обстановки, що складається на території (за лінією) обслуговування відповідного ОВС.

Таким чином, на нашу думку, вузька конкретна спеціалізація працівників карного розшуку щодо здійснення аналізу й оцінки оперативної обстановки на професійному рівні дозволить більш ефективно, раціонально, з найменшими затратами сил, засобів і методів ОРД реалізовувати її завдання у протидії злочинності та в інтересах кримінального судочинства України, та, відповідно, сприятиме покращенню стану оперативної обстановки на території (за лінією) обслуговування, зниженню рівня злочинності, її об'єктивному оцінюванню, здійсненню тактичного й стратегічного планування, досягненню бажаних результатів в оперативно-службовій діяльності тощо.

О.О. Подобний*

ДО ПИТАННЯ ПРО СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ "ОПЕРАТИВНА ОБСТАНОВКА" І "ОПЕРАТИВНО- РОЗШУКОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ"

З метою розв'язання конкретних наукових і практичних завдань оперативно-розшукової боротьби зі злочинністю необхідно постійно володіти відповідною інформацією, що характеризує стан боротьби зі злочинністю, фактори, які впливають на злочинність в цілому та на окремі види вчинюваних злочинів. Аналіз такої інформації повинен створювати передумови для ефективного застосування оперативно-розшукових сил і засобів. Отже для розв'язання завдань практичної протидії злочинності необхідно володіти відомостями, що у своїй сукупності характеризують це суспільно небезпечне явище, тобто надати йому характеристику.

Історично поштовх до розвитку наукова категорія "оперативно-розшукова характеристика" в теорії ОРД отримала у зв'язку із дослідженням процесів прийняття організаційних рішень у цій сфері, що тісно пов'язано з оперативно-аналітичним процесом, який у практиці оперативно-розшукової діяльності одержав найменування оперативної обстановки. Дослідженням проблеми оперативної обстановки присвячували свої роботи Б.І. Бараненко, М.П. Лашин, О.Г. Лекар, В.А. Лукашов, В.Г. Самойлов, Г.К. Синілов та інші науковці.

На думку О. Г. Лекаря, під оперативною обстановкою необхідно розуміти умови, в яких той або інший орган виконує завдання боротьби зі злочинністю. До цих умов віднесено особливості території, що обслуговується, стан злочинності, а також стан сил і засобів у боротьбі зі злочинністю [1, 440]. Згодом питання поняття та змісту оперативної обстановки активно досліджувалися в теорії оперативно-розшукової діяльності, розвивалися в гострій науковій полеміці. Залишаючи осторонь дискусійні точки зору з проблем

* Начальник кафедри ОРД Одеського державного університету внутрішніх справ кандидат юридичних наук.

оперативної обстановки, вважаємо необхідним наголосити на тому, що більшість науковців і практиків під оперативною обстановкою розуміють:

по-перше, соціально-економічну характеристику регіону, що обслуговується органом внутрішніх справ;

по-друге, стан, структуру, динаміку та результати боротьби зі злочинністю в даному регіоні;

по-третє, розміщення, стан, активність використання сил і засобів органу внутрішніх справ.

Сукупність названих елементів оперативної обстановки, явищ і процесів, що взаємодіють і підпорядковані причинно-наслідковій залежності та закономірному, визначає характер діяльності органів внутрішніх справ по боротьбі зі злочинністю. Тобто оперативна обстановка – це управлінська категорія, дослідження якої теорією оперативно-розшукової діяльності здійснюється з метою належного оперативного обслуговування оперативними підрозділами території, об'єктів та ліній роботи.

З розвитком теоретичних досліджень у галузі управління оперативно-розшуковою діяльністю В. А. Лукашов глибоко розробив проблему оперативної обстановки з урахуванням положень теорії управління. Зміст оперативної обстановки він пов'язує з такими складовими: а) характеристика зовнішніх факторів оперативної обстановки; б) характеристика внутрішніх факторів оперативної обстановки, докладно розкриваючи їх зміст. Отже, підсумовує В.А. Лукашов, оперативна обстановка – це збірне поняття, яким охоплюються, з одного боку, зовнішні для системи ОВС умови, що формують незалежну від цих органів основу управління, з іншого боку – внутрішні умови, адекватна інформація про які є базою для прийняття оптимальних рішень з організації боротьби зі злочинністю та охорони громадського порядку [2, 51-60]. Науковець класифікував оперативну обстановку на загальну, яка відрізняється комплексним характером і заснована на вивченні сукупності умов, що визначають діяльність органу внутрішніх справ, та спеціалізовану, обмежену лініями оперативно-службової діяльності (карного розшуку, боротьби з економічною злочинністю тощо) або групами злочинів (майнові злочини, злочини

проти життя та здоров'я особи, злочинність неповнолітніх, рецидивна злочинність тощо) [2, 61].

В свою чергу, поняття "оперативно-розшукова характеристика" уведено в теорію і практику оперативно-розшукової діяльності наприкінці 70-х – початку 80-х років. На ранній стадії його розвитку воно існувало поряд з поняттям "оперативно-тактична характеристика", що має з ним багато загальних змістовних властивостей [3, 3; 4, 80-81; 5, 44-48]. Надалі ці поняття були розглянуті в ряді досліджень [6; 7]. Враховуючи, що зазначені категорії ще й досі неоднозначно сприймаються всіма науковцями, зважаючи на відсутність консолідованої позиції щодо елементів такої характеристики та її співвідношення з криміналістичною, кримінологічною, кримінально-правовою характеристиками злочинів, необхідно більш детально розглянути історичний аспект формування поглядів на сутність оперативно-розшукової характеристики злочинів.

У теорії ОРД одним із перших цей термін запропонував Д.В. Гребельський, який сформулював його визначення як сукупність низки інформаційних ознак, упорядкованих і взаємопов'язаних між собою, почерпнутих із різних інформаційних джерел, що входять, насамперед, до криміналістичної, кримінологічної, психологічної, економічної та інших характеристик злочинів [8, 73]. До його думки приєдналися й інші дослідники, які прийшли до аргументованого висновку, що "оперативно-розшукова характеристика" на відміну від "оперативно-тактичної" – поняття більш емне та універсальне для всіх рівнів і напрямів діяльності оперативних підрозділів [6].

Таким чином серед науковців, які здійснюють свої дослідження в теорії оперативно-розшукової діяльності, обґрунтовано точку зору щодо можливості й доцільності використання терміну "оперативно-розшукова характеристика". Із цієї консолідованої позиції випливає, що оперативно-розшуковий аспект даної характеристики чітко виражений у необхідності використання інформації для найбільш ефективного застосування оперативно-розшукових сил, засобів і методів з метою боротьби з найнебезпечнішими та замаскованими злочинами [8, 73]. Однак необхідно відмітити, що поряд зі спільністю такого загального підходу щодо призначення

оперативно-розшукової характеристики, відносно її поняття та змісту обов'язкових елементів єдності позицій не простежується, а обов'язкові елементи окремими авторами визначаються, здебільшого виходячи із завдань конкретних досліджень з протидії окремим видам злочинів. Деякі дослідники пропонують оперативно-розшукову характеристику злочинів визначати як інформаційну модель, що ґрунтується на урахуванні специфіки об'єктів протиправних посягань і всебічному глибокому аналізі механізму вчинених злочинів (насамперед способів приховування) та покликана зорієнтувати оперуповноваженого на ймовірні напрями пошуку ознак приховуваних слідів, які можна здобути тільки в результаті використання оперативно-розшукового інструментарію [9, 67], інші – як опис закономірностей механізму вчинення і приховування неочевидних і латентних злочинів, а також ухилення від правосуддя, що дозволяє виявити пошукові ознаки злочинної діяльності та криміногенні чинники, і на їх основі окреслити ймовірні напрями запобігання злочинам та їх розкриття [10, 125]. Поряд з цим, більшість науковців, які проводили дослідження з протидії засобами оперативно-розшукової діяльності окремим видам злочинів, демонструють підхід до визначення поняття оперативно-розшукової характеристики близький до того, що був запропонований Д. В. Гребельським. Вони перебувають на позиціях поєднання елементів, що характеризують територіальну розповсюдженість, ступінь інтенсивності та динаміку розвитку протиправної діяльності, структуру злочинного угруповання, особливості об'єкта посягання, умови й місця вчинення злочинів, способи готування, вчинення і маскуванню злочину, переховування та збуту викраденого майна, засоби вчинення злочинів, суспільно-небезпечні наслідки, поведінку злочинців до та після їх вчинення, способи протидії діяльності правоохоронних органів тощо, перебувають [докладно див.: 11, 8; 12, 9; 13, 8-9; 14, 8-9]. Тобто застосовується синтез в оперативно-розшуковій характеристиці елементів, в першу чергу розроблених кримінальним правом, кримінологією, криміналістикою.

Таким чином, основні елементи, що враховуються при створенні інформаційної моделі злочинів, яка необхідна для розроб-

лення оптимальних прийомів і методів їх попередження, припинення і розкриття, в основному входять до структури кримінально-правової, криміналістичної і кримінологічної характеристик злочинів, оскільки останні на сьогодні розроблені в значно більшому ступені в роботах як теоретичного, так і прикладного характеру. Однак це зовсім не означає, що в дослідженні методичних питань ОРД необхідно відмовитися від поняття "оперативно-розшукова характеристика", створюючи інформаційні моделі окремих видів злочинів на основі розробок цих наук. Побудова інформаційної моделі злочину в кримінальному праві, кримінології, криміналістиці часто взаємозалежні та вимагають для свого розв'язання схожих за змістом елементів, що характеризують злочин, наприклад особистості злочинця (злочинців), потерпілого, способів вчинення злочину тощо. Тому є цілком виправданим вивчення цих елементів і теорією ОРД. Разом з тим, ми вважаємо необхідним підкреслити ту обставину, що зазначені елементи в кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних та оперативно-розшукових дослідженнях повинні розглядатися, насамперед, з позицій об'єкта і предмета дослідження відповідної галузі наукового знання. На це власне й указують самі поняття відповідних характеристик злочинів.

Отже що основою є кримінально-правовий аналіз (характеристика), який власне дозволяє визначити конкретне соціальне явище як злочин. Значення даної характеристики важко переоцінити. Якщо з погляду кримінального права окреме діяння не буде містити необхідних ознак злочину, то природно виключається формулювання будь-яких інших характеристик (кримінологічної, криміналістичної, оперативно-розшукової тощо).

Кримінологічна характеристика визначається як сукупність даних (достатня інформація) про певний вид (групу) злочинів або конкретне протиправне діяння, що використовується для розроблення і реалізації заходів профілактичного характеру [15, 304]. Із кримінологічної характеристики найбільший інтерес в оперативно-розшуковому аспекті становлять властивості особистості злочинця, його соціальна характеристика, врахування якої необхідно для вироблення тактичних рекомендацій з найбільш ефективного застосування негласних можливостей під час пошуку і фіксації

фактичних даних про протиправні діяння, відповідальність за які передбачена КК України. Кримінологічна характеристика - вихідний етап для оптимізації процесу розроблення та реалізації профілактичних заходів як однієї з основних частин протидії злочинності. Якщо розглядати профілактику злочинів як цілісну систему, то кримінологічна характеристика злочинів є однією її складовою частиною, а іншою - розроблення та реалізація конкретних профілактичних заходів. Водночас, уявляється, що профілактика злочинів як системна категорія втратить цілісність без урахування можливостей такої організаційно-тактичної форми оперативно-розшукової діяльності як запобігання злочинам, що розроблюється теорією ОРД на основі оперативно-розшукової характеристики злочинів певних видів.

Природа характеристики злочинів, її практичне та наукове значення для ОРД визначається теорією даної галузі наукового знання, безпосереднім предметом, який вона вивчає, виходячи при цьому з об'єкта пізнання та особливостей його відбиття. Об'єктом дослідження сучасної теорії ОРД прийнято вважати, по-перше, злочинну діяльність, результати вивчення якої повинні узагальнюватися у відповідних оперативно-розшукових характеристиках, та, по-друге, оперативно-розшукову практику виявлення й розкриття злочинів, результати дослідження якої узагальнюються, науково обробляються та пропонуються користувачам у вигляді відповідних методик і рекомендацій. Безпосередньо предметом теорії ОРД охоплюються чотири групи закономірностей: по-перше, - злочинної діяльності (механізму вчинення злочинів); по-друге, - виникнення інформації про злочин і його учасників; по-третє, закономірності збирання, оцінювання і використання фактичних даних про злочини та їх учасників; по-четверте, - це правові, організаційні, методичні й тактичні основи застосування оперативно-розшукових сил, засобів і методів у боротьбі зі злочинністю [16, 93-101; 17, 56]. Причому специфіку ОРД як державно-правової форми боротьби зі злочинністю, передусім, визначають третя та четверта групи закономірностей, які й відрізняють предмет теорії ОРД від предмету криміналістики. Якщо перші дві групи закономірностей, що охоплюються предметом криміналістики, майже

ідентичні відповідним закономірностям предмету ОРД, то третя група закономірностей криміналістики сформульована як збирання, дослідження, оцінювання та використання доказів, а четверта – техніко-криміналістичні засоби, тактичні прийоми та методичні рекомендації по роботі з доказами, організації і планування досудового слідства і судового розгляду [18, 32-42.]. Отже, виходячи із майже повної ідентичності об'єкту теорії ОРД і криміналістики та із зазначених відмінностей предмету дослідження цих галузей знань, що в остаточному підсумку зводяться лише до специфіки діяльності працівника оперативного підрозділу, який уповноважений збирати, оцінювати і використовувати лише фактичні дані про злочини (в той час, коли слідчий працює з доказами), а також, щонайголовніше, із специфіки застосовуваних під час цих двох різних видів діяльності власних сил, засобів, методів, тактичних прийомів та методичних рекомендацій, ми й обґрунтовуємо не тільки доцільність, але й необхідність використання при складанні оперативно-розшукових характеристик певних видів злочинів наукових досягнень криміналістів, формалізованих у відповідних криміналістичних характеристиках.

Здійснений аналіз поглядів науковців щодо сутності категорій "оперативна обстановка" і "оперативно-розшукова характеристика злочинів" дозволяє прийти до висновку про те, що оперативна обстановка – це управлінська категорія, дослідження якої теорією оперативно-розшукової діяльності здійснюється з метою належного обслуговування оперативними підрозділами територій, об'єктів та ліній роботи. Вивчення оперативної обстановки дозволяє на організаційному рівні забезпечити якісну розстановку оперативно-розшукових сил у боротьбі зі злочинністю.

У свою чергу, оперативно-розшукова характеристика, як сукупність інформаційних ознак із криміналістичних, кримінологічних, психологічних джерел, використовуються для найбільш ефективного застосування відповідних сил засобів і методів боротьби з окремими видами злочинів, тобто є категорією оперативно-розшукової тактики. Самостійність і необхідність оперативно-розшукової характеристики визначається специфікою ОРД, що впливає зі смислу та змісту її завдань, визначених у ст. 1 Закону

"Про оперативно-розшукову діяльність", а також з предмету теорії ОРД. Поряд із цим, перспективу подальших наукових досліджень ми вбачаємо у визначенні та обґрунтуванні власне оперативно-розшукових елементів характеристики злочинів, що визначатиме її специфіку в порівнянні з іншими характеристиками, передусім криміналістичною.

Використана література:

1. Основы оперативно-розыскной деятельности. - М.: ВШ МООП РСФСР, 1966. - 456 с.

2. Лукашов В.А. Проблемы оперативно-розыскной деятельности / Лукашов В.А. - М.: ВНИИ МВД России, 2000. - 149 с.

3. Оперативно-тактическая характеристика рецидивной преступности и личности рецидивиста / [Блинов Б.Н., Горшков А.Л., Гуров А.И., Маматов В.Г.]. - М., 1984. - 25 с.

4. Потехин В.П. Оперативно-тактическая характеристика краж грузов и ее практическое значение в деятельности органов внутренних дел на железнодорожном транспорте / В.П. Потехин // Совершенствование оперативно-розыскной работы аппаратов уголовного розыска и БХСС. - М., 1988. - С. 80-84.

5. Худяков Ю.М. Значение и содержание оперативно-тактической характеристики для раскрытия преступлений отдельных видов / Ю.М. Худяков // Проблемы совершенствования деятельности аппаратов милиции и криминалистических подразделений. - М., 1979. - С. 44-52.

6. Тарсуков К.М. Анализ теоретического подхода к выработке понятия "оперативно-тактическая характеристика" в теории ОРД ОВД / К.М. Тарсуков, В.П. Шиенок // Актуальные вопросы получения, оценки информации в ОРД ОВД. - К.: НИиРИО КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1986. - С. 54-63.

7. Абрамов А.М. Агентурно-оперативная работа по раскрытию аппаратами уголовного розыска мошеннических посягательств на личную собственность граждан: Дис. ... канд. юрид. наук. - М., 1986. - 318 с.

8. Гребельский Д.В. О состоянии криминалистических и оперативно-розыскных характеристик / Д.В. Гребельский // Криминалистическая характеристика преступлений: сб. науч. тр. - М.: Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер по предупреждению преступности, 1984. - С. 73-79.

9. Кубарев В.С. Пути совершенствования оперативно-розыскной методики раскрытия латентных преступлений, совершаемых организованными преступными сообществами / В.С. Кубарев, И.В. Кубарев // Проблемы вдосконалення ОРД ОВС у напрямку боротьби з організованою злочинністю: Вісн. ЛДУВС. - 2007. - Спецвип. № 2. - С. 65-72.

10. Літвінов М.Ю. Поняття оперативно-розшукової характеристики злочинів / М.Ю. Літвінов // Бюлетень обміну досвідом роботи. Науково-практичне видання МВС України. - 2009. - № 179. - С. 119-128.

11. Сілюков В.О. Організація і тактика розкриття серійних розбійних нападів: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: спец. 21.07.04 "оперативно-розшукова діяльність" / В.О. Сілюков. - Харків, 2003. - 20 с.

12. Никифорчук Д.Й. Боротьба оперативних підрозділів МВС України з бандитськими формуваннями: Автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: спец. 21.07.04 "оперативно-розшукова діяльність" / Д.Й. Никифорчук. - Київ, 2000. - 16 с.

13. Козаченко О.І. Попередження та розкриття грабежів, поєднаних з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: спец. 21.07.04 "оперативно-розшукова діяльність" / О.І. Козаченко. - К., 2006. - 20 с.

14. Богуславський М.Г. Організація і тактика оперативної розробки організованих злочинних груп корисливо-насильницького спрямування (за матеріалами підрозділів ГУБОЗ МВС України): Автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: спец. 21.07.04 "оперативно-розшукова діяльність" / М.Г. Богуславський. - Дніпропетровськ, 2007. - 19 с.

15. Криминология: Учебник / Под ред. В.Н. Кудрявцева и В.Е. Эминова. - М., 2000. - 560 с. - С. 304.

16. Теория оперативно-розыскной деятельности: Учебник / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова. - М.: ИНФРА-М, 2008. - X., 832 с. - (Высшее образование).

17. Бараненко Б.И. Методология теории и практики ОРД в современных условиях: проблемы и перспективы: монография / Б.И. Бараненко, Э.А. Дидоренко / Под ред. Проф. Э.В. Вилевской. - Луганск: РИО ЛАВД МВД Украины, 2004. - 264 с.

18. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика: Учебник для вузов / Под ред. заслуженного деятеля науки РФ, проф. Р.С. Белкина. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Норма, 2005. - 992 с.

В.Г. Телійчук*
В.В. Шепотін****ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАТИВНИХ КОМБІНАЦІЙ ЯК ЗАСІБ
ОТРИМАННЯ ДОКАЗОВОЇ БАЗИ ТА ЗМІНИ ОПЕРАТИВНОЇ
ОБСТАНОВКИ В НАЛЕЖНОМУ ДЛЯ ОВС НАПРЯМІ**

У сучасній науковій літературі точиться дискусія навколо того, що є визначальним фактором у спрямуванні практичної діяльності підрозділів карного розшуку та слідства. Існує велика кількість поглядів з цього приводу, проте більшість теоретиків дійшли єдиного висновку про те, що саме оперативна обстановка визначає та скоординує дії працівників органів внутрішніх справ у боротьбі зі злочинними проявами.

Для розкриття практичного значення цього поняття доцільно стисло нагадати основні теоретичні положення про оперативну обстановку.

По-перше, первісне поняття "обстановка" – це, насамперед, стан, характер умов і сукупність чинників виробництва; значення, місце і роль інтересів політичних сил, військових, представників ділових кіл, громадських лідерів у конкурентній боротьбі; розстановка політичних, економічних і військово-стратегічних сил на міжнародній арені, в регіоні, в окремій державі, організації тощо на певний момент часу. Оперативна обстановка – це складне поняття, котре складається із елементів економічної, політичної, ідеологічної, соціальної, криміногенної та інших видів обстановок в тому чи іншому суспільстві або регіоні. Вона визначає відповідні умови та сукупність чинників, що на них впливають, в яких діють:

правоохоронні органи, спецслужби (розвідка і контррозвідка), дипломатичні служби, інші державні органи, відповідальні за

* Начальник кафедри оперативно-розшукової діяльності та інформаційної безпеки Кіровоградського юридичного інституту ХНУВС підполковник міліції.

** Курсант 3-го курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання Кіровоградського юридичного інституту ХНУВС старший сержант міліції.

правопорядок, громадську, державну, економічну, інформаційну та інші види національної безпеки, захист життєво важливих інтересів суспільства та оборону держави;

представники організованих злочинних угруповань, латентних структур;

учасники міжцивілізаційної, міжнародної і регіональної економічної, науково-технічної, політичної, ідеологічної, військово-стратегічної конкуренції; релігійного та міжетнічного протистояння;

інші учасники міжнародних і внутрішньодержавних суспільних відносин [1, с. 79-80].

Основними складовими елементами оперативної обстановки визначаються економічна, політична, ідеологічна, соціальна, криміногенна, релігійно-конфесійна, міжетнічна, міжнаціональна та інші види обстановок в тому чи іншому суспільстві, державі, регіоні, чи в міжнародному, глобальному масштабі. В залежності від рівня актуалізації, зазначені види обстановок у даному випадку виступають як чинники, основоформуючі передумови оперативної обстановки.

Вже із вищезгаданого можна зробити висновок, що провідне місце в аналітичній роботі органів внутрішніх справ посідає аналіз оперативної обстановки і оцінка її стану [2]. В оперативних підрозділах перш за все необхідно організовувати концентрацію всієї інформації, яка надходить із різних оперативно-розшукових та інших джерел, для подальшого її використання. Вивченню підлягають матеріали справ оперативного обліку, кримінальних справ, результатів проведення рейдів тощо [9, с. 46].

У системі МВС України термін "оперативна обстановка" є одним із найважливіших понять, яке широко використовується в практичній діяльності органів внутрішніх справ, нормативних і методичних документах, спеціальній літературі.

У самому широкому розумінні оперативна обстановка - це сукупність факторів зовнішнього і внутрішнього середовища органів внутрішніх справ, які визначають основні умови їх функціонування [2].

Сучасна оперативно-розшукова діяльність вимагає глибокого психологічного, інтелектуально-логічного, наукового та профе-

сійного підходу [8, с.155]. Сьогодні в практичній діяльності оперативних підрозділів повсякчас виникають несприятливі ситуації, що стають на заваді здійсненню тих чи інших оперативно-розшукових заходів, досягненню визначених цілей. Утім, із метою ефективного виконання завдань кримінального судочинства оперативна обстановка потребує негайного вжиття заходів, що забезпечують розв'язання оперативно-тактичних задач. У таких випадках оперативні працівники застосовують оперативні комбінації. Основним їх призначенням є змінення оперативної обстановки в необхідному для органів внутрішніх справ напрямі та створення сприятливих умов. Завдяки цілеспрямованим зусиллям оперативних працівників, чіткому узгодженому плануванню їхніх дій, згідно із законами України "Про оперативно-розшукову діяльність", "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" [3, с. 10; 4], результати ОРД, отримані під час проведення оперативних комбінацій, після певної процедури згодом можуть слугувати базисом процесу доказування у кримінальних справах.

Вивченням проблематики використання результатів оперативних комбінацій у кримінальному судочинстві займалися такі російські вчені як Ф.І. Бондар, К.К. Горяїнов, М.П. Карпушин, Б.Г. Морохін, В.С. Овчинський, А.Ф. Осипов, В.Г. Самойлов, Г.К. Снілов та ін. В Україні правові та організаційно-тактичні основи використання оперативних комбінацій при вирішенні приватних завдань оперативно-розшукової діяльності висвітлено в роботах відомих українських учених Б.І. Бараненка, Г.М. Бірюкова, Е.О. Дідоренка, І.П. Козаченка, А.О. Михайличенка, М.А. Погорецького, М.Б. Саакяна, І.В. Сервецького, О.П. Снігерьова, В.В. Шендрика, І.Р. Шинкаренка та ін. На рівні дисертаційних досліджень в Україні окремі аспекти зазначеної проблематики вивчали В.В. Гевко, В.В.Грицаченко, Є.А. Доля, Г.О. Душейко, С.В. Єськов, С.О. Кириченко, В.А. Колесник, В.П. Меживой, Б.Г. Розовський, М.І. Чверткін та ін.

Доцільно нагадати, що оперативно-розшукова діяльність провадиться з метою ефективного виконання завдань кримінального судочинства і є розвідкою кримінального середовища. Мате-

ріали, отримані за результатами проведення оперативних комбінацій, за своєю процесуальною природою відрізняються від результатів слідчих дій, але можуть бути введені в процес доказування після певної процедури. Форма оперативних даних суттєво відрізняється від форми доказів, але вони мають однакове першоджерело. Різниця полягає, насамперед, у ступені достовірності інформації, що в них міститься, проте наявність загального джерела свідчить про об'єктивну можливість використання результатів проведення оперативних комбінацій у доказуванні в кримінальних справах [5, с. 290-291].

Щодо процесуальної цінності результатів проведення оперативних комбінацій та результатів оперативно-розшукових заходів слід зауважити, що за функціональним призначенням ці поняття тотожні, але за сутністю різняться. Справа у тому, що схематичне поле змістового значення поняття "оперативна комбінація" набагато ширше за поняття "оперативно-розшуковий захід". Пропонуємо декілька аргументів на користь нашого припущення:

1. Оперативно-розшуковий захід закріплений нормативно і провадиться в межах заведеної оперативно-розшукової справи; а оперативна комбінація – це результат розумової діяльності оперативних працівників, не стиснений процесуальними обмеженнями. Складність задуму, багатоетапність дій, наявність однієї або декількох легенд, система тактичних прийомів використання оперативно-розшукових засобів і методів у процесі розв'язання єдиного конкретного завдання – все це характеризує сутність оперативної комбінації. Вважаємо, що феномен оперативної комбінації слід розуміти, насамперед, як практичне втілення результатів вільного неформалізованого мислення, що здійснюється із застосуванням таких непроцесуальних сфер пізнання як інтуїція, передчуття тощо разом із використанням індивідуального досвіду практичної роботи конкретного оперативного працівника у взаємодії з іншими суб'єктами кримінального судочинства [6, с.17-22]. Саме тому результати проведення оперативних комбінацій мають виняткове доказове значення.

2. Цільова спрямованість проведення кожного з оперативно-розшукових заходів конкретно визначена. Водночас завдання, що

підлягають розв'язанню за допомогою оперативних комбінацій, виникають із урахуванням оперативної обстановки, що склалася, і можуть бути різноманітними:

виявлення об'єктів оперативної уваги та отримання інформації первинного характеру;

забезпечення превентивного впливу на осіб, які становлять оперативний інтерес;

досягнення мети оперативної розробки (впровадження конфідента в злочинне середовище, виведення конфідента з оперативної розробки, забезпечення зберігання таємниці джерела оперативної інформації, забезпечення затримання злочинців, забезпечення безпеки учасників ОРД тощо).

Але, на нашу думку, це не повний перелік завдань, які вирішуються за допомогою оперативних комбінацій. До цього переліку слід додати:

створення умов, необхідних для проведення оперативного експерименту;

забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства тощо.

3. Коло учасників оперативно-розшукового заходу конкретно визначене, тоді як у проведенні однієї оперативної комбінації може брати участь необмежена кількість учасників і в межах її застосування інколи проводиться декілька оперативно-розшукових заходів.

4. За результатами проведення оперативно-розшукового заходу складається підсумковий документ, в якому зазначається зміст останнього – відносно ж проведення оперативної комбінації оперативно-розшукове законодавство такий документ складати нормативно не зобов'язує. Фактично документальним закріпленням застосування оперативної комбінації є складання документів за результатами проведення оперативно-розшукових заходів, а також протоколів слідчих дій та інших документів, необхідних для матеріального підкріплення елементів комбінації.

5. Не менш важливий аргумент на користь нашого твердження – це можливість участі слідчого в проведенні оперативної комбінації. Деякі вчені вважають оперативну комбінацію резуль-

татом взаємодії слідчих та оперативних підрозділів, поєднанням слідчих дій і оперативно-розшукових заходів.

Але, слід конкретизувати, що необхідно розуміти під оперативною комбінацією, оперативно-тактичною комбінацією і тактичною операцією. Підставою для цього можуть слугувати такі відмінні ознаки як склад учасників, особливості проведення, компетенція суб'єктів проведення та коло завдань, що підлягають розв'язанню за допомогою їх проведення.

Слід звернути увагу на те, що використання результатів оперативних комбінацій у кримінальному судочинстві пов'язане з питанням про форми і межі ознайомлення слідчого з оперативними матеріалами. Слідчий, на якого покладається обов'язок доказування у справі, повинен забезпечити використання лише достовірних даних і лише тих, які здобуто законним шляхом із дотриманням конституційних прав громадян. Якщо слідчий має навички використання таких матеріалів, доцільно ознайомити його з усіма матеріалами оперативно-розшукової справи якомога докладніше. Отримавши інформацію за результатами проведення оперативних комбінацій, слідчий може скористатися нею під час підготовки і провадження слідчих дій, необхідних для отримання доказів у кримінальній справі. Тому ми вважаємо, що до проведення певних оперативних комбінацій, дотримуючись правил конспірації, доречно залучати слідчого. Це, на нашу думку, дозволить більш ефективно використовувати в кримінальному судочинстві результати проведення оперативних комбінацій оперативними підрозділами органів внутрішніх справ.

Підсумовуючи зазначене вище, слід звернути увагу, що результати проведення оперативних комбінацій мають виняткову процесуальну цінність. Вони можуть і повинні використовуватися для забезпечення розв'язання завдань кримінального судочинства. Ми переконані, що вивчення проблематики використання в кримінальному судочинстві результатів проведення оперативних комбінацій оперативними підрозділами органів внутрішніх справ украї необхідно для розвитку наук кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності, тому це має практичну цінність для оперативних та слідчих підрозділів, а також перед-

бачає вдосконалення наявних форм і методів оперативно-розшукової діяльності, підвищення ефективності впровадження результатів оперативно-розшукової діяльності в процес доказування [7, с. 152-153].

Отже, як ми бачимо, проведення на належному рівні різного роду оперативних комбінацій дає можливість в повній мірі володіти оперативною обстановкою на тих чи інших територіях, що обслуговуються працівниками, які здійснюють дізнання та слідство, що в свою чергу слугує основою для зібрання й аналізу доказової бази та, як наслідок, швидкого розкриття злочинів, їх попередження.

Використана література:

1. Кузьменко А.М. Особливості формування розвідувальних технологій в епоху глобалізації // Юридичний журнал. - К.: Юстініан, 2006. - № 7. - С. 79-94.

2. [Електронний ресурс] http://www.pravo.vuzlib.net/book_z1136_page_100.html

3. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992р., № 2135-ХІІ [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2135-12>

4. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.1993 р. № 3341-ХІІ [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3341-12>

5. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: Монографія / М.А. Погорецький. - Х.: Арсіс ЛТД, 2007. - 576 с.

6. Меживой В.П. Оперативно-розшукове прогнозування як важливий елемент тактичного мислення оперативника / В.П. Меживой // Проблеми наукового забезпечення вдосконалення й розвитку оперативно-розшукової діяльності в Україні: Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка: у 2-х ч. / В.П. Меживой, О.В. Меживой. - Луганськ, 2008. - 498 с.

7. Меживой О.В. Використання результатів проведення оперативних комбінацій у кримінальному судочинстві України. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. - 2009. - № 3. - С. 149-153.

8. Ліпкан В.А., Никифорчук Д.Й., Руденко М.М. Боротьба з тероризмом. – К.: Знання України. – 2002. – С. 155-168.

9. Телійчук В.Г. Аналіз стану оперативної обстановки як спосіб виявлення злочинних груп, які вчиняють розбійні напади. Матеріали регіональної науково-практичної конференції / За заг. ред. д.ю.н., проф. В.П. Петкова. – Кіровоград: Кіровоградський юридичний інститут ХНУВС, 2005. – 166 с.

І.Ф. Хараберюш*

СПЕЦІАЛЬНА ТЕХНІКА ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА СТАН ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ ТЕРИТОРІЇ ОБСЛУГОВУВАННЯ ПІДРОЗДІЛАМИ КАРНОГО РОЗШУКУ

Діяльність міських і районних органів внутрішніх справ здійснюється у певних умовах, що так чи інакше впливають на результати протидії злочинності. Аналіз цих умов діяльності допускає вивчення різнопланової інформації, яка характеризує стан правопорушень в регіоні і результати боротьби з ними, сили і засоби (спеціальну техніку в тому числі) органа внутрішніх справ, фактори зовнішнього середовища, що впливають як на правопорушення, так і на діяльність самого органу і складає у сукупності наукове поняття "оперативна обстановка". Не виключенням є і підрозділи карного розшуку, для яких одним з основних об'єктів уваги також є оперативна обстановка, що складається на території обслуговування даного підрозділу.

Вивчення впливу спеціальної техніки на результати роботи підрозділів карного розшуку в умовах конкретної оперативної обстановки неможливо без визначеності в ключових поняттях. Так, в сучасній юридичній науці відсутня єдина думка щодо сутності категорії "оперативна обстановка". Більшість науковців розуміють під нею сукупність умов, характерних для території, що обслу-

* Начальник кафедри спеціальної техніки, інформатики та інформаційних технологій Донецького юридичного інституту ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка кандидат юридичних наук, доцент.

говується райорганом внутрішніх справ, особливостей, стану злочинності і порушень громадського порядку, а також сил і засобів боротьби з правопорушеннями і результативність їх діяльності [1, с. 5; 2, с. 5].

Серед поглядів щодо розуміння сутності оперативної обстановки можна виділити таке, що було надано О.А. Гапоном, згідно з яким під оперативною обстановкою на території, що обслуговується окремим органом внутрішніх справ, необхідно розуміти сукупність зовнішніх і внутрішніх реальних умов, в яких він діє, що зумовлюють характер організаційних та оперативно-розшукових заходів щодо забезпечення ефективного виконання функцій протидії злочинності й забезпечення громадського порядку [3, с. 8]. Ним були віднесені до складових елементів оперативної обстановки географічні, соціально-економічні, демографічні, кримінологічні показники, наявні сили та засоби органів внутрішніх справ і результати протидії злочинності.

Інше визначення оперативної обстановки надано Б.І. Бараненком. Він вказує, що під оперативною обстановкою в окремих випадках розуміють стан злочинності, оточуючі географічні, соціально-економічні, демографічні й інші явища, що виступають у значенні умов, у яких виконуються задачі боротьби зі злочинністю; в інших – обставини і чинники, що впливають на стан злочинності, або на визначальну можливість учинення злочинів; у третій – як ситуація, що є слідством дії певних чинників, тобто злочинності [4, с. 14].

Б.І. Бараненко у своїй роботі також підкреслює, що сформульоване судження щодо поняття оперативної обстановки частково збігається і з деякими іншими її трактуваннями. Проте, у його розумінні, вона є об'єктивно існуючою, зовнішньою стосовно суб'єктів управління, керованою соціальною системою, сутність якої полягає в кримінологічному змісті формуючих її елементів, а не в механічному об'єднанні в якості таких найрізноманітніших за походженням і характеру явищ і процесів [4, с. 17].

Таким чином, до складових елементів оперативної обстановки можна віднести:

- географічні і соціально-економічні особливості території обслуговування;

- стан злочинності і порушень громадського порядку;
- сили і засоби протидії правопорушенням;
- результативну діяльність підрозділів карного розшуку, які здійснюють обслуговування адміністративної території.

З наведених елементів ми бачимо, що на стан оперативної обстановки впливає наявність певних засобів протидії правопорушенням та їх активне використання співробітниками органів внутрішніх справ і карного розшуку в тому числі. До таких засобів протидії правопорушенням в першу чергу необхідно віднести спеціальну техніку, метою застосування якої є отримання об'єктивної інформації щодо окремих складових елементів оперативної обстановки.

Роль, місце і специфіка застосування спеціальної техніки щодо отримання інформації та поліпшення стану оперативної обстановки залежить від конкретних завдань, які вирішує кожний підрозділ органів внутрішніх справ. Це пояснюється тим, що кожен з підрозділів має своє коло повноважень, специфічні умови роботи, має у своєму розпорядженні різні засоби і методи, що використовуються у протидії правопорушенням.

Стосовно першого елемента оперативної обстановки, який складається з даних, що характеризують територію обслуговування, підрозділами карного розшуку вивчаються відомості про:

- осіб, що готують і скоюють злочини, раніше засуджених;
- місця можливого знаходження цих осіб та "гастролерів";
- місця збуту викраденого майна;
- осіб, що не займаються суспільно корисною працею і від яких очікується їх скоєння;
- підприємства, організації і установи та їх стан;
- новобудови та організація роботи на них;
- демографічний стан населення тощо.

Підрозділи карного розшуку при вивченні другого елемента оперативної обстановки збирають відомості щодо поширеності тяжких злочинів, часів року і доби, у яких вони частіше усього скоюються, засобів вчинення цих злочинів, об'єктів, на які частіше усього зазіхають злочинці, а також зведень про канали збуту цінностей і майна, добутого злочинним шляхом тощо.

З огляду на сучасні інформаційні технології і можливості програмно-технічних засобів (засоби спеціальної техніки), які використовуються для збирання, накопичення та аналізу визначеної вище інформації, ми фактично маємо справу з заходами аналітичного пошуку як окремого елемента інформаційно-аналітичної роботи оперативних апаратів, який включає в себе:

1. Пошук даних, які стосуються переліку необхідної інформації оперативно-розшукового характеру.

2. Визначення кола джерел, що можуть містити її.

3. Специфічну інтелектуальну роботу з вивчення отриманої інформації з метою встановлення ознак і напрямків злочинних діянь, осіб, що їх готують, здійснюють або тих, що здійснили зазначені діяння, формулювання та оформлення підсумків цієї роботи для прийняття адекватних заходів [5, с. 161].

Апаратною реалізацією цього процесу на даному етапі є автоматизовані інформаційно-пошукові системи спеціального призначення. З метою вдосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення оперативно-службової діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ України, підвищення ефективності його використання у профілактиці правопорушень, розкритті та розслідуванні злочинів, розшуку злочинців впроваджені регіональні Інтегровані інформаційно-пошукові системи органів внутрішніх справ України.

За ствердженням окремих науковців в найближчій перспективі у правоохоронних органах України і надалі будуть автономно використовуватися:

- інтегровані інформаційно-пошукові системи органів внутрішніх справ і інформаційні бази даних, що містять структуровані дані, формат яких обмежений наявними у словниках реквізитами;

- системи моніторингу телекомунікацій та Інтернету. Ці системи пошуку, збору та аналізу в основному неструктурованої інформації дозволяють отримувати різноаспектні дані і робити огляди та аналізи за потрібними темами щодо конкретних фізичних і юридичних осіб, подій за зібраною у цих середовищах інформацією [5, с. 127].

Перспективним для потреб правоохоронних органів України, за ствердженням В.П. Захарова, є якнайшвидша розробка і впровадження програм збору та аналітичної обробки даних – аналогів програми асоціативної моделі даних (АМД) і програми візуального інтерфейсу для графічної побудови та відображення можливих версій щодо потенційних зв'язків підозрюваних осіб для потреб слідчих та оперативних працівників, який розроблений і використовується на практиці у Великобританії [5, с. 127]. Це, на нашу думку, значно покращить аналіз та оцінку оперативної обстановки підрозділами карного розшуку і інших оперативних служб.

При цьому слід виділити ряд специфічних ознак інформації, яка добувається і використовується в оперативно-розшуковому процесі для вивчення оперативної обстановки:

- під час проведення заходів ОРД збираються, систематизуються та аналізуються відомості про конкретні об'єкти;
- щоб інформація, яка отримана на різних етапах оперативно-розшукового процесу, набула відповідного правового статусу, вона повинна отримуватися тільки на законних підставах і з дотриманням певних наперед визначених умов;
- отримана (здобута) інформація підлягає обов'язковій фіксації на матеріальних носіях, бути регламентовано відображеною в оперативно-службових документах, мати форму магнітних, лазерних та інших електронних носіїв, фонограм, відеограм, відеокасет, кінострічок, фотоплівки, фотознімків та інше. При цьому матеріальні (фізичні) носії інформації та різного роду оперативно-службові документи повинні забезпечувати формування інформаційного ресурсу органу, що здійснює ОРД.

Розглядаючи процес вивчення окремих елементів оперативної обстановки, ми побачили появу дуже важливого засобу збирання, накопичення, збереження, обробки, пошуку та надання необхідної інформації – автоматизованих інформаційно-пошукових систем. Вони є унікальними програмно-апаратними комплексами, які складають, на нашу думку, окрему групу засобів спеціальної техніки під узагальнюючим терміном "системи". З урахуванням цього терміну наукове поняття "спеціальна техніка"

потребує уточнення - це *сукупність технічних, програмно-технічних та програмних засобів, спеціальних пристроїв, систем, речовин та науково обґрунтованих способів і тактичних прийомів їх використання правоохоронними органами із суворим дотриманням принципу законності для протидії злочинності.*

Стан сил і засобів протидії правопорушенням і результативність їх діяльності має важливе значення для підрозділів карного розшуку. Все це оцінюється з погляду можливості вирішення задач покращення оперативної обстановки, своєчасного виявлення негативних факторів та мінімізації їхнього впливу. Тому останнім часом застосування спеціальної техніки в діяльності ОВС обумовлено, з оглядом на значні досягнення у наукових галузях, створенням принципово нових засобів одержання, фіксування, обробки, збереження, передачі різного роду документованої інформації, підвищенням ефективності роботи та подоланням природного обмеження людського організму.

Але і нині залишається нерозв'язаною значна кількість теоретичних і практичних питань щодо використання технічних засобів. Так, потенціальні можливості засобів спеціальної техніки ще не в повній мірі використовуються в діяльності оперативних підрозділів органів внутрішніх справ. Причини того полягають, на думку фахівців, у відсутності нормативних актів щодо організації та тактики здійснення оперативних заходів (71,4% опитаних), спеціальної літератури (34,3%), відсутність чіткої класифікації спеціальної техніки (84,8%), особливий порядок їх застосування (61%), відсутність практичних навичок (42,9%), відсутність чіткої регламентації оперативно-службового та процесуального оформлення результатів застосування засобів спеціальної техніки та порядку реалізації одержаної інформації (82,3%). Має місце і недостатня науково-технічна підготовка працівників оперативних підрозділів (50,5%), їх недостатня кількість (29,5%) [6, с. 57].

Особливу актуальність проблема застосування засобів спеціальної техніки для одержання інформації щодо окремих елементів оперативної обстановки набуває у зв'язку із зростанням рівня злочинності, підвищенням ступеня небезпеки й зухвалості дій злочинців, з посиленням їх озброєності, технічного оснащення,

використання нових інформаційних технологій, збільшення тиску на економіку та політику. Практика останніх років наочно показала, що діяльність організованих злочинних угруповань набуває загрозового характеру, вони озброюються сучасними технічними засобами, використовують новітні інформаційні технології для вчинення злочинів і їх приховування [7, с. 32-33]. Це також вплинуло на погіршення оперативної обстановки і сприяло підвищенню інтенсивності використання спеціальної техніки оперативними службами [8, с. 3].

Встановлено, що злочинні угруповання створюють спеціальні структури, які здійснюють розвідувальну та контррозвідувальну діяльність у власних інтересах, у тому числі під виглядом служб безпеки юридичних осіб. При цьому вони використовують сучасні технічні пристрої й системи. Розвідувальна техніка застосовується також і для негласного контролю за діями правоохоронних органів. Сучасні системи аудіоконтролю дозволяють правопорушникам прослуховувати розмови, що ведуться, скажемо, в кабінеті оперативного працівника чи слідчого, з автомобіля або з неподалік розташованої будівлі [9].

У таких умовах одним з основних завдань ОВС і, в першу чергу, їхніх оперативних підрозділів (карного розшуку) є подальше підвищення рівня оперативно-розшукової діяльності на основі поліпшення тактико-технічної озброєності, впровадження сучасних засобів спеціальної техніки, оперативно-технічних засобів у тому числі, в повсякденну діяльність. Ми погоджуємось з О.В. Брягіним, який з цього приводу відзначив, що оперативне завдання може бути успішно виконане тільки за допомогою найсучаснішої техніки та ретельно підготовлених оперативно-розшукових заходів [10, с. 85].

Необхідність отримання інформації із застосуванням спеціальної техніки для вивчення оперативної обстановки обумовлена також і особливостями такої інформації, які в значній мірі визначають її оптимальні характеристики:

- безпосереднє сприйняття і оцінка її оперативним працівником;
- вірогідність, лаконічність, високий ступінь повноти і точності;

- можливість швидкого копіювання без втрати змісту;
- можливість використання в процесі доказування;
- незмінність в часі;
- неможливість отримання в деяких випадках іншим шляхом [11, с. 7].

При цьому доцільно розрізнити природно-технічні та соціальні передумови допустимості використання спеціальної техніки, яка повинна відповідати вимогам:

- наукова обґрунтованість методу чи засобу;
- відповідність принципам гуманізму й демократії.

У поняття наукової обґрунтованості, як передумови допустимості застосування спеціальної техніки у протидії злочинності, включаються такі якості, як точність і повнота фіксації, надійність збереження отриманих матеріалів, незмінність в часі, можливість швидкого копіювання без втрати змісту. Засоби й методи, що відносяться до числа науково-обґрунтованих, при їхньому використанні для збирання інформації щодо вивчення оперативної обстановки, дають правильне, неспотворене уявлення, що відповідає дійсності.

Важливою вимогою в процесі використання на практиці сучасних технічних засобів і методів одержання інформації є дотримання умов ефективності та доступності, тобто забезпечення одержання швидкого, точного й наочного результату.

Відповідність принципам гуманізму й демократії забезпечується правомірним застосуванням спеціальної техніки при одержанні інформації щодо оперативної обстановки, яке може бути забезпечене шляхом дотримання ряду умов:

- спеціальні технічні засоби й методи для одержання інформації можуть застосовуватися тільки у зв'язку з протидією правопорушенням;
- суворе додержання прав і інтересів громадян та етична допустимість, що відповідає нормам моральності;
- наявність фактичних підстав для застосування цих засобів і методів при збиранні інформації;
- планування проведення окремих оперативних і організаційних заходів, що забезпечують ефективну реалізацію отриманих даних;

- документальне оформлення застосування спеціальної техніки, а також отриманих при цьому результатів.

Ми впевнені, що необхідно вести розмову про перспективність використання спеціальної техніки під час вивчення оперативної обстановки та ефективного впливу на її елементи підрозділами карного розшуку. Цьому мають сприяти проведені зміни відповідної нормативно-правової регламентації, покращення технічної озброєності підрозділів карного розшуку та технічної підготовки їхніх співробітників.

Як показує аналіз практики, сьогодні технічна озброєність органів внутрішніх справ має такі тенденції:

1. Надходять у готовому вигляді і беруться на озброєння технічні засоби, які підходять органам внутрішніх справ за тактико-технічними характеристиками.

Це так звані технічні засоби загального застосування, які використовуються в промисловості, культурній і науковій областях, у побуті, у діяльності правоохоронних органів і спецслужб. Наприклад, це побутова і професійна фото-, відеоапаратура, засоби звукозапису, системи зв'язку й інші технічні засоби, вироблені для широкого кола споживачів. Особливість даної групи технічних засобів в тому, що вони конструктивно не змінюються, але тактика і методика їхнього застосування залежить від стадії кримінального судочинства. Типовим прикладом можуть служити засоби аудіо- і відеозапису, тактика і методика застосування яких при здійсненні оперативно-розшукових заходів, досудового слідства і судового розгляду відрізняється докорінно, хоча самі технічні засоби можуть бути абсолютно однаковими.

2. Технічні засоби, які придбані у готовому вигляді, конструктивно змінюються або доповнюються з метою пристосування їх до специфічних завдань та умов діяльності органів внутрішніх справ.

До цієї особливої групи можна віднести технічні засоби широкого застосування, у конструкцію яких були внесені технічні зміни з метою додання їм властивостей, необхідних для виконання завдань правоохоронних органів. Таку групу технічних засобів широкого застосування можна, на нашу думку, визначати як

модифіковані засоби. Основне їхнє призначення - виконання функцій оперативної, криміналістичної або іншої спеціальної техніки. Модифікована апаратура найчастіше являє собою дороблені технічні засоби широкого застосування і відрізняється від серійно вироблених приладів додатковими вузлами і деталями, що дозволяють більш ефективно використовувати їх в специфічних умовах. Доробка спеціальних технічних засобів провадиться як на підприємствах-виробниках, так і в органах внутрішніх справ. У якості дороблених технічних засобів відзначають диктофони, пристосовані для негласного звукозапису, фотоапарати, встановлені в предметах маскуванія й оснащені пристроями дистанційного керування тощо.

3. Розробка та виготовлення технічних засобів здійснюється спеціально для органів внутрішніх справ з найбільш повним урахуванням специфічних завдань та умов роботи цих органів.

Технічні засоби, цілеспрямовано виготовлені для специфічного використання (спеціально створені), відрізняються визначеною специфікою конструктивного виконання. Як правило, вони мають більш прості органи керування, малі габарити і вагу, відрізняються зручністю використання. Виробництво таких технічних засобів здійснюється як вітчизняними підприємствами, так і рядом закордонних фірм. Прикладом технічних засобів, що виготовляються спеціально для оперативного використання, є: портативні радіостанції для потайливого носіння, засоби і системи негласного візуального й аудіального спостереження, пристрої для зняття інформації з каналів зв'язку тощо.

Стосовно до завдань розкриття і розслідування злочинів спеціально створені технічні засоби можна також розділити на дві великі групи: оперативну техніку, що створена і призначена для використання щодо проведення оперативно-розшукових заходів і криміналістичну техніку - для використання в ході досудового слідства, дослідження слідів злочинів, вилучення і закріплення доказів, проведення експертних досліджень і здійснення слідчих дій [12, с. 8].

Таким чином, всебічне вивчення й об'єктивна оцінка кожного елемента оперативної обстановки на основі ефективної

реалізація можливостей сил та засобів, в першу чергу можливостей спеціальної техніки, дозволить підрозділам карного розшуку виявити негативні і позитивні сторони в їх діяльності, прогнозувати стан злочинності і порушень громадського порядку і тим самим правильно визначити свої задачі і напрямки конкретної діяльності щодо стабілізації та покращення оперативної обстановки на території обслуговування.

Використана література:

1. Самойлов В.Г. Изучение и оценка оперативной обстановки на территории обслуживаемой горрайлинорганом внутренних дел / В.Г. Самойлов, Г.К.Синилов. - М.: ВШ МВД СССР, 1973. - 48 с.
2. Лекарь А.Г. Основы оперативно-розыскной деятельности / А.Г. Лекарь. - М.: ВШ МООП РСФСР, 1966. - С. 440.
3. Гапон О.А. Організація і тактика розкриття квартирних крадіжок у великих містах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 21.07.04 "Оперативно-розшукова діяльність" / О.А. Гапон. - Х., 2002. - 17 с.
4. Бараненко Б.И. Теоретические предпосылки видового анализа оперативной обстановки в деятельности органов внутренних дел по предупреждению и раскрытию преступлений / Б.И.Бараненко // Криминологические проблемы борьбы с преступностью. - К.: КВШ МВД СССР, 1985. - С. 13-24.
5. Захаров В.П. Інформаційне забезпечення боротьби зі злочинністю: монографія / В.П.Захаров. - Львів: ЛДУВС, 2008. - 472 с.
6. Використання оперативно-технічних засобів у протидії злочинам, що вчиняються у сфері нових інформаційних технологій: монографія / [І.Ф. Хараберюш, В.Я. Мацюк, В.А. Некрасов, О.І. Хараберюш]. - К. : КНТ, 2007. - 196 с. - (Сер.: Проблеми оперативно-розшукової діяльності).
7. Голубев В.О. До попередження транснаціональної комп'ютерної злочинності / В.О.Голубев // Бюлетень з обміну досвідом роботи: Науково-практичне видання. - 2001. - № 135. - С. 32-37.
8. Орлов Ю.Ю. Застосування оперативної техніки в оперативно-розшуковій діяльності міліції (теорія і практика) : монографія / Ю.Ю. Орлов. - К. : Київський нац. ун-т внутрішніх справ, 2007. - 559 с.
9. Артеменко П.П. Організаційні і тактичні основи застосування спеціальної техніки в боротьбі із злочинністю: Методична розробка /

П.П.Артеменко, О.В.Золотар. - К.: Українська академія внутрішніх справ, 1994. - 44 с.

10. Брягін О.В. Аналіз організаційних заходів щодо створення спеціальних технічних засобів для проведення оперативно-розшукових заходів / О.В.Брягін // Наука і техніка - правоохоронцям: Збірник наукових статей. - К.: Правові джерела, 2000. - С. 85-93.

11. Орлов Ю.Ю. Організація і тактика отримання оперативно-розшукової інформації технічними засобами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 21.07.04 "Оперативно-розшукова діяльність" / Ю.Ю. Орлов. - К., 2001. - 16 с.

12. Хараберюш І.Ф. Спеціальна техніка в органах внутрішніх справ : Загальна частина : навчальний посібник / І.Ф. Хараберюш / ДЮІ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. - 2-е вид., перероб. і доп. - Донецьк: Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. - 284 с.

О.М. Литвинов*

СОЦІАЛЬНИЙ ПАРАЗИТИЗМ ЯК КУЛЬТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУСПІЛЬСТВА ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Загальна постановка проблеми пов'язана з процесами, що відбуваються у нашій країні у політико-правовій царині, де значну, а часто й визначальну роль відіграють принципи та підходи, які були сформовані й активно діяли за радянських часів і відбивають тоталітарні по суті підходи до вирішення нагальних проблем. Щодо останніх - підходів - слід зазначити досить вдалий іноді термінологічний "камуфляж", коли за сучасною, тобто демократично-правовою термінологією вбачаємо організаційно та законодавчо втілені інтереси окремих корпоративних об'єднань, метою яких є заволодіння державною чи іншою власністю, тобто матеріальними цінностями, створеними працею інших лю-

* Доцент кафедри філософії права, історії та культурології Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка кандидат філософських наук, кандидат юридичних наук, доцент.

дей¹. Складність цієї проблеми посилюється також досить поширеними прикладами дій у такому напрямку, коли вони очевидно виходять за межі правового поля взагалі².

Актуальність сформульованої таким чином теми витікає з того, що до вказаних дій надто часто є причетними правоохоронні органи, які іноді бувають й найбільш активними їх учасниками. Але тут йдеться не стільки про використання силових або юридично-законних засобів та методів для захисту окремих корисних корпоративних, групових чи навіть індивідуальних інтересів, хоча правоохоронні органи призначені захищати інтереси цілого, тобто суспільства³ (порушення законних прав індивідуу – це також замах на ціле), а про форми існування та тенденції, які і не в такому гострому вигляді не мають позитивного загально соціального значення, іншими словами, вони є паразитичними. Втім, такі дії специфічних органів є переважно відбиттям соціокультурних характеристик суспільства взагалі, оскільки у структурно-соціальному плані вони є часткою, яка, звичайно, має переважну (або значну) кількість характеристик цілого.

¹ Відмінність такого роду дій від лобізму – у скритності, перекручуванні тощо, іншими словами, у принциповій відсутності раціонального дискурсу (тобто перевазі найкращого аргументу), якщо висловлюватися мовою комунікативної філософії К.-О. Апеля, Ю. Габермаса та їхніх послідовників.

² Ми не будемо торкатися проблем ганебної діяльності "правоохоронних" органів у тоталітарні часи (у тому числі і в нашій країні), коли вони фактично знищували свій же народ – це окрема, надто важка та невдячна й досі тема, оскільки фактичного засудження на основі правдивої її оцінки так і не відбулося, на відміну, наприклад, від того, що відбулося у Федеративній Республіці Німеччини, а саме: там було засуджено націонал-соціалізм як світогляд й ідеологія у цілому і десятки тисяч катів (працівників спецслужб та ін.) німецького та інших народів. Наші юристи дуже неохоче звертаються до таких питань, які залишаються більше предметом досліджень літературно-художніх (напр., О. Солженіцин, В. Шаламов та ін.) або публіцистично-політичних (напр., досить численні виступи українських правозахисників 1960-70-х років). Світоглядно-філософські коріння тоталітарного мислення та тлумачення ним ролі правоохоронних органів висвітлено, напр., у працях Г. Арендт, Ф. Гайека, К. Попшера, Е. Соловйова, які сьогодні вже є класичними.

³ Тут слід згадати, що саме суспільство і є тим цілим, за рахунок якого й існують усілякі органи: державні, правоохоронні, інші. Спадщина минулого ще й у тому перекрученні функціональної значущості базису та надбудови, якщо висловлюватися мовою марксизму, коли реальні агенти дії (сюди слід занести й, насамперед, тих, хто створює реальні ж цінності) відсторонюються від результатів своєї діяльності, у тому числі і з використанням юридично оформлених засобів.

Діяльність правоохоронних органів є предметом уваги досить широкого кола науковців-юристів і практиків-правоохоронців, до цієї проблематики зверталися О. Бандурка, В. Бірюков, І. Голосніченко, О. Дараган, Е. Дідоренко, В. Євдокимов, О. Кальман, М. Камлик, В. Клочков, Є. Ковальов, І. Колонтаєвська, Н. Матюхіна, В. Мейтус, М. Мельник, Є. Невмержицький, Т. Никифорець, С. Рогульський, В. Ряшко, С. Стеценко, О. Ткаченко, А. Француз та ін. Про роль та завдання правоохоронних органів тлумачиться у всіх підручниках з теорії держави та права, правда, надто часто йдеться про їхню діяльність щодо "забезпечення законності", коли закон тлумачиться як синонім права. Не є нашим завданням розмежовувати ці поняття, зауважимо лише, що це вже є аксіомою і в нашому правознавстві. Зауважимо також, що і в загальній теорії держави і права стають предметом обговорення питання щодо над-бюрократизованої державної системи країн пост-радянського простору, які тлумачаться як "деякі атавізми поліцейської держави"¹, що є справедливим і може бути однією з термінологічних характеристик того кола проблем, які витікають відповідно теми соціального паразитизму.

Використання поняття соціального паразитизму, як уявляється, дозволяє, по-перше, об'єднати негативні характеристики функціонування держави та діяльності державних органів, та, по-друге, виокремити певне "першоджерело" або "атом" цього негативу. Відомо, що паразитизм або паразитична форма існування - це одна з існуючих у природі норм біологічного характеру, тобто вона є однією з характеристик самого життя, яку визначають як форму "співжиття організмів різних видів, за якої один з них (паразит) живе за рахунок іншого (хазяїна, живителя), живлячись

¹ Див.: Сырых В.М. Теория государства и права: Учебник для вузов. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: ЗАО Юстицинформ, 2007. - С. 446-447. Тут йдеться про Російську Федерацію, але такі "атавізми" є притаманними - хоча й у різному ступеню значущості та впливу - переважній кількості колишніх республік колишнього СРСР, включаючи Україну. Останнє, тобто радянські коріння негативних (для цілого - народу і держави) процесів та явищ у діяльності відповідних органів, слід особливо підкреслити у контексті ідеологічного моно впливу на юридичний бік життя, трагічність несправедливості якого надто добре нам відомі й сьогодні.

тканинами хазяїна або перетравленою ним їжою"¹. Досить широко використовується цей термін і у переносному – вже соціальному – сенсі, як "існування за рахунок чужої праці, дармоїдство", причому у словниках радянських часів додається його характеристика: "як соціальне явище, властиве експлуататорським класам"². Знову використовуючи мову марксизму, можемо також погодитися і з цим зауваженням, оскільки у нашому контексті поняття експлуататорських класів як видове можна віднести й до поняття соціального паразитизму як родового. Останнє введено нами³ для визначення тих видів діяльності, які є юридично формалізованими, але не мають реальної суспільної значущості, оскільки фактично йдеться не про їхню функціональну необхідність стосовно потреб суспільства і держави, а про імітацію їхньої позитивної цінності. Точніше так: йдеться про фіктивність їхньої позитивної цінності, яка штучно означається через імітацію суспільно значущої діяльності. Фактично так порушується принцип функціональної відповідності державних органів тим завданням, які вони повинні виконувати, оскільки "державний орган слід створювати під ту чи іншу функцію, а не навпаки – створювати орган, а потім знаходити йому заняття, функцію"⁴. Навіть більше того, не завжди слід "під функцію" спеціально створювати окремий державний орган, можна її виконання доручити вже існуючим органам⁵, іншими словами, доцільність створення його – того чи іншого державного органа – залежить від значущості, обсягу тощо функції чи функцій, які він повинен виконувати. Продовжуючи цю думку, слід зауважити щодо спільності соціального паразитизму та кримінальності,

¹ Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. – К.: Головна редакція УРЕ, 1974. – С. 499.

² Там само.

³ Див.: Литвинов О.М. Політика versus право: спроба філософсько-правового осмислення соціального паразитизму як якості національної культури // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка: Спеціальний випуск №2: У двох частинах. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. – Частина 1. – С. 26-39.

⁴ Див.: Венгеров А.Б. Теория государства и права: учеб. [для юрид. вузов]. – 5-е изд., стер. – М.: Омега-Л, 2008. – С. 188.

⁵ Див. там само.

яка є його граничним вираженням, стосовно деструктивної суспільної ролі, або як одного з проявів ентропії у відношенні до культури як втілення креативних потенцій людства, він, як і кримінальність, є фактично "цивілізаційною аномалією"¹, поверненням до "природного стану" (у термінології класичних державно-правових теорій Нового часу²) чи навіть аж до тваринних форм життя.

Наступне міркування стосується оцінки та розмежування самих функцій створених державних органів, а воно торкається теж доволі болючого для нас питання бюрократизації, а точніше – над-бюрократизації, яке також можна вважати частиною нашої загальної проблеми соціального паразитизму. Саме поняття бюрократії не є чимось виключно негативним, оскільки воно означає насамперед необхідність формалізації та фіксації (документальної, юридичної) організаційного структурування багатозначного та багатоаспектного життя³. Йдеться про вихід – у конкретних діях конкретних осіб – за межі суспільної доцільності та означеної нею функціональності (де сконцентровано інтереси цілого (загального) у сферу буденної свідомості, де однозначно переважають інтереси часткового (індивідуального). Іншими словами, раціональне через вплив низького у людській природі "перетікає" в ірраціональне. Така можливість, що викликана особливістю існування бюрократії, є основою її здатності породжувати фіктивну функціональність. Ця ж фіктивність пов'язана з перевагою забезпечення потреб уже самої бюрократичної системи, а не потреб суспільних чи то державних, заради чого й створюється ця система відповідних органів. Тому це можна вважати одним з видів відтворення соціального паразитизму, коли орган чи систему органів створено для виконання раціонально обґрунтованих (необхідних) функцій, але вона (вони) концентрують свою діяльність

¹ Див.: Бачинян В.А. Философия права и преступления. - Х.: Фолио, 1999. - С. 451-455.

² Т. Гобс характеризує цей стан як "нешасний" та "огідний" (Див.: Гоббс Т. Человеческая природа // Соч.: В 2-х т. - М.: Мысль, 1989. - Т. 1. - С. 280).

³ Див.: Абушенко В.Л., Грищанов А.А. Бюрократия // Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грищанов. - Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. - С.105-107.

на ірраціональних (фіктивних) з точки зору інтересів цілого (та відповідних декларативних заяв).

Дещо спрощуючи питання, можна структурно виокремити також певні рівні, як то: загальний (для системи органів чи органу), частковий та індивідуальний. За умов дії єдиного для них принципу ірраціоналізму, що спирається на різні підмурки (психологічні, економічні тощо, кримінальні ми тут не враховуємо, оскільки це надає питанню іншого забарвлення та ваги), слід відзначити різноманітність проявів соціального паразитизму в органах, раціональність існування яких є очевидною, як то стосується органів правоохоронних¹. На рівні загального на їхню діяльність впливає вельми суттєво значення рудиментів традиційного суспільства у вигляді культурних архетипів, що створюють через психологічні та соціальні установки загальне ірраціональне середовище постійної неоднозначності смислів. Нелогічність, що витікає з функціональної недоречності, породжує неадекватність підходу до вирішення проблем, а саме: адміністративні проблеми, наприклад, вирішуються політичними засобами, політичні - фінансово-економічними чи, в свою чергу - адміністративними, економічні проблеми - також або адміністративними (та ще й кримінально забарвленими), правові - політичними тощо. Певною мірою на це впливає не завжди (фактично) достатній рівень освіти пануючої верстви таких спрощених суспільств (мається на увазі реальність знань, а не наявність дипломів або навіть наукових ступенів, а також відповідних здібностей, не зайвими є й моральні характеристики). Крім того, атмосферу життя значною мірою визначає тиск елементарної жадоби користі та фактична відсутність впливу етики праці, яка у різних варіантах (християнському, конфуціанському тощо) переважає у країнах - лідерах сучасного світу. Звідси інша, ніж юридична система координат існування та діяльності, у тому числі і в правовому полі: ефективною для індивіда чи для певної групи є діяльність поза межа-

¹ За умов обмеженого обсягу статті ми не торкаємося історичного аспекту питання, наприклад, феодалні синекури та продаж посад або створення численого штату обслуги (фактично лакеїв) політичних та військових керівників тоталітарних держав тощо, а також - можливо - національних символів на кшталт британської монархії.

ми закону, оскільки, по-перше, самі закони часто-густо створюються не на підмурках інтересів загального (суспільства, держави), або, по-друге, саме порушення закону заохочується владними структурами, які використовують для цього й правоохоронні органи ("кришування", рейдерство тощо). Навіть за умов розуміння неможливості гранично досконалого законодавства та ідеальної поведінки й виконання своїх обов'язків працівниками правоохоронних органів (більшість з яких присягаються служити народу та захищати його інтереси¹), масштаби та цинізм багатьох процесів, що відбуваються, вимагають звернення до обговорюваної проблеми вчених-юристів, оскільки вони відверто "пасуть задніх" у впливі на правосвідомість співгромадян у порівнянні з, наприклад, літературою сумнівної якості (детективи тощо) та мас-медіа. Поки в їхніх працях переважає констатація "що", коли потрібна вкрай постановка питання "чому?", яке, до речі, вже занурює нас у культурно-історичний контекст, в онтологію питання при розумінні значення аспектів психологічних, соціальних, інших.

Відзначена над-бюрократизація суспільного та державного життя, крім логіко-гносеологічних причин, які є наслідком все ж таки раціонально-необхідних підмурків існування соціуму, сама значною мірою витікає з причин більш глибоких, які мають культурно-історичні коріння та, відповідно, більш широкий смисловий обсяг. Формування східнохристиянського (православного) світу відбувалося під постійним тиском східного (азійського) ареалу культур, якому притаманні надто відмінні від європейських характерні риси. Крім сталості розвитку та рекреаційного напрямку ментальної орієнтації дуже важливим є ставлення до індивіду (та особистості), цінність якого (для західних культур абсолютна чи переважна²) для Сходу є вельми сумнівною. Але у контексті

¹ Профанізація урочистої присяги – окрема й надзвичайно важлива проблема сучасного життя багатьох країн "пост-радянського простору", у культурологічному плані вона значно ускладнює аналіз та осмислення суспільних (у тому числі правових) процесів, оскільки традиційне суспільство, за всіх умов примітивізму, такої проблеми не має.

² Ідея прав людини як *кожної* людини – ідея виключно західного походження і для східного колективістського мислення вона є значною мірою чужою й сьогодні, у XXI столітті.

державно-правовому більш важливими є характеристики наступні: нероздільність понять влади та власності, тобто використання (і принциповий настрій щодо використання) влади для привласнення результатів праці інших людей, те, що видатний російський вчений-сходознавець Л.С. Васильєв так і визначив – "влада-власність" як одне поняття¹. Немає потреби в особливому коментарі щодо суто східної природи процесів, які відбувалися (особливо інтенсивно у 1990-ті роки) та продовжують відбуватися на теренах колишнього СРСР, зазначимо тільки, що їхній відверто кримінальний характер є не тільки зовнішнім проявом, а й вираженням внутрішньої суті представників нашого соціуму – носіїв відповідного рівня правосвідомості. Другою важливою характеристикою східного ареалу культур є принцип мислення, що домінує: для Заходу – це раціонально-юридичний, для Сходу – ірраціонально-міфологічний². Саме останнім значною мірою пояснюється природа тих процесів, які ми об'єднуємо поняттям соціального паразитизму. Кратне посилення їх впливу на наше життя фактом багато десятирічної належності до тоталітарного типу держав та невідповідних ідеологій створює для сучасних процесів державотворення надзвичайні труднощі, подолання яких навіть у теоретичному відношенні виглядає майже непереборно. Державно-правова риторика часів незалежності стикається із проблемою ідеологічних процесів радянських часів: серед керманічів, що висловлюють гасла відповідного гатунку, надто мало тих, хто щиро в них вірує, доказом чого є реальні їхні дії саме у напрямку посилення позицій соціального паразитизму³.

¹ Див.: Васильєв Л.С. История Востока: В 2-х т. – М.: Наука, 1993. – Т. 1.

² Тут ми спиралися на висновки фундаментальної праці сучасного українсько-го філософа історії Ю. Павленка (Див.: Павленко Ю.В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства: Навч. посібник / Відп. ред. та автор вступ. слова С. Кримський. – К.: Либідь, 1996).

³ Надзвичайні нетрудові статки сучасних українських можновладців, невідомі в інших країнах пільги та інші їхні преференції тощо – лише зовнішні та найбільш показові докази потужності соціально-паразитичних процесів. Втрата сенсу позитивної трудової діяльності з причин її неефективності (невідповідності затрат результатам) створила ситуацію всеохопної руйнації соціальних зв'язків реальної якості, оскільки все більше переважають форми фіктивні, здебільшого у вигляді грошей. При цьому їх походження надто часто нікого не цікавить, що само собою вже є доказом значення соціального паразитизму у житті нашої країни та, як аспект проблеми, ролі правоохоронних органів.

164

У цьому загальному контексті панування ірраціоналізму і пристрастей суто юридичні – і принципові, і процедурні – процеси, які за своєю суттю є раціональними та однозначними, потерпають від свавілля корисливого натовпу причетних до влади. Звідси складність діяльності правоохоронних органів значно зростає, оскільки неоднозначність, що породжується численними фікціями, вимушує пристосовуватися до вимог тих, від кого залежить сама правоохоронна система. Конкретні приклади, які можна наводити з будь-якої сфери правоохоронної діяльності, показують відповідність того, що відбувається в них, загальносоціальним та загальноправовим процесам: та ж надбюрократизація, те ж змішування та заміна функцій, та ж корупція тощо. Є багато й інших прикладів паразитизму, які на загальному фоні виглядають мов би незначними, але негативно відбиваються на справі, яку повинні робити ці органи.

Першим з очевидних для раціональної свідомості прикладів соціального паразитизму правоохоронних органів є так зване дублювання функцій різними органами та спецслужбами.

Другим можна назвати непропорційне розростання керівних кадрів та допоміжних служб, включаючи їхню нераціональність з функціональної точки зору: шикарні автомобілі з персональними водіями не для оперативних служб ("атавізм" радянських часів), коштовні не-необхідні ремонти кабінетів майже кожного нового керівника тощо.

Третім можна назвати постійну практику використання службового становища та матеріальних ресурсів в особистих інтересах ("розтринькування грошей платників податків" у термінології країн, які ми проголосили для себе зразком і до яких мов би торуємо шлях).

Четвертим можна назвати тотально поширену практику протекціонізму на основі кривно-родинних зв'язків, що явно не сприяє зростанню професійної якості кадрового складу.

П'ятим можна назвати незадовільне грошове та взагалі матеріальне утримання людей, які вибрали своїм фахом служіння країні, її народу із ризиком для життя. Це надто часто примушує використовувати владні повноваження і для забезпечення існування

свого та своїх родин: очевидність такого становища дозволяє керівникам без додаткових зусиль досягати елементарної покори, а підлеглим терпіти приниження.

Можна навести й шостий, сьомий, восьмий і так далі приклади, які свідчать про численні прояви соціального паразитизму у правоохоронних органах. Окремим питанням тут може бути ставлення до них самими правоохоронцями, але у цих рядках ми лише зазначимо його великий евристичний та практичний потенціал, особливо якщо його дослідження буде відбуватися за параметрами, які визначатимуть категорії правоохоронців відносно ступеню владних повноважень, що у нас означає водночас і доступ до матеріальних ресурсів (типово східно-деспотична якість буття, тобто культури). Сьогодні ж у суспільстві фактично постійно відновлюється психологічна атмосфера неофеодалізму радянського зразка з елементами архаїчного типу суспільств, яка за умов специфіки служби у правоохоронних органах посилюється у рази. Величезна "плинність" кадрів є тому одним з головних підтверджень: наприклад, кадри готуються у непропорційно населенню країни великій кількості навчальних закладів МВС та інших силових структур, але можна говорити про масове покидання роботи в органах внутрішніх справ.

Однак, незважаючи на загальну вельми неоптимістичну інтонацію цього тексту, як уявляється, є необхідність визначення – у якості коротких висновків – певних контр-заходів аналогічної якості та аналогічного масштабу щодо відзначених й описаних проблем.

Раціональність, як одна з визначальних характеристик права та юридичного способу мислення, потребує підтримки через систему освіти насамперед, а також через принципову критику будь-яких рішень владних структур. Інструментом, який потребує використання взагалі стосовно будь-яких органів влади і органів правоохоронних зокрема, має стати обов'язкова відкритість: як на рівні прийняття рішень, так і на рівні їхнього виконання. Тут взагалі не існує ніяких проблем, крім спротиву можновладців, оскільки, по-перше, технічно це організувати у ХХІ столітті є справою нескладною, і, по-друге, існує досвід країн, до яких ми

прямуємо нашу ходу, якщо вірити гаслам наших керманічів майже всіх років незалежності, а також численним працям вітчизняних правознавців про правову та соціальну державу й розбудову її в Україні.

Таким чином сучасне значення права та його природних раціональних підмурків вимагає й діяльність тих органів та структур, які зобов'язані його охороняти, діяти за тими принципами, які є сутністю самого права, а саме: раціональність, орієнтація на загальне благо, забезпечення рівних умов змагання за єдиними для всіх правилами у нашому такому непростому світі.

Р.А. Халілев*

ЕТНОКОНФЕСІЙНІ СУПЕРЕЧНОСТІ ЯК ФАКТОР, ЩО УСКЛАДНЮЄ ОПЕРАТИВНУ ОБСТАНОВКУ В АР КРИМ

В теорії і практиці правоохоронної діяльності під оперативною обстановкою розуміється сукупність різноманітних умов і обставин, у яких діють органи внутрішніх справ. Складовим елементом оперативної обстановки є так звані зовнішні умови діяльності ОВС, а саме: стан, структура та динаміка злочинності, соціально-економічні, демографічні чинники та інше. Правоохоронні органи дуже часто не здатні ефективно впливати на процес формування зовнішніх умов своєї діяльності, що суттєво впливає на стан охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю.

В сучасних соціально-політичних економічних умовах до фактору, що ускладнює оперативну обстановку на території АР Крим, можемо віднести етноконфесійні суперечності.

Загострення етноконфесійних суперечностей на території Криму обумовлено причинами та умовами глобального та національного характеру та низкою чинників.

Всі чинники ускладнення обстановки у сфері етноконфесійних відносин можливо поділити на зовнішні та внутрішні. Ос-

* Начальник кафедри ОРД Кримського юридичного інституту ОДУВС кандидат юридичних наук, доцент.

новним зовнішнім чинником є проходження близько кордонів України дуги небезпеки (ісламського екстремізму) та перетин у Криму геополітичних інтересів Росії та НАТО.

До внутрішніх чинників відносяться історично-політичний, соціально-економічний, поліетноконфесійний, криміногенний, силовий.

Історичний чинник.

Історичні передумови етноконфесійних суперечностей та вчинення злочинів на їх підставі лежать у площині не тільки наслідків депортації 1944 р. Під час якої з Криму було депортовано не тільки татар, а також близько 40 тис. греків, болгар, вірмен.

Повернення депортованих народів призвело до дефіциту житла та ділянок для його будівництва. Розвиток інфраструктури Криму не дозволяє задовольнити вимоги у відносних обсягах, що були до депортації. У той же час на території Криму проживає близько 250 тис. кримських татар, це у 2,5 рази більше ніж до депортації. У деяких районах частка кримських татар у населенні перевищує у два рази рівень 1939р.

Таким чином ми вважаємо історичний чинник важливим, але він не основний. Він у сполученні із зовнішнім та політичним чинником створюють виникнення етноконфесійних суперечностей. До зовнішнього слід віднести те, що за оцінками фахівців [1] "дуга нестабільності", яка тягнеться від Алжіра, проходить через Косово, Чечню і далі - Таджикистан, Китай, Сін-Дзян. При цьому саме під "дугою нестабільності" маються на увазі проблеми ісламського екстремізму. Звісно, що ця дуга (в такій спрямованості) іде вздовж кордонів України, де теж є території, на яких іслам займає не останнє місце. Це, безумовно, Крим, який є перехрестям геополітичних прагнень багатьох країн. Від стабільності на його території залежить стан соціальної, політичної та криміногенної ситуації в Україні.

Однак на наш погляд одним з впливовіших чинників на етноконфесійні суперечності є соціально-економічний чинник.

Характеризуючи економіку Криму слід відмітити, що регіон поділений на 8 економічних районів. Регіон відрізняється великою різноманітністю економічної структури. Розвинута енергетична та паливна промисловість. Добувається природний газ

(шельф Азовського і Чорного морів); протяжність газопроводу складає більше 800 км., у т.ч. гілка Джанкой - Керч довжиною 255 км. Є запаси вугілля й нафти, проте з економічних та особливо екологічних причин, їх виробничої розробки не ведеться. Головні виробники енергії - теплові електростанції. Вони розташовані у містах Сімферополі, Севастополі, Керчі та Саках. Загальна протяжність ліній електропередач - більше 2,5 тис. км [2].

Як вбачається різна економічна розвиненість економічних районів Криму призвела до розшарування не тільки за етноконфесійною але й за соціально-економічною ознакою. Таке розшарування є підґрунтям самозахопленя землі та об'єктів господарювання. Соціально-економічний чинник пов'язаний з політичним чинником. З одного боку, в Криму відбувається в значній мірі аналогічна політичній боротьба за розподіл національного багатства, з другого - північні та степові райони півострова традиційно бідніші порівняно з районами південного берега Криму природними ресурсами або не мають розвинутої економіки, але отримували певну централізовану підтримку, тепер, позбувшись її, намагаються якось вийти із положення шляхом апеляції до категорій національного виживання.

Поліетноконфесійний чинник. Одним з важливіших чинників що впливають на етнополітичну обстановку в Криму є поліетноконфесійний характер населення (130 етнічних спільнот та 48 релігійних конфесій). У складі населення домінують росіяни по національності, що відповідно до всеукраїнського перепису населення, проведеної в грудні 2001 року, складають 58,5% від загальної чисельності населення. Етнічні українці складають 24,4%. В даний час у результаті масового повернення на півострів кримських татар їхня частка в складі населення автономії досягла 12%. Найбільшими релігійними конфесією є православ'є (491 громада або 43%) та мусульманство (301 громада у складі Духовного управління мусульман Криму і 31 автономних).

В Криму крім традиційного ісламу, який підтримують більшість кримськотатарського народу, відмічені ісламські течії: угруповання "Такфір Джамаат", Ваххабізм, Рух "Брати-мусульмани" (Іхван-уль-Муслімін), релігійно-політична партія "Хізб-ут-Тахрір", Хабашити, мусульманський рух організований турець-

кими викладачами "Нурджулар", організація "Ат-такфір-валь-хиджра" [3].

Духовне Управління мусульман Криму, Меджліс бачать загрозу в розповсюдженні радикального ісламу у втраті впливу на молодь, виникають конфлікти в кримськотатарських сім'ях, що створює реальну небезпеку розколу кримськотатарського народу. Керівництво Меджлісу та Муфтіяту докладає зусиль щодо врегулювання конфлікту в релігійному середовищі та об'єднанню кримських татар навколо Духовного Управління Мусульман Криму, яке тісно співпрацює з Меджлісом.

Означене призвело до низки внутрішньоконфесійних суперечок та може стати підґрунтям етноконфесійного конфлікту. Аналіз ситуації показує на щорічне зростання відкритих форм прояву етноконфесійних суперечностей та вчинення на їх підґрунті злочинів.

Значний вплив на стан ситуації має криміногенний фактор, який в залежності від спрямування злочинів може стати підґрунтям етноконфесійних суперечностей.

Криміногенний чинник. Дослідивши розвиток криміногенної ситуації можемо констатувати, що щорічно депортованими особами вчиняється близько 7-10% злочинів, з них 5,6% кримськими татарами. Такі злочини в основному злочини пов'язані з: вбивствами - 70% вчинені особами кримськотатарської національності; незаконним обігом наркотичних речовин - 65 % вчинені особами кримськотатарської національності; крадіжками - 83% вчинені особами кримськотатарської національності.

Злочини відносно депортованих щорічно складають 4,1%, із них відносно осіб кримськотатарської національності 3,8%, від загальної кількості зареєстрованих на території АР Крим.

Означені показники вказують на відсутність сьогодні тенденції щодо спрямування злочинів відносно окремої етнічної групи. Однак вчинення злочинів представником однієї етнічної групи відносно представника іншої деякі керівники етнополітичних спільнот безпідставно визначають як акти геноциду.

Силовий чинник. Наступним чинником, що може впливати на ситуацію є силовий чинник. В законі України "Про основу національної безпеки України" до внутрішніх загроз відноситься можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і між-

конфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин та релігійних громад, а також загроза проявів сепаратизму в окремих регіонах України. Згідно Закону України "Про основу національної безпеки України" проблеми виявлення та ліквідації означеної загрози відноситься до компетенції сектору безпеки, а оперативні підрозділи ОВС є його складовою. До недавнього часу не було спеціалізації у оперативних підрозділів щодо протидії злочинності на тлі етноконфесійних суперечностей. В останні роки в ГУ МВС України в АР Крим створено підрозділ координації діяльності органів внутрішніх справ у сфері міжнаціональних відносин [4].

Основними функціями означеного підрозділу є координація діяльності органів внутрішніх справ щодо:

- попередження та вирішення конфліктних ситуацій (перекриття транспортних магістралей, самовільних захоплень земельних ділянок, будівель, житлових будинків, блокування роботи державних підприємств та установ і т.п.) на національному та конфесійному ґрунті;

- забезпеченню ОПП при проведенні масових заходів та вирішенні міжнаціональних та міжконфесійних конфліктів;

- документування протиправних дій організаторів та активних учасників, групових порушень громадського порядку, що виникають на міжнаціональному та міжконфесійному ґрунті;

- виявлення та розкриття резонансних злочинів, що скоєні на міжнаціональному та міжконфесійному ґрунті;

- виявлення та розкриття злочинів з бюджетними коштами, виділеними на облаштування та соціально-культурний розвиток депортованих громадян.

Окрім того означені підрозділи самостійно здійснюють систему розвідувально-пошукових та оперативно-розшукових заходів у межах оперативно-розшукових справ.

Однак аналіз понад 800 етноконфесійних суперечностей вказує на недоліки в організації ОРД з отримання оперативної інформації щодо намірів організації протиправних дій на тлі етноконфесійних суперечностей.

Не здійснюється комплексний моніторинг обстановки на основі оперативно-розшукової діагностики. Фактично не розроблені

питання загальної координації оперативних підрозділів у сфері протидії злочинності взагалі та на ґрунті етноконфесійних суперечок зокрема.

Висновки. Аналіз ситуації показує, що поряд з традиційними факторами, які формують оперативну обстановку, на території АР Крим існує дуже потужний чинник, що справляє суттєвий вплив на стан оперативної обстановки – етноконфесійні суперечності. Правоохоронні органи повинні як враховувати зазначений фактор під час аналізу та прогнозування оперативної обстановки на території АР Крим, а також активно використовувати всі наявні повноваження, сили та засоби для утримання етноконфесійних відносин у стабільному стані та недопущення виникнення етноконфесійних конфліктів.

Використана література:

1. Стратегічна панорама / Вісник Ради національної безпеки та оборони України. - 1998. - № 1-2.
2. География Крыма: Учебное пособие. - Симферополь, 1997. - 286 с.
3. Стан криміногенної в Криму: Аналітична довідка ГУ МВС України в АР Крим. - Симферополь: ГУ МВСУ в АР Крим, 2010. - 19 с.
4. Положення про відділ координації діяльності органів внутрішніх справ у сфері міжнаціональних відносин ГУМВС України в Автономній Республіці Крим.

П.В. Дерев'яно*

**ОПЕРАТИВНО-ТЕХНІЧНІ ЗАСОБИ, ПРОБЛЕМИ
ЗАСТОСУВАННЯ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ**

Постановка проблеми. Зарубіжна практика підтверджує що саме спеціальна техніка є найбільш "гострою зброею" правоохо-

* Начальник кафедри оперативно-розшукової роботи та спеціальної техніки навчально-наукового інституту підготовки кадрів кримінальної міліції Київського національного університету внутрішніх справ кандидат юридичних наук полковник міліції.

ронних органів у протидії злочинності, при належній взаємодії тих суб'єктів які її застосовують і тих хто її використовує у якості доказів у кримінальних справах.

Правовий захист застосування оперативно-технічних засобів у здійсненні оперативно-технічних заходів (ОТЗ) полягає в правомірності їх застосування, а також дотриманні законності при проведенні оперативно-розшукових заходів із застосуванням оперативно-технічних заходів.

Під правомірністю необхідно розуміти наявність системи законодавчих та підзаконних нормативних актів, а також встановлених ними принципів і правил, які визначають допустимість їх використання, або регламентуючих порядок і умови їх застосування на основі загальної тактики та тактичних прийомів оперативно-розшукових заходів (ОРЗ).

Треба відразу зазначити, що регламентацію застосування ОТЗ необхідно розглядати в поєднанні з регламентацією тактичних прийомів її використання, а також з регламентацією загальної тактики і тактичних прийомів певної форми діяльності. Оскільки визначальним фактором у даному випадку є дії по боротьбі зі злочинністю, а також способи, тактичні прийоми і методи застосування ОТЗ, а не самі засоби, тому що техніка і тактика нерозривно пов'язані та взаємообумовлені в своєму розвитку. Технічні засоби застосовуються тільки з дотриманням принципу законності. Законність вимагає суворого дотримання існуючих правил, вимог закону, обґрунтованості застосування ОТЗ, дотримання всіх встановлених правових гарантій.

Тільки законність визначає можливість застосування ОТЗ і ніякі посилення на доцільність, оперативну необхідність не можуть бути підставою її правомірності.

З огляду на чинне законодавство не можна визнати достатньо врегульованою діяльність підрозділів, які провадять оперативно-розшукову діяльність, органів дізнання та досудового слідства. Насамперед це стосується здійснення оперативно-розшукових заходів, у тому числі оперативно-технічних, які тимчасово обмежують конституційні права і свободи людини.

Прогалини законодавчого регулювання оперативно-розшукової діяльності загалом та зокрема щодо здійснення окремих

оперативно-розшукових заходів, недоліки нормопроектувальної техніки, викладення термінів, які не мають однозначного тлумачення й застосування в юридичній практиці, неузгодженість правових норм різних галузей права значно ускладнюють належне використання оперативних та оперативно-технічних засобів у боротьбі зі злочинністю, а також можуть призвести до необґрунтованого обмеження прав і свобод людини [13, с. 32, с. 48]. Тому обрана тема статті вкрай актуальна на сьогодні як для ОВС України, так і для суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню даної проблематики присвячені наукові доробки багатьох відомих вчених та практиків оперативно-розшукового провадження, зокрема, П.П. Артеменка, Л.Є. Болясова, Т.І. Бондара, В.І. Василичука, В.Я. Горбачевського, Л.І. Громовенка, В.В. Дедюліна, П.А. Єрмакова, Ю.Ф. Жарікова, О.В. Золотаря, І.П. Козаченка, А.І. Комарова, Я.Ю. Кондратьєва, В.А. Кудінова, В.Д. Лук'янчикова, Ф.М. Нагорського, Д.Й. Никифорчука, Ю.Ю. Орлова, П.П. Підюкова, І.В. Сервєцького, В.Д. Сущенка, І.Ф. Хараберюша, О.Ю. Шумилова та ін.

При цьому залишаються недостатньо висвітленими і дискусійними аспекти нормативно-правового регулювання застосування ОТЗ, в процесі запобігання, викриття та документування злочинів. Усе це певною мірою знижує ефективність протидії злочинності.

Постановка завдання. Метою даної роботи є проведення аналізу комплексу сучасних проблем нормативно-правового регулювання застосування оперативно-технічних засобів у протидії злочинності та надання пропозицій щодо шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Оперативні підрозділи проводять свою діяльність, керуючись норма відповідних законів, а ОТЗ використовуються у необхідних випадках як засіб здійснення ОРД і підпадають під дію існуючих правових норм, залежно від сфери використання, вимагають спеціального правового регулювання. Правильне визначення і розуміння організаційно-правових основ застосування ОТЗ є запорукою додержання законності при використанні їх в ОРД органів внутрішніх справ.

З огляду на чинне законодавство не можна визнати достатньо врегульованою діяльність підрозділів, які провадять оперативно-

розшукову діяльність, органів дізнання та досудового слідства. Насамперед це стосується здійснення оперативно-розшукових заходів, у тому числі оперативно-технічних, які тимчасово обмежують конституційні права і свободи людини.

На підставі всебічного аналізу чинних нормативно-правових актів України, які регламентують проведення оперативними підрозділами ОВС України оперативно-розшукової діяльності з негласним застосуванням спеціальних технічних засобів, та наукових публікацій з даної проблематики визначені основні сучасні проблеми законодавчого регулювання застосування СТЗ в діяльності ОВС України та можливі шляхи їх вирішення. Так, зокрема:

1. Однією з проблем теорії та практики ОРД є визначення поняття та змісту оперативно-розшукового заходу, його співвідношення з гласним і негласним пошуковим, розвідувальним та контррозвідувальним заходом, а також оперативних та оперативно-технічних засобів, із застосуванням яких вони проводяться. Вказані терміни лише використані в ст. 2 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" [8] при розкритті поняття ОРД без тлумачення їх змісту. В наукових дослідженнях бачимо намагання визначити поняття оперативно-розшукового заходу, дати його класифікацію, розкрити зміст. Вперше в нормативно-правових актах позавідомчого характеру поняття "оперативно-технічні заходи" (без роз'яснення їх сутності) вжито в Указі Президента України "Про додержання прав людини під час проведення оперативно-технічних заходів" від 7 листопада 2005 року № 1556 [6]. Загалом розрізняють оперативно-розшукові заходи, оперативно-розшукові заходи з використанням оперативно-технічних засобів, оперативно-технічні заходи, оперативно-тактичні операції тощо. Наразі однастайності думок немає.

Потребують законодавчого визначення також поняття спеціальних технічних засобів, що вдосконалить застосування норм ст. 359 Кримінального кодексу України [2] щодо незаконного використання СТЗ негласного отримання інформації та реалізацію норм законодавства про оперативно-розшукову діяльність. Варто окреслити науково обґрунтовані критерії віднесення технічного засобу до СТЗ негласного отримання інформації. Необхідно відмітити, що чинне законодавство взагалі не дає визначення спеціаль-

ної техніки, що використовується в оперативно-розшуковій діяльності [13, с. 32].

Шляхом вирішення даної проблеми є законодавче визначення вищезазначених понять на підставі науково обґрунтованих висновків. Це також дозволить поліпшити практику використання спеціальних технічних засобів в оперативно-розшуковій діяльності ОВС та створить додаткові гарантії недопущення порушення прав та свобод людини і громадянина.

2. Нагальною потребою є внесення змін до ст. 5 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" [8] щодо чіткого визначення підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність у Міністерстві внутрішніх справ України [15, с. 39]. Законодавче формулювання, відповідно до якого така діяльність проводиться "кримінальною, транспортною та спеціальною міліцією, спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю, судовою міліцією" має внутрішні протиріччя, адже спеціальні підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю належать до блоку підрозділів кримінальної міліції.

3. Як зазначено у ч. 2 ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" [8], такі оперативно-розшукові заходи, як негласне проникнення до житла чи до іншого володіння особи, зняття інформації з каналів зв'язку, контроль за листуванням, телефонними розмовами, телеграфною та іншою кореспонденцією, застосування інших технічних засобів одержання інформації проводяться за рішенням суду, прийнятим за поданням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника. Проведення даних заходів пов'язане з тимчасовим обмеженням конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачених статтями 30, 31, 32 Конституції України [1, 5].

Таким чином, відповідно до даного Закону, дозволу суду потребує також "застосування інших технічних засобів одержання інформації". Виникає питання щодо застосування яких інших технічних засобів одержання інформації необхідно отримати дозвіл суду [15, с. 39]. На нашу думку та думку відомих науковців, фахівців-практиків в галузі ОРД [11, с. 22, 13, с. 32], це не є правильним. Дійсно, як зазначено у роботі [11, с. 23], згідно ви-

мог Закону необхідно отримувати дозвіл суду на застосування під час ОРД будь-яких технічних засобів, зокрема на застосування оперативним працівником побутового диктофону. Тобто, виникає парадоксальна ситуація, коли негласний звукозапис злочинних дій, здійснений у громадському місці без дозволу суду громадянином (потерпілим або свідком) може бути доказом у справі, а такий самий звукозапис, здійснений оперативним працівником – ні, бо при цьому останній порушив вимоги ч. 2 ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" [8].

Шляхом вирішення даної проблеми є законодавче закріплення вимог щодо отримання дозволу суду на застосування технічних засобів тільки у разі проведення оперативно-розшукових заходів, пов'язаних із обмеженням прав та свобод людини і громадянина, закріплених у Конституції України.

4. Відповідно до ч. 2 ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" [8], за результатами здійснення оперативно-розшукових заходів (негласне проникнення до житла чи до іншого володіння особи, зняття інформації з каналів зв'язку, контроль за листуванням, телефонними розмовами, телеграфною та іншою кореспонденцією, застосування інших технічних засобів одержання інформації) складається протокол з відповідними додатками, який підлягає використанню як джерело доказів у кримінальному судочинстві. Але ця норма не має однозначної правової реалізації. По-перше, за результатами заходів не завжди отримуються відомості, які можуть бути доказами у кримінальному судочинстві. По-друге, такі відомості не завжди доцільно долучати до кримінальної справи.

Шляхом вирішення даної проблеми є викладення останнього речення ч. 2 ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" [8] в такій редакції: "За результатами здійснення зазначених оперативно-розшукових заходів складається протокол із відповідними додатками, який може використовуватись як джерело доказів у кримінальному судочинстві".

5. Як зазначено у ч. 14 ст. 9 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" [8], у разі оперативної необхідності невідкладного здійснення оперативно-розшукових заходів оперативно-розшукові підрозділи зобов'язані протягом 24 годин повідомити

суд або прокурора про застосування та підстави для їх проведення. Таким чином, можна здійснити оперативно-розшуковий захід без дозволу суду, а потім повідомити про його проведення тільки прокурора, який не має права надання відповідного дозволу. Але це суперечить нормам статей 30 та 31 Конституції України [1].

Шляхом вирішення даної проблеми є прийняття законодавчої норми щодо зобов'язання оперативних підрозділів протягом 24 годин повідомити про підстави проведення оперативно-розшукових заходів, пов'язаних з тимчасовим обмеженням окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина, саме суд [11, с. 23, 15, с. 39]. Існує також думка щодо необхідності заміни сполучника "або" на сполучник "та", оскільки про вказані заходи необхідно повідомляти як суд, так і прокурора для належного виконання функції нагляду за додержанням законів органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

6. Необхідно відмітити, що ч. 14 ст. 9 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" [8] передбачена можливість здійснення оперативно-розшукових заходів, пов'язаних з тимчасовим обмеженням прав людини, у разі оперативної необхідності, але жодний нормативний документ не регламентує порядок їх проведення [13, с. 32].

Шляхом вирішення даної проблеми є розробка відповідних нормативних документів.

7. Не врегульованою залишається також ситуація, коли суддя, ознайомившись з повідомленням оперативних підрозділів щодо проведеного оперативно-розшукового заходу, не побачить достатніх підстав для його проведення.

Шляхом вирішення даної проблеми, за пропозицією низки авторів наукових праць, зокрема [11, с. 23], є прийняття законодавчої норми щодо порушення суддею у цьому випадку кримінальної справи відносно працівників оперативного підрозділу за статтями 365, 359 ККУ [2] або врегулювати зазначене питання відповідною Постановою Пленуму Верховного Суду України.

8. Однією з проблем з нормативно-правового регулювання щодо застосування спеціальної техніки у правоохоронній діяльності є невідповідність положень Постанови Пленуму Верховного

Суду України від 28 березня 2008 року № 2 "Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства" [5] нормам ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" [8].

Так, зокрема, ч. 2 ст. 8 Закону передбачено, що негласне проникнення до житла чи до іншого володіння особи, зняття інформації з каналів зв'язку, контроль за листуванням, телефонними розмовами, телеграфною та іншою кореспонденцією, застосування інших технічних засобів одержання інформації проводяться за рішенням суду, прийнятим за поданням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника. При цьому необхідність погодження подань з відповідним прокурором стаття не передбачає. У той же час, п. 4 Постанови Пленуму передбачено, що подання керівника оперативного підрозділу або його заступника про проведення відповідних оперативно-розшукових заходів під час перевірки заяви або повідомлення про злочини до порушення кримінальної справи (ч. 5 ст. 97 КПК), подання слідчого про проведення заходів, передбачених ч. 5 ст. 177, ч. 4 ст. 178, ст. 187-1, ч. 4 ст. 190 КПК, і подання органу дізнання про проведення таких же заходів після порушення кримінальної справи (ст. 104 КПК) має бути погоджено з прокурором.

Шляхом вирішення даної проблеми є відповідні законодавчі зміни.

9. Неузгодженість норм кримінально-процесуального законодавства між собою та з нормами Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" [8] породжує проблему можливого оскарження постанови суду про дозвіл або відмову на проведення оперативно-розшукових заходів з негласним застосуванням оперативно-технічних засобів.

Так, зокрема, ч. 5 ст. 97 КПК України [3] визначає, що постановою судді про надання дозволу на проведення визначених у законодавчих актах України окремих оперативно-розшукових заходів виноситься і на неї може бути принесена апеляція з дотриманням порядку і у випадках, передбачених статтями 177, 178 і 190 КПК України. Натомість ч. 4 ст. 187 КПК України зазначає, що

постанова про накладення арешту на кореспонденцію чи зняття інформації з каналів зв'язку або про відмову в ньому оскарженню не підлягає, на неї не може вноситись подання прокурором. Але прокурор в межах своєї компетенції, відповідно до вимог п. 10 ч. 2 ст. 14 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" [8], опротестовує незаконну постанову суду про дозвіл або відмову на проведення оперативно-розшукових заходів. При цьому принесення протесту зупиняє проведення оперативно-розшукових заходів, дозвіл на які дано судом.

Ми певні, що на постанову суду про дозвіл або відмову на проведення оперативно-розшукових заходів із негласним застосуванням оперативно-технічних засобів подання прокурора може вноситись. Піддрунтям цього є також концептуальні підходи у реалізації гарантованою ст. 55 Конституції України права на оскарження рішень, дій, бездіяльності органів державної влади, посадових і службових осіб.

Шляхом вирішення даної проблеми є відповідні законодавчі зміни.

10. Потребує законодавчого закріплення порядок отримання відомостей від операторів телекомунікацій стосовно їх абонентів на підставі запитів правоохоронних органів. У ст. 34 Закону України від 18 листопада 2003 року "Про телекомунікації" [10] задекларовано, що інформація про споживача та отримані ним телекомунікаційні послуги може надаватись у випадках і в порядку, визначених законом. Крім того, оператори телекомунікацій зобов'язані за власні кошти встановлювати на своїх телекомунікаційних мережах технічні засоби, необхідні для здійснення уповноваженими органами оперативно-розшукових заходів, забезпечувати функціонування цих технічних засобів, а також у межах своїх повноважень сприяти проведенню оперативно-розшукових заходів та недопущенню розголошення організаційних і тактичних прийомів їх проведення [10, ч. 4, ст. 39]. Наразі чіткого визначення випадків надання інформації про абонентів телекомунікацій та його порядку законодавством не розроблено. Це дозволяє певним операторам телекомунікацій довільно тлумачити право зняття інформації із каналів зв'язку і вимагати дозволу суду, хоча

идеться про сам факт телефонної розмови, без порушення таємниці її змісту.

Але ОВС України наділені правом одержувати безперешкодно і безплатно від підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності та об'єднань громадян на письмовий запит відомості (в тому числі й ті, що становлять комерційну та банківську таємницю), необхідні у справах про злочини, що знаходяться у провадженні міліції (п. 17 ч. 1 ст. 11 Закону України "Про міліцію" [7]). Кримінально-процесуальне законодавство також надає ОВС України право вимагати від підприємств, установ, організації посадових осіб і громадян пред'явлення предметів і документів, що можуть встановити необхідні в справі фактичні дані. При перевірці заяв або повідомлень про злочин до порушення кримінальної справи перевірка здійснюється в строк не більше десяти днів шляхом відібрання пояснень від окремих громадян чи посадових осіб або витребування необхідних документів (ст. 66, ч. 4 ст. 97 КПК України). При цьому посадові особи і громадяни не мають права відмовлятися пред'явити або видати документи чи їх копії або інші предмет (ст. 178, ст. 179 КПК України). Інший правовий режим отримання інформації про факт телефонної розмови між громадянами закріплено в ст. 15 Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" [9]. У боротьбі з організованою злочинністю спеціальним підрозділам ОВС надається право за попередньою санкцією прокурора додатково використовувати СТЗ у випадках фіксації та документування факту телефонної розмови між громадянами, надсилання листа або телеграфного повідомлення, без порушення таємниці змісту телефонної розмови, листа або телеграфного повідомлення.

Шляхом вирішення даної проблеми є відповідні законодавчі зміни.

11. Ще однією проблемою нормативно-правового характеру є недосконалість процедури отримання дозволу суду на здійснення контролю за телефонними розмовами певної особи або негласного проникнення до житла чи іншого володіння особи, що може спричинити порушення конституційних прав інших осіб. Це пов'язано з тим, що у поданні на отримання дозволу суду керівник

оперативного підрозділу вказує прізвище та адресу особи, щодо якої планується проведення заходу, а також номер її телефону. Але при цьому нормативно-правові документи не містять вимоги щодо документального підтвердження належності вказаного телефонного номера або певного житла чи іншого володіння зазначеної особи, яка створює підґрунтя для помилок та навіть зловживань [11, с. 24; 15, с. 39].

Шляхом вирішення даної проблеми пропонується на рівні Постанови Пленуму Верховного Суду України розробити чіткі критерії можливості надання судом дозволу на проведення оперативно-розшукових заходів, пов'язаних з обмеженням зазначених прав, а також уточнити процедуру такого надання, яка обов'язково повинна містити документально підтверджену належність певного номера телефону або житла чи іншого володіння за певною адресою конкретній особі, щодо якої вживаються заходи.

12. Керівник оперативного підрозділу у своєму поданні зазначає дані тільки розроблюваної особи, відповідно до якої планується здійснювати заходи щодо контролю за телефонними розмовами. Але при цьому не враховується, що даною телефонною лінією можуть користуватись інші особи, які не мають відношення до справи і права яких об'єктивно можуть бути порушені під час здійснення оперативно-розшукового заходу [11, с. 24].

Шляхом вирішення даної проблеми пропонується включати до подання дані щодо всіх можливих користувачів телефонної лінії. Це міркування викликано тим, що оперативно-розшукова діяльність здійснюється переважно в умовах професійного ризику. Таким чином, подання на проведення заходу, пов'язаного з обмеженням конституційних прав громадян, має містити не тільки підстави для його проведення, але й можливі ризики порушення зазначених прав. Даючи згоду на проведення заходу, суддя має враховувати баланс підстав і ризику порушення прав громадян, визначаючи у кожному конкретному випадку, чи виправданим є цей ризик.

13. Прослуховування та звукозапис усних розмов належним чином не регламентоване на законодавчому рівні. Закон України

"Про оперативно-розшукову діяльність" [8] надає право оперативним підрозділам застосовувати інші технічні засоби отримання інформації [8, п. 9 ч. 1 ст. 8], що є єдиною підставою для проведення цих заходів. Крім того, Закон прямо не надає права оперативним підрозділам прослуховувати телефонні розмови.

Шляхом вирішення даної проблеми пропонується викласти п. 9 ч. 1 ст. 8 у новій редакції, а саме: "знімати інформацію з каналів зв'язку, прослуховувати та фіксувати телефонні та інші переговори, застосовувати інші технічні засоби отримання інформації" [11, с. 25].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, на нашу думку, необхідно прийняття нової редакції Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" у якому на законодавчому рівні закріпити особливості застосування ОТЗ у протидії злочинності [4].

Для належного застосування оперативними підрозділами ОВС України спеціальних технічних засобів у боротьбі зі злочинністю та унеможливлення при цьому незаконного тимчасового обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина, необхідно: усунути вищезазначені прогалини чинного законодавства України; створити нові нормативно-правові акти, що будуть враховувати сучасні особливості застосування спеціальної техніки в діяльності ОВС України.

Використана література:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР / Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України / Відомості Верховної Ради України. - 2001. - № 25-26. - Ст. 131.
3. Кримінально-процесуальний Кодекс України / Відомості Верховної Ради УРСР. - 1961. - № 2. - Ст. 15.
4. Джужа О.М. Нова редакція Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність": метод. рек. / Джужа О.М., Горбачевський В.Я., Орлов Ю.Ю.; за заг. ред. Г.Г. Москаля. - К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2008. - 60 с.

5. Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 березня 2008 року № 2 / Вісник Верховного суду України. – 2008. – № 4. – С. 4.

6. Про додержання прав людини під час проведення оперативно-технічних заходів: Указ Президента України від 7 листопада 2005 року № 1556 / Правова інформатика: компакт-диск. – № 1-4. – К.: Наук.-дослід. центр правової інформатики АПрН України, 2009.

7. Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 року / Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 4. – Ст. 20.

8. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року / Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

9. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 червня 1993 року / Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35. – Ст. 358.

10. Про телекомунікації: Закон України від 18 листопада 2003 року / Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 12. – Ст. 155.

11. Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22-23 лист. 2005 р.). – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2006. – 376 с.

12. Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25-26 жовт. 2007 р.). – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2007. – 186 с.

13. Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26-27 лист. 2009 р.). – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2009. – 238 с.

14. Спеціальна техніка у правоохоронній діяльності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (част. 1) (Київ, 20-21 квіт. 2004 р.). – К.: Національна акад. внутр. справ України, 2005. – 252 с.

15. Сучасні технології та спеціальна техніка у сфері забезпечення безпеки та правопорядку: матеріали II науково-практ. конференції (Київ, 26-27 трав. 2008 р.). – К.: Український нац.-досл. інститут спеціальної техніки СБ України, 2008. – 190 с.

О.М. Чистолінов*

**ХАРАКТЕРИСТИКА ЕЛЕМЕНТІВ ОПЕРАТИВНОЇ
ОБСТАНОВКИ В ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНАХ СХОДУ УКРАЇНИ**

Загально визнаним є той факт, що вивчення, аналіз та оцінка оперативної обстановки (в окремих джерелах – оперативне дослідження [1]) є необхідною умовою прийняття ефективних рішень в галузі боротьби зі злочинністю. Категорію оперативної обстановки формують три основні елементи:

географічні та соціально-економічні особливості території обслуговування;

стан злочинності, інших правопорушень;

стан сил та засобів протидії правопорушенням, результати їх діяльності [2].

Важливість розгляду географічних та пов'язаних з ними соціально-економічних відносин ґрунтується на твердженні, що будь-які соціально-економічні відносини, протиріччя при їх здійсненні народжують злочинність [3, с. 62]. Нестабільність у соціально-економічній ситуації в країні створює сприятливе підґрунтя для поширення найбільш небезпечних проявів злочинності [4, с. 66]. У той же час організовані злочинні угруповання спрямовують свою діяльність на встановлення контролю за легальними сферами економіки. Таким шляхом злочинці спрощують відмивання нелегальних доходів, забезпечують конспірацію протиправної діяльності та отримують додаткову можливість впливу на суспільство [5].

Україна межує з трьома державами – учасницями СНД, а саме: Республікою Білорусь, Молдовою та Російською Федерацією. Якщо загальна протяжність державного кордону складає майже 6993 кілометри, то на зазначені держави припадає – 4601, або 65,8%. Найбільшу протяжність має ділянка державного кордону з Російською Федерацією, яка складає 2295,04 кілометри, у тому числі 1974,04 – суходолом [6].

Через історичні особливості розвитку економіки України необхідно відзначити високий рівень інтенсивності економічних

* Заступник начальника кафедри ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка кандидат юридичних наук.

стосунків держав – учасниць СНД. На зазначені країни припадає 33,5% від загального об'єму експорту товарів з України та 39,2% імпорту(за результатами 2009 року) [7]. Відповідно до наданих відомостей, основна частина товарообігу України здійснюється з Російською Федерацією й спостерігається стійка тенденція щодо збільшення об'ємів обміну товарами із зазначеною державою.

Інтенсивність економічних зв'язків є одним із тих чинників, що обумовлюють "прозорість" зазначеної ділянки державного кордону. У той же час створюються сприятливі умови для реалізації злочинних намірів [8].

Основна частина державного кордону з Російською Федерацією припадає на регіони, що розташовані на сході України – Донецька, Луганська та Харківська області.

Донецька область як адміністративний регіон існує від 2 липня 1932 року. На південному заході та заході область межує з Дніпропетровською та Запорізькою областями, відповідно з північного заходу – Харківською, північного сходу – Луганською областями. У південно-східній частині регіону проходить державний кордон із Російською Федерацією, а саме з Ростовською областю. На півдні територія області виходить до Азовського моря.

Регіон забезпечує приблизно п'яту частину промислового виробництва в Україні. Серед основних галузей економіки необхідно відзначити вугільну, металургійну, коксохімічну та хімічну промисловість, а також важке машинобудування, виробництво будівельних матеріалів, електроенергетику та транспорт.

У межах регіону проходять автошляхи Харків – Слов'янськ – Артемівськ – Ростов-на-Дону, Одеса – Маріуполь – Ростов-на-Дону.

Луганська з північного заходу та південного заходу межує відповідно з Харківською та Донецькою областями. Із трьох боків – півночі, сходу та півдня проходить державний кордон із Російською Федерацією. Зазначена ділянка державного кордону відокремлює Луганську область від Білгородської, Воронезької та Ростовської області.

Традиційно Донецьку та Луганську області об'єднують під загальною назвою регіону – Донбас. Зазначений регіон характеризується значними покладами корисних копалин. Передусім, це вугілля, розвідані родовища природного газу.

Економіко-географічне положення Луганської області характеризується наявністю розгалуженої системи залізних доріг, близькістю до центрів видобутку сировини (Наддніпрянщина, Північний Кавказ, Чорнозем'я Росії) та промисловим центрам – Харків, Донецьк, промисловий центр Росії, Ростов-на-Дону. Саме тому найбільшого розвитку набули наступні галузі економіки: вугільна, металургійна, важке машинобудування, хімічна. Необхідно відзначити, що промислові центри розташовані переважно в центрі та на півдні регіону. У свою чергу для північної частини області характерне сільське господарство.

Особливості географічного розташування області зумовлюють наявність на її території транзитних магістралей: залізної дороги Волгоград – Харків, автошляхів Волгоград – Харків, Москва – Ростов-на-Дону, газопроводів зі Ставрополя, Оренбургу, нафтопроводів із Поволжя та Північного Кавказу. Територією регіону проходить лінія електропередачі струму високої напруги Волгоград-Щастя-Первомайськ-Артемівськ-Запоріжжя.

Харківська область розташована на північному сході України й межує з Дніпропетровською, Донецькою, Луганською, Полтавською та Сумською областями держави. На півночі територія області виходить до державного кордону з Російською Федерацією (Білгородською областю).

Сусідство до вугільно-металургійної бази Донбасу і Наддніпрянщини, економічних центрів Росії, а також наявність власних ресурсів сировини зумовило високий рівень економічного розвитку регіону. Умовно територія області розподіляється на три промислових райони: Центральний, Східно-Харківський та Південно-Харківський. Для Центрального району характерний розвиток енергетичного, електротехнічного, транспортного та сільськогосподарського машинобудування. Такі галузі, як машинобудування, виробництво будівельних матеріалів набули розвитку в Східно-Харківському районі з центром у м. Куп'янськ. На території Південно-Харківського району розташовані газові родовища, що зумовило розвиток машинобудування, хімічної промисловості та підприємств із випуску будматеріалів.

Рівнинний характер місцевості сприяє розвитку сільського господарства на всій території регіону.

Харківська область має розгалужену транспортну систему, яка поєднує регіон з іншими регіонами як України, так і інших держав. Загальна протяжність залізничних колій 1442 км. Найбільш важливими автошляхами є Харків - Москва, Харків - Сімферополь, Харків - Ростов-на-Дону, Харків - Полтава.

Таким чином, територія зазначеного регіону характеризується високим рівнем розвитку промисловості та транспортної мережі, наявністю усталених тісних економічних взаємозв'язків з державами СНД, передусім, із Російською Федерацією.

Сучасною кримінологією доведено соціальну та історичну зумовленість злочинності [9, с. 45-70]. Такі науковці, як Е.О. Дідоренко, Б.Г. Розовський, Е.В. Віленська звертають увагу на необхідність розгляду впливу криміногенного потенціалу населення не лише через аналіз соціально-економічної та демографічної структури, а з урахуванням історичних процесів формування територіальної спільноти [10, с. 177-212].

Вплив на поведінку окремої особи укладу життя соціальної спільноти на певній території, який визначається специфікою умов життя та діяльності відзначає і С.С. Овчинський [11, с. 12].

Якщо звернутись до історії формування популяції населення [12] Донецької, Луганської та Харківської областей, то необхідно відзначити наступні її особливості: нетривалий строк формування, високі темпи зростання кількості населення, імміграція населення з різних регіонів Російської імперії (згодом і СРСР), дисбаланс соціальної та промислової сфер, тривале домінування ідей тимчасовості та вимушеності проживання в межах регіону, наявність на його території значної кількості виправних установ.

Зазначені умови зумовили багатонаціональність регіонів, що розглядаються. Так, відповідно до результатів всеукраїнського перепису питома вага представників національних меншин у Донецькій області складає 43,1%, в Луганській - 42,0%, Харківській - 29,3, одночасно відповідний середньодержавний показник складає 22,2% [13].

За своїм географічним та соціально-економічним становищем Україна є своєрідним коридором між державами Східної Європи та Азії й державами Центральної та Західної Європи не лише для товарів. У межах її кордонів спостерігається зростання

міграційних процесів. Відповідно до відомостей, наданих на офіційному сайті Державного комітету статистики України, у 2006 році через пункти пропуску через державний кордон України пропущено 76,8 мільйонів осіб, то в 2009 – 79,01 (+ 2,9%). Через пункти пропуску на україно-російському кордоні лише у 2007 році пропущено 26,074 мільйонів осіб [14].

Надані відомості не в повному обсязі відображають рівень міграції в межах зазначеної ділянки державного кордону. Не підлягають узагальненню відомості про кількість осіб, які перетнули державний кордон у спрощеному порядку, як мешканці прикордонних територій. У той же час не лише злочинці, але й пересічні громадяни перетинають державний кордон і поза встановленими пунктами пропуску. Окремі особи виявляють зневагу до зазначеного атрибуту державності. Так, 26.07.2006 р. прикордонний наряд застави "Троїцьке" намагався зупинити групу осіб, які перетнули україно-російський кордон на мотоциклах у бік села Сиротине Троїцького району. Піший наряд у складі двох прикордонників не зміг зупинити зазначену групу, яка складалась близько з 20-25 осіб. На одного з військовослужбовців було скоєно наїзд мотоциклом.

Лише за допомогою оперативно-пошукової групи застави та сил міліції було встановлено місцезнаходження правопорушників, і сімох із них, попри активний опір, вдалося затримати. Інші особи з місця події зникли. Затримані пояснили, що приїхали до сусідньої держави на дискотеку.

Імміграція є транснаціональним явищем. З одного боку, вона передбачає регульовану правом діяльності уповноважених осіб щодо натуралізації іноземців, надання статусу біженця, трудову та інші форми міграції, з іншого – незаконну імміграцію, що існує поза межами правового регулювання [15]. Відзначається, що взаємозв'язок кримінальної міграції та злочинності не має одностороннього характеру, як основного чинника, що впливає на зростання кількості злочинів, вчинених іноземцями. "Існує і зворотній зв'язок – вплив злочинності на стан кримінальної міграції", – вказав П. Кобець, який звернув увагу на відтік кримінальних мігрантів та тлі етнічних погромів, що мали місце в Російській Федерації [16, с. 41-42]¹.

¹ Відповідальний за переклад О.М. Чистолінов.

Наслідком політики відкритості України є значна кількість іноземців, що в'їжджають до її території. Лише в 2009 році нашу державу легально відвідали двадцять одного мільйона іноземців (для порівняння в 2006 – близько дев'ятнадцяти), серед яких близько семи мільйонів, або 33,5% – громадяни Російської Федерації, відповідно близько трьох мільйонів (14,4%) – Білорусі [17].

Проведені дослідження наголошують на тому факті, що нелегальна міграція перетворилась на глобальну загрозу сучасному суспільству в глобальних масштабах [18]. Як свідчить досвід правоохоронних органів, Україна поступово перетворюється з країни – транзитера на державу – накопичувач нелегальних мігрантів [19]. Так, в січні 2008 року під час прикордонного контролю була встановлена група громадян Узбекистану, які намагались в'їхати в Україну з порушенням встановлених правил. Проте заборона в'їзду не зупинила останніх. Вони дійсно виїхали до м. Валуйки Російської Федерації де за порадою співвітчизників, які вже тривалий час проживали в Харкові, знайшли приватного таксиста, який за 100 доларів США погодився перевезти нелегальних мігрантів через державний кордон до смт. Троїцьке, що розташоване на півночі Луганщини. У цьому населеному пункті вказаних осіб мали зустрічати родичі. Проте інформація про вказані події надійшла до працівників УМВС України в Луганській області, завдяки оперативним діям яких зазначений нелегальний канал переправлення іноземних громадян через державний кордон України було перекрито [20].

Таким чином, необхідно відзначити наступні фактори, пов'язані з соціально-демографічною характеристикою зазначених регіонів, що впливають на організацію та здійснення оперативно-розшукової діяльності:

наявність тісних етнічних, родинних та культурних зв'язків із населенням суміжних держав;

висока інтенсивність міграції в межах державного кордону;

формування на території України компактних суспільних груп іммігрантів які не визнають принципів домінантної культури, норм права, мають антигромадську спрямованість [21];

наявність серед мігрантів високого попиту на "послуги" корумпованих посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування;

формування підгрунтя для зростання впливу транснаціональних злочинних угруповань на території України;

зростання соціальної напруги в суспільстві, розповсюдження ідей расової та національної нетерпимості;

"експорт" злочинів, вчинення яких не характерне для відповідних територій або зареєстровані поодинокі випадки їх вчинення.

Вказані фактори обумовлюють і певні особливості злочинності на зазначених територіях.

В 2009 році в Україні зареєстровано 434678 злочинів, з яких 398044 – загальнокримінальні. Відповідно до статистичних даних пік злочинності припадає на 1995 рік. У той же час, зважаючи на зміни в трактуванні поняття злочину, не є повною мірою коректним порівняння зазначеного показника з відомостями про події, що кваліфікуються відповідно до Кримінального кодексу 2001 року [22].

З 2004 по 2008 рік на території держави відзначалась стійка тенденція до зниження кількості зареєстрованих злочинів. У той же час необхідно відзначити, що в Луганській та Донецькій області зазначені позитивні зрушення в злочинності мали уповільнений характер. Зокрема, в Луганській області в 2004 році кількість зареєстрованих злочинів продовжувала зростати, а в Донецькій скоротилась лише на 1,4%, у середньому по Україні – 6,5% [22]. А з 2009 року відзначено зростання кількості зареєстрованих таких протиправних проявів.

За результатами 2009 року рівень загальнокримінальної злочинності на 10 000 осіб склав в Україні 86,6 злочини¹. Характерною особливістю криміногенної ситуації в регіонах, що розглядаються, є досить вагоме перевищення зазначеного показника. Так, в Донецькій області він склав 111,8 злочини, у Луганській відповідно 111,4 злочини.

¹ Розрахунок здійснювався за формулою:

$$R_i = \frac{z}{H} \times E'$$

де z – кількість зареєстрованих злочинів на певній території за визначений період часу. H – число жителів, які проживають на цій території відповідно до відомостей Державного комітету статистики України. E' – визначене число жителів (10000).

Про складну криміногенну ситуацію свідчить і той факт, що кількість звернень до органів внутрішніх справ про злочини й події суттєво зростає з кожним роком. Так, в 2009 році зареєстровано 2907335 повідомлення, що на 22,7% більше за аналогічний показник 2005 року [22].

Вивчення структури злочинності як по Україні, так і в зазначених регіонах дозволяє дійти висновку, що серед основних чинників зменшення кількості зареєстрованих злочинів (у період з 2004 до 2008 роки) є скорочення майнової злочинності, передусім крадіжок чужого майна. У той же час частка таких небезпечних проявів як умисне вбивство, умисне тяжке тілесне ушкодження, розбій, грабїж залишається стабільною, а в окремих випадках і збільшується.

Водночас необхідно відзначити, що на динаміку кількості зареєстрованих майнових злочинів суттєво вплинуло корегування критеріїв малозначності під час кваліфікації відповідного діяння як злочину.

Тезу про загострення криміногенної ситуації підтверджують і результати соціологічних досліджень Луганського гуманітарного центру та кафедри кримінології й соціології ЛДУВС імені Е.О. Дідоренка. Вони свідчать про стійку тенденцію щодо зниження індексу оцінки ефективності роботи міліції [23]¹.

Як відомо, наркоманія створює низку загроз для суспільства, серед яких необхідно відзначити формування нелегального ринку відповідних засобів та речовин, що, в свою чергу, забезпечує сприятливі умови для існування найбільш небезпечних форм злочинності, передусім транснаціональної організованої [24]. Відомості щодо зареєстрованих в Україні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів свідчать про стійку тенденцію щодо зменшення їх кількості. Так, якщо в 2004 році виявлено 65740 таких злочинів, то в 2009 - 57624 [22].

На території зазначених регіонів, на відміну від загальнодержавних тенденцій, відзначається стабільність цього показника. Так, до 2008 року кількість зареєстрованих злочинів у сфері обігу

¹ Місце проведення: м. Луганськ, час проведення: травень 1996-2010 рр., N = 720.
192

наркотиків в зазначених регіонах зростала. Лише в Донецькій області їх кількість зроста з 4643 злочинів, зареєстрованих у 2002 році, до 5542 за 2008 рік [22].

На транснаціональні риси злочинності в Україні вказують і провідні науковці, які відзначають збереження єдиного кримінального простору на території держав, що утворилися після розпаду СРСР [21]. З кожних 5 встановлених іноземців, які вчинили злочини на території України, 4 – громадяни держав – учасниць СНД [22]. Тезу про його існування підтверджують і результати опитування працівників оперативних підрозділів. Кримінальний світ досить швидко пристосувався до формування атрибутів державності колишніх республік СРСР, а в окремих випадках використовує їх у своїх інтересах. Необхідно відзначити, що ситуація в межах прикордонних регіонів Сходу України не є унікальною. Аналогічне положення складається й в інших регіонах. Так, зокрема в Одеській області, нагальною проблемою є забезпечення взаємодії з правоохоронцями Молдови (в окремих випадках невизнаної республіки Придністров'я) з метою ефективної протидії транснаціональній злочинності.

В той же час відповідно до статистичних відомостей в 2009 році на території України виявлено 379 організованих груп та злочинних організацій з яких на території зазначених регіонів встановлена діяльність 86 з них або 22,7%. Результати розслідування дозволили встановити, що 18 з виявлених на території держави організованих груп та злочинних угруповань мали міжнародні зв'язки. Оперативними підрозділами ОВС Донецької, Луганської областей у 2009 році не виявлено жодної такої групи [22]. Відомості про результати роботи ОВС за попередні роки ілюструють той факт, що зазначені групи та угруповання з міжнародними зв'язками на території прикордонних регіонів виявляються рідше, ніж в середньому по державі.

Практика підтверджує тезу і про те, що нелегальна міграція стала довгостроковим чинником, який негативно впливає на криміногенну ситуацію в Україні. Так, в 2001 році на території м. Луганська була вчинена серія вуличних розбійних нападів. Для подолання можливої протидії потерпілих, злочинці використовуву-

вали металевий прут. Потерпілі не могли оказати опору через власне алкогольне сп'яніння та раптовість нападу. Проведення оперативно-розшукових заходів щодо розкриття зазначених злочинів не приносило бажаних результатів. У правоохоронців бракувало навіть опису зовнішності злочинів. Ситуація загострилась після того, як один із потерпілих помер від отриманих ушкоджень. Розкриттю злочинів сприяло розширення кола осіб, які перевірялись на причетність до їх вчинення. У результаті проведення оперативно-розшукових заходів затримано групу братів Сафарових. Один із них вже затримувався працівниками одного з райвідділів міста за порушення правил в'їзду на територію України. Стосовно нього було прийняте рішення про видворення за межі України, та через існуючі на той час процедурні недоліки, останній нелегально залишився на території нашої держави. Зазначений факт був виявлений працівниками карного розшуку Луганського міського управління, що й стало передумовою розкриття серії злочинів.

У прикордонних регіонах не поодинокі випадки формування багатонаціональних кримінальних груп, до яких входять громадяни не лише України, а й суміжної держави. Так, у 2006 році групою у складі гр.-н Грищенко С.М. (громадянина України), Матвієнка М.М. (громадянина Росії), Лукьянченка Ф.С. (громадянина України, етнічного цигана) була вчинена серія квартирних крадіжок на території кількох районів області та м. Луганська. Після вчинення злочину співучасники в якнайкоротший термін збували викрадене та переїжджали до іншого міста, інколи – до території суміжної держави. Їх викриття було ускладнене ще й тим, що створення оперативних позицій у середовищі іноземних громадян є досить складним, через тимчасовість їх перебування на території України, відсутність достатньої інформації про особу, що становить оперативний інтерес. Розкриттю злочину сприяло оперативне перекриття можливих місць збуту викраденого майна та окремих етнічних груп, зокрема циган.

Здійснення оперативно-розшукової діяльності в прикордонних регіонах ускладнюється тим, що активні етапи злочинної діяльності можуть відбуватись на території кількох держав. Не поодинокі факти вчинення злочинів "гастролерами" з суміжної

країною, які після вчинення злочину намагаються в якнайкоротший термін перетнути державний кордон, що має стати, на їх думку, запорукою неможливості їх притягнення до кримінальної відповідальності. Так, у будинку одного з селищ Краснодонського району Луганської області були знайдені трупи Яковук Н.І. та Яковук В.П. – матері та сина. На момент виявлення трупів їх давність становила 4-5 діб. Характер ушкоджень та інші ознаки вказували на те, що злочинці проникли до будинку, зв'язали його мешканців, катували їх, після чого заволоділи грошима та цінними речами, а потерпілих вбили. Вказана подія викликала широкий громадський резонанс. При заходів з розкриття зазначеного злочину надійшла інформація про Шевцова О.М., громадянина Російської Федерації, який тимчасово перебуває на території України. Відповідно до отриманих даних, останній пиячив вже на протязі 5-6 діб, мав достатньо значні грошові кошти, збирався виїхати до своєї країни. Під час перевірки оперативної інформації було встановлене місце проживання на території України фігуранта, зібрані відомості про нього, встановлений його зв'язок – Гуртовий Г.О., проте бракувало інформації про знаходження викраденого майна. Під час спроби виїзду до Російської Федерації останнього затримано працівниками карного розшуку. При проведенні особистого огляду у нього були вилучені окремі речі, що належали потерпілим. Подальша розробка підтвердила версію про причетність до зазначеного злочину і Гуртового Г.О. Розкриттю злочину сприяла оперативність дій працівників Краснодонського РВ та, на подив, пияцтво злочинців, котре заважало виїхати їм з України. Після затримання Шевцова встановлено, що на територію України він потрапив вимушено, через те що переховувався від правоохоронних органів суміжної держави, що є прикладом того, як недостатнє інформаційне забезпечення співробітництва прикордонних регіонів майже не стало на заваді розкриттю злочину.

У суміжній державі діє принцип невидачі своїх громадян, процесуальні дії на її території виконуються виключно її державними органами. Практика переконливо свідчить про те, що у разі виїзду Шевцова до Російської Федерації, проведення оперативно-розшукових та слідчих дій, а як і результат – розкриття зазначе-

ного злочину було б вкрай ускладнене, а в окремих випадках і майже неможливе.

У той же час, відповідно до статистичних відомостей ДІТ МВС України, кількість виявлених іноземців, які вчинили злочини на території, держави складає 0,8% від загальної кількості виявлених осіб, які вчинили злочини. Незважаючи на тенденцію щодо збільшення їх частки серед виявлених іноземців, які вчинили злочини на території України (з 0,59 у 2002 р. до 0,8 у 2009) [22] складається враження про несуттєвий вплив осіб зазначеної категорії на криміногенну ситуацію в державі.

Таким чином, на нашу думку, статистичні відомості неповною мірою відбивають стан злочинності, зокрема:

ефективність роботи ОВС щодо попередження та розкриття злочинів;

рівень міжнародної інтеграції в кримінальному середовищі як в межах всієї держави так і її окремих регіонів;

вплив окремих категорій осіб, зокрема іноземців, на стан оперативної обстановки.

Серед основних чинників, що негативно позначаються на достовірності даних кримінально-правової статистики, є:

складність обчислення рівня латентності злочинності;

організаційні прорахунки в системі обліку результатів роботи підрозділів;

складність документування міжнародних зв'язків злочинів, перед усім тих, що належать до організованих груп та угруповань;

неможливість обробки інформації про особливості вчинення злочинів, що не розкриті.

Значну суспільну небезпеку представляють і ті особи, що не входять до складу транснаціональних та прикордонних злочинних груп, проте використовують недоліки організації співробітництва між оперативними підрозділами суміжних країн для уникнення відповідальності за вчинені злочини. Так, у 1998 році в м. Стаханів Луганської області був вчинений розбійний напад на гр.-ку Дворядкіну Д.А. Під час проведення відповідних заходів працівники карного розшуку встановили Орданова О.В., який міг бути причетним до зазначеного злочину. Результати попередньої перевірки свідчили про перспективність подальшої розробки

фігуранта, проте останній виїхав до Російської Федерації майже одразу після вчинення злочину. Оперативні працівники продовжили роботу щодо перевірки інформації про причетність Орданова О.В. до злочину. За наданими до прокуратури матеріалами слідчим було прийняте рішення про оголошення останнього в розшук. Проте затримати Орданова О.В. не вдалося. Проведення розшукових заходів на території Російської Федерації (за оперативною інформацією Орданов О.В. виїхав саме до неї) ускладнене через її значну територію, велику кількість нелегальних мігрантів, які перебували в межах зазначеної держави. Лише після надходження оперативної інформації про регіон, де може перебуває особа, яка розшукується, у взаємодії із працівниками карного розшуку ОВС по Тракторозаводському району м. Волгограда останнього було затримано.

Аналіз стану оперативної обстановки дозволяє зробити наступні висновки про перспективи криміногенної ситуації в зазначених прикордонних регіонах:

- подальше зростання кількості зареєстрованих злочинів;
- зростання кількості виявлених іноземців, які вчинили злочини на території України;
- підвищення рівня транскордонної злочинної кооперації;
- подальше зростання кількості зареєстрованих злочинів, пов'язаних з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

Таким чином, вплив регіональних факторів на організацію та здійснення ОРД має дуалістичний характер. З одного боку, вони зумовлюють певні особливості злочинності, що в свою чергу вимагає вжиття адекватних заходів реагування; з іншого – безпосередньо впливають на умови діяльності відповідних підрозділів і враховуються при визначенні організаційно-тактичних питань застосування спеціальних сил, засобів та форм.

Серед основних факторів, що обумовлюють специфіку здійснення ОРД у прикордонних регіонах, необхідно відзначити:

- наявність сталих економічних, етнічних, релігійних, родинних та ін. зв'язків між населенням регіонів суміжних держав;
- високий рівень міграції населення та обміну товарами в межах кордону;

діяльність каналів нелегальної міграції та контрабанди товарів;
багатонаціональність населення;
високий рівень латентності злочинності [25];
усвідомлення злочинцями переваг прикордонного статусу регіону;
високий рівень злочинної кооперації;
формування особливих форм злочинності.

Таким чином, під час організації оперативно-розшукової діяльності в умовах прикордонного регіону через вплив зазначених чинників підлягають додатковому вирішенню наступні питання:

- аналізу тенденцій розвитку транснаціональної та прикордонної злочинності;
- вивчення окремих питань законодавства суміжної держави;
- координації діяльності та співпраці з підрозділами, що здійснюють контрольні функції в межах державного кордону;
- налагодження співробітництва з аналогічними підрозділами суміжної держави;
- створення додаткових оперативних позицій у середовищі мігрантів та окремих етнічних груп;
- розстановка негласного апарату відповідно до оперативної обстановки на державному кордоні;
- здійснення оперативного супроводження не лише кримінально-процесуальної, а й окремих напрямів адміністративної діяльності органів внутрішніх справ, зокрема виявлення та вжиття відповідних заходів до нелегальних мігрантів.

Використана література:

1. Лукашов В. А. Изучение и оценка оперативной обстановки / В. А. Лукашов, Н. Т. Михайлюк. - К.: РИО МВД УССР, 1975. - 98 с.
2. Самойлов В. Г. Изучение и оценка оперативной обстановки на территории обслуживаемой горрайорганом внутренних дел : учебное пособие / В. Г. Самойлов., Г. К. Синилов. - М.: Типография имени Воровского, 1973. - 40 с.
3. Криминология : [учебник] / под ред. акад. В. Н. Кудрявцева, проф. В. Е. Эминова]. - М.: Юрист, 1995. - 512 с.
4. Радіонов І. І. Кримінальна відповідальність за бандитизм - історія та перспективи / І. І. Радіонов // Питання боротьби зі злочинністю. - 2006. - Вип. 11. - С. 62-67.

5. Виды международного сотрудничества Федерального управления уголовной полиции ФРГ // Борьба с преступностью за рубежом : ежемесичный информационный бюллетень. - 2007. - № 2. - С. 35-43.

6. Загальна характеристика державного кордону [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.pvu.gov.ua/control/uk/publish/article;jsessionid=6213A6F3E565C3D7DA5945E7B16B99A1?art_id=47129&cat_id=46429

7. Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/zd/ztt/ztt_u/arh_ztt2007.html

8. Ревин В. П. Влияние экономических реформ на преступность в современной России / В. П. Ревин // Российский следователь. - 2007. - № 2. - С. 28-28.

9. Джужа О. М. Кримінологія : [навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, Ю. Ф. Іванов та ін.] ; за заг. ред. О.М. Джужи. - К: Прецедент, 2006. - 198 с.

10. Кримінологія: запрошення до дискусії : [монографія / О. В. Баляба, Е. В. Віленська, Е. О. Дідоренко, Б. Г. Розовський]. - Луганськ: РВВ ЛІВС, 2000. - 318 с.

11. Овчинский С. С. Предупреждение преступности в средних и малых городах / С. С. Овчинский, А. И. Царев. - М.: ВНИИ МВД СССР, 1975. - 148 с.

12. Популяция населения регионов как объект криминологического исследования / [Дидоренко Э. А., Розовский Б. Г., Чверткин М. И., Горшак А. А.] - Луганск: РИО ЛИВД, 1995. - 21 с.

13. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/>

14. Про окремі результати оперативно-службової діяльності Державної прикордонної служби України упродовж 2003-2007 років на україно-російській ділянці кордону // Лист Адміністрації Державної прикордонної служби України від 19.05.2008 № 0.26-5040/0/6-08.

15. Нелегальна міграція та торгівля жінками у міжнародно-правовому контексті : у двох книгах / [Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв.] ; за ред. Ю. С. Шемшученка.- К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корещького НАН України, Київський ун-т права, Національна академія внутрішніх справ України, 2001. - Книга перша. Частина 1. -

2001. - 1012 с.

16. Кобец П. Н. Состояние и стратегия борьбы с преступностью иностранных граждан и лиц без гражданства на территории России : [учебное пособие] / П.Н. Кобец. - М.: ВНИИ МВД России, 2002. - 101 с.

17. В'їзд іноземних громадян в Україну за країнами, з яких вони прибули, у 2008 році [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/tyr/tyr_u/vig2008_u.htm

18. Олефір В. І. Зарубіжний досвід міграційної політики - чинник боротьби з організованою злочинністю / В. І. Олефір // Боротьба з організованою злочинністю (теорія і практика). - 2004. - № 10. - С. 38-51.

19. Гуславський В. С. Співробітництво у правоохоронній сфері: Україна та Співдружність Незалежних Держав : [монографія] / Володимир Станіславович Гуславський. - Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2005. - 364 с.

20. Операція "Мігрант" в действии // Милицейский вестник : газета УМВД Украины в Луганской области. - 2008. - № 4. - С. 11.

21. Джужа О. М. Міграційні процеси та злочинність в Україні: їх взаємозв'язок / О. Джужа, А. Мозоль // Право України. - 1998. - № 7. - С. 39-41.

22. Стан та структура злочинності в Україні [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/170319>

23. Реформування міліції у дзеркалі громадської думки : архів лабораторії кримінологічних та соціологічних досліджень ЛДУВС імені Е.О. Дідоренка.

24. Соболев В. О. Соціологічний вимір наркоманії як фактор успішної профілактики наркозалежності серед підлітків і молоді / В. О. Соболев, О. Н. Ярмиш // Вісник НУВС. - 2002. - Вип. 20. - С. 3-10.

25. Поляков Є. В. Деякі особливості боротьби зі злочинністю в прикордонних регіонах / Є. В. Поляков // Информационное обеспечение противодействия организованной преступности : сб. науч. статей / [ред. Озирих М. Ф., Дрёмин В. Н.]. - Одесса: ФЕНІКС, 2003. - С. 196-199.

Д.О. Бабічев*

**ДОКУМЕНТУВАННЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ОРГАНІЗОВАНИХ НАРКОУГРУПОВАНЬ:
ОКРЕМІ ЕЛЕМЕНТИ АЛГОРИТМУ**

Одним з пріоритетних та складних завдань МВС України є виявлення та ліквідація організованих наркоугруповань. Їх діяльність, як свідчить практика оперативних підрозділів БНОН та УБОЗ, є глибоко законспірованою, переважно здійснюється через систему посередників. Форми наркобізнесу постійно трансформуються. З'являються нові способи приховування та розповсюдження наркотиків, маскування контрабандних поставок, здійснення безконтактного збуту наркотиків тощо. Спостерігається поступове насичення внутрішнього наркоринку героїном, кокаїном та психотропними речовинами, що розповсюджуються передусім серед молоді, у тому числі в навчальних та розважальних закладах. За вказаних умов постійною є необхідність в розробці ефективних шляхів застосування арсеналу оперативно-розшукових заходів, методів і засобів ОРД в практиці викриття злочинної діяльності організованих груп зазначеної спрямованості.

В оперативно-розшуковій науці проблему протидії діяльності організованих наркоугруповань або її окремі аспекти досліджували В.М. Авраменко, Б.І. Бараненко, Г.М. Бірюков, Е.О. Дідоренко, О.М. Джужа, О.Ф. Долженков, І.П. Козаченко, О.І. Козаченко, Д.Й. Никифорчук, Ю.Ю. Орлов, М.А. Погорельський, О.М. Стрільців, О.Г. Цветков, Ю.Е. Черкасов, В.О. Черков, В.Л. Чернишов, О.М. Чистолінов, І.Р. Шинкаренко та інші вчені. На відомчому рівні відповідна тематика підпадає під Перелік пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності ОВС України на період 2010-2014 років, що затверджений Наказом МВС України від 29.07.2010 № 347.

* Провідний науковий співробітник НДІ з правових та організаційно-тактичних проблем ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, майор міліції.

Утім, на фоні значної кількості змістовних і пізнавальних робіт невизначеним залишається алгоритм документування злочинної діяльності організованих наркоугруповань. Така ситуація вкрай негативно відбивається на результатах роботи оперативних підрозділів ОВС, оскільки позбавляє їх працівників можливості виважено й послідовно застосовувати обґрунтовані наукою та практикою ОРД розробки з відповідними правилами та рекомендаціями. Як наслідок, будь-які помилки оперативно-розшукового документування грають на користь безпосередніх організаторів та активних учасників таких угруповань, і, зокрема, сприяють уникненню ними кримінальної відповідальності, розвитку ринку внутрішнього споживання наркотиків, а також подальшому їх транзиту до країн Західної Європи. Тож предметно зупинимось на висвітленні окремих елементів указанного алгоритму.

За словниковим визначенням алгоритм [лат. *algoritmus* – програма] – це сукупність правил, спосіб поведінки, система заданих "кроків" для ефективного розв'язання завдань¹. У літературних джерелах документування визначається як процес виявлення, перевірки та закріплення оперативно-розшуковим шляхом фактичних даних про події злочину, що готується або вчинюється, осіб, які до нього причетні, обставин, що мають значення для його профілактики та розкриття, і забезпечення можливості використання цих даних у зазначеному напрямі². З наведених визначень можна припустити, що алгоритм оперативно-розшукового документування злочинної діяльності організованих наркоугруповань передбачає систематизований процес виявлення відповідних оперативно значущих фактичних даних, їх перевірки, оцінки й належної фіксації з метою подальшого використання у кримінальному судочинстві. Його реалізація здійснюється відповідно

¹ Див.: Біленький Є.А., Козловець М.А., Саух І.В., Федоренко В.О., Котвицький А.А., Цибульський В.В., Жиловага А.С., Дебой В.М. Соціологія: словник термінів і понять. За ред. Біленького Є.А., Козловець М.А. Київ, Кондор. – 2006. – С. 15.

² Див.: Самойлов В.Г. Документирование противоправных действий проверяемых и разрабатываемых. – Ташкент: ТВШ МВД СССР, 1982; Великошин И.И. Предупреждение и раскрытие преступлений, связанных с распространением наркомании. – М.: МВШМ МВД СССР, 1990.

до вимог чинного оперативно-розшукового законодавства і, зокрема, за наявності встановлених підстав – у межах оперативно-розшукової справи (ч. 1 ст. 6 та ч. 1 ст. 9 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність").

Аналіз матеріалів оперативно-розшукових справ, новітніх наукових розробок, літературних оглядів, а також результатів опитування оперативних працівників підрозділів БНОН дозволив установити, що найбільш цінним джерелом отримання первинної інформації про незаконне здійснення групою осіб дій з наркотичними засобами та подальшої її перевірки є повідомлення осіб, які здійснюють співробітництво з оперативними підрозділами на конфіденційній основі й обізнані зі специфікою даної галузі злочинного бізнесу.

Зокрема, використання конфіденційних джерел дозволяє отримувати інформацію про:

- дії збувальника щодо знаходження посередників-розповсюджувачів і споживачів наркотиків;

- заходи, які вживає наркозбувальник для пошуку джерел і каналів придбання наркотичних засобів (перш за все, пошук контактів з особами, які займаються незаконним розповсюдженням синтетичних наркотиків або мають доступ до зберігання і реалізації наркотичних речовин або ж осіб, які вирощують наркотиковмісні культури в особливо крупних розмірах);

- дії з виготовлення тайників, призначених для зберігання і транспортування наркотиків, а також способи їх маскування для безперешкодної доставки адресатам;

- дії, які свідчать про підготовку до оптового або роздрібного збуту наркотиків (придбання великої партії наркотиків або сировини для їх виготовлення, розфасовки і запакування наркотичних засобів, використання особистого або співучасників авто-транспорту для перевезення наркотиків);

- факти зв'язку (телефонного, телеграфного, поштового) між збувальниками та покупцями наркотиків, домовленості про годину і місце зустрічі;

- придбання проїзних квитків збувальником або його зв'язковими на транспортні засоби з метою проїзду до місця збуту або придбання наркотичних засобів;

- факти домовленості членів організованих злочинних наркоугруповань з конкретними особами щодо супроводу під час транспортування або перевезення наркотиків і надання допомоги під час збуту;

- використання автотранспортних та інших перевізників наркотичних засобів;

- способи розрахунку за придбані наркотики, або послуги з їх зберігання, реалізації тощо.

Утім, показники якості отримання конфіденційним шляхом оперативно-розшукової інформації, а саме відповідність її вимогам вірогідності, повноти, оптимальності, точності, лаконічності, своєчасності та ін.¹ значною мірою залежать від фахового орієнтування негласних джерел на такі об'єкти оперативної зацікавленості, як:

- молодіжні дискотеки й клуби, стосовно яких є інформація щодо незаконного збуту наркотиків неповнолітнім та молоді, немедичного їх уживання;

- ресторани, казино, ігрові клуби, бари, де ймовірно може здійснюватися незаконне поширення наркотиків, знаходження осіб у стані наркотичного сп'яніння;

- навчальні заклади (вищі навчальні заклади, школи, коледжі, училища) та їх гуртожитки, відносно яких поступають повідомлення про факти неадекватної поведінки студентів і школярів, придбання або збереження ними наркотиків тощо;

- залізничні вокзали, автостанції;

- аптеки, аптечні склади, лікувальні, лікувально-профілактичні заклади, діяльність яких пов'язана з обігом наркотиків;

- місця компактного поселення осіб циганської національності, а також мігрантів зі середньоазійських держав, де може здійснюватися незаконне виготовлення, виробництво, збут, придбання, зберігання наркотиків.

Супутнім з вищезазначеним та альтернативним за результативністю напрямом перевірки отриманої інформації про прояви діяльності організованого злочинного наркоугруповання є засто-

¹ Див.: Орлов Ю.Ю. Показники якості оперативно-розшукової інформації // Право України. - 2005. - № 12. - С. 53-54.

сування баз даних сучасних інформаційних систем ОВС. Одна з таких створена в УМВС України в Луганській області. Діюча інтегрована інформаційна система становить собою сукупність всіх видів інформації та спеціалізованих комп'ютерних програм, необхідних для ефективного функціонування конкретного підрозділу, а також комплекс методів, засобів та організаційних форм реалізації інформаційного процесу. Її завдання – забезпечити своєчасне та ефективно попередження, запобігання та розкриття злочинів, викриття винних у їх учиненні шляхом оптимального накопичення необхідної інформації, її систематизації та аналізу, видачі необхідних рекомендацій працівникам відповідних підрозділів.

Технологія інтегрованого банку даних становить собою інструментарій, що забезпечує автоматичне об'єднання в одному масиві різних відомостей за об'єктами (особами, підприємствами, адресами, зброєю, автотранспортом, подіями тощо) шляхом їх ідентифікації. Під час інтеграції створюються ланки взаємопов'язаних інформаційних об'єктів. Такі ланки, у залежності від структури та якісного складу даних, дозволяють виявити ознаки злочинних груп, їх зв'язки, схеми нанесення збитку тощо¹.

До структури інтегрованої інформаційної системи УМВС України в Луганській області входять: автоматизована інформаційно-пошукова система "АРМОР"^{*}, інформаційно-аналітична система «СОВА»^{**}, інтегрована біометрична система «АРГУС»^{***} тощо. Між цими та іншими системами існує певна залежність. Вона ви-

¹ Див.: Гуславский В.С., Задорожний Ю.А., Розовский Б.Г. Информационно-аналитическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений: Монография. – Луганск: Изд-во "Элгон-2", 2008. – С. 53-57, 73.

^{*} Основні функції: пошукові, облікові, довідкові, статистичні, прогнозові. Забезпечує увесь комплекс завдань ОВС Луганської області, пов'язаних з накопиченням, обробкою даних та оперативно-розшуковим використанням інформації інтегрованого банку даних УМВС України в Луганській області.

^{**} Основні функції: аналітичні, планувальні, діагностичні, управлінські. У межах системи реалізований цілий комплекс передових інформаційних технологій, у тому числі технологій візуального аналізу даних, геоінформаційні технології Data Mining та ін.

^{***} Вона має усі основні функції вищевказаних систем. Додатково в ній реалізовані унікальні можливості біометричної ідентифікації людини за зображенням його обличчя, а також передові методи впізнання людини за словесним портретом.

являється в тому, що попередній клас є вихідною базою для подальшого, а кожен подальший припускає можливість рішення завдань попереднього класу.

Забезпечення об'єктивного аналізу та оцінки відомостей щодо діяльності організованих злочинних наркоугруповань, а також усебічної її перевірки має здійснюватися шляхом ситуативного поєднання вказаних елементів алгоритму документування із направленням відповідних інформаційних запитів до адресного бюро, паспортних підрозділів, наркологічних і психоневрологічних диспансерів тощо. Як відомо, якщо отримана з непов'язаних між собою джерел інформація збігається, то, переважно, вона є достовірною.

За умов упевненості працівників оперативних підрозділів ОВС у надійності джерел інформації, у достовірності отриманих даних, що в сукупності віддзеркалюють необхідність подальшого більш змістовного документування злочинної діяльності організованих злочинних наркоугруповань, приймається рішення про проведення конкретних оперативно-розшукових заходів та застосування у їх межах найбільш доцільного, науково й практично обгрунтованого оперативно-розшукового інструментарію.

Зокрема, коли відомо, яким чином, за допомогою яких транспортних засобів та якими маршрутами будуть доставлені заготовлені (придбані) наркотичні засоби або психотропні речовини до місця їх призначення, а також можливі місця їх зберігання та способи приховування під час транспортування, проводиться такий оперативно-розшукових захід, як контрольоване постачання.

Даний захід може проводитися як із залученням негласних співробітників так і без такого залучення, як із застосуванням оперативно-технічних засобів, так і без їх застосування. Вирішальним чинником у вказаних випадках виступає визначення наявності супроводження злочинцями процесу переміщення наркотичних засобів.

Відсутність супроводження значно полегшує контрольоване постачання, оскільки дозволяє оперативним підрозділам ОВС здійснювати часткову або навіть повну підміну наркотичних засобів, моніторинг або спостереження за їх переміщенням з техні-

чною фіксацією дій отримувачів – членів наркоугруповань. Відповідні позитивні приклади висвітлені у відкритій літературі¹.

Зовсім інша ситуація із наявністю вищезазначеного супроводження, коли фігуранти (наркокур'єри) користуються не залізницею, автобусами й послугами пошти, а окремим приватним транспортом. Можливі й інші перешкоди, що ускладнюють ефективне проведення контрольованого постачання.

У даному випадку відсутність універсальних варіантів організації й тактики проведення контрольованого постачання зумовлює необхідність власне комплексного проведення оперативно-технічних заходів, спрямованих на дієве оперативно-розшукове супроводження партії наркотиків та виключення ймовірності втрати з-під контролю об'єкта оперативної зацікавленості. Зокрема, у теорії й практиці ОРД довели свою ефективність контроль за телефонними розмовами та негласне встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, у тому числі мобільного терміналу систем цифрового стільникового зв'язку. Обираються вони з урахуванням особливостей оперативно-тактичної ситуації, що складається на момент прийняття відповідного рішення, а також виходячи з міркувань практичної доцільності й обґрунтованості.

На випадок, коли документуванням злочинних дій організованих злочинних наркоугруповань охоплюються поширення наркотичних засобів, доцільно проводити такий оперативно-розшуковий захід, як оперативна закупівля.

У більшості випадків ефективність зазначеного заходу значною мірою залежить від правильно підібраних „покупців” наркотиків. Переважно, такими виступають працівники оперативних підрозділів ОВС або особи, які обізнані в питаннях немедичного вживання наркотичних засобів і здійснюють співробітництво з оперативними підрозділами ОВС на конфіденційних засадах². Перші, звичайно, є досвідченими фахівцями, які відповідно до розробленої легенди здатні чітко виконувати поставлені перед

¹ Див.: Теория оперативно-розыскной деятельности: Учебник / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Сидилова. - М.: ИНФРА-М, 2007. - С. 409-410.

² Див.: Петров В.В. Правовое регулирование осуществления оперативно-розыскных мероприятий по противодействию незаконному обороту наркотиков: Монография. - М.: Издательский дом Шумиловой И.И., 2005. - С. 89.

ними завдання, а також адекватно реагувати на будь-які зміни ситуації¹. Проте за зрозумілих причин їм можуть відмовити в продажі наркотичних засобів. Другі ж – володіють необхідним розвідувальним потенціалом щодо виявлення фактів розповсюдження наркотиків, оскільки підтримують довірчі відносини з наркозалежними особами, добре знають звичаї та зовнішні ознаки поведінки як наркоманів, так і торговців наркотичними засобами. Водночас, вони можуть мати схильність до втрати самоконтролю, зайвих розмов, що негативно позначиться на результатах проведення заходу.

Обрання кращого закупника має відбуватися також виходячи з особливостей оперативно-розшукової ситуації, що складається на момент прийняття відповідного рішення. У складних умовах бажане застосування зв'язків і контактів "досвідчених та обізнаних" негласних джерел для встановлення довірчих стосунків між залегенованими працівниками оперативних підрозділів ОВС та збувальниками наркотиків – елементами організованих злочинних наркоуруповань.

Крім того, як і в випадку проведення контрольованого постачання, практика доводить ефективність супроводження оперативної закупівлі застосуванням технічних засобів щодо фіксації відповідних подій на матеріальних носіях². Зумовлено це відомими причинами:

- визнання та закріплення на законодавчому рівні протоколів з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів, доказами (ч. 2 ст. 65 КПК України³);

- можливість безпосереднього сприйняття й оцінювання суб'єктом кримінального процесу зафіксованої на матеріальних носіях інформації;

¹ Див.: Четин А.Е. Актуальные проблемы теории оперативно-розыскных мероприятий: Монография. - М.: Издательский дом Шумиловой И.И., 2006. - С. 107.

² Див.: Оперативно-розшукова діяльність. Навч. посіб. / Є.М. Моїсєєв, О.М. Джужа, Д.Й. Никифорчук та ін. / За ред. проф. О.М. Джужи. - К.: Правова єдність, 2009. - С. 221.

³ Див.: Кримінально-процесуальний кодекс України: Звід кодексів і законів України. - К.: Українське агентство інформації та друку "Рада", 2007. - С. 366.

- своєчасне запобігання небезпеці учасників заходу та прийняття оптимальних поточних рішень;
- забезпеченість технологією отримання, фіксації та відтворення інформації її вірогідності, лаконічності, повноти й точності;
- стабільність у змісті інформації на різних стадіях кримінального процесу тощо.

Таким чином, викладені положення висвітлюють окремі елементи алгоритму оперативно-розшукового документування злочинної діяльності організованих наркогруповань. Комплексно-системне їх застосування дозволяє встановлювати повну схему осіб, які задіяні до незаконного обігу наркотиків, визначати та фіксувати на матеріальних носіях зв'язок та рольові функції фігурантів, обирати сприятливий час і способи їх затримання та в цілому забезпечувати притягнення злочинців до кримінальної відповідальності.

Використана література:

1. Біленький Є.А., Козловець М.А., Саух І.В., Федоренко В.О., Ковтицький А.А., Цибульський В.В., Жиловага А.С., Дебой В.М. Соціологія: словник термінів і понять. За ред. Біленького Є.А., Козловеця М.А. Київ, Кондор. – 2006. – 370 с.
2. Самойлов В.Г. Документирование противоправных действий проверяемых и разрабатываемых. – Ташкент: ТВШ МВСД СССР, 1982.
3. Великошин И.И. Предупреждение и раскрытие преступлений, связанных с распространением наркомании. – М.: МВШМ МВД СССР, 1990.
4. Орлов Ю.Ю. Показники якості оперативно-розшукової інформації // Право України. – 2005. – № 12. – С. 53-57.
5. Гуславский В.С., Задорожний Ю.А., Розовский Б.Г. Информационно-аналитическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений: Монография. – Луганск: Изд-во "Элтон-2", 2008. – 136 с.
6. Теория оперативно-розыскной деятельности: Учебник / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова. – М.: ИНФРА-М, 2007. – 832 с.
7. Петров В.В. Правовое регулирование осуществления оперативно-розыскных мероприятий по противодействию незаконному обороту наркотиков: Монография. – М.: Издательский дом Шумиловой И.И., 2005. – 131 с.

8. Чечетин А.Е. Актуальные проблемы теории оперативно-розыскных мероприятий: Монография. – М.: Издательский дом Шумиловой И.И., 2006. – 180 с.

9. Оперативно-розшукова діяльність: Навч. посіб. / Є.М. Моїсєєв, О.М. Джужа, Д.Й. Никифорчук та ін. / За ред. проф. О.М. Джужи. – К.: Правова єдність, 2009. – 310 с.

10. Кримінально-процесуальний кодекс України: Звід кодексів і законів України. – К.: Українське агентство інформації та друку "Рада", 2007. – 800 с.

В.С. Бондар*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОПТИМІЗАЦІЇ ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ЗНАТЬ В ОБЛІКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЕКСПЕРТНОЇ СЛУЖБИ МВС УКРАЇНИ

З метою систематизації та вдосконалення правових засад застосування спеціальних криміналістичних знань в обліковій діяльності як процесуального засобу використання доказів, існує об'єктивна необхідність уніфікації відповідної кримінально-процесуальної форми, про що в літературі наголошується вже протягом достатньо тривалого періоду (див. роботи І.М. Бацька, А.Р. Белкіна, В.В. Бірюкова, Г.В. Прохорова-Лукіна та інших авторів¹).

* Доцент кафедри криміналістики Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка кандидат юридичних наук майор міліції.

¹ Див. наприклад Зуєв Е.И. Непроцессуальная помощь сотрудника криминалистического подразделения следователю. – М., изд. ВНИИ МВД СССР, 1975. – 44 с.; Прохоров-Лукин Г.В. Проблемы нормативного регулирования дактилоскопичных обличий в Украине // Криміналістичний вісник: Науково-практичний збірник. – К.: Держ. наук.-дослід. експертно-криміналістичний центр МВС України; нац. акад. внутрішніх справ України. – 2002. – № 3. – С. 63-64; Бацько І.М. Правове регулювання дактилоскопичних обличий // Там само. – С. 65-70; Заблочкий П.Н. Правовое обеспечение учётной экспертно-криминалистической деятельности // Современные проблемы расследования и профилактики преступлений: Сб. науч. тр./ Редкол. Носов А.В. (отв. ред.) и др. – Волгоград: ВА МВД России, 2001. – С. 118-124; Пушкарев В.В. Совершенствование деятельности по использованию криминалистических учётов в раскрытии и расследовании преступлений: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.09. – Волгоград: ВА МВД РФ, 2005. – С. 92-93; Усманов Р.А. Информационные основы предварительного расследования / Под ред. д.ю.н. А.А. Белякова. – М.: Издательство "Юрлитинформ", 2006. – С. 178; Белкин А.Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве. – М.: Норма, 2007. – С. 230; Бірюков В.В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів: Монографія / Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2009. – С. 510-554.

Разом із тим, необхідно зазначити, що не дивлячись на об'єктивну сформованість реально функціонуючої системи застосування спеціальних криміналістичних знань в обліковій діяльності, кримінально-процесуальний закон лишає відкритим дане питання. З даним видом криміналістичної діяльності опосередковано пов'язані ст.ст. 2, 4, 22 КПК, котрі вимагають від правоохоронних органів у кожному випадку виявлення ознак злочину вжити всіх передбачених законом заходів щодо встановлення події злочину, осіб, винних у скоєнні злочину, і до їх покарання, всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи. Визначаючи предмет доказування (обставини, які підлягають доказуванню) (ст. 64), види доказів (ст. 65), способи збирання, перевірки та оцінки доказів (ст.ст. 66, 97) – слідчі дії, як способи збирання доказів, а для спрощеного порядку отримання останніх – витребування предметів і документів від громадян і організацій (під яким розуміється процесуальна дія, призначена для збирання доказів шляхом пред'явлення предметів, документів, що мають значення для кримінальної справи, в тому числі довідки про наявність чи відсутність судимостей), порядок об'єднання і виділення справ (ст. 26) кримінально-процесуальний закон слугує основою визначення прийомів отримання облікової інформації та процедур її використання в кримінальному процесі. Деякі автори вказують також на зв'язок облікової діяльності та наданим слідчому ст. 199 КПК правом винести постанову про вилучення або відбирання зразків, необхідних для експертного дослідження¹.

До групи законодавчих актів, що складають правову основу облікової діяльності відносяться закони так званого статусного характеру, а саме Закони України "Про міліцію", та "Про оперативно-розшукову діяльність", "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю", "Про державну прикордонну службу України"².

¹ Див. наприклад Дзядик Ю.Т., Шевченко А.С. Процесуальні та практичні питання, що виникають під час дактилоскопіювання підоблікових осіб. Напрями їх вирішення // Криміналістичний вісник: Наук.-практ. зб. / ДНДЕКЦ МВС України; КНУВС; Ред. кол.: Є.М. Моїсєв (голов. ред.) та ін. - К.: Вид. Дім "Ін Юре", 2007. - № 2 (8). - С. 21.

² Закон України "Про міліцію" від 20 грудня 1990 р. // Інфодиск "Законодавство України". - 2005. - Вип. 12; Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" від 18 лютого 1992 р. // Інфодиск "Законодавство України". - 2005. - Вип. 12.

Проведення облікової діяльності регулюється також низкою інших законодавчих актів, зокрема: Закони України "Про біженців", "Про інформацію", "Про державну статистику в Україні", "Про державну таємницю", "Про захист інформації в автоматизованих системах", "Про корупцію", "Про Державний реєстр фізичних осіб - платників податків та інших обов'язкових платежів", "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців", "Про концепцію національної програми інформатизації"¹ та іншими.

Сьогодні в процесі доопрацювання перебувають проекти Законів України "Про ідентифікацію особи" та "Про дактилоскопію"².

Правову основу застосування спеціальних криміналістичних знань в обліковій діяльності поряд із законодавчими складають підзаконні нормативні правові акти. Це, зокрема: Указ Президента України "Про Єдину комп'ютерну інформаційну систему правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю", "Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися органами та підрозділами Міністерства внутрішніх справ", Правила проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи, Інструкція про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду³ та інші.

¹ Див. наприклад: Про Державний реєстр фізичних осіб - платників податків та інших обов'язкових платежів: Закон України від 1.01.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1995. - № 2. - ст. 10; Про біженців: Закон України від 21.06.2001 № 2557-III // Відомості Верховної Ради України. - 2001. - № 47. - Ст. 250; 2003. - № 27. - Ст. 209; 2005. - № 25. - Ст. 336; Про національну програму інформатизації: Закон України від 04.02.98 № 74/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. - 1998. - № 27-28. - Ст. 181; 2002. - № 1. - Ст. 3; Про концепцію Національної програми інформатизації: Закон України від 04.02.98 № 75/98-ВР // Там само. - 1998. - № 27-28. - Ст. 182.

² Див.: Про проекти законів України про ідентифікацію особи і про дактилоскопію: Постанова Верховної Ради України від 18.01.2001 № 2222-III.

³ Див.: Про створення Державної інформаційної системи реєстраційного обліку фізичних осіб та їх документування: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 березня 2006 р. № 327; Про Єдину державну інформаційну систему у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2003 р. № 1896; Про Єдину комп'ютерну інформаційну систему правоохоронних органів з питань боротьби зі злочинністю: Указ Президента України від 31 січня 2006 р. № 80/2006; Про схвалення Концепції розвитку Державної інформаційної системи реєстраційного обліку фізичних осіб та їх документування: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. № 711-р; Про затвердження Інструкції про порядок формування, ведення та використання оперативно-доповідного і дактилоскопічного обліку в органах внутрішніх справ та органах (установах) кримінально-виконавчої системи України: Наказ Міністерства внутрішніх справ України, Державного департаменту України з питань виконання покарань від 23 серпня 2002 року № 823/188.

Конкретні механізми реалізації положень законів та застосування спеціальних криміналістичних знань в обліковій діяльності підрозділів експертної служби МВС України визначені відомчими нормативно-правовими актами, а саме: Настановою "Про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України" (затвердженою наказом МВС України № 682 від 30.08.1999 р., Інструкцією "Про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України" (затвердженою наказом МВС України № 785 від 11.09.2001 р.), а також Інструкцією з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС (затвердженою наказом МВС України № 390 від 10.09.2009 р.).

Окрім того, зазначеною Настановою передбачено вивчення матеріалів кримінальних справ за нерозкритими злочинами, з місць вчинення яких вилучені сліди й інші речові докази, для здійснення заходів щодо їх цілеспрямованого використання в розкритті злочинів, як однією з основних форм взаємодії експертної служби з іншими підрозділами органів внутрішніх справ (п. 2.2. розділу 2).

Таким чином, аналіз правової основи застосування спеціальних криміналістичних знань в обліковій діяльності у кримінальному судочинстві дозволяє дійти до висновку про відсутність чіткої нормативної реляції в цій сфері. Нормативний аспект проблемної ситуації тісно пов'язаний з її науковою стороною. Відсутність ефективного правового механізму пояснюється слабким теоретичним опрацюванням питання.

Основною теоретичною установкою є те, що довідки за результатами перевірки по обліках, повинні бути віднесені до категорії "інших документів", що залучаються до справи.

Проте, який практичний сенс має ця дискусія?

Відповідно до ст. 65 КПК України доказами у кримінальній справі є будь-які фактичні дані, на основі яких, у визначеному законом порядку, орган дізнання, слідчий та суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, що скоїла це діяння та інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи.

Це пред'являє низку вимог до доказу.

Головним для визнання доказу у справі, є вирішення питання про те, чи відносяться обставини й факти, для встановлення яких він використовується, до кола тих, котрі мають істотне значення для правильного розгляду і вирішення кримінальної справи і, тим самим, підлягають доказуванню, тобто належність доказів¹. Результати перевірок за обліками відповідають цій вимозі, адже їх об'єкти знаходяться в причинно-наслідковому зв'язку з подією злочину.

Іншою вимогою, що пред'являється до доказу, є "допустимість", яка означає, що доказ отриманий з належного джерела, уповноваженою особою, у законний спосіб та облічено в належну форму².

Зі змісту ст. 66 КПК України виходить, що особа, яка провадить дзнання, слідчий, прокурор і суд збирання доказів здійснюють шляхом: а) провадження слідчих дій; б) процесуальних дій в стадії порушення кримінальної справи – отримання та перевірка заяв та повідомлень, витребування пояснень, призначення документальних перевірок, ревізій; в) витребування документів та предметів; г) прийняття повідомлень та предметів, документів від учасників процесу, підприємств, організацій та посадових осіб і громадян, які можуть встановити необхідні у справі фактичні дані; д) отримання зразків для порівняльного дослідження.

Разом із цим, у зазначеній "Настанові про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України" (гл. 6) йдеться про те, що результати перевірки за обліками оформлюються довідкою ф. № 15, яка підписується співробітником, що здійснював перевірку, а також керівником підрозділу. На довідці є позначка "В кримінальну справу не підшивати".

В цьому зв'язку доцільно взяти до уваги й позицію В.В. Бірюкова, який стверджує, що "... будучи переданою до

¹ Див.: Коваленко Є.Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – С. 42; Томин В.Т., Поляков М.П., Попов А.П. Очерки теории эффективного уголовного процесса / Под ред. проф. В.Т. Томина. – Пятигорск, 2000. – С. 61.

² Див.: Шейфер С.А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования. – М.: Норма, 2009. – С. 112.

фактографічної інформаційної системи, чим, по суті, є криміналістичні інформаційні системи (обліки), перейшла на другий носій, набрала іншої форми, яку законодавець прямо не передбачає як джерело доказу. Отже, вона втрачає таку якість, як допустимість, і, відповідно, статус доказу"¹.

Також відсутнє чітке регулювання можливості витребування інформації, що міститься в криміналістичних обліках стосовно стадії кримінального процесу. Втім, в багатьох випадках необхідність перевірки за експертно-криміналістичними обліками виникає саме на стадії порушення кримінальної справи. Однак кримінальний процес, що передує досудовому слідству, в якому здійснюються прийом, реєстрація, дослідження інформації про скоєний злочин, приймаються рішення про порушення кримінальної справи, способами, передбаченими в ст. 97 КПК, в свою чергу потребує належної правової регламентації, на що слушно звертають увагу В.С. Зеленецький², Є.Д. Лук'янчиков³ та інші автори⁴. Зокрема, В.М. Тертишнік та С.В. Слинко підкреслюють: "Парадокс полягає в тому, що ставлячи перед органами дізнання завдання виявлення ознак злочину (ст. 103 КПК України), закон дотепер не визначив правову форму використання спеціальних пізнань обізнаних осіб при виявленні злочинів"⁵.

Врешті-решт, чинний КПК не регламентує дослідницьку діяльність спеціаліста по використанню криміналістичних обліків, назву процесуального документу, в якому повинні бути викладені результати дослідження.

Таким чином, навіть визнавши результати перевірок за криміналістичними обліками "іншими документами", останні в

¹ Див.: Бірюков В.В. *Вказ. робота.* - С. 528.

² Див.: Зеленецький В.С. *Возбуждение уголовного дела.* - Харьков: Издательство "КримАрт", 1998. - С. 261.

³ Див.: Лук'янчиков Є.Д. *Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: Монографія.* - К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. - 360 с.

⁴ Див.: Ревака В. *Використання спеціальних знань на стадії порушення кримінальної справи // Прокуратура, людина, держава.* - 2004. - № 5 (35). - С. 65-69.

⁵ Див.: Тертишнік В.М., Слинко С.В. *Теория доказательств: Учебное издание.* - Харьков: Арсис, 1998. - С. 122.

будь-якому випадку можуть бути стати доказами тільки в ході процесуальної діяльності з обґрунтуванням необхідності їх отримання, фіксацією факту їх виявлення, вилучення та надання, тобто трансформації інформації. Тобто слідчий, відповідно до ст. 196 КПК України, призначає судову експертизу. При цьому втрачається час, затягуються терміни розслідування кримінальних справ.

Більшість існуючих наукових розробок¹ з даного питання, представляють не стільки нові конструкції, засновані на передовому теоретико-методологічному ґрунті, скільки компромісні варіанти, котрі пристосовують діючі норми до традиційних теоретичних догм та відрізняються від колишніх норм словами, а не суттю.

Звичайно, ми не претендуємо на професійний підхід до оптимізації норм КПК відповідно до доктрини оптимізації кримінально-процесуального законодавства. Наша мета – вияв-

¹ Див. наприклад: Аминев Ф.Г. Комплексное использование экспертно-криминалистических учетов в информационном обеспечении расследования и раскрытия преступлений: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность". – Уфа, 2001. – 26 с.; Гусев А.В. О совершенствовании правовых основ криминалистической регистрации // Вестник криминалистики / Отв. ред. А.Г. Филиппов. – М.: Спарк, 2006. – № 3 (19). – С. 89-91; Гусев А.В. О потенциальном доказательственном значении информации, содержащейся в экспертно-криминалистических учетах органов внутренних дел / Отв. ред. А.Г. Филиппов // Вестник криминалистики. – М.: Спарк, 2008. – Вып. 4 (28). – С. 45; Долженко Н.И. Правовой статус информации, полученной при проверке по криминалистическим учётам // Вестник криминалистики / Отв. ред. А.Г. Филиппов. – М.: Спарк, 2007. – № 2 (22). – С. 72-76; Дёмина Р.Е. Проблемы криминалистической регистрации и её использования в расследовании преступлений: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность". – Саратов, 2001. – 25 с.; Пашко В.И. Научные и методические основы организации и использования экспертно-криминалистических учётов органов внутренних дел Украины: дис. ... кандидата юрид. наук: спец. 12.00.09 "Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза". – К., 1995. – 179 с.; Пашко В.И. Можливості використання експертних криміналістичних обліків у розслідуванні злочинів // Наукові розробки академії – вдосконаленню практичної діяльності та підготовки кадрів органів внутрішніх справ (за результатами науково-дослідних робіт у 1993 році): Матеріали науково-практичної конференції. Київ, 1-2 лютого 1994 року. – Київ: Українська академія внутрішніх справ, 1994. – 296 с.

лення лише деяких аспектів доктрини оптимізації правового регулювання застосування спеціальних знань в обліковій діяльності: правотворчої потреби, взаємодії кримінально-процесуальної діяльності, законодавства, практики та ін.

Слід вважати позитивним намагання законодавця в новому КПК України розширити форми використання спеціальних знань та коло процесуальних засобів перевірки заяв і повідомлень. На відміну від чинного, в проєкті КПК, регулюється консультативна діяльність спеціаліста в письмовій формі (ст. 70), його участь у попередній перевірці інформації про злочин (ст.ст. 198, 199); можливість поміщення знарядь вчинення злочину до криміналістичних колекцій експертних установ (ст. 163)¹.

З викладеного можна зробити висновок: необхідно застосування комплексного підходу до законодавчого та відомчого нормативно-правового регулювання використання спеціальних знань в обліковій діяльності в контексті вимог відповідних європейських стандартів.

Законодавче врегулювання потребує розробки нової ефективної нормативної технології кримінально-процесуального регулювання застосування спеціальних знань в обліковій діяльності, що спирається не на сукупність розрізнених норм, а на цілісний правовий інститут, концепцію.

Який вигляд повинна мати архітектура та зміст цього правового інституту з огляду на те, що ознакою правового інституту є відокремленість? Чи означає це, що норми кримінально-процесуального закону, котрі регламентують використання спеціальних знань в обліковій діяльності повинні бути розташовані в одному розділі (чи підрозділі)?

Вирішення цього завдання буде приречено на успіх тільки за умови багаторівневого правового врегулювання, адже розробка, наприклад, порядку отримання, надання та використання облікових даних у рамках лише КПК призведе до його зайвої громіздкості. В даному випадку цей порядок повинен бути пере-

¹ Законопроект Кримінально-процесуального кодексу України, підготовлений робочою групою Верховної Ради України (реєстраційний № 3456-1). - С. 92.

дбачений відомчими нормативними актами, тобто відповідним посиланням на "передбачені законодавством обліки". Але згадані Закони "Про оперативно-розшукову діяльність", "Про міліцію" нічого подібного в цьому відношенні не передбачають.

При цьому слід врахувати й актуальну сьогодні проблему захисту основних прав і свобод людини, зокрема захисту приватного життя людини¹. Тому підготовка будь-яких нормативно-правових актів у цій сфері має бути в першу чергу орієнтована за забезпечення відповідного рівня захисту прав фізичних осіб, у зв'язку з використанням персональних даних та адаптації законодавства України в контексті європейських стандартів.

Таким чином, технологія моделювання правового інституту застосування спеціальних знань у криміналістичній обліковій діяльності повинна передбачити:

1. Ухвалення закону, в якому були б передбачені принципи побудови та функціонування реєстрації, об'єкти, види криміналістичного обліку, порядок отримання, надання, перевірки та використання інформації, в тому числі персональних даних, порядок заповнення слідчим (спеціалістом) первинних документів обліку (інформаційно-пошукових карток) та направлення їх в органи кримінальної реєстрації для постановки на облік, інші питання. Даний нормативно-правовий акт слід назвати Закон України "Про облік та облікову діяльність у правоохоронних органах".

2. Внесення змін та доповнень до діючих нормативних актів, що регулюють облікову діяльність.

3. Розробка в КПК підрозділу, пов'язаного з особливостями використання в доказуванні облікової діяльності.

¹ Докладніше про це див.: Беляков В.І. Інформаційно-телекомунікаційні системи правоохоронних органів України: організаційні та правові проблеми створення і функціонування // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2007. – № 16; Карчевський М.В. Нормативне регулювання обмеження права інформаційної приватності в контексті вимог європейських законодавчих стандартів // Вісник ЛДУВС імені Е.О. Дідоренка: науково-теоретичний журнал. – Луганськ, 2009. – № 1. – С. 72; Про захист (прав) фізичних осіб у зв'язку із автоматизованою обробкою персональних даних: Конвенція Ради Європи від 28 січня 1981 року № 108; Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних: Директива 95/46/ЄС Європейського парламенту та Ради ЄС від 24 жовтня 1995 року.

Даний підрозділ повинен бути поміщений в розділі 1 "Загальні положення" глави 5 КПК України "Докази", адже всі маніпуляції з інформацією у кримінальному процесі є не чим іншим, як різними напрямками доказування, тобто основа інституту. Тому норми глави про докази та доказування, мають містити в собі загальні ідеї щодо кримінально-процесуального використання результатів облікової діяльності, які можуть бути застосовані не тільки безпосередньо в доказуванні, але й корисні для інших напрямів їх використання.

В даному підрозділі необхідно передбачити наступне:

- повноваження органів та посадових осіб, які безпосередньо здійснюють кримінально-процесуальне провадження (вказаних у ч. 1 ст. 66 КПК), з надання доручень щодо перевірок за криміналістичними обліками;
- процесуальне оформлення отримання результатів облікової діяльності та форму відповідного документа;
- можливість та умови використання результатів облікової діяльності як доказів.

У інших розділах (главах) КПК України необхідно передбачити:

- право слідчого надавати доручення щодо перевірок за криміналістичними обліками;
- порядок використання спеціальних знань в моніторингу кримінальних справ (первісний облік кримінальних справ);
- права учасників процесу заявляти клопотання про надання даних криміналістичних обліків у випадках, коли ці дані можуть мати значення для відстоювання ними своїх інтересів.

У відомчих нормативно-правових актах пропонується чітко визначити права, обов'язки співробітників, що здійснюють пошуково-аналітичну діяльність, порядок виконання перевірок і взаємодії зі слідчими та оперативними підрозділами, а також іншими підрозділами експертної служби, уніфіковану форму інформаційно-пошукової картки "Злочин".

Наведена правова модель інституту застосування спеціальних криміналістичних знань у обліковій діяльності, не претендує на остаточне вирішення проблеми виведення цієї форми спеціальних

знань з правової "тіні". Проведена робота - лише результат аналізу сучасних переконань вчених та практиків, який має сприяти систематизації застосування спеціальних криміналістичних знань у обліковій діяльності експертних підрозділів МВС в умовах формування нової ідеології кримінального судочинства України в контексті європейських стандартів.

В.В. Коряк*
В.І. Васишинчук**

ПОРЯДОК ТА УМОВИ ПРОВЕДЕННЯ ПЕРЕВІРОК ПІДРОЗДІЛАМИ ДСБЕЗ МВС УКРАЇНИ ЩОДО ОТРИМАНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ВИМАГАННЯ ХАБАРА

Постановка проблеми. Питання протидії з хабарництвом постійно стоять на повісті дня перед правоохоронними органами, висвітлюється у засобах масової інформації, є одним із пунктів політичних програм партій, по даному питанню затверджено і проведено цілий ряд дисертаційних досліджень тощо. Але навіть суттєве покращення динаміки протидії даних злочинів не призвело до злому ситуації на краще, оскільки корупція і хабарництво стали звичайним явищем для нашого суспільства. На цій підставі вже утворено принцип: "Хочеш вирішити будь-яке питання - заплати" [1].

Тому керівні посади в органах державної влади є такими привабливими і не завжди тут дотримуються принципу "професійності", "патріотизму", а діють лише по принципу "відданості" тому, хто призначив на посаду. І то з появою перших великих фінансів цей принцип втрачає актуальність [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних авторів, які спеціалізуються на протидії хабарництва, слід виділити

* Начальник Департаменту ДСБЕЗ МВС України, полковник міліції.

** Професор кафедри ОРР та СТ навчально-наукового інституту підготовки кадрів кримінальної міліції КНУВС, кандидат юридичних наук, доцент, полковник міліції.

праці таких вчених і фахівців, як: О.М. Бандурки, О.Ф. Долженкова, Е.О. Дідоренка, М.І. Мельника, М.В. Корнієнка, В.С. Кузьмічова, В.Д. Ларичева, В.В. Лисенка, В.Л. Ортинського, В.М. Поповича, Л.П. Скалозуба, М.Є. Шумили, С. І. Ніколаюка, та ін.

Проте концептуальні засади деяких проблем в процесі проведення перевірки отриманої інформації про вимагання хабара висвітлено недостатньо, що потребує подальшого аналізу.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення деяких проблем щодо проведення перевірки отриманої інформації про вимагання хабара, а також розробка алгоритму здійснення такої перевірки.

Виклад основного матеріалу. Протидія хабарництву є одним з головних пріоритетних завдань, які стоять перед правоохоронними органами України у цілому і оперативними підрозділами Державної служби по боротьбі з економічною злочинністю МВС України зокрема, так як саме працівниками цієї служби щорічно викривається близько 90% усіх фактів хабарництва, що реєструються в Україні [3].

Хабарництво – є родове поняття, яке включає в себе три самостійні склади злочину:

1. Одержання хабара (ст. 368 КК України), 2. Давання хабара (ст. 369 КК України) 3. Провокація хабара (ст. 370 КК України) [4].

У відповідності до аналізу норм кримінального законодавства склад хабарництва є наявним не тільки тоді, коли хабар дається за вчинення певних дій в інтересах того, хто його дає, а й тоді, коли це робиться в інтересах інших фізичних чи юридичних осіб.

Для протидії хабарництву оперативний працівник у першу чергу повинен для себе з'ясувати хто є суб'єктом даного злочину.

Як свідчить аналіз оперативно-слідчої практики суб'єкти хабарництва доцільно поділити на два види:

тих, які одержують (отримують) хабар – лише службові особи (ст. 368 КК України);

тих, які дають хабар, у тому числі й посередники, в якості якого може виступати будь яка особа (ст. 369 КК України).

Оперативно-слідча практика, класифікує хабарництво як (форми хабарництва):

вчинене з вимаганням і без вимагання;

вчинене з посередниками і без посередників;

вчинене за попередньою змовою на одержання у певній формі одного хабара від конкретної особи і на систематичне одержання хабарів у різних формах протягом певного періоду від невизначеного чи певного кола осіб;

пов'язане із вчиненням законних чи незаконних дій на користь хабародавця .

У залежності від часу передачі хабара виділяють такі форми:

підкуп, - коли передача хабара передуює виконанню дій, які цікавлять особу, що дає хабар (до виконання певних дій);

винагорода, - коли передача хабара здійснюється після виконання службовою особою дій на користь особи, яка дає хабар (після виконання певних дій) [5].

Ефективність боротьби з хабарництвом у більшості випадків залежить від того наскільки своєчасно підрозділами ДСБЕЗ було отримано інформацію щодо підготовки і вчинення хабарництва.

У зв'язку з цим, важливе значення відводиться пошуковій роботі, яка направлена на виявлення ознак злочину та осіб, які їх вчинили.

Оперативно-пошукова робота підрозділами ДСБЕЗ щодо виявлення фактів хабарництва, як правило, проводиться за такими напрямками:

виявлення обставин, які пов'язані із підготовкою і вчиненням хабарництва;

виявлення осіб, які готують, вчиняють чи вчинили хабарництво;

виявлення предметів і документів, які несуть на собі ознаки хабарництва чи свідчать про них .

Як свідчить аналіз оперативно-слідчої практики найбільш ефективним приводом для проведення оперативно-розшукової діяльності щодо документування фактів хабарництва є наявність звернення із заявою особи про вимагання від неї хабара службовою особою (успіх документування, розслідування і розгляду у судді складає близько 95 %).

При такому зверненні із заявою про вимагання хабара важливим моментом є чітке і правильне її оформлення (у відповідності

до вимог ст. 95 КПК України – усні заяви заносяться до протоколу, який підписується заявником та посадовою особою, що прийняла заяву).

Отже оперативні працівники у відповідності до вимог ст. 97 КПК України зобов'язані прийняти заяву і повідомлення про вчинений або підготовлюваний факт хабарництва.

Заява (повідомлення) про злочин або явка з повинною про вимагання хабара чи вчинення хабарництва має бути процесуально оформлена у відповідності з вимогами ст. 95 - 96 КПК України.

Приймаючи заяву (повідомлення) про вимагання чи дачу хабара необхідно з'ясувати наступні питання:

кому, де, за які дії чи бездіяльність потрібно дати хабар;

коли, в який час повинна відбутись передача хабара і що являється предметом хабара;

у чому конкретно виразилось вимагання хабара зі сторони службової особи;

мотиви, які примусили заявника звернутись до оперативних підрозділів;

згода заявника надавати допомогу працівникам оперативних підрозділів у викритті хабарника .

Окрім того, у заяві-протоколі необхідно попередити заявника про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину за ст. 383 КК України.

Залишається спірним питання чи попереджувати особу про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення якщо надійшла явка з повинною. Як свідчить оперативно-слідча практика і на нашу особисту думку це необхідно робити, оскільки особа, заявляє не тільки про вчинене особисто нею злочину, але й повідомлення про вчинення злочину іншою особою.

При зверненні заявника із заявою про вимагання у неї хабара, необхідно роз'яснити положення ч. 3 ст. 369 КК України, а саме те що особа, яка дала хабар, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо стосовно неї мало місце вимагання хабара або якщо після давання хабара вона добросовісно заявила про те, що сталося, до порушення кримінальної справи щодо неї .

Тому вона звільняється від кримінальної відповідальності на підставі п. 2. ст. 6 КПК України – (за відсутності в діянні складу злочину), а гроші та цінності, які ця особа передавала в якості хабара їй будуть повернуті слідством на підставі п. 5. ст. 81 КПК України – (гроші цінності та інші речі, які були об'єктом злочинних дій, повертаються їх законним володільцям, а якщо їх не встановлено, то ці гроші, цінності та речі переходять у власність держави).

Після отримання заяви (повідомлення) про злочин, за винятком випадків які не терплять відкладення, не потрібно поспішати й організувати термінове затримання фігуранта. Доцільно провести оперативну перевірку (заявника і фігуранта), зокрема мотивів звернення заявника до оперативних підрозділів, зібрати фактичні дані, які підтверджують відсутність інших особистих зацікавленостей у вирішенні справи, дійсних намірів службової особи, при цьому слід вжити вичерпних заходів щодо не допущення здійснення провокації хабара [6].

У ході такої перевірки відбираються пояснення від заявника та осіб, на яких він посилається як на можливих свідків, виясняється за які дії (бездіяльність) службової особи передано (чи має бути передано) хабар, предмет хабара, джерела походження грошей та цінностей, які стали предметом хабара, визначаються обставини, які підлягають перевірці, документи, що мають бути вилучені та інше.

У заявника та осіб на яких він посилається як на можливих свідків, необхідно відібрати пояснення про відомі їм факти вимагання хабара, давання хабара раніше, виконання одержувачем хабара (обіцянки виконання) дій. З'ясувати, які відносини пов'язують заявника і можливого одержувача хабара, за що саме дається чи отримується хабар, як заявник розцінює вимогу хабара службовою особою .

Окрім того у заявника доцільно з'ясувати:

прізвище, прикмети, у що він був одягнений;

місце роботи, посада та основні службові обов'язки;

коли і де заявник познайомився із фігурантом і за яких обста-

вин;

з якою метою звертався заявник до службової особи;
які документи можуть свідчити про перебування заявника у цій установі;

з ким із співробітників установи він спілкувався, де знаходився службовий кабінет фігуранта, як він обладнаний;

хто заходив до кабінету в його присутності, чи велись телефоні розмови під час перебування заявника у кабінеті фігуранта;
чи були на прийомі інші особи, з яких питань;

які дії слід було учинити в інтересах заявника, чи звертався раніше з такими питаннями заявник і чи не одержував від службової особи відмови;

чи не звертався з аналогічними питаннями до вищестоящих керівників службової особи;

чи не оскаржував раніше заявник рішення службової особи, якими документами це підтверджується;

чи були присутні при розмові із службовою особою інші особи і хто вони;

наявність посередників;

чи працюють вони у цій же установі, що і фігурант;

яка бесіда відбулася при передачі хабара, чи мало місце його вимагання і що вимагається в якості хабара .

У разі коли хабара вже було передано, у заявника необхідно з'ясувати джерела одержання грошей чи інших матеріальних цінностей для дачі хабара та здійснити подальшу перевірку цих пояснень.

Окрім вищенаведених обставин додатково встановлюється:

що було передано в якості хабара, його прикмети, характеристики;

за яких обставин передавався хабар;

якщо це гроші, то де він їх узяв, в якій сумі, кількість купюр та номінальна вартість, в якій упаковці;

якщо це матеріальні цінності, то які їхні ознаки, яким чином і де він їх придбав (наявність товарних чеків, технічного паспорта, осіб які йому це продали і знали про дану покупку тощо);

які наслідки настали після передавання хабара;

кому він говорив про передавання хабара тощо.

Необхідно перевірити також:

чи могла службова особа за одержання хабара виконати, (не виконати) обіцяні дії в силу наданої їй влади або організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських обов'язків;

чи могла вона завдяки своєму службовому становищу вжити заходів до вчинення іншими службовими особами певних дій.

Сам по собі факт прийняття службовою особою навіть і незаконного рішення на користь певних юридичних або фізичних осіб ще не дає підстав для встановлення факту хабарництва, а може бути проявом корупційних дій (передбачених Законом України "Про боротьбу з корупцією") чи іншого службового злочину, у тому числі і службової недбалості (ст. 367 КК України) [7].

При цьому, як свідчить практика, пояснення у свідків доцільно відбирати лише тоді, коли можливе забезпечення конфіденційності цих дій.

На початковому етапі перевірки оперативним працівником висуваються та перевіряються наступні найбільш характерні версії:

- * службова особа дійсно одержала хабар при обставинах, які вказані у заяві (повідомленні);

- * мало місце не хабарництво, а інший злочин, чи правопорушення;

- * службовій особі дійсно вручено той або інший предмет, (гроші, інші цінності), у зв'язку з іншими обставинами й цілком правомірно, заява ж про одержання хабара - наслідок сумліної омани або обмови;

- * службова особа законно виконала службові дії на користь певної особи і не одержували хабара;

- * службова особа не одержувала хабара й не виконувала ніяких дій на користь особи, яка ніби-то дала хабара.

Під час оперативної перевірки доцільно (по можливості) висвітлити наступні питання:

1. Відносно організації, де працює фігурант:

точне найменування і правовий статус;

предмет і ціль діяльності;

внутрішня структура і порядок взаємодії між структурними підрозділами;

зовнішні зв'язки, обумовлені призначенням і функціями взаємопов'язаних організацій;

схема керівництва організацією в цілому і її окремими підрозділами;

умови і порядок роботи, нормативно-правові акти, що їх регулюють.

2. Відносно службового положення фігуранта:

займана посада;

період роботи у ній;

дотримання вимог при вступі в посаду (освіта, моральні якості тощо);

круг обов'язків;

інформаційні матеріали, які регулюють його діяльність (функціональні обов'язки, посадова інструкція, накази тощо).

3. Відносно діяльності виконаної за хабар:

її зміст, час здійснення і виконавець;

нормативна модель її виконання і передбачені документи, характер регламентації;

відповідність даної діяльності компетенції особи, яка отримала хабар;

яка частина і на яких етапах здійснювалась іншими особами;

відповідність фактичного порядку діяльності нормативної моделі;

ознаки направленості дій на задоволення законного чи незаконного інтереса хабароотримувача;

її відмінність (по формі і змісту) і результат діяльності, виконаної в інтересах заявника.

І тільки після проведення первинної перевірки і підтвердження інформації про вимагання чи дачу хабара, у відповідно до вимог ст. 9 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" – (у кожному випадку наявності підстав для проведення ОРД заводиться оперативно-розшукова справа), і приступається до проведення оперативної розробки, зокрема документування протиправних дій фігуранта із застосуванням комплексу оперативно-розшукових заходів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, головний стратегічний курс підрозділів ДСБЕЗ – досягнення мак-

симального економічного ефекту внаслідок упередження втрат економіки чи окремих її сегментів від реалізації корумпованих злочинних схем, повернення довіри до міліції і влади з боку громадян.

Виходячи з цього доцільно скоригувати напрямки протидії корупції і хабарництва. Увагу регіональних підрозділів акцентувати на документування і викриття хабарництва у судах, сферах земельних відносин та використання бюджетних коштів, при здійсненні державних закупівель, мінімізації сплати і відшкодування ПДВ, відчуження нерухомості і майна, у енергетичній та сфері надзвичайного використання, при незаконному переміщенні товарів через державний кордон. Тобто у найбільш прибуткових сферах і секторах економіки, де поширення корупційних схем носить найбільш руйнівний характер.

Використана література:

1. Міжнародний досвід щодо запобігання та протидії корупції /Офіційний веб-сайт Голодержслужби України
2. Скалозуб Л.П., Василичук В.І. Організація боротьби з хабарництвом: проблеми та шляхи їх вирішення /Право і бізнес науковий журнал. - 2009. - № 2. - С. 58 - 64.
3. Василичук В.І., Бондаренко А.А. Попередження хабарництва підрозділами ДСБЕЗ МВС України. - Науковий вісник НАВСУ. - 2004. - № 3. - С. 150 - 157.
4. Кримінальний кодекс України : за станом на 7 квітня 2008 р. - К. : Велес, 2008. - 160 с. - (Серія "Офіційні документи").
5. Скалозуб Л.П., Василичук В.І., Сапсай В.Д. Протидія хабарництву підрозділами ДСБЕЗ МВС України: теорія і практика К.: УВПД ГШ МВС України. - 2008. - 104 с.
6. Постанова Пленуму Верховного Суду України "Про судову практику у справах про хабарництво" від 26.04.2002 р. № 5 (Серія "Офіційні документи").
7. Скалозуб Л. П. Законодавче забезпечення протидії злочинам у сфері економіки в діяльності підрозділів Державної служби боротьби з економічною злочинністю: зб. норм.-правових актів / Л.П. Скалозуб, В.І. Василичук. - Львів: ЛА "ПІРАМІДА", 2008. - 512 с.

С.Г. Поволоцька*

**ОСОБЛИВОСТІ ЗЛОЧИННОСТІ ІНОЗЕМЦІВ
ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ**

Сьогодні Україна інтенсивно розвиває і зміцнює політичні, економічні, культурні та ділові зв'язки з іншими країнами. Розвиток міжнародного співробітництва супроводжуються зовнішньою міграцією населення, що, в свою чергу, обумовлює збільшення кількості іноземців та осіб без громадянства, які прибувають на територію України на навчання, роботу або з туристичною метою.

Відповідно до статистичних даних Державного комітету статистики України, які базуються на даних Адміністрації Держприкордонслужби України, впродовж 2009 року Україну відвідали 20 798 342 іноземців [1]. Статистичні дані щодо зовнішньої міграції свідчать про те, що протягом зазначеного періоду до України прибуло 32 917 осіб, вибуло 19 470 осіб, приріст склав 13 447 осіб. Найбільша кількість осіб прибула до м. Києва (3 970 осіб), Одеської (3 793 особи), Донецької (3 118 осіб), Харківської (2 490 осіб), Дніпропетровської (1 580 осіб), Запорізької (1 482 особи), Луганської (1 382 особи), Вінницької (1 376 осіб) областей та Автономної Республіки Крим (3 534 особи) [2]. У 2008 році за аналогічний період часу до України прибуло 29 834 особи, вибуло 18 609, а приріст склав 11 225. Найбільша кількість прибулих за цей час була зареєстрована у тих саме територіальних одиницях України, що й у 2009 році [2].

Нажаль, відкритість суспільства дала змогу не тільки налагодити економічні, торговельні відносини і розширити сферу надання послуг, але й зумовила поширення на території України злочинності іноземців та осіб без громадянства. Особливу небезпеку як для внутрішньої, так і зовнішньої стабільності України представляє транснаціональна організована злочинність, до сфер діяльності якої входить незаконна міграція, незаконний обіг нар-

* Начальник науково-дослідної лабораторії кримінологічних досліджень Державного науково-дослідного інституту МВС України, кандидат юридичних наук.

котиків та зброї, торгівля людьми, відмивання "брудних грошей" тощо.

Слід відмітити, що питання злочинності іноземців та осіб без громадянства комплексно у вітчизняній юридичній літературі не досліджувались, а наявні наукові праці, що стосуються цих питань, є нечисленими. Дослідженню зазначеної проблематики на сьогоднішній день більше уваги приділяють російські вчені, зокрема, П.М. Кобець [3, 5], І.Л. Хромов [4], К.К. Горяінов [5], А.І. Долгова [6] та інші.

Враховуючи те, що протягом останніх десятиліть кримінальна ситуація в Україні й в світі значно змінилась, в тому числі, якісно змінилася й злочинність іноземців та осіб без громадянства, ми вважаємо за доцільне в цій роботі проаналізувати стан, структуру та динаміку злочинності іноземців та осіб без громадянства в Україні, визначити основні тенденції злочинності цих категорії осіб, її детермінанти та проаналізувати заходи запобігання їй.

За даними МВС України протягом 2009 року іноземними громадянами було вчинено 2 895 злочинів загально-кримінальної спрямованості, що більше показників попереднього року на 3,8% (2 788 злочинів). Поряд з цим, слід зазначити, що частка злочинів, вчинених іноземцями, вже тривалий час складає 1,1% від всіх зареєстрованих за цей період злочинів загально-кримінальної спрямованості.

Нажаль, статистичні данні, що характеризують злочинність іноземців та осіб без громадянства є на сьогодні децю обмеженими. Доступними для аналізу є данні стосовно іноземців та осіб без громадянства, які вчинили злочини на території України, та злочинів, ними вчинених.

Так, відповідно до статистичних даних, за останні вісім років найбільша кількість іноземців та осіб без громадянства, що вчинили злочини на території України, була зареєстрована у 2002 році (2 024 іноземця, 629 осіб без громадянства). Протягом наступних років кількість іноземців та осіб без громадянства, що вчинили злочини на території України, несуттєво коливалась то у бік збільшення, то зменшення. У 2009 році кількість цих категорій громадян збільшилась порівняно з показниками попереднього року на

0,3% (1727 іноземних громадян) і 1,3% (239 осіб без громадянства) відповідно.

Слід відмітити, що частки іноземних громадян та осіб без громадянства у структурі виявлених осіб, що вчинили злочини, протягом 2002-2009 рр. змінювались несуттєво. Вони коливались у межах 0,6% - 0,8% та 0,1% - 0,2% відповідно. У 2009 році частка іноземців, що вчинили злочини, від загальної кількості осіб, що вчинили злочини, склала 08%, а осіб без громадянства - 0,1%.

Статистичні данні МВС України свідчать також на користь того, що найбільша частка у структурі іноземних громадян, що вчинили злочини на території України, належить громадянам країн СНД. Протягом останніх восьми років частка таких осіб від загальної кількості іноземних громадян, що вчинили злочини у середньому склала 75,3%.

Протягом 2009 року у структурі іноземців, що вчинили злочини, зменшилась, порівняно з показниками 2008 року, кількість жінок на 0,4% (137 осіб) та неповнолітніх - на 0,3% (35 осіб).

Найбільш поширеними злочинами серед іноземців є крадіжки, розбої, грабежі тощо. Питома вага осіб, що вчинили такі злочини у 2009 році, складала відповідно 25,8% (447 осіб), 5,1% (88 осіб), 9,6% (166 осіб). Крім того, серед іноземців висока питома вага тих, що вчинили злочини, пов'язані з:

 підробленням документів, печаток, штампів та бланків, їх збутом, використанням підроблених документів - 4,9% (86 осіб);

 незаконним виробництвом, виготовленням, придбанням, зберіганням, перевезенням чи пересиланням наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту - 11,05% (191 особа);

 незаконним виробництвом, виготовленням, придбанням, зберіганням, перевезенням, пересиланням чи збутом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів - 3% (52 особи);

 шахрайством - 3,8% (65 осіб);

 незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами - 3% (52 особи);

 незаконним заволодінням транспортними засобами - 1,27% (22 особи);

 умисним вбивством - 3,5% (61 особа);

торгівлею людьми або іншою незаконною угодою щодо передачі людини 0,9% (16 осіб).

Іноземці та особи без громадянства вчиняють злочини на території України як індивідуально, так і у складі організованих злочинних груп, в тому числі й тих, діяльність яких виходить за межі однієї країни. Нажаль, статистичні дані не дозволяють нам в повній мірі оцінку їх злочинну діяльність.

У той же час, слід відмітити, що значна частина злочинних українських угруповань мають зв'язки й вплив в інших країнах світу, особливо у країнах СНД. Можемо привести лише такі дані: впродовж 2009 року на території України було виявлено 18 організованих злочинних груп з міжнародними зв'язками. Ними було вчинено протягом року 290 злочинів, що на 7% більше показників минулого року (271 злочин).

Зазначимо, що майже 74% від загальної кількості злочинів, вчинених організованими злочинними групами з міжнародними зв'язками у 2009 році, складають особливо тяжкі злочини, 12,4% – торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини, 9,7% – шахрайство, 10% – незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, 19,7% – крадіжка, 3,4% – розбій, 4,5% – підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів, 3,4% – умисне вбивство, 0,34% – незаконне заволодіння транспортним засобом, 0,34% – бандитизм тощо.

Проникнення у вітчизняну злочинність транснаціонального компоненту, будучи частиною загальної тенденції глобалізації, відрізняється різноманітністю форм і видів – від інтеграції розрізнених українських груп у транснаціональні кримінальні структури до активізації діяльності міжнародної наркомафії, торговців зброєю, людьми чи людськими органами, що розглядають Україну як один з перспективних потенційних ринків.

На сьогоднішні, по оцінках експертів і зарубіжних вчених, найбільшу загрозу для України та світової спільноти в цілому представляють такі види транснаціональних організованих, злочинів: відмивання "брудних" грошей; наркобізнес; торгівля лю-

дьми; нелегальна торгівля зброєю; кіберзлочинність та кібертероризм; міжнародне піратство; нелегальна міграція; крадіжки виробів мистецтва та антикваріату тощо.

На нашу думку, основними чинниками, що сприяють поширенню злочинності серед іноземних громадян та осіб без громадянства є: розширення зовнішньоекономічного партнерства; спрощені процедури в'їзду і виїзду на територію України; недостатньо врегульований процес міграційних потоків.

І вчені, і практики відзначають залежність злочинності іноземців та осіб без громадянства прямо від нелегальної міграції населення. Недостатньо ефективний контроль з боку правоохоронних органів України за перебуванням на її території іноземних громадян і осіб без громадянства, наявність прозорих меж з державами СНД дозволяє злочинцям безперешкодно проникати на територію України і повертатись назад. Знаходячись в нашій країні на нелегальному положенні тривалий період часу, не маючи коштів для існування, іноземці об'єднуються в злочинні співтовариства і організовані групи, надалі зростаючись із злочинним середовищем того регіону, в якому вони нелегально проживають.

Вчені кримінологи вважають, що злочинність іноземців та осіб без громадянства детермінується комплексом обставин, що обумовлює злочинність в цілому у країні [6, с. 714]. Він є фундаментом, на який накладається і з яким взаємодіють специфічні обставини, що обумовлюють злочинність іноземців та осіб без громадянства.

До цього комплексу, на наш погляд, можна віднести наступні обставини:

негативні процеси, що відбуваються в економічній, політичній, соціальній, культурній сферах життєдіяльності країни;

широкомасштабна змушена міграції населення між країнами СНД;

розширення зовнішньоекономічних зв'язків, що сприяло активізації діяльності іноземних фірм на внутрішньому ринку України і проникненню в цю сферу діяльності різного роду іноземних злочинців;

яскраво виражена різниця в економічному розвитку й політичній стабільності України порівняно з іншими країнами СНД та розвинутими країнами світу;

спрощена система видачі віз і порядок в'їзду до України;

залучення кримінальних структур у міграційні процеси й створення ними на цій основі прибуткового бізнесу;

повільне усунення корінних причин нелегальної міграції в країнах її походження;

відсутність міжнаціональних конфліктів, що робить Україну привабливою для міжнародних і етнічних організованих злочинних груп, які займаються торгівлею людьми, протиправними операціями з наркотиками, зброєю, а також для осіб, що приховуються від кримінального переслідування на батьківщині;

відсутність норм у законодавстві України, що дозволяють притягувати до кримінальної відповідальності організаторів і пособників нелегальної міграції з держав СНД;

зниження авторитету влади та послаблення ефективності державного управління у всіх сферах;

недостатній професіоналізм співробітників правоохоронних органів і рівень їх матеріально-технічного забезпечення.

Детермінанти, що безпосередньо впливають на злочинність іноземців і осіб без громадянства, а також громадян України за кордоном, безпосередньо пов'язані із вище зазначеними, але їх виявити можна, на нашу думку, лише через узагальнення детермінант, що обумовили вчинення конкретних злочинів.

Узагальнюючи праці російських криминологів, в роботах яких досліджувались питання злочинності іноземців та осіб без громадянства, можна виділити три основні лінії детермінації злочинності іноземців та осіб без громадянства:

комплекс причин та умов, що впливає на формування особистості до виникнення проблемної життєвої ситуації, яка обумовила факт міграції іноземця або особи без громадянства;

причини та умови, які діяли під час виникнення проблемної життєвої ситуації, яка зумовила необхідність та мету міграції іноземця або особи без громадянства;

комплекс обставин, що впливали на іноземця чи особу без громадянства після їх міграції.

Зазначимо, що кримінологічні дослідження у зазначеній сфері вказують на те, що неблагополуччя у економічній, політичній, соціальній, духовній сферах життєдіяльності країни призводить до протиріч та конфліктів, що стимулюють криміналізацію суспільства. Серед населення виникають та поширюються ті верстви населення, що живуть на межі бідності, не мають роботи та не можуть забезпечити собі законним шляхом нормальний рівень життя. Одним із наслідків таких негативних процесів є вимушена міграція населення. Вимушена міграція частіше за все пов'язана із втратою особою попереднього соціального статусу, житла, роботи тощо. Але перебравшись на нове місце проживання більшість мігрантів стикається з проблемами, пов'язаними із працевлаштуванням, пошуком житла тощо. Це в значній мірі ускладнює процес їх адаптації на новому місці. По багатьом суб'єктивним та об'єктивним причинам такі особи стають найбільш вразливими до негативного впливу кримінальних структур і якщо самі не вчиняють злочини, то легко стають їх жертвами.

Поряд з цим слід зазначити, що всі фактори, які справляють негативний вплив на особу після її міграції, не обов'язково викликають у неї протиправну поведінку. У цьому випадку мають важливе значення особистісні характеристики особи, що мігрувала.

А.І. Долгова вважає, що специфіка причин та умов злочинності іноземців та осіб без громадянства полягає не стільки у соціальних умовах і соціальному середовищі, скільки у взаємодії вище наведених трьох ліній детермінації, а також у тім, як вони проявляються у тих чи інших осіб [6, с. 717]. На її думку, в одних випадках визначальною є перша лінія детермінації (наприклад, у злочинців "гастролерів" та інших осіб, які прибувають зі злочинними намірами). В інших випадках гострі проблемні ситуації, які виникають до і після переїзду (наприклад, втрата житла, роботи, стабільного заробітку, соціального статусу) можуть слугувати причиною антигромадської поведінки особи, яка мігрувала з соціально схваленою метою.

В детермінації злочинності іноземців та осіб без громадянства важливу роль відіграє конкретна життєва ситуація, в якій опиняються іноземці та особи без громадянства, що мігрували, а також

відсутність чіткої системи обліку осіб, що перетинають кордон, контролю за дотриманням особою правил виїзду та в'їзду до країни, а також переміщенням її всередині країни.

Обставини суб'єктивного та об'єктивного характеру, що виникають у іноземців та осіб без громадянства після їх прибуття на нове місце, визначають третю лінію детермінації, яка безпосередньо пов'язана з проблемами їх адаптації до нових умов. Вона ускладнюється практично повною відсутністю контролю за такими особами та соціальної допомоги.

Про третю лінію детермінації можна судити за:

характеристикою тимчасового місця проживання і житлово-побутові можливості;

матеріальними можливостями задоволення потреб, що виникають в період тимчасового проживання;

характеристикою найближчого оточення, мікросередовища, в колі якого проводиться більше часу;

за характером діяльності іноземця чи особи без громадянства, яка безпосередньо пов'язана із метою його перебування.

Складність аналізу причин та умов, що сприяють злочинності іноземців та осіб без громадянства, полягає в першу чергу в неоднорідності їх масиву. Тому, необхідно вміти виділяти різні категорії іноземців та осіб без громадянства і пов'язані з ними найбільш типові ситуації, що виникають у них після приїзду. Так, наприклад, у різних обставинах після приїзду знаходяться особи, які приїхали у відрядження або зі сплаченим туристичним туром, і особи, які нелегально/напівлегально потрапили до країни у пошуках роботи або зі злочинною метою.

Для кримінологічної класифікації іноземців та осіб без громадянства важливим є такий критерій, як мотивація приїзду. Мотивація в цьому випадку виступає як узагальнюючий індикатор особистісних детермінант поведінки таких осіб. Вона безпосередньо пов'язана з потребами особи, інтересами та цілями, що обумовлюють приїзд, тому надає найбільше інформації про особу. Крім того, вона характеризує гостроту і зміст проблемної ситуації, що стимулював приїзд, а також в значній мірі визначає поведінку такої особи у майбутньому.

Таким чином, мотивація приїзду іноземців та осіб без громадянства на територію іншої країни є важливим кримінологічним компонентом, що повинен обов'язково досліджуватись в межах виявлення причинного комплексу злочинності зазначеної категорії осіб, а також при розробці заходів запобігання злочинності іноземців та осіб без громадянства.

Складність проблеми запобігання злочинності іноземців та осіб без громадянства визначається перш за все різномірністю цього контингенту. З одного боку, загальні заходи безпеки населення, що вживаються правоохоронними органами в країні, повинні забезпечити правопорядок, охорону прав і свобод будь-яких осіб, які перебувають на території країни та захистити особу від будь-яких злочинних проявів. Поряд з цим відмітимо, що оскільки злочинність іноземців та осіб без громадянства має свою специфіку, то й заходи запобігання зазначеним злочинам повинні враховувати цю специфіку і орієнтуватись на цей контингент населення.

Враховуючи те, що на криміногенну ситуацію впливають кількісні та якісні параметри потоку осіб, що приїжджають у країну, заходи запобігання злочинності іноземців та осіб без громадянства мають бути спрямовані як на скорочення або оптимізацію таких потоків, так і на створення належних умов перебування в Україні іноземців та осіб без громадянства.

Зазначене представляється можливим лише шляхом удосконалення політичного, економічного та духовного життя суспільства, тобто заходами, які в кримінології відносяться до загального запобігання злочинів та правопорушень. Без реалізації цих заходів неможливо ефективно реалізувати спеціальні заходи запобігання злочинності іноземців та осіб без громадянства.

Під час розробки та реалізації заходів загального запобігання злочинності іноземців та осіб без громадянства слід враховувати міграційні процеси, що відбуваються в Україні, та вживати заходів, спрямованих на їх оптимізацію, підвищення контролю за ними.

Також необхідно приділити увагу підвищенню ефективності обліку осіб, які перетинають кордон України, контролю за додержанням іноземцями та особами без громадянства правил в'їзду та виїзду з території України та їх переміщенням всередині країни. В цьому питанні корисним буде досвід зарубіжних країн,

які активно впроваджують біометричні технології у систему документів, що ідентифікують особу, зокрема, закордонні паспорти, візи, водійських посвідчення міжнародного зразку, дозволи на проживання в країні, карти біженців та іммігрантів, а також створюють бази даних, в яких зберігається біометрична інформація. Впровадження таких заходів забезпечує надійність документів, що ідентифікують особу, створює умови для подолання таких негативних явищ, як нелегальна міграція, торгівля людьми, тероризм тощо.

Доцільно також розробити та здійснити разом із представниками країн СНД комплекс заходів щодо попередження, виявлення, припинення й розкриття злочинів, що мають транснаціональний характер (всі види контрабанди, нелегальний транзит зброї, наркотиків, радіоактивних речовин, незаконна міграція, збут викраденого на території інших держав), а також розширити міжнародно-правову базу боротьби зі злочинністю, удосконалити статистичну звітність, розробити міжвідомчі нормативні акти в сфері боротьби зі злочинністю іноземців та осіб без громадянства, які б забезпечили координацію діяльності всіх суб'єктів запобігання злочинності цієї категорії осіб.

Заходи спеціального запобігання злочинності іноземців та осіб без громадянства реалізуються відповідними суб'єктами, до повноважень яких віднесено здійснення превентивної роботи серед іноземців та осіб без громадянства та її координація. Це спеціалізована діяльність, яка спрямована на усунення безпосередньо криміногенних факторів і забезпечення антикриміногенних умов як у сфері формування особистості, мотивів її діяльності, так і в сфері обставин, що безпосередньо впливають на вчинення конкретних злочинів [7, 8, 9].

Провідну роль у запобіганні злочинності іноземців та осіб без громадянства відіграють органи внутрішніх справ. В органах внутрішніх справ цей напрямок роботи реалізують патрульно-постова служба, дільничні інспектори міліції, підрозділи карного розшуку, підрозділи по боротьбі організованою злочинністю та економічною злочинністю, підрозділи служби у справах громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб, Інтерпол, а також органи дізнання та слідства. Під час реалізації спеціальних заходів щодо

запобігання злочинності іноземців та осіб без громадянства широко використовуються оперативно-розшукові заходи. Крім того, регулярно органами внутрішніх справ проводяться рейди та інші профілактичні заходи, спрямовані на виявлення осіб, які нелегально проживають на території України, порушують порядок в'їзду та виїзду з території України, не мають необхідних документів, є причетними до вчинення злочинів та правопорушень на території України, а також притягнення винних осіб до юридичної відповідальності.

Вивчення діяльності суб'єктів попередження злочинів іноземців та осіб без громадянства показало, що однією з проблем, що ускладнює реалізацію заходів щодо запобігання злочинності іноземців та осіб без громадянства є відсутність спеціалізованого органу, на який би покладалась робота щодо здійснення превентивної роботи серед іноземців та осіб без громадянства.

Іншою проблемою, з якої зіштовхуються органи внутрішніх справ є відсутність необхідної взаємодії між суб'єктами, на яких покладено функції щодо запобігання злочинності іноземців та осіб без громадянства. Ця проблема тісно переплітається з першою, тобто відсутністю спеціалізації. Викликано це тим, що у різних суб'єктів запобігання є свої задачі та повноваження у цій сфері.

Успіх заходів спеціального запобігання, що здійснюються органами внутрішніх справ і їхніх спеціалізованих підрозділів, досягається за умови глибокого вивчення потенційних місцевих можливостей [10]. Тому, на наш погляд, така діяльність повинна супроводжуватись постійним аналізом соціально-демографічної ситуації в країні та конкретному регіоні, ґрунтуватися на принципах тісної взаємодії з іншими державними органами, діяльність яких спрямована на регулювання й облік потоків іноземців осіб без громадянства та запобігання злочинам, що вчиняються цими категоріями осіб.

У зв'язку із цим можна виділити існуючі форми взаємодії зацікавлених відомств:

розробка планів взаємоузгоджених заходів запобігання злочинності іноземців та осіб без громадянства з фіксацією завдань кожного органа, способів дії з урахуванням їх компетенції;

видання спільних інструкцій;
обмін необхідною оперативною інформацією;
обговорення підсумків і завдань роботи за вказаним напрямом роботи.

У реалізації заходів, спрямованих на запобігання злочинності іноземців та осіб без громадянства, корисним буде досвід Великобританії щодо налагодження співпраці з населенням. На нашу думку, населення може сприяти співробітникам правоохоронних органів у реалізації заходів щодо виявлення іноземців та осіб без громадянства, які нелегально проживають на території України, займаються протиправною діяльністю.

При одержанні даних про здійснення злочинів іноземцями або особами без громадянства співробітники правоохоронних органів повинні:

з'ясувати статус іноземця, тому що у випадку, якщо він має дипломатичний імунітет, але підозрюється у вчиненні злочину, його не можна притягти до адміністративної або кримінальної відповідальності;

організувати перевірку особи іноземця або особи без громадянства по системах, що містить відомості про всі злочини, учасниками яких були іноземці. Така перевірка надасть можливість одержати додаткові відомості про особу, яка перевіряється;

направити запит до Укрбюро Інтерполу тощо.

На нашу думку, було б необхідно торкнутися питання індивідуального запобігання злочинності іноземців та осіб без громадянства. У юридичній літературі заходи індивідуального запобігання злочинам, що застосовуються органами внутрішніх справ, досліджені досить докладно [11].

Варто мати на увазі, що індивідуальне запобігання злочинам іноземців та осіб без громадянства ускладнюється наступними обставинами:

високий ступінь латентності злочинів іноземців та осіб без громадянства утрудняє проведення широкомасштабних запобіжних заходів індивідуального характеру, а заходи епізодичного характеру не дають потрібного результату;

іноземці та особи без громадянства можуть вільно переміща-

тись всередині країни і можуть покинути її в будь-який час;
негативний вплив з боку етнічних груп найчастіше зводить роботу з індивідуального запобігання злочинності іноземців та осіб без громадянства нанівель.

Узагальнюючи сказане, можна зробити висновок про те, що весь комплекс заходів спеціального запобігання злочинності іноземців та осіб без громадянства повинен будуватися на основі підвищення ефективності облікової роботи органів внутрішніх справ, підвищення контролю за обліком прибулих у країну іноземців та осіб без громадянства, дотриманням ними порядку в'їзду та виїзду з країни, їх переміщенням всередині країни, а також удосконаленням системи одержання й використання значимої кримінологічної інформації про ці категорії осіб при їх реєстрації.

Використана література:

1. Туристичні потоки // Ресурс розміщено: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Міграційний рух населення України // Ресурс розміщено: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Кобец П. Н. Теоретические основы предупреждения преступлений иностранных граждан и лиц без гражданства в федеральных округах Российской Федерации: Монография. – М.: ВНИИ МВД России, 2006. – 206 с.
4. Хромов И.Л. Оперативно-розыскные основы борьбы с преступностью иностранных граждан: Монография. – М.: ВНИИ МВД России, 2006. – 168 с.
5. Кобец П.Н., Гладких В.И. Криминологическая характеристика и профилактика преступлений, совершаемых жителями стран СНГ в Москве: Монография / Под общ. ред. докт. юрид. наук В.И. Гладких. М.: ВНИИ МВД России, 2001.
6. Криминология. Учебник для вузов / Под общей редакцией А.И. Долговой. – М.: Изд-во НОРМА, 2001. – С. 714.
7. Теоретические основы предупреждения преступности. – М., 1977. – С. 31-32.
8. Кудрявцев В. Н. Право и поведение. – М., 1978. – С. 45-47.
9. Карпец И.И. Современные проблемы уголовного права и кри-

минологии. - М., 1976. - С. 152-159.

10. Преступность в городах и меры ее профилактики / Под ред. Д.Я. Афанасьева. - М., 1978. - С. 112.

11. Антонян Ю. М., Миньковский Г. М. Особенности характеристики специально- криминологических мер индивидуального предупреждения преступлений // Теоретические основы предупреждения преступности. - М., 1977.

С.В. Головкін*

КЛАСИФІКАЦІЯ ШАХРАЇВ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ ЗЛОЧИН ВІДНОСНО ВЛАСНОСТІ ОСІБ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Положення криміналістичної характеристики злочину повинні ґрунтуватися на емпіричній базі, накопичення якої дозволяє певним чином класифікувати, синтезувати, узагальнювати окремий тип особи злочинця. Адекватне визначення характеристики особи шахрая передбачає вирішення питань стосовно розуміння поняття "поведінка шахрая" саме у криміналістичному її розумінні. У вітчизняній криміналістичній науці склався усталений підхід, відповідно до якого криміналістична характеристика особи злочинця будується на суцільному описі соматичних, психофізичних, демографічних ознак особи, посилаючись на статистичні дані, отримані в рамках емпіричного матеріалу. Але, на наш погляд, потрібен підхід, який ґрунтується на описанні особи злочинця, виходячи з класифікаційних груп шахрайств, вчинених у різних сферах суспільних відносин.

Картина вчинення злочину у цих сферах нетотожна, різні риси окремих елементів його криміналістичної характеристики: сліди злочину, обстановка, знаряддя, предмет посягання, способи вчинення, особа самого злочинця, тощо.

* Доцент кафедри криміналістики Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка кандидат юридичних наук.

Шахраї, які вчиняють злочин відносно власності осіб, можуть бути класифіковані на кілька типів, залежно від сфери пристосування своїх здібностей:

1) Шахраї на ринку нерухомості або цінних паперів.

Злочини у сфері торгівельних операцій з нерухомістю мають інтелектуальний характер, поширюються стрімко та постійно набувають нових витончених форм. Вірно відзначає Т.А. Пазинич, що шахраї на ринку нерухомості не застосовують насильства, але воно може бути спровоковане після вчинення самого шахрайства відносно потерпілих, відповідно, можливе вчинення більш тяжких злочинів, що впливає на загальний рівень злочинності.¹ У свою чергу, складність сфери прикладення власних злочинних зусиль, необхідність використання значної кількості посадовців органів державної реєстрації, обліковість предмету шахрайства потребує вчинення шахрайських обробок у складі злочинних груп. Подібні групи утворюються шляхом добровільного поєднання зусиль самих шахраїв та посадових осіб відповідних державних, та комерційних структур.

Вивчення матеріалів судово-слідчої практики дає підстави стверджувати, що найбільш часто шахрайства відносно власності фізичних осіб, де предметом посягання виступає нерухомість, вчинюються загальнокримінальними групами корисливого спрямування. Для цих груп шахрайство є частиною базового, допоміжного або побічного елементів, неосновним видом злочинного промислу (поряд із вимаганнями, вбивствами, катуваннями, завданням тілесних ушкоджень). Для таких груп вчинення інших злочинів є скоріше виключенням з правил, ніж щоденною практикою.

Така шахрайська діяльність також відіграє велике криміналістичне значення для визначення напрямків розслідування. Знання схем обігу об'єктів нерухомості, постановки та зняття з обліку їх власників, документообігу, – допомагає встановити коло причетних до махінацій осіб та злочинні зв'язки між ними. Присутня значна різниця між індивідуальним та груповим варіантом шах-

¹ Пазинич Т.А. Криміналістична характеристика шахрайств та основні положення їх розслідування. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Х.: ХНУВС, 2006. – С. 81.

райства у розподілі ролей. Виконавцем шахрайської операції може бути особа, яка не наділена якостями шахрая (хитрість, акторська здібність, ситуаційна гнучкість, самовитримка, вміння викликати симпатії та довіру у потерпілих, тощо). Такі риси більш притаманні злочинцям – індивідуалам або лідерам злочинних груп. Помічниками шахраїв – інтелектуалів можуть бути боржники, друзі, маргінальні елементи, які за невелику винагороду або з особистих причин зголосилися допомогти у вчиненні певної дії, але реально не у змозі оцінювати ситуацію, що складається.

Особливий науковий та практичний інтерес представляє поведінка непрямих учасників протиправної події: нотаріусів, працівників бюро технічної інвентаризації, місцевих адміністрацій, житлово-експлуатаційних контор, ріелторів, агентів з нерухомості. Відомості про правовий режим відчуження об'єкту нерухомості, особливості цивільно-правової угоди дають можливість встановити притаманний механізм документообігу, перелік документів, коло посадових та інших осіб, причетних до угоди: свідків, навмисних чи ненавмисних пособників. Крім того, такий комплексний аналіз дозволить виявити сліди або відомості про документальну фальсифікацію, сліди злочинців.

2) "Вуличні" шахраї (питома вага осіб циганської національності). Шахраї цього типу вчинюють злочини у великих населених пунктах, переважно згуртовані у групи незалежно від статі, у складі яких можуть бути неповнолітні. Вони обирають певний спосіб вчинення злочину (жебраківання, гра в азартні ігри, гадання), відпрацьовують власні навички, розподіляють ролі у групі, репліки, власні "монолози" та поведінку під час вчинення злочину. Вони рідко змінюють схеми шахрайства, працюють за "накатаною" лінією.

Окремі способи шахраювання передбачають вчинення тільки у співучасті. З криміналістичних позицій діяльність організованих злочинних груп та рольові функції їх членів можна поділити на наступні категорії: а) організатори шахрайських операцій; б) активні учасники; в) другорядні учасники.

Організатори утворюють групу, розробляють злочинні комбінації, розподіляють ролі між співучасниками, підшуковують шляхи

збуту викраденого майна, керують діяльністю із створення структур для приховання протизаконної діяльності та маскуванню шахрайських дій відносно потерпілих. Активні учасники залучаються для допомоги організаторам, формального очолення комерційних шахрайських структур, створених для приховання протизаконної діяльності. Другорядні учасники виконують разові, незначні завдання активних учасників та керівників злочинних груп.

Вуличні шахраї об'єднуються у злочинні формування з єдиною метою – вчинення шахрайських дій відносно громадян. Нами також встановлено, що у вчиненні 151 злочину (60,4%) брала участь одна особа. Серед групових шахрайств переважають злочини, вчинені двома особами (73,4%), трьома – 9,8%. Таким чином, межі проблеми групового шахрайства, виходячи із досліджених нами матеріалів кримінальних справ кількісно окреслені майже кожним другим фактом та зводяться переважно до злочинної групи у складі 2 осіб.

До цієї групи слід віднести таку категорію осіб, які схильні до антисоціальної діяльності, виходячи з національної приналежності. Загальновідомо, що такими є представники ромських (циганських) общин. На це свого часу вказував один з засновників сучасної криміналістики Г.Грос¹. Шахрай, що вчиняє злочин проти особи у громадському місці, може мати статус "гастролера", який постійно курсує між різними населеними пунктами, негайно покидає місце вчинення злочину, тому важко його відшукати.

Розвитку кримінальних здібностей шахраїв даної категорії сприяють природні якості (спостережливість, здатність ризикувати, авантюризм, винахідливість, спритність рук, відсутність позитивних моральних орієнтацій) та постійний тренінг.

3) Шахраї, що спеціалізуються на репрезентації себе представниками державних, комунальних, соціальних служб, громадських організацій.

Судово-слідча практика щороку демонструє факти вчинення шахрайств із використання злочинцем статусу співробітника пра-

¹ Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. - М.: ЛексЭст, 2002. - С. 465-466.

воохоронного, державного, громадського органу, комерційної структури (наприклад, працівник комунальних служб, карного розшуку МВС України, органів пенсійного забезпечення, комівояжер).

Даний тип злочинця має певні специфічні ознаки, що уособлюють його. Слід підкреслити, зазначена категорія шахраїв у минулому могла мати досвід роботи у відповідних структурах, або з урахуванням життєвого досвіду спостерігала за сутністю виконуваних функцій. Відповідно вона знається на термінології, документа - або товарообігу, порядку вирішення питань певного характеру, нормативно-правовій базі.

Нерідко шахраї удаються до статусу працівників комунальних служб, карного розшуку МВС України, органів пенсійного забезпечення. Типовим прикладом є шахрайські дії Д., мешканки м. Дрогобича, яка тривалий час представлялась інспектором газової служби, проникла у квартири пенсіонерів. Д. отримувала гроші за обіцянки сприяти за винагороду у отриманні пільг¹.

4) Побутові шахраї, що використовують близькі стосунки для реалізації злочинних задумів.

Для шахрайств у такому амплуа є всі передумови, оскільки потерпілий та злочинець знаходяться у близьких стосунках, обумовлених станом рідства, шлюбу, довірчих, дружніх стосунків. Відповідно, потерпілий, не дивлячись на власну прагматичність, не може підозрювати близьку особу у злочинних намірах, що дозволяє тривалий час знаходитися злочинцю поза підозрою. Побутові шахраї, на відміну, наприклад, від вуличних, можуть мати постійне місце проживання, роботи, навчання, позитивно характеризуватися у суспільстві. Разом з тим, притаманним є прагнення до легкої наживи, яке супроводжується егоїзмом, хитрістю, реакцією на зміни навколо. Оскільки потерпілий та злочинець контактують певний час, останній починає добре розумітися на психологічному стані жертви, використовувати її слабкості, викликати співчуття, жаль, бажання допомогти. Подібні навички та характеристики шахрая доцільно враховувати при обранні тактики слідчих дій.

¹ За матеріалами СУ УМВС України у Львівській області.

5) Посадові особи органів державної влади та управління.

Диспозиція ст. 190 КК України не передбачає у характеристиці суб'єкту злочину ознак спеціального суб'єкта. Але вітчизняна судово-слідча практика останнім часом зустрічається з тенденцією вчинення обманних дій посадовими особами. Відомо, що посадовими особами є особи, які постійно, тимчасово або за спеціальним повноваженням здійснюють функції представника влади або виконують організаційно-розпорядчі чи фінансово-адміністративні функції у державних органах, органах місцевого самоврядування; особи, що обіймають державні посади, встановлені Конституцією та законами України. Але службове положення може використовуватися не лише посадовцями, державними службовцями та особами, які здійснюють управлінські функції у комерційних та інших організаціях, але й іншими службовцями. Відповідно суб'єктом шахрайства визнається й особа – службовець комерційної та некомерційної структури, що не відносяться до числа посадовців.¹

У теорії адміністративного права службовець розглядається як особа, що обіймає певну посаду та за винагороду здійснює адміністративну діяльність, не створює безпосередньо матеріальних цінностей, але забезпечує умови виробництва, володіє певним предметом праці – інформацією, утворює, зберігає, передає, обробляє її.² В якості предмета шахрайства, вчиненого службовою особою, є майно, що не є за своєю природою ввіреном винному. Предметом може бути чуже для такого шахрая майно, що знаходиться в праві власності у потерпілого.

Використання службового положення розуміється у широкому та вузькому розумінні слова. В широкому – це використання значимості та авторитету посади, що обіймається, службових зв'язків, які виникли завдяки обійнятій посаді, знаходження у

¹ Корягина О.В., Годунов О.И. Использование лицом своего служебного положения как квалифицирующий признак хищения // Юридическая техника и проблемы дифференциации ответственности в уголовном праве и процессе. – Ярославль, 1999. – С. 51.

² Бахрах Д.Н. Административное право России: Учебник для вузов. – М.: Норма, 2000. – С. 98.

підпорядкуванні інших службовців. У вузькому розумінні - вчинення особою діяння в рамках службової компетенції, у сфері власних повноважень.

Нерідко шахраї є посадовими особами, які задля власного збагачення, з використанням службового положення, вводять у оману потерпілого, шляхом обіцянок виконати певні вигідні дії. Причому той передає своє майно з упевненістю, що воно виступає предметом хабара і завдяки якому сам шахрай виконуватиме дії, вигідні хабародавцю.

Саме особливості ознак вчинення шахрайств у різних сферах людської діяльності, у свою чергу, детермінують специфіку їх розслідування - висування версій, розв'язання слідчих ситуацій, виконання такого важливого тактичного завдання, як вивчення особи шахрая.

Р.В. Тарасенко*

СПЕЦІАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ, НЕОБХІДНІ ДЛЯ АНАЛІЗУ ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ В СФЕРІ РОЗКРИТТЯ ЗЛОЧИНІВ ЗАГАЛЬНОКРИМІНАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНІСТІ

На всіх історичних етапах розвитку людського суспільства вчинялися крадіжки, пограбування, розбої, звалтування, вбивства та інші суміжні злочини, які традиційно прийнято зараховувати до категорії загальнокримінальних. Завжди існувало і те кримінальне середовище, яке скоювало ці злочини на непрофесійній чи професійній основі. В останньому випадку протиправна діяльність характеризується більш замаскованим характером, спостерігається певний рольовий розподіл, попередня підготовка та планування, цілеспрямований підбір об'єктів злочинних посягань, осмислений вибір способів вчинення протиправних дій та приховування або знищення слідів злочинної діяльності, озброєність і

* Старший викладач кафедри ІСТП ОВС Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка, кандидат юридичних наук.

технічна оснащеність, високий рівень пристосування до змін у правовій сфері та процесу реформування правоохоронної діяльності.

Зазначені риси професійної загальнокримінальної злочинності вимагають від правоохоронних органів відповідного загрози суспільству ефективного реагування у вигляді застосування специфічних заходів, засобів і методів оперативно-розшукової діяльності. Зайве наголошувати на важливості використання відповідного кола джерел інформації в процесі здійснення оперативними підрозділами розвідувально-пошукової діяльності.

Оперативно-розшукова діяльність частково по своїй суті є процесом збору, нагромадження й обробки інформації різного характеру, що отримується із різних джерел та згодом перетворюється в судження, описи або висновки, які використовуються для досягнення конкретних цілей. Враховуючи це важко переоцінити значення інформаційного забезпечення оперативно-розшукової діяльності. Для прийняття ефективних заходів боротьби зі злочинністю, правоохоронні органи повинні мати можливість здійснювати систематичний збір та аналіз оперативно-розшукової інформації, використовуючи її згодом як у тактичних, так і стратегічних цілях.

Проблеми використання в оперативно-розшуковій діяльності джерел інформації, а також аналізу на їх основі оперативної обстановки цікавили багатьох дослідників. За радянських часів та вже в період незалежності України дослідженню зазначених питань приділили увагу такі визначні вчені та науковці як В.М. Аتماжитов, К.В. Антонов, І.І. Басецький, Б.Є. Богданов, М.П. Водько, Д.В. Гребельский, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, В.П. Захаров, Л.Н. Калининвич, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, А.Г. Лекарь, В.А. Лукашов, В.А. Некрасов, Д.Й. Никифорчук, С.С. Овчинський, В.Л. Ортинський, М.А. Погорецький, Е.В. Рижков, В.Г. Самойлов, Г.К. Синілов та інші.

Аналіз оперативної обстановки в сфері розкриття злочинів загальнокримінальної спрямованості вимагає наявності відповідних джерел інформації. Джерела та способи отримання інформації, а звідси і об'єм інформації щодо оперативної обстановки ба-

гато в чому залежать від специфічних особливостей окремих елементів обстановки, які вони характеризують [1, с. 12-13].

Цікаво було б дослідити специфічні риси сучасної загальнокримінальної злочинності, що впливають на визначення джерел інформації з метою подальшого аналізу оперативної обстановки. Коли говорять про загальнокримінальну злочинність, то, перш за все, мають на увазі традиційну кримінальну злочинність. Науковці зазначають, що "в основі загальнокримінальної (вуличної, побутової) злочинності доволі часто лежить насилля. А в основі сучасної загальнокримінальної злочинності часто лежить групова злочинна діяльність" [2, с. 194].

Іншими словами, загальнокримінальна злочинність охоплює сукупність злочинів, що вчинюються традиційно на території нашої держави: загальнокримінальні корисливі злочини [3, с. 489, 545] (крадіжка, грабїж, розбїй, вимагання, шахрайство та ін.), насильницька злочинність (вбивство, тілесні ушкодження, звалтування та ін.).

Визначаються причини вчинення корисливих та насильницьких злочинів, які є суміжними для обох груп: загальна деморалізація особистості - алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, паразитичне існування людей, внаслідок чого, з однієї сторони, виникають збочинські потреби, а з іншої - труднощі у їх задоволенні, в тому числі, внаслідок дискваліфікації, відсутності легальних джерел доходів і т. ін. [3, с. 374, 583].

На практиці спостерігається дуже високий відсоток вчинення даних злочинів у стані наркотичного збудження, на що є посилання у різних науково-практичних джерелах [3, с. 776; 4, с. 10]. Незаконний обіг наркотиків в Україні активно поширюється серед різних прошарків населення, особливо серед молоді, містить в собі шкоду для здоров'я населення держави, а головне - виступає одним із головних чинників загострення оперативної обстановки, особливо це стосується корисливо-насильницьких злочинів.

Відзначимо причинно-наслідковий зв'язок між злочинами корисливо-насильницької спрямованості та злочинами в сфері незаконного обігу наркотиків. Слід також вказати на те, що такі

злочини як виготовлення з метою збуту, незаконний збут наркотиків і т. ін. самі по собі мають корисливий мотив. Це, навіть, дає право їх відносити до категорії корисливо-насильницьких. Мабуть, слід погодитися з думкою авторів, які до злочинів загальнокримінальної спрямованості відносять вбивства, навмисні тілесні ушкодження, крадіжки, звалтування, розбої, шахрайства, вимагання, хуліганства, а також злочини, пов'язані із наркотиками, зброєю та ін. [5, с. 144; 6, с. 46].

Крім того, загальнокримінальна злочинність тісно пов'язана з діяльністю організованих злочинних угруповань, в т.ч. економічної спрямованості. Про наявність стійких зв'язків між ділками тіньової економіки і загальнокримінальними елементами вже писалося у науковій літературі [7, с. 183; 3, с. 245-246]. Такого роду "зрошення" наприкінці минулого століття суттєво вплинуло на виникнення якісно нової кримінальної ситуації у нашій державі та нові характеристики організованої, економічної злочинності. Вчинення тяжких загальнокримінальних злочинів почало бути характерним не тільки для діяльності професійної загальнокримінальної злочинності, а і для діяльності економічної, посадової злочинності.

Як стверджує з цього приводу О.Ф. Долженков, правоохоронним органам відносно організованих злочинних структур можуть поступати первинні дані про:

- загальнокримінальні злочини, що чиняться у взаємозв'язку з економічними правопорушеннями або служать джерелами матеріального забезпечення протиправної економічної діяльності організованих злочинних структур. Наприклад, це може бути кваліфіковане вимагання, замовлене вбивство підприємців;

- загальнокримінальні діяння, що є основним або єдиним видом злочинів, що чиняться конкретними організованими структурами (торгівля наркотиками, зброєю, порнобізнес тощо);

- загальнокримінальні злочини, що чиняться окремими членами злочинних угруповань поза зв'язком з основними видами злочинів, характерних для даних організованих злочинних формувань. Це можуть бути звалтування, хуліганські прояви, крадіжки, розбої.

Таким чином, з метою здійснення аналізу оперативної обстановки в сфері злочинів загальнокримінальної спрямованості серед джерел інформації потрібно враховувати результати діяльності підрозділів ОВС, що здійснюють протидію іншим видам злочинів (в сфері незаконного обігу наркотиків, економічній сфері, торгівлі людьми тощо), якщо вчинені протиправні дії мають загальнокримінальну природу. Саме за таких умов можна говорити про об'єктивність оцінки та аналізу окремих елементів оперативної обстановки.

Використана література:

1. Самойлов В.Г., Синилов Г.К. Изучение и оценка оперативной обстановки на территории, обслуживаемой горрайорганом внутренних дел. - М., 1973. - 40 с.
2. Социальная психология: Учеб. пособие для студ./ Под ред. А.Н. Сухова, А.А. Деркача. - М.: Издат. центр "Академия", 2001. - 600 с.
3. Криминология: Учебник для вузов/ Под общ. ред. А.И. Долговой. - 3-е издание, перераб. и дополн. - М.: Норма, 2007. - 912 с.
4. Тарасенко Р.В. Удосконалення агентурної роботи підрозділів боротьби з незаконним обігом наркотиків міськрайвідділів ОВС України / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук. - Одеса: РВВ ОЮІ ХНУВС, 2007. - 24 с.
5. Кобец П. Н. Противодействие преступности иностранных граждан и лиц без гражданства в России: Монография. - М.: ВНИИ МВД России, 2004. - 370 с.
6. Кобец П.Н., Гладких В.И. Криминологическая характеристика и профилактика преступлений, совершаемых жителями стран СНГ в Москве: Монография / Под общ. ред. докт. юрид. наук Гладких. - М.: ВНИИ МВД России, 2001. - 126 с.
7. Долженков О.Ф. Инфраструктура організованої економічної злочинності. - Одеса: НДРВВ ОЮ НУВС, 2002. - 254 с.

К.А. Гусєва *

**ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ ОРГАНАМИ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ ЯК ОДИН ІЗ ПРІОРИТЕТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Як відомо, положення Конституції України щодо правоохоронної функції держави було розвинуто й деталізовано у відповідних законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах, значна більшість з яких безпосередньо відноситься до діяльності міліції. Так, зокрема, згідно зі ст. 1 Закону України "Про міліцію", на неї, як державний озброєний орган виконавчої влади, покладено захист життя, здоров'я, прав і свобод громадян, власності, інтересів суспільства й держави від злочинних посягань (ст.7)¹.

Очевидно, що в названому вище законодавчому акті закріплюється функція міліції щодо реалізації політики держави у сфері боротьби зі злочинами й, зокрема, щодо запобігання їм. Дане спрямування діяльності міліції знайшло пряме законодавче закріплення й у Законах України: "Про оперативно-розшукову діяльність"²; "Про основи національної безпеки України"³ і деяких інших, у яких МВС (міліцію) України визначено одним із центральних суб'єктів запобігання злочинам у контексті забезпечення національної безпеки в країні. При цьому державна безпека розглядається як захищеність життєво важливих інтересів людини й громадянина, суспільства та держави.

На сьогодні злочинність у її сучасному якісному та й кількісному стані однозначно визнається не тільки небезпечною для суспільства, але й в цілому реальною загрозою національним інтересам України. Так, не зважаючи на певні переми́нні

* Старший науковий співробітник ДНДІ МВС України кандидат юридичних наук.

¹ Закон України "Про міліцію" від 20 грудня 1990 року // Відомості Верховної Ради УРСР. - 1991. - № 4. - Ст. 20.

² Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" від 18 лютого 1992 року // Відомості Верховної Ради (ВВР). - 1992. - № 22. - Ст. 303.

³ Закон України "Про основи національної безпеки України" від 19 червня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 39. - Ст. 351.

позитивні результати боротьби зі злочинністю в Україні за час її незалежності, криміногенна обстановка в ній у цілому протягом останніх років залишається напруженою. Офіційна статистика свідчить, що рівень злочинності в Україні є доволі високим. У загальній її структурі велику частку складають тяжкі злочини, серед яких стрімкого поширення набувають насильницькі та корисливо-насильницькі злочини¹. Активізована також рецидивна злочинність. Значну частку складає латентна злочинність, особливо економічної спрямованості². Галопуючих обертів набирає корупція, хабарництво й організована злочинність, що вже оформлюється в могутню, розгалужену систему, яка поступово захоплює лідерство в економіці й політиці³. Однієї із причин зазначених негативних тенденцій, за нещодавнім офіційним визнанням секретаріату РНБО України, є відсутність системної національної антикримінальної програми⁴.

Треба сказати, що розробка подібних цільових програм має певну історію. Ще за радянських часів була знайдена достатньо дійова форма програмування боротьби зі злочинністю, що забезпечувала комплексність заходів по зміцненню правопорядку, а саме – розробка планів соціального розвитку регіонів і трудових колективів, складовою частиною яких були окремі розділи з питань попередження (профілактики) злочинів⁵. Пізніше з'явилися й наукові обґрунтування розробки загальнодержавних комплекс-

¹ Більш докладно див.: Гусева К.А. Удосконалення нормативно-правового регулювання діяльності міліції щодо запобігання злочинам / К.А. Гусева // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2005. – № 6. – С. 22-31.

² Див.: Протистояння злочинності – концентрація зусиль на пріоритетних напрямках // Іменем Закону. – 2002. – № 3; Литвак О. Латентна злочинність: деякі аспекти / Литвак О. // Право України. – 2003. – № 1. – С. 63.

³ Гусева К.А. Попередження злочинів як одна з визначальних функцій спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ у сучасних умовах / К.А. Гусева // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – 2007. – № 2. – Ч. 1. – С. 48-57. – (Спецвип.: Проблеми вдосконалення оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ у напрямку боротьби з організованою злочинністю).

⁴ Див.: "Таймер", суббота, 25.04.2009, 10:28

⁵ Орехов В.В. Социальное планирование и вопросы борьбы с преступностью / Орехов В.В. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1972.

них програм профілактики правопорушень¹, у тому числі на засадах кримінологічного прогнозування².

Комплексні програми щодо протидії злочинності в незалежній Україні з'явилися майже одночасно зі здобуттям нею самостійності й оновлювалися з різною періодичністю, а всього їх існувало до цього часу чотири³. Вони багато в чому враховували політичні, соціально-економічні й правові реалії розвитку країни на час їх прийняття та містили, прямо скажімо, величезну кількість різнорівневих організаційних, правових і практичних заходів боротьби зі злочинністю й іншими правопорушеннями. Чимало цих заходів були виписані реалістично, але їх дійсне виконання, на нашу думку, мало б місце, лише за умови, по-перше, реального фінансово-ресурсного а, по-друге, конкретного й предметного організаційного їх забезпечення. Проте, як це було визнано рядом вітчизняних учених⁴ та й на офіційних рівнях, суттєві прогалини й вади (якщо не більше) щодо дотримання зазначених умов звели майже нанівець більшість запрограмованих заходів.

Сьогодні, ураховуючи закінчення терміну дії Комплексної програми профілактики правопорушень на 2007–2009 роки та наявну потребу щодо розробки нової такої програми, доцільно було би звернути увагу на найбільш системних недоліках, яких,

¹ Комплексное планирование социальной профилактики правонарушений. – М.: Юрид. лит., 1981. – 160 с.; Планирование мер борьбы с преступностью / ред. В.М. Коган. – М.: Ин-т гос. и права АН СССР, 1982. – 158 с.; Жилинский С.Э. Система планирования охраны правопорядка // Комплексное планирование профилактики правонарушений / Жилинский С.Э. – М.: Юрид. лит., 1987. – С. 38–43.

² Волков М.Д. Региональное криминологическое прогнозирование / Волков М.Д., Горяинов К.К., Кондратюк Л.В. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1980. – Ч. 1, 2.

³ Державна програма боротьби зі злочинністю: затв. пост. Верховної Ради України від 25.06. 1993 № 3325–XII; Комплексна цільова програма боротьби зі злочинністю на 1996–2000 роки: затв. Указом Президента України від 17.09. 1996 № 837/96; Комплексна програма профілактики злочинності на 2001–2005 роки, затв. Указом Президента України від 25.12.2000 №1376/2000; Комплексна програма профілактики правопорушень на 2007–2009 роки: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 20.12. 2006, № 1767.

⁴ Шакун В.І. Влада і злочинність / Шакун В.І. – К.: "Пам'ять століть", 1997. – С. 42–46; Джужа О.М. Аналіз загальнодержавних комплексних заходів запобігання злочинам в Україні / О.М. Джужа, Ю.Ю. Орлов // Правове забезпечення діяльності міліції/поліції: історія, сучасні проблеми, міжнародний досвід: зб. наук. пр. / Київ: націон. ун-т внутр. справ. – К.: Атіка, 2006. – С. 14–26.

за висновками нашого дослідження, припустилися розробники саме цього попереднього програмного документу, а саме:

1) не забезпечено системну єдність стратегічних і тактичних аспектів протидії злочинності. Так, у Програмі визначено тільки її мету й завдання, залишивши при цьому поза увагою аналіз змісту проблеми запобігання злочинам і обґрунтування необхідності її вирішення саме шляхом програмування;

2) відсутні прогноз розвитку криміногенної обстановки в країні, а також оцінка ефективності раніше вжитих профілактичних заходів. Так, викладений у загальній частині Програми "аналіз" присвячений лише розгляду окремих факторів протиправної діяльності. При цьому й він є фрагментарним та малоінформативним, особливо в кримінологічному відношенні. Також виглядають доволі сумнівними наведені в ньому статистичні дані, адже вести мову про реальне зменшення кількості злочинів, як нам здається, некоректно, оскільки, як усім відомо, латентна злочинність і штучне маніпулювання практикою прийняття рішень по заявах і повідомленнях про злочини зі значним лишком перекривають у бік росту будь які кількісні показники щодо начебто наявної тенденції до зниження стану злочинності в країні.

Для підтвердження цього твердження ми нижче надаємо наступні три статистичні рядки, з яких видно, що на фоні майже астрономічного зростання кількості заяв і повідомлень про злочини, що поступають до міліції, відбувається катастрофічне зниження кримінально-правового реагування на них:

Одиниці спостереження	роки, показники				
	2004	2005	2006	2007	2008
Кількість заяв і повідомлень про злочини	2297064	2368703	2612190	2851384	2874355
Кількість порушених кримінальних справ	520105	485725	420900	401293	384424
Питома вага порушених кримінальних справ у %	22,6	20,5	16,1	14,1	13,4

3) низькою є ресурсна забезпеченість профілактичних заходів. Якщо говорити про параметри фінансової підтримки, то вона взагалі майже чітко не була визначена;

4) не вирішено питання щодо здійснення поетапного контролю за ходом реалізації Програми як взагалі, так й окремих її розділів. У самій системі заходів не закладено механізм визначення ефективності реалізації запобіжних заходів та можливість корегування Програми в процесі її реалізації;

5) запланованими заходами не забезпечено підготовку та підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів, які здійснюють боротьбу з найнебезпечнішими чи новими видами злочинів;

6) під час підготовки проекту Комплексної програми він не був широко обговорений практичними фахівцями та не доведений із цією ж метою до громадськості.

Отже, на підставі викладеного ми приходимо до висновку, що для недопущення перелічених і інших системних недоліків програмного забезпечення запобігання злочинам у країні треба значним чином удосконалити практику розробки й прийняття цих документів. Таких думок дотримуються й інші вчені¹. Ми вважаємо, що для цього варто:

по-перше, уточнити перелік суб'єктів програмно-цільового планування, тобто прямих його учасників. При цьому це мають бути фахівці, обізнані в даній справі зі значним досвідом роботи в сфері правоохоронної та нормотворчої діяльності⁴

по-друге, потрібно детально конкретизувати перелік тих об'єктів, на які буде спрямований профілактичний вплив;

по-третє, вимагає з'ясування питання про структурно-логічну побудову комплексних програм запобігання злочинам, зокрема, співвідношення аналітичної частини програми та тієї її частини, що стосується висвітлення конкретних заходів, послідовно-

¹ Гладких В.И. Методологические основы разработки комплексных программ борьбы с преступностью в регионе / В.И. Гладких, А.В. Бабенко // Российский следователь. - 2005. - № 11. - С.40-45; Клюев М. М Кримінологічні засади програмування запобігання злочинності / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08. - К.: КНУВС, 2008.

сті (пріоритетності) розташування розділів програми;

по-четверте, існує потреба в суворій визначеності й погодженості з усіма учасниками розробки програм та їхніх виконавців питання щодо ресурсного забезпечення програм запобігання злочинам;

по-п'яте, при розробці комплексних програм необхідно виробити механізм координації дій усіх учасників програм щодо реалізації цих документів, а також контролю за виконанням усіх запланованих програмних заходів.

Головне ж, чого бракує в досліджуваній Програмі, так це її системного кримінологічного обґрунтування.

Що ж до питання про розробку наступної цільової Державної програми запобігання злочинності в Україні, то для цього, як на нашу думку, слід би створити при КМ України міжгалузеву робочу групу із учених (представників відповідних галузей науки), представників правоохоронних органів, культури, освіти, управління, приватного сектору економіки, органів місцевого самоврядування, громадських рухів і формувань, доручивши їй проведення відповідного аналізу, прогнозу, розробки висновків і пропозицій, наділивши її водночас повноваженнями на витребування й використання будь якої необхідної для аналізу інформації.

Крім того, для забезпечення реального контролю та координації дій усіх суб'єктів щодо виконання Програми доцільно було б створити при КМ України постійно діючий робочий орган із повноважних службовців КМ та представників відповідних правоохоронних і інших державних установ і організацій.

Робота зазначеного органу має бути організаційно й змістовно структурована за основними напрямками заходів, передбачених у Програмі.

Використана література:

1. Волков М.Д. Региональное криминологическое прогнозирование / Волков М.Д., Горяинов К.К., Кондратюк Л.В. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1980.
2. Гладких В.И. Методологические основы разработки комплексных программ борьбы с преступностью в регионе / В.И. Гладких, А.В. Бабенко // Российский следователь. – 2005. – № 11.
3. Гусева К.А. Удосконалення нормативно-правового регулюван-

ня діяльності міліції щодо запобігання злочинам / К.А. Гусева // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. - 2005. - № 6. - С. 22-31.

4. Гусева К.А. Попередження злочинів як одна з визначальних функцій спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ у сучасних умовах / К.А. Гусева // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. - 2007. - № 2. - Ч. 1. - С. 48-57.

5. Державна програма боротьби зі злочинністю: затв. пост. Верховної Ради України від 25.06. 1993 № 3325-ХІІ.

6. Джужа О.М. Аналіз загальнодержавних комплексних заходів запобігання злочинам в Україні / О.М. Джужа, Ю.Ю. Орлов // Правове забезпечення діяльності міліції/поліції: історія, сучасні проблеми, міжнародний досвід: зб. наук. пр. / Київ. націон. ун-т внутр. справ. - К.: Атіка, 2006. - С. 14-26.

7. Жилинский С.Э. Система планирования охраны правопорядка // Комплексное планирование профилактики правонарушений / Жилинский С.Э. - М.: Юрид. лит., 1987. - С. 38-43.

8. Закон України "Про міліцію" від 20 грудня 1990 року // Відомості Верховної Ради УРСР. - 1991. - № 4. - Ст. 20.

9. Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" від 18 лютого 1992 року // Відомості Верховної Ради (ВВР). - 1992. - № 22. - Ст. 303.

10. Закон України "Про основи національної безпеки України" від 19 червня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 39. - Ст. 351.

11. Комплексна цільова програма боротьби зі злочинністю на 1996-2000 роки: затв. Указом Президента України від 17.09.1996 № 837/96.

12. Комплексна програма профілактики злочинності на 2001-2005 роки, затв. Указом Президента України від 25.12.2000 №1376/2000.

13. Комплексна програма профілактики правопорушень на 2007-2009 роки: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 20.12.2006, № 1767.

14. Комплексное планирование социальной профилактики правонарушений. - М.: Юрид. лит., 1981. - 160 с.

15. Ключев М.М. Кримінологічні засади програмування запобігання злочинності / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08. - К.:

КНУВС, 2008.

16. Орехов В.В. Социальное планирование и вопросы борьбы с преступностью / Орехов В.В. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1972.

17. Планирование мер борьбы с преступностью / ред. В.М. Коган. - М.: Ин-т гос. и права АН СССР, 1982. - 158 с.

18. Протистояння злочинності – концентрація зусиль на пріоритетних напрямках // Іменем Закону. - 2002. - № 3; Литвак О. Латентна злочинність: деякі аспекти / Литвак О. // Право України. - 2003. - № 1. - С. 63.

19. Шакун В.І. Влада і злочинність / Шакун В.І. - К.: "Пам'ять століть", 1997. - С. 42-46.

О.В. Бочковий*

ПІЗНАВАЛЬНО-АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ ЯК ОСНОВНА ФУНКЦІЯ ШТАБУ ОВС

Семинар, на якому ми присутні, присвячений проблемам вивчення та оцінки оперативної обстановки. Розпочну з того, що багато з тих, хто працює на практиці й, можливо, деякі з присутніх використовують поняття оперативної обстановки, проте слабо уявляють, що це таке.

Ми зібрались для з'ясування і, вже в котре, викладення, в основному, понятійного апарату оперативної обстановки, адже, готуючи програму семінару, мав можливість ознайомитись з темами доповідей, але ми ні на долю не просунулись в удосконаленні діяльності з аналізу й оцінки оперативної обстановки.

Ще в далеких 70-х роках говорилося про удосконалення діяльності з аналізу й оцінки оперативної обстановки і до цього часу не розроблено такої методики.

Безумовно, така ситуація говорить про виключну актуаль-

* Старший науковий співробітник НДП з правових та організаційно-тактичних проблем ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, капітан міліції.

ність тематики, проте ця актуальність зумовлена не умовами що змінюються, а повною бездіяльністю ОВС у даному напрямку.

Розглядаючи питання, що пов'язані з оцінкою й аналізом оперативної обстановки, необхідно зауважити, що у основі вказаного процесу лежить пізнавально-аналітична діяльність, сутність якої закладається в дослідженні інформації і на основі її аналізу розробки найбільш оптимальних рішень.

Першочергово, саме з такою ціллю були створені такі підрозділи як штаб ОВС, які по аналогії з військовим штабом повинні бути бути аналітичним і прогностичним серцем структури. Ще у 1974 році в Положенні про Штаби вказувалось, що одним з основних завдань передбачується комплексний аналіз оперативної обстановки, ефективність використання сил та засобів, розробка на цій основі конкретних пропозицій по вивченню оперативно-службової діяльності ОВС¹.

Та це було у 70-х, а на сьогодні аналіз та оцінка оперативної обстановки зводиться до аналізу та оцінки статистичної інформації, кількісних показників роботи підрозділів ОВС, підготовки узагальнених звітів, і розробки формальних планів, які використовують виключно на засіданнях і колегіях різного рівня. У той же час, ще в 1975 році вказувалось, що одним з основних ланок процесу вивчення оперативної обстановки є ні що інше, як встановлення причинних зв'язків між її елементами². А враховуючи те, що сучасність змушує використовувати значні об'єми та види інформації, то і зв'язків між інформацією та конкретними подіями буде дуже багато, і людині, з її обмеженими природними можливостями буде нелегко їх встановлювати.

Саме у цьому випадку на допомогу приходить технічний прогрес у вигляді автоматизованих інформаційно-аналітичних систем. Проте, ті системи, які знаходяться на озброєнні в ОВС мають, у своїй більшості, інформаційно-пошуковий характер, а не інформаційно-аналітичний. Хоча, враховуючи досвід Збройних сил Укра-

¹ Зуйков Г.Г., Аксенов А.А. Штаб ОВД. М., изд. Академии МВД СССР, 1974.

² Лукашов В.А., Михайлюк М.Т. Изучение и оценка оперативной обстановки. Киев, 1975 г. - С. 66.

їни, використання інформаційно-аналітичних автоматизованих систем значно спрощує діяльність з аналізу й оцінки оперативної обстановки.

Адже оперативна обстановка, враховуючи її складність та протиріччя, являє собою комплекс явищ та процесів, що взаємодіють між собою та залежать від об'єктивної причинно-наслідкової залежності і закономірного розвитку. Відмінною ознакою оперативної обстановки є її конкретність, тобто вона існує тільки у конкретних умовах місця та часу, а її зміст залежить від цілей пізнавальної діяльності, об'єму та характеру інформації, яка аналізується і ряду інших обставин. Наприклад, у 70-ті оперативну обстановку класифікували враховуючи адміністративно-територіальні ознаки, лінії оперативно-розшукової діяльності, окремі напрямки боротьби зі злочинністю, а також фактору часу.

Та сучасність диктує свої умови. Рівень розвитку суспільства і технологій, так само як і оснащеність злочинців потребує адекватного реагування зі сторони правоохоронних органів. Під час підготовки та скоєння злочинів особи використовують нові технології і сучасні засоби зв'язку, готуючись до вчинення злочину відбувається копітка робота з аналізу способів його вчинення й подальшого укриття, використовуються усі можливі засоби щоб уклонитись від відбування покарання. У той же час, сьогодні не розроблено діючої методики аналізу та оцінки оперативної обстановки в сучасних умовах. Технологічне оснащення, яке мають правоохоронні органи не дозволяє у повній мірі здійснювати аналіз інформації, а тим більше її оцінку та розроблення відповідних пропозицій по реагуванню на її зміни.

Саме тому є доцільність у використанні досвіду Збройних сил України. З різницею тільки у тому, що військовий штаб готує прогнози та плани враховуючи інформацію, яка надходить від розвідки, контррозвідки, кадрових служб, аналізує досвід проведення аналогічних операцій, враховує сили та засоби, що є та можливості для їх взаємодії у випадку настання війни, під кожен відомий сценарій розвитку бойових дій підготовлений порядок дій. А у МВС необхідно розробляти план дій на кожен день, адекватно до зміни ситуації. Злочини вчинюються щодня, і щодня

злочинці знаходять нові способи вчинення та укриття своєї діяльності, а отже їм потрібно відразу реагувати та застосовувати відповідні заходи.

Штаб повинен на підставі аналізу оперативної інформації надати керівництву пропозиції по використанню заходів усунення негативних тенденцій в оперативно-Ослужбовій діяльності ОВС, наданні їм допомоги у організації ритмічної роботи з попередження й розкриття злочинів і охороні громадського порядку¹.

Адже керівник будь-якого рівня має аналізувати інформацію, яка надходить з різноманітних джерел, оцінює оперативну обстановку, розкриває внутрішні зв'язки її елементів, тенденції розвитку відповідних процесів та явищ. На підставі цього здійснюється розробка управлінських рішень і їх оформлення у вигляді різних команд управління.

В.І. Тарабановська*

АНАЛІЗ ТА ЇЇ ОЦІНКА СЛІДЧОЇ СИТУАЦІЇ ПРИ ПОРУШЕННІ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ПРО ЗЛОЧИН, ПОВ'ЯЗАНИЙ З НЕЗАКОННИМ ТИРАЖУВАННЯМ ТА РОЗПОВСЮДЖЕННЯМ АУДІО-ВІДЕОПРОДУКЦІЇ

Дотримуючись науково вірного, на наш погляд, розуміння слідчої ситуації, як сукупності фактичних умов і обставин криміналістичного характеру, що склалися на певний момент досудового слідства, ми, разом із тим вважаємо, що останні є тими зовнішніми факторами, які визначають адекватний даній ситуації вибір слідчим кримінально-процесуальних, а також (за відповідним рішенням слідчого) і оперативно-розшукових заходів. Слід погодитися, що саме в цьому виявляється детермінуюча роль слі-

¹ Лукашов В.А., Михайлюк М.Т. Изучение и оценка оперативной обстановки. Киев, 1975 г. – С. 36.

* Науковий співробітник секретаріату Вченої ради Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, здобувач кафедри криміналістики.

дчої ситуації¹, і, зокрема, стосовно формування переліку й змісту безпосередніх заходів щодо розкриття й розслідування злочину.

У практичному плані ця роль зводиться до того, що слідчий, відштовхуючись від оцінки наявної слідчої ситуації, яка склалася на певний час, і конкретних пізнавальних потреб на тій чи іншій стадії кримінального процесу, має включити до свого розгляду й аналізу той зріз елементів і ознак криміналістичної характеристики розслідуваного виду злочину, який у дійсності відповідає предмету необхідного дослідження на даній стадії.

Аналізуючи в рамках проведеної нами науково-дослідної роботи** стадію порушення кримінальної справи про злочин, пов'язаний з незаконним тиражуванням та розповсюдженням аудіо-відеопродукції, що передбачений ст. 176 чинного КК України, та супутню цій стадії слідчу ситуацію, ми встановили, що для неї характерним є мінімальна визначеність слідчого стосовно наявності всіх ознак злочину, про який ідеться. На це звернули увагу біля двох третин опитаних слідчих, яким доводилося розслідувати зазначені злочини.

Саме тому на даному етапі дуже важливо, на нашу думку, правильно розпізнати (проаналізувати й оцінити) слідчу ситуацію, що склалася, і, головне, наявні щодо неї всі інформаційні компоненти як базові для ухвалення рішення про порушення кримінальної справи. Треба сказати, що на цей момент слідчий майже завжди відчуває невідповідність між тими елементами криміналістичної характеристики злочину, стосовно якого має порушитися кримінальна справа, які є типовими й у принципі слідчому відомі, і тими фактичними, що ним повинні бути встановлені й досліджені для ухвалення рішення про порушення кримінальної справи.

Відзначимо, що ступінь вказаної невідповідності повністю за-

¹ Див.: Солодухо Н.М. Манифест ситуационного движения // Ситуационные исследования. Выпуск 1: Ситуационный подход. Казань, 2005.

** Ідеться про планову НДР за темою "Оперативно-розшукове супроводження кримінального судочинства", що виконувалася ЛДУВС в 2008-2009 р.р. за замовленням ГУМВС України в Луганській області, Прокуратури та Апеляд. Суду Луганськ. Обл. у рамках якої окремим аспектом проводилося й дослідження проблеми розкриття й розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним тиражуванням та розповсюдженням аудіо-відеопродукції.

лежить від ступеню адекватності (неадекватності) пізнавальних і оцінних дій слідчого. Останнє в значній мірі залежить від вихідних джерел криміналістичної інформації, якими розташовує слідчий на розглядуваному етапі кримінального процесу. Вони ж не є однозначними, бо залежать від ситуації щодо виявлення злочину.

У одних випадках це пов'язано з фактами виявлення ознак розповсюдження контрафактної аудіо-відеопродукції (продажу, постачання, збереження з цією метою незаконно тиражованих фонограм і відеограм) і тому центральне джерело криміналістичної інформації для слідчого тут являють об'єктивні дані про ці факти. До речі, на сьогодні в загальному масиві зареєстрованих злочинів розглянутої категорії майже 96% відносяться саме до розповсюдження даного виду контрафактної продукції. В інших же випадках головним джерелом мають бути виявлені ознаки незаконного тиражування аудіо-відеопродукції, тобто задокументоване шляхом проведення оперативно-розшукових заходів чи іншим чином викриття підпільного цеху по виготовленню примірників контрафактних аудіо-відео дисків. Це, природно, обумовлює відмінності в наявних елементах слідчої ситуації й криміналістичної характеристики злочинів на момент вирішення питання про порушення кримінальної справи, як і різні зв'язки між цими елементами.

Існуюча практика показує, що ситуації, пов'язані з виявленням фактів розповсюдження контрафактної аудіо-відеопродукції, визначаються, головним чином, результатами проведення працівниками оперативних підрозділів контрольних закупівель цієї продукції (більше 90% вказаних фактів серед загального масиву відповідних кримінальних справ були виявлені саме шляхом здійснення цільових контрольних закупівель аудіовізуальних та фонографічних дисків, а незначна інша частина – у ході проведення різного роду перевірок тощо). Характерно, що в загальній кількості виявлених фактів майже в трьох чвертях випадків було зафіксовано продаж у торговельній мережі примірників аудіовізуальних творів і фонограм, що не були марковані відповідною контрольною маркою, і лише по кожній четвертій справі виявлені інші ознаки контрафактності, що в кожному такому випадку під-

тверджувалося до порушення кримінальної справи попередніми дослідженнями спеціалістів-експертів.

Українська рідкі ситуації щодо виявлення фактів незаконного тиражування аудіо-відео компакт-дисків є, як правило, результатом проведення оперативними підрозділами комплексних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення підпільних цехів по їх виготовленню, що на сьогодні, на жаль, займає не більш 4% у структурі всіх зареєстрованих розглядуваних видів злочинів.

Вище ми розглянули слідчі ситуації, які для слідчого становлять привхідний характер, є мовби стартовими при вирішенні ним питання про порушення кримінальної справи. Однак у кожному із зазначених вище випадків центральне джерело вихідної інформації має становити, поряд з іншим, виявлення первинних ознак складу злочину, передбаченого ст. 176 КК України. І це, зрозуміло, вимагає звернення слідчого до базових вихідних елементів криміналістичної характеристики зазначених злочинних діянь і, насамперед, використання ним типових криміналістичних знань щодо об'єктивних обставин та предмету вчинення незаконного тиражування та розповсюдження аудіо-відеопродукції.

Так, якщо йдеться про виявлення за результатами контрольної закупівлі факту умисного порушення авторського права чи суміжних прав у вигляді розповсюдження піратської аудіо-відеопродукції, то перед слідчим, якому надійшли відповідні первинні матеріали, постає першочергове завдання щодо отримання особистої переконаності про наявність у цих матеріалах достовірних даних про те, що у них углядаються наступні основні ознаки зазначеного злочину:

1. Належність виявлених і вилучених примірників аудіо-відеодисків або касет до контрафактної продукції. Підтвердженням цьому на даній стадії є описання ознак контрафакта з попередніми висновками фахівців від експертних установ, які мають відповідні повноваження.

Слід зауважити, що до останнього часу не існувало офіційного тлумачення щодо поняття контрафактної аудіо-відеопродукції. Лише нещодавно постановою Пленуму Верховного Суду України від 4-го червня 2010 року № 5 "Про застосування судами

норм законодавства у справах про захист авторського права і суміжних прав⁷ було дано роз'яснення (п. 43), що під контрафактними примірниками фонограми, відеограми й інших об'єктів авторського права і (або) суміжних прав, які виготовлені (відтворені, опубліковані) і (або) розповсюджені з порушенням авторського права і (або) суміжних прав (особистих немайнових і (або) майнових), у тому числі примірники захищених в Україні зазначених об'єктів, що ввозяться на митну територію України без згоди автора чи іншого суб'єкта авторського права і (або) суміжних прав, зокрема з країн, у яких ці об'єкти ніколи не охоронялися або перестали охоронятися. До контрафактних примірників віднесено й примірники правомірно розповсюджених (обнародуваних) об'єктів авторського права і (або) суміжних прав, з яких видалена або неправомірно нанесена інформація про суб'єкта авторського права і (або) суміжних прав, а також примірники таких об'єктів, що перевищують кількість примірників (тираж), передбачену договором щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, або розповсюджуються на території, не передбаченій договором, виготовлені на іншому матеріальному носії, ніж передбачено в договорі, а також примірники, отримані шляхом видозміни об'єктів авторського права і (або) суміжних прав.

2. Реальність виявленого факту розповсюдження, зокрема, продажу зазначеної продукції населенню в будь яких магазинах, палатках, лотках, що повинно підтверджуватися, приміром, контрольною її закупівлею. Крім того, цей факт має бути підкріплено зафіксованою наявністю в цих торговельних точках примірників контрафактних аудіо-відеодисків чи касет, у тому числі як виставлених на вітринах, так і прихованих під прилавками. Допустимо також (та бажано) фіксування фактів купівлі окремими громадянами в зазначених точках контрафактних дисків чи касет) і т.ін.

Говорячи про факт розповсюдження контрафактної аудіо-відеопродукції як про закінчений злочин, що передбачений ст. 176 КК України, нам здається необхідним певним чином проаналізувати це положення суто в правовій площині. Справа в тому, що за конструкцією вказаної статті кримінального кодексу дуже важко розділити розповсюдження й тиражування зазначеної

продукції як окремі склади злочинів. Адже ж у диспозиції ч. 1 ст. 176 КК говориться про незаконне тиражування та розповсюдження фонограм, відеограм на аудіо- та відеокасетах, дискетах тощо, тобто сполучник "та" фактично поєднує два різновиди незаконних дій у єдине ціле.

Ясність з цього питання внесла вищезгадана Постанова Пленуму Верховного Суду України, у п. 43 якої контрафактними примірниками фонограми, відеограми визнаються виготовлені (тиражовані) і (або) розповсюджені з порушенням авторського права і (або) суміжних прав. До речі, цією ж постановою (п. 44) акцентовано увагу на те, що відповідно до пункту "б" статті 50 Закону України від 23 грудня 1993 року № 3792-ХІІ "Про авторське право і суміжні права" розповсюдження контрафактних примірників фонограм, відеограм тощо є порушенням авторського права і (або) суміжних прав.

Отже, за нашим баченням, є підстави для визнання двохелементного, у тому числі як єдиного, так і розрізненого (самостійного) правового змісту об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 176 КК. З цього приводу вважаємо за необхідне внести зміни до диспозиції ст. 176 КК України, додавши до сполучника "та" відносно незаконного тиражування й розповсюдження примірників фонограм, відеограм також (відповідно до згаданого вище закону) сполучника "або".

3. Наявність звернення суб'єкта авторського права чи суміжних прав до відповідного правоохоронного органу про їх порушення шляхом незаконного тиражування та (або) розповсюдження аудіо-відеопродукції а також щодо заподіяння цими діями матеріальної шкоди у великому розмірі (для кваліфікації за ч. 1 ст. 176 КК України), або ж у особливо великому розмірі (для кваліфікації за ч. 2 ст. 176 КК України)*. Відзначимо, що відповідно до статті 45 Закону України від 23 грудня 1993 року № 3792-ХІІ "Про авторське

* Як відомо, у примітці до статті 176 КК визначено, що матеріальна шкода вважається завданою у великому розмірі, якщо її розмір у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а завданою в особливо великому розмірі - якщо її розмір у тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

право і суміжні права" (у редакції Закону від 11 липня 2001 року № 2627-III) зазначені суб'єкти можуть управляти своїми правами, зокрема, через організацію колективного управління.

За існуючою слідчою й судовою практикою в Україні в якості таких формувань виступають різного роду представництва зарубіжних компаній, які є правовласниками на ринку аудіо-відео-продукції, наприклад, представництво "АйСиПиАй" в Україні (м. Київ), фірма "Інтер Фільм", що діє від імені компаній "Warner Home Video", "Columbia Tristor Home enter ta inment" (м. Одеса). Безпосередньо в Україні створені й діють компанії "Прем'єр Мультмедіа Україна" (м. Київ), "Українська Ди Ви Ди компанія" (м. Київ), "Арт Синема" (м. Одеса), що захищають інтереси суб'єктів, які мають право на тиражування, розповсюдження й демонстрування конкретних фільмів, позначених у спеціальних прокатних посвідченнях міністерства культури і мистецтва України. Зазначені юридичні особи після звернення до них правоохоронних органів подають останнім заяви про порушення авторських та суміжних прав, вказуючи водночас і розмір нанесеної матеріальної шкоди. Проте нерідко розмір шкоди визначають спеціалізовані фірми, наприклад ТОВ "Геміні" (м. Київ), що діють від імені ЗАТ "Геміні Фільм Інтернаціональ" (м. Москва). Додамо, що суди, окрім прийняття до уваги всього зазначеного, вимагають від слідчих розрахунки усередненої матеріальної шкоди, обчисленої за місцевою ринковою вартістю відповідної ліцензованої аудіо-відеопродукції.

Слід зауважити, що продавці (реалізатори) контрафакта, який розглядається нами, за відпрацьованими ними схемами, маніпулюють із кількістю наявної на робочому місці контрафактної продукції, маючи її під руками стільки, скільки в своїй кількості недостатньо для визнання великих розмірів матеріальної шкоди. І ось тут треба мати на увазі, що основна кількість примірників підробленої аудіо-відеопродукції знаходиться в підсобних складських приміщеннях або ж у ринкових камерах зберігання. Цей типовий елемент криміналістичної характеристики відповідних злочинів має майже стовідсоткову присутність. Тому, слідчий повинен ретельно перевірити, а якщо треба, то й відпрацювати дану обставину, у тому числі й з використанням можливостей опера-

тивного підрозділу.

До речі, слідчий має таким же чином з'ясувати питання, чи не вчинено злочин, який розглядається, повторно, або чи не йдеться про його вчинення за попередньою змовою групою осіб, бо встановлення цих ознак, як відомо, дає підстави для кваліфікування злочину за ч. 2 ст. 176 КК України. До того ж, за наявності цих обставин слідчий може після порушення кримінальної справи висловувати й відпрацьовувати слідчу версію про існування злочинної організації, у якій задіяна службова особа і злочинна діяльність здійснювалася з використанням службового становища цієї особи щодо підлеглого працівника. Це також потягне зміну кваліфікації злочину, а саме надасть можливість застосувати ч. 3 ст. 176 КК України.

Отже очевидно, що встановлення та ретельний аналіз слідчої ситуації на стадії порушення кримінальної справи про злочин, пов'язаний з незаконним тиражуванням та розповсюдженням аудіо-відеопродукції, є обов'язковою складовою методики прийняття слідчим відповідного рішення.

Використана література:

1. Белкин Р.С. Курс криминалистики. Т.3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации. - М., 1977.
2. Бажанов М.И. О функциях состава преступления (процессуальная функция) // Проблемы законности. - 1995. - № 25.
3. Гультай М. Деякі проблеми виправлення помилок, пов'язаних з кваліфікацією злочинів // Право України. - 2001. - № 3.
4. Солодухо Н.М. Манифест ситуационного движения // Ситуационные исследования. Выпуск 1: Ситуационный подход. - Казань, 2005.
5. Тарабановська В.І. Поняття й сутність слідчої ситуації та її співвідношення з криміналістичною характеристикою окремого виду злочинів // Актуальні проблеми теорії та практики ОРД: Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. Спеціальний випуск. - 2010. - № 4. - С. 315-321.
6. Яблоков Н.П., Самыгин Л.Д. Информационные основы расследования и криминалистическая характеристика преступлений // Криминалистика. - М.: БЕК, 1995.

В.І. Невідомий*

ПОНЯТТЯ Й СУТНІСТЬ СТРУКТУРИ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

З огляду на те, що царина права дедалі відчутніше виявляє свою, так би мовити, "незвідність" до суто надбудовного утворення по відношенню до економічних та політичних відносин у суспільстві (маючи власні принципи організації та, відповідно, свою відносно самостійну динамічну логіку становлення й функціонування), у сучасній теорії права спостерігається укорінення поглядів на дану царину як на особливу форму реальності. Адже світ права вже неможливо редукувати виключно до його нормативно-ідеального аспекту, оскільки йому притаманна певна "онтологічна автономія", завдяки якій він не тільки не є жорстко детермінованою "похідною" від суспільної чи індивідуальної свідомості, а навіть, навпаки, здатен здійснювати регулятивний вплив як на саму свідомість людини, так і взагалі на всю систему людського буття. Тобто право має розглядатися не просто з точки зору його "загальної ідеї" чи тієї позитивованої нормативності, через яку ця ідея об'єктивується, втілюючись у законодавчих положеннях, а як органічна частина самої об'єктивної дійсності.

Зазначена переорієнтація підходу до розуміння сутності права "дозволяє побачити в ньому соціальну підсистему, що забезпечує таку безперервну динаміку функціонування суспільства, при якій у відповідності до потреби в реалізації начал нормативності досягається постійне й стабільне відтворення і, відтак, зберігання й утвердження виражених у праві соціальних цінностей, умов та механізмів даного функціонування" [1, с. 314]. При цьому, певна річ, постає питання стосовно структури правової реальності як "соціальної підсистеми", динамічна взаємодія елементів якої лежить в основі насамперед її самоорганізації, а також її регулятивно-організаційного впливу на всю систему суспільних відносин.

* Кандидат юридичних наук.

Варто згадати, що звертаючись до аналізу цього питання, доводиться одразу ж стикнутися з проблемою границь, що відмежовують сферу правових феноменів від решти суспільних інституцій (особливо тих, що паралельно з правом здійснюють функцію нормативного регулювання суспільства). У даному відношенні досить показовим є наявне в сучасній теорії права протистояння "ексклюзивних" та "інклюдивних" підходів до вирішення питань про співвідношення права з державною владою, мораллю, економікою, політикою, релігією тощо. Річ у тім, що, з одного боку, визнаючи відносну самостійність права як підсистеми соціальної реальності, ми, тим самим, змушені визнати можливість її "просторової локалізації", її відокремлення від тих ціннісних підвалів, на яких вона ґрунтується, та від предметних сфер, з яких правова нормативність "виростає" й на упорядкування яких вона, врешті-решт, спрямовується. Тож, таким чином, створюються підстави для певної виправданості "ексклюзивного" праворозуміння, де право постає виключно у своєму "рафінованому" системно-нормативному вигляді. При цьому єдиною площиною оцінки його раціональності виступатиме встановлення логічної досконалості даної системи, визначувана на підставі принципів повноти (забезпечуваності однозначного вирішення будь-якого питання, що виникає при необхідності застосування закону) та несуперечливості (відсутності в нормативно-правовій системі взаємовиключних положень та неможливості отримання несумісних логічних наслідків з позитивованих цією системою вимог). Як відзначає аргентинський правознавець Є.Булигін, саме поняття "юридичного факту" дозволяє репрезентувати систему права в "логічно-істиннісному" плані, що є позамежним щодо її ціннісних вимірів: "факти, що роблять нормативні висловлювання істинними, суть складні, інституційні факти, котрі частково складаються з емпіричних фактів, а частково з соціальних конвенцій, таких як звичай (практика) або вчинки певних осіб, що, наприклад, має місце при законотворчості чи судочинстві. При цьому можливі в окремих випадках практичні ускладнення, що полягають у формулюванні принципу визначення того, чи є певне нормативне висловлювання істинним або хибним, не означають, що ця перешкода є нездо-

ланною. Оскільки правова наука може формулювати істинні нормативні висловлювання про зміст права, позитивістський ідеал вільної від цінностей правової науки виглядає цілком реалізованим" [2, с. 8].

Те ж саме можна стверджувати, до речі, і стосовно теоретичних можливостей автономізації як правової нормативності від регульованих нею суспільних відносин, так, відповідно, і юридичної науки від соціології та політології. Адже, насправді, нормативні смисли права не містяться в самих цих відносинах, не "переддані" ними, а тому й однозначно не можуть бути виведені на підставі їхнього аналізу (аналогічно тому, як форми усвідомлення певним суб'єктом предметності зовнішнього світу визначаються не стільки самими осмислюваними речами, скільки способом входження цього суб'єкта до культурного контексту світовідношення як такого; саме тому доводиться констатувати факт досить різноманітного усвідомлення одних і тих самих речей різними суб'єктами).

З іншого ж боку, не можна також заперечувати того, що "суспільство є більш давнім, ніж правові положення, і відтак певне впорядкування повинно було існувати ще до того, як з'явилися правові положення. Саме тому було б невірно вважати, що все право твориться державою через закони (статути). Значна маса права виникає безпосередньо в суспільстві у формі спонтанного впорядкування соціальних відносин, шлюб, сімейних союзів, володіння, договорів, спадкування, і більша частина цього соціального устрою ніколи не регулювалася правовими положеннями. Законотворення зазвичай розглядається як найстаріше, первинне та особливе завдання держави. Проте в дійсності держава стає законодавцем лише на пізнішому етапі свого існування. Перші держави – це звичайні зосередження військової влади, які не мають стосунку ані до права, ані до судів" [3, с. 161, 163-164]. Тож на основі таких аргументів розробляються "інклюзивні" версії праворозуміння, в контексті яких правова реальність постає у своєму дещо "розширеному" вигляді (за рахунок включення до неї тих позаюридичних феноменів, що передують державно створеному праву та у багатьох аспектах впливають на формування й функціонування правової нормативності).

Щоправда, саме та обставина, у зв'язку з якою значна частина суспільних відносин дійсно "ніколи не регулювалася правовими положеннями" і, тим більше, не потребувала владно-примусового забезпечення з боку держави, свідчить про те, що далеко не вся множина таких відносин має включатися до структури правової реальності. Згадані відносини регулюються іншими видами соціальної нормативності, котрі, на відміну від норм права, виражаються не шляхом формального визначення прав та обов'язків, а "через загальні принципи, цілі, декларації та забезпечуються тільки внутрішнім переконанням, звичкою або засобами громадського впливу" [6, с. 106]. Наприклад, моральні, релігійні, корпоративні та інші норми, що встановлюються чи санкціонуються недержавними суб'єктами суспільства, не мають чіткого визначення меж їхньої обов'язковості та ґрунтуються здебільшого на виявленні "доброї волі" учасників суспільних відносин, ще, певна річ, не гарантують відповідних прав. Про такі гарантії може йтися лише за умови *юридичного* закріплення елементів згаданої нормативності, мірою якого остання проникає до системи власне правових феноменів. Однак це аж ніяк не означає, що не входження в дану систему решти ціннісно-сміслових начал моралі, релігії чи інших "метаюридичних" форм соціальної нормативності має тлумачитись як прояв "аморальності" чи "бездуховності" права. Скажімо, благодійність є цілком моральною діяльністю; проте відсутність юридичного зобов'язання щодо здійснення певних "пожертвувань" чи інших благочинних акцій не є підставою для висновку про аморальний характер законодавства. Так само юридичне закріплення принципу свободи совісті навряд чи суперечить духовним основам права (так щоб нормативізацію даного принципу можна було б вважати "неправовою", нелегітимною). Як раз, мабуть, навпаки – духу права не відповідало б примусове позбавлення такої свободи та ідеологічне насадження певних суспільно чи державно схвалених форм світогляду.

Поза будь-який сумнів, фактичні суспільні відносини та нормативні цінності справляють доволі відчутний вплив на систему правових реалій. Цей вплив простежується, зокрема, в самих змістовних характеристиках та спрямованості правових норм і інсти-

тутів, у формуванні та структуруванні юридичних відносин тощо. Разом з тим, очевидним є й те, що впливати на згадану систему можна не тільки "зсередини", в силу чого сам лише факт наявності такого впливу ще не обґрунтовує основну інклюзивістську тезу щодо охоплення структурою правової реальності абсолютно всіх явищ, котрі прямо чи побічно діють на "світ права". До того ж "ця зумовленість не є такою, коли юридичні відносини являють собою лиш тільки "правовий відбиток", "юридичну фотографію" з певної ділянки життя суспільства, окремих фактичних відносин. Перед нами - зумовленість більш складного порядку, близька за багатьма даними до тієї... коли живі організми, що вже сформувалися протягом своєї тривалої еволюції, якимось чином реагують на мінливе середовище, пристосовуючись та підлаштовуючись під його особливості" [1, с. 322]. До таких "юридичних мутацій" можна віднести формування трудового права, сімейного права, права соціального забезпечення; становлення таких комплексних утворень, як підприємницьке право, екологічне право, інформаційне право тощо.

Що ж стосується інклюзивістських пропозицій щодо включення до структури правової реальності також так званих "недержавних" форм буття права (мотивованих тим, що дійсне право полягає не стільки в формально декларованій нормативності, скільки в реалізації належного суспільного стану, котрий може досягатися не тільки шляхом встановлення чи санкціонування державою певного юридичного закону та забезпечення відповідного примусового закономірності), то такі проекти виглядають не досить переконливо. В даному плані корисно згадати низку утопічних спроб (зокрема й ту, що пропонувалася в марксистській теорії держави і права) накреслити картину справедливого "царства свободи", де піднесення приватних інтересів до рівня суспільних та загальнолюдських передбачало стати основою зникнення держави як їхнього "зовнішнього та відчуженого координатора". Як зазначав свого часу П.І.Новгородцев, аналізуючи такі концепції, "ми знаходимося тут, очевидно, на тлі чистої утопії бездержавного стану, у якій йдеться про таке перетворення людського життя, коли відбудеться благодатне злиття особистості з суспільством,

коли людина цілком і без залишку перетвориться на родову істоту, подолавши свій природний егоїзм" [5, с. 276-277]. До того ж, подібний підхід стикається з непереборними логічними суперечностями. Адже, з одного боку, прагнучи досягнення ідеалу "універсальної свободи" через знищення розбіжностей між суспільним та приватним життям, при цьому, з іншого боку, доводиться визнати те, що "повне злиття загального з окремим було б і повним знищенням свободи" [5, с. 278]. Нарешті, в разі анархічно абсолютизованої свободи зникають також будь-які бар'єри на шляху зла, сваволі й тотальної ворожнечі, котрі за таких умов стають значно ймовірнішими, ніж панування бажаної суспільної гармонії [5, с. 628].

Отже, до структури правової реальності, окрім ідеально-смыслових орієнтирів права (тобто самого його деонтологічного змісту) доцільно включати також модули його матеріально-буттєвого втілення: форми офіційно-нормативної інституціоналізації та способи здійснення у вигляді відповідного правопорядку (оскільки "ідея права" ще не є у повному розумінні *реальним* правом; так само, як і уявлення про "справедливу належність" ще не гарантують їхньої актуалізації у вигляді дійсних справедливо впорядкованих суспільних відносин).

Зважаючи на відзначені обставини, С.І. Максимов, здійснюючи систематичний аналіз світу правових явищ, пропонує вирізняти в його структурі "наступні шари, чи рівні, правової реальності (форми "буття" права):

- а) світ ідей: ідея права;
 - б) світ знакових форм: правові норми й закони;
 - в) світ взаємодій між соціальними суб'єктами: правове життя"
- [4, с. 177].

У свою чергу, перший ("ідеальний") рівень буття права подається у даній системі як координаційна єдність трьох наступних структурних компонентів:

- 1) суб'єктного ("антропологічного"), що містить інформацію про те, хто здатен бути суб'єктом права, на кого воно орієнтується (основною умовою правосуб'єктності при цьому є здатність диференціювати правові цінності та відрізняти значущі смислові моменти права від незначущих та осудних);

2) аксіологічного (що являє собою систему цінностей, які реалізуються у праві, інтегрально репрезентовану у понятті "справедливість");

3) деонтологічного (тобто змістовних інтерпретацій "ідеї належності", що виражаються через визначення прав та обов'язків) [4, с. 179-180].

Однак в даному відношенні слід зауважити, що на розглядуваному буттєвому рівні права зміст останнього може виражатися не тільки у вигляді *раціонально* осмислених та теоретично концептуалізованих ідей, але й через *емоційно-психологічне* його сприйняття. Досить часто, наприклад, дії, вчинки чи рішення визнаються справедливими не на підставі того, що оцінюючий їх суб'єкт може чітко визначити (через формалізовану систему критеріїв), що таке справедливість взагалі та у даному конкретному випадку зокрема, а в силу *інтуїтивного відчуття* того, що вчинити інакше було б несправедливо з точки зору стихійно сформованих уявлень про людяність як таку, співпереживання розглядуваних подій та співчуття їх учасникам тощо. Тож в межах правосвідомлення окрім правової ідеології вирізняють ще й правову психологію. Відповідно, вбачається за доречне на цьому структурному рівні правової реальності вести мову не лише про "ідею права" як суто раціональну форму осмислення права, а про правосвідомість взагалі (тобто у єдності її раціонального та емоційного, теоретичного та буденного, а також соціального та індивідуального аспектів сприйняття правової справедливості).

Через те, що як психологічні сприйняття, так і ідеологічні тлумачення змісту справедливості зазвичай характеризуються істотною варіативністю в межах того чи іншого соціуму, де кожний суб'єкт усвідомлює цей зміст в залежності від специфіки свого входження до системи суспільних відносин, певні деонтологічно-сміслові орієнтири (визнані практично значущими учасниками законотворчого процесу) об'єктивуються шляхом їхньої матеріалізації у нормах позитивного права (другий рівень правової реальності). При цьому сама абстрактна "ідея права" та конкретизуюча її "природна" (стихійно сформована у середовищі соціальних взаємодій) нормативність набуває офіційно-інституційного

характеру, будучи санкціонованою державою з урахуванням специфіки можливих ситуацій її застосування. Певна річ, "таке поєднання справедливості та доцільності є доволі складним як у суто технічному плані (адже нелегко узгодити і заповіт, і заборону), так і в плані впливу наявних соціальних умов (в контексті яких юридичний закон легітимується як дійсно *правовий*. – В.Н.). Тому завжди виникає проблема зв'язку природного та позитивного права як проблема неспівпадання сутності та існування права" [4, с. 183].

Окрім власне "державного" права у царині правової нормативності доцільно вирізняти також загальносоціальне право (до складу якого входять "основоположні права й обов'язки людини та інших суб'єктів соціуму, принципи та норми, в яких ці права й обов'язки відображаються та закріплюються" [6, с. 138]), і право, що об'єктивується через судові прецеденти.

Нарешті, враховуючи те, що ні осмислення ідеї права на рівні правосвідомості, ні формальне позитивування правової належності у вигляді офіційного закону ще не являють собою здійснення права у суспільному житті, у структурі правової реальності виділяють той (третій) рівень, що асоціюється з міжсуб'єктними правовідносинами. Саме вони є показником того, наскільки право існує не тільки у вигляді абстрактної схеми суспільної поведінки, але й реалізоване в "правильних діях та правильних рішеннях у конкретній ситуації" [7, с. 131].

Разом з тим, вбачається за доцільне виділити в системі форм буття права, як особливий її рівень, низку різновидів *правової діяльності*, що базуються на так званих "другопорядкових" правовідносинах (регламентуючих діяльність органів, котрі наділені правовими повноваженнями та відповідними юридичними обов'язками щодо здійснення самого правопорядку) і пов'язані із забезпеченням функціональної цілісності й ефективності такої системи в плані реалізації права. Підставою для цього є насамперед те, що таку діяльність не можна однозначно віднести до жодного з вищерозглянутих рівнів правового світу, оскільки вона скоріше виконує "цементуючу" роль, поєднуючи між собою різнорівневі правоявища в інтегровану систему правової реальності.

Наприклад, перший і другий рівні останньої (тобто виражена в правових почуттях та ціннісно-сміслових орієнтирах правосвідомості ідея права і її матеріалізація в законі) опосередковані у їхній взаємодії досить розгалуженою субструктурою правотворчої діяльності, що включає пізнання, оцінку, нормативне формулювання й систематизацію права. В свою чергу, другий і третій рівні (позитивне право та існуючі правовідносини) координуються діяльністю щодо налагодження, підтримання та охорони законності й правопорядку в суспільстві (тобто забезпечення режиму відповідності фізичної діяльності суб'єктів права, а також відносин, що при цьому виникають між ними, нормативним приписам закону та інших підзаконних джерел об'єктивного юридичного права з метою упорядкування й стабілізації цих відносин). Сюди також відноситься правозастосовна та контрольно-наглядова діяльність, результати яких нерідко стають підставами для налагодження каналів зворотного впливу динаміки існуючих правовідносин та взагалі правового життя соціуму на чинну юридичну нормативність, коригуючи та доповнюючи її у напрямку легітимізації офіційного закону з точки зору актуальних буттєвих реалій.

Здавалося б, оскільки будь-яка правова діяльність базується на встановленні відповідних правовідносин і спрямовується на їх врегулювання, її можна розглядати (як це поширено в сучасній теоретико-правовій літературі) у якості складової частини останніх (тобто віднести до третього рівня розглянутої системи). Однак така діяльність навряд чи зводиться до цих засадничих відносин (вже хоча б через неототожнюваність суб'єктивних дій з їхнім об'єктом чи підставою). Так само, до речі, як і самі правовідносини суб'єктів права не редукуватимуться до тієї юридичної нормативності, що є основою їхнього правового регулювання; а позитивне право не є прирівнюваним до передуючих йому смислових орієнтирів правосвідомості тощо. Саме тому усі ці буттєві вияви права розглядаються як відносно самостійні підсистеми правової реальності, що дає підстави для аналогічного розмежування правової діяльності та правовідносин: першопорядкових (котрі є об'єктом даної діяльності) та другопорядкових (на вста-

новленні яких ґрунтується ця діяльність). Адже, скажімо, якщо певні правовідносини передбачають їхню формальну заснованість на принципі рівносуб'єктності, то в процесі здійснення правової діяльності цей принцип далеко не завжди вдається в рівній мірі реалізувати як у самих об'єктних правовідносинах, так і серед суб'єктів даної діяльності, котрі, зазвичай, неоднаково здатні скористатися своїм правом та виконати свої обов'язки. Тож, відповідно, форма і ступінь здійснення права в зазначених відносинах та діяльності можуть при цьому бути досить віддаленими від співпадання, оскільки при одних і тих самих відносинах суб'єкти можуть діяти по-різному (і навпаки). До того ж ці підструктури правової реальності є різнопорядковими: наприклад, ми навряд чи розмістили на одному шаблі і правовідносини, що встановлюються між суб'єктами підприємницької діяльності, і діяльність Антимонопольного комітету, Рахункової палати та інших контрольних органів щодо нагляду за дотриманням законності при здійсненні даних правовідносин.

Таким чином, у структурі правової реальності можна вирізнити наступні чотири буттєві форми права (котрі репрезентують, відповідно, "суб'єктивно-ідеальний задум" правового порядку, "інструментальний" засіб його здійснення, об'єктну сферу його реалізації та діяльнісний механізм його втілення в останній): 1) *правосвідомість* (індивідуальні, групові та загальносоціальні почуття й уявлення про правову належність як справедливий та доцільний порядок); 2) встановлювана чи санкціонована державою *правова нормативність* (інституціоналізовані деонтологічні орієнтири права); 3) *правовідносини* (реалізація права у міжсуб'єктних стосунках); 4) *правова діяльність* (забезпечення єдності правової системи, а також законності й правопорядку в суспільстві). Вивчення механізмів координованої взаємодії цих форм буття права відкриває вагомі можливості в плані з'ясування принципів динаміки правової реальності як самоорганізованої системи, з позиції яких, у свою чергу, уможливується об'єктивізація підходів до самих легітимуючих підвалин нормативно-правового впорядкування й регуляції суспільного життя.

Використана література:

1. Алексеев С.С. Право: опыт комплексного исследования. - М.: Статут, 1999.
2. Булыгин Е. К проблеме объективности права // Проблемы філософії права. - 2005. - Т. III. - № 1-2. - С. 7-13.
3. Ерліх Є. Соціологія права // Проблемы філософії права. - 2005. - Т. III. - № 1-2. - С. 161-167.
4. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. - Харьков: Право, 2002.
5. Новгородцев П.И. Об общественном идеале. - М.: Пресса, 1991.
6. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. - Львів: Край, 2008.
7. Kaufmann A. Rechtsphilosophie im Wandel: Stationeneines Weges. - Frankfurt a. - M., 1972.

Д.А. Михайличенко*

**СУЧАСНИЙ СТАН ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ
ПІДРОЗДІЛІВ КАРНОГО РОЗШУКУ З РОЗКРИТТЯ
КВАРТИРНИХ КРАДІЖОК ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ЗАГАЛЬНУ
ОЦІНКУ ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ В РЕГІОНІ
(на прикладі Луганської області)**

Гарантована Конституцією України та Законом України "Про власність" охорона приватної власності, її захист від злочинних, особливо корисливих посягань була й залишається одним з найважливіших завдань правоохоронних органів.

Економічний стан у державі в останні роки не сприяє зменшенню росту корисливих злочинів. Різке зuboжіння більшої частини населення, безробіття, безпритульність, розшарування населення на багатих і бідних, інші несприятливі наслідки світової фінансової кризи, раніше нетипові для нашого суспільства, - усе

* Науковий співробітник НДП з правових та організаційно-тактичних проблем ОРД Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.

це реально пробуджує бажання досягти безбідного життя хоча б і злочинним шляхом.

Серед злочинів, які вчинюються на Україні в даний період часу, квартирні крадіжки займають значне місце. Низький відсоток їх розкриття значною мірою обумовлено не тільки організаційними недоліками, але й відсутністю методик розслідування та розкриття вказаних злочинів.

За для поглибленого вивчення вказаної проблеми та з метою заповнення виявлених прогалин та недоліків нами були проаналізовані роботи відомих вчених, що звертались до проблем розслідування крадіжок, у тому числі й квартирних, серед них роботи В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, В.М. Бикова, М.О. Бурнашова, О.М. Васильєва, Л.Г. Відонова, Г.Г. Зуйкова, М.І. Клименко, О.Н. Колесниченка, В.П. Колмакова, В.О. Коновалової, Е.І. Макаренка, Г.А. Матусовського, І.В. Постики, М.В. Салтєвського, О.П. Снігерьова, В.Ю. Шепітька. Крім того здійснено аналіз нормативно-правової бази, досліджено статистичну інформації, окрема увага звернута на вивчення сучасного стану розкриття квартирних крадіжок шляхом дослідження організаційно-розпорядчих актів УМВС України в Луганській області, а також звітної документації УКР, оперативно-розшукових та кримінальних справ.

Вивчення емпіричних даних дозволило з'ясувати, що дії злочинців по безпосередньому проникненню в житло з метою вилучення матеріальних цінностей характеризуються великою різноманітністю. Не всі з них описані в навчально-методичній літературі. Причому практика свідчить, що на сьогодні квартирні крадіжки набули ознак організованої і професійної спрямованості, різняться кваліфікованістю способів їх учинення, надзвичайною винахідливістю дій по підготовці до цього злочину і по приховуванню його слідів. Розслідування крадіжок за цих умов вимагає від працівників слідчих та оперативно-розшукових органів певних навичок у застосуванні всіх наявних засобів з метою розкриття злочину.

Вивчення оперативно-розшукових та кримінальних справ в УМВС України в Луганській області, а також цільових програм по породженню та розкриттю досліджуваних злочинів, шляхом про-

ведення включеного дослідження^{*}, дозволило з'ясувати основні особливості вчинення вказаних злочинів, а також встановити чинники, що впливають на їх розкриття.

З корисливих злочинів найбільш поширеними є крадіжки. Щорічно в Україні вчинюється понад один мільйон крадіжок, а їх розкриття коливається в межах 52-57%.

За своїм характером крадіжки досить різноманітні: крадіжки з квартир, магазинів, складів, приміщень різних установ, кишенькові крадіжки, крадіжки транспортних засобів (велосипедів, мотоциклів, автомобілів, човнів і катерів), худоби, продуктів сільського господарства та ін.

Особливого занепокоєння викликає стан розкриття саме квартирних крадіжок, який є найменш результативним з усіх інших злочинів.

Як показує судова практика, крадіжки з проникненням в житло значно переважають серед інших корисливих злочинів проти приватної власності.

Прагнучи викрасти майно, стосовно якого потерпілий приймає спеціальні заходи щодо забезпечення його збереження, злочинець демонструє особливу наполегливість у досягненні своєї мети, нерідко використовує такі прийоми та засоби, які зводять нанівець заходи безпеки з боку власника. Дії, що передують вилученню майна, припускають певний обсяг попередньої злочинної діяльності, що свідчить про навмисний характер діянь. Небезпека крадіжок з проникненням в житло полягає ще й у тому, що вони, у своїй більшості, носять багатоепізодні характер.

Аналіз статистичної інформації, який було здійснено в УМВС України в Луганській області дозволив сформулювати картину сучасного стану попередження та розкриття крадіжок приватного майна, у тому числі із квартир. Замічено, що стан розкриття в Луганській області відповідає загальнодержавному стану, що дозво-

^{*} Дослідження здійснювалось на підставі листа ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка № 385 від 16.02.2010 та Розпорядження УМВС України в Луганській області № 220 від 03.03.2010 "Про закріплення за відділом розкриття майнових злочинів УКР УМВС України в Луганській області Михайличенка Д.А., наукового співробітника НДП з правових та організаційно-тактичних проблем ОРД ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка".

ляє уявити сучасний стан по всій Україні. Так, за 2009 рік на території Луганської області зареєстровано 6080 крадіжок приватного майна (ріст на 41,8%, 2008 – 4287), з них розкрито 2692 злочини (2008 – 2110). Відсоток розкриття злочинів даного виду склав 44,3% (2008 – 49,2%).

Крім статистичної інформації дослідження показало, що за останні роки зросла кількість квартирних крадіжок, скоєних у нічний час. На нашу думку, збільшення кількості квартирних крадіжок, скоєних вночі, можна пояснити тим, що життя наших співвітчизників значно змінилася в кращу сторону: хтось має заміський будинок і квартиру в місті, яка часто залишається без нагляду, деякі відвідують нічні клуби, танцполи, ведуть нічний спосіб життя, значне число громадян виїжджає за кордон на відпочинок в різні періоди року, чим, як правило, і користуються злочинці.

Слід зазначити, що примітивність у способах проникнення квартирних злодіїв у житло, не завжди характеризує їх як дилетантів. Справа в тому, що успіх квартирного злодія визначається не стільки способом проникнення в житло, скільки вмінням безпомилково вибирати відповідну квартиру; здійснювати розкрадання, не привертаючи уваги сторонніх; швидко реалізувати викрадене майно, не потрапляючи в поле зору працівників міліції. Особливістю сучасних квартирних крадіжок є відсутність у злодіїв вибірковості в предметах розкрадання. Викрадаються різні за характером речі: мобільні телефони, ноутбуки, золото, гроші, побутова техніка, одяг тощо. Але найчастіше, злодіями викрадається малогабаритне, дороге майно, яке легко реалізувати. Це пояснюється тим, що таке майно легко винести з квартири, не привертаючи увагу сусідів, для його перевезення не треба використовувати транспортні засоби, але в той же час його легко продати. При дослідженні ми не зустріли жодного випадку квартирних крадіжок, спрямованих на крадіжку суворо визначених предметів: антикваріату, картин, предметів старовини і т.п. Вивчені нами способи проникнення квартирних злодіїв у житло дозволяють зробити наступні висновки:

1. Значна частина крадіжок відбувається без попередньої підготовки. Злочинці, як правило, заздалегідь не вивчають об'єкт

посягання, не знають вони також і про майно, що знаходиться у житті, але готові проникнути в будь-яку квартиру за умов: відсутності мешканців, простоти проникнення в житло.

2. Сучасні квартирні злочини в більшій своїй частині не відносяться до категорії "висококваліфікованих фахівців" у своїй галузі. Вивчення способів здійснення квартирних крадіжок має велике значення для розробки цілеспрямованих ефективних заходів щодо їх попередження.

Таким чином, нами було вивчено основні особливості та тенденції у вчиненні крадіжок приватного майна, у тому числі із квартир, що формує основну частину оперативно-розшукової характеристики вказаних злочинів. Проте, оперативно-розшукова характеристика буде не повною, якщо не проаналізувати стан роботи правоохоронних органів щодо попередження та розкриття злочинів зазначеного виду.

Нами було вивчено програму УМВС України в Луганській області від 27.11.07 "Про протидію злочинам проти власності УМВС України в Луганській області на 2007-2010 рік".

Зі змісту Програми встановлено, що її метою є:

- підвищення ефективності першочергових і подальших оперативно-розшукових заходів та слідчих дій, рівня взаємодії структурних підрозділів органів внутрішніх справ у боротьбі зі злочинами проти власності;

- робота з попередження та розкриття злочинних посягань на майно;

- підвищення оперативності та якості реагування на заяви і повідомлення про скоєння злочинів проти власності;

- поліпшення стану використання при розкритті злочинів проти власності досягнень криміналістичної техніки і можливостей оперативно-розшукових обліків;

- удосконалення форм і методів профілактичної роботи з особами криміногенних категорій, а також усунення причин та запобігання виникненню умов, які впливають на скоєння злочинів проти власності;

- впровадження передових форм і методів розкриття злочинів, удосконалення нормативно-правової бази, яка регламентує цей напрямок діяльності органів внутрішніх справ.

Тобто, керівництвом УМВС вивчено стан розкриття злочинів проти власності, та з'ясовано, що він потребує поліпшення та удосконалення. Аналіз основних положень програми дозволяє стверджувати, що заходи, які в ній передбачені, являються результатом ґрунтовного вивчення сучасного стану попередження та розкриття майнових злочинів, а виконання зазначених завдань дозволить поліпшити стан розкриття вказаних злочинів, та виявити основні тенденції до удосконалення вказаної діяльності. Проте, дія програми завершується у поточному році, а на сьогодні, через три роки дії програми, на підставі аналізу офіційної інформації, ми констатуємо значне зниження рівня попередження та розкриття злочинів проти власності.

Таким чином, вищевказане змушує констатувати відсутність роботи з удосконалення діяльності по породженню та розкриттю майнових злочинів, а отже й невиконання Програми. Такий стан речей, з нашої точки зору, зумовлений низкою факторів, а саме:

- формальним підходом до поставлених завдань як зі сторони керівництва, так і безпосередніх виконавців програми;
- відсутністю належного контролю за виконанням завдань програми;
- значним омолодженням колективу оперативних підрозділів, а отже й відсутністю достатнього практичного досвіду у безпосередніх виконавців;
- значним плином кадрів у оперативних підрозділах через несприятливі умови служби та відсутність найменших соціальних гарантій;
- і інші.

Крім того, існує низка відомчих нормативних актів, що регламентують діяльність оперативних підрозділів з розкриття крадіжок приватного майна, серед яких можна назвати наказ № 458 від 30.04.2004 "Про затвердження положення про основи організації розкриття органами внутрішніх справ України злочинів загальнокримінальної спрямованості".

Вивчення положень наказу дозволило з'ясувати, що певні положення потребують уточнення, проте в основному, чітке сліду-

вання зазначеним положенням дозволить налагодити діяльність у зазначеному напрямку, та значно підвищити рівень попередження та розкриття майнових злочинів. Вважаємо, що потребує уточнення та значного розширення розділ 6 Положення "Інформаційне забезпечення діяльності ОВС з розкриття злочинів", адже зважаючи на постійну інформатизацію усіх суспільних процесів у розділі вказані лише загальні положення без будь-яких уточнень та конкретних алгоритмів дій, як це зроблено к попередніх розділах.

У ході вивчення контрольно-наглядових та номенклатурних справ щодо попередження та розкриття крадіжок нами були виявлені основні недоліки в роботі співробітників карного розшуку при розкритті злочинів даної категорії, аналізуючи які були помічені тенденції до формального складання цих справ, що виразилося в систематичному повторенні недоліків, а також у відсутності контролю над їх виправленням. А все це негативно впливає на кінцевий результат роботи з розкриття майнових злочинів.

Продовжуючи вивчення розглядуваного питання було проведено ознайомлення та вивчення матеріалів оперативно-профілактичних відпрацювань найбільш криміногенних районів Луганської області за 2009 рік. Адже, як показав аналіз, проведення зазначених відпрацювань та операцій стало відповідною традицією правоохоронних органів, проте, на сьогоднішній день, їх першочергове значення втрачено, а їх проведення зводиться до формального відписування перед керівництвом.

Приміром, з 19.04.2009г. по 25.04.2009р., Проведена комплексна операція "Крадіжка", в ході якої з зареєстрованих 413 повідомлень про крадіжки було розкрито 84. З 33 квартирних крадіжок розкрито 19. Розкрито 114 крадіжок минулих років. Затримано за підозрою у скоєнні злочинів 77 осіб.Перевірено 1400 чоловік, раніше судимих за скоєння крадіжок. Затримано 5 осіб, що знаходились в розшуку.

Якщо ж перевести отримані дані у відсотки, то ми спостерігаємо наступну картину: за тиждень проведення відпрацювання розкрито 84 крадіжки особистого майна з 413 повідомлень, що становить 20%, в той же час як в середньому за тиждень з 119 по-

відомлень про злочин розкривається 52,5, що дорівнює 44%. Зазначені дані свідчать про те, що за період відпрацювання підвищується тільки кількість повідомлень про крадіжки, можливо навіть за рахунок зменшення фактів приховування злочинів від реєстрації. Крім цього, за період відпрацювання з 33 крадіжок розкрито 19, що становить 57%, в той же час, в середньому за тиждень в області з 24 квартирних крадіжок розкривається 14, що становить 58%.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє нам констатувати, що проведення різного роду відпрацювань не виправдане з точки зору результативності, а також стимулює керівників і виконавців до різного роду фальсифікацій із показниками.

Хотілося б відзначити той факт, що після підведення підсумків проведених спеціальних операцій, мають місце фальсифікації (в гонці за показником), що негативно впливає на цілі та завдання, які ставляться перед проведенням.

Низька розкриваність крадіжок пояснюється, на наш погляд, трьома обставинами: по-перше, низькою професійною підготовкою слідчих і оперативних працівників, по-друге, недостатнім використанням фахівців і технічних засобів, при розслідуванні крадіжок і, по-третє, недоліком спеціальної літератури з розслідування злочинів даної категорії.

Отже, здійснення досліджень окремих видів злочинів, шляхом поєднання теретичних та практичних джерел інформації дозволяє більш повно вивчити сучасний стан розкриття, що у подальшому дає більшу повну оперативно-розшукову характеристику злочинів, а отже, в кінцевому результаті, більш результативно та ціле направлено підійти до питання удосконалення діяльності з розкриття того чи іншого злочину.

Ю.В. Степанов*

**СОЦІАЛЬНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ
КОМП'ЮТЕРНИХ ЗАСОБІВ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ
ЕФЕКТИВНОСТІ ОПЕРАТИВНОЇ РОЗРОБКИ**

Певний компонент суспільних відносин - оперативно-розшукова практика, яку обрано нами як об'єкт дослідження, - є тією предметною сферою, що останніми роками підлягає активному вивченню наукою. Багато в чому така наукова активність пов'язана з демократичними перетвореннями сучасного суспільства як системи, що розвивається, якій у всі часи властиві внутрішні суперечності. При цьому суперечності, що виникають у суспільстві, а тому мають соціальну природу, викликані соціальною неоднорідністю структури суспільства. Своєю чергою, соціальні суперечності як такі здебільшого і детермінують злочинність як явище.

Розглядаючи причини злочинності, В.М. Кудрявцев зазначає: "У основі соціальної структури сучасного суспільства перебуває розподіл праці. Він зумовлює існування класових та інших соціальних відмінностей між людьми, диктує і певний перелік професій - набір робочих місць, необхідній економіці й культурі країни. Цим породжується суспільна потреба людей у певних знаннях, пов'язаних із віком і освітою, що викликає соціальну диференціацію. Робочі місця, підприємницька активність, потреба в навчених кадрах і так далі визначають ступінь зайнятості людей, рівень їх доходів, умови і спосіб їх життя. Соціальна структура, що утворилася в результаті, з урахуванням відмінностей у формах і розмірах власності, рівні культури, умовах життя людей, породжує відмінності в їх інтересах, а отже і в їх поведінці" [3, с. 12].

Сучасне право, постаючи одним із основних регуляторів поведінки людей, а, відповідно, і найбільш значущих суспільних відносин, закономірно є підпорядкованим по відношенню до процесів, що відбуваються в суспільстві, поміж іншим і до зло-

* Старший викладач кафедри ОРД Донецького юридичного інституту ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренко кандидат юридичних наук.

чинної діяльності окремих його індивідів та їх груп. Означена закономірність зумовлює залежність способів розкриття злочинів від способів їх учинення. Поява нових способів скоювання традиційних злочинів, а так само нових видів злочинів, що зумовлено технологічним проривом у сфері інформатизації практично всіх сфер життєдіяльності суспільства, покликана до життя низку складнощів у плані розкриття таких злочинів правоохоронними органами України. Цілком закономірно, що оперативно-розшуковій діяльності в таких умовах приділяють підвищену увагу, оскільки загально визнано, що в більшості випадків для виявлення латентних злочинів і розкриття неочевидних (зокрема нових - технологічно ускладнених) застосування негласних сил, засобів і методів видається єдино можливим варіантом.

Слід зазначити, що сьогодні в сучасному українському суспільстві, як, утім, і в решті країн пострадянського простору, відбувається переорієнтація інтересів і цінностей людей. Продовжуються тенденції змінення звичаїв, притаманні перехідному періоду: в нашому суспільстві спостерігається докорінний перегляд статусу особи та її інтересів по відношенню до держави, ставлення людини до приватної власності, визнання об'єктивності розподілення суспільства на "бідних" і "багатих", трансформується ставлення до свободи слова, можливості особи до самовираження і т.ін. При цьому ціннісні орієнтації українців, перебуваючи в стадії переродження, спотворюються під впливом кризових явищ в економіці, втрати колишніх ідеологічних орієнтирів і соціально-культурних уявлень, процесів глобалізації та з інших причин.

Одним із яскравих проявів перехідного періоду, причому не тільки в українському суспільстві, але і в глобальному масштабі, є спотворена і надміру ліберальна ідея про необхідність повної свободи слова і доступності будь-якої інформації в глобальній мережі Інтернет. Активні представники співтовариства користувачів ресурсів цієї комп'ютерної мережі ототожнюють принцип справедливості з принципом повної свободи. В обґрунтуванні своїх поглядів вони найчастіше посилаються на "маніфест хакера" як на "програмний документ для хакерів усього світу". Вважається, що інформація під таким заголовком належить авторству

Ллойда Бленкшипа, заарештованого ФБР США в січні 1986 р. за скоєння комп'ютерного злочину¹.

Прояви означеної тенденції можна спостерігати і при ознайомленні з численними негативними відгуками користувачів російськомовного сегменту Інтернету з приводу впровадження в Російській Федерації системи оперативно-розшукових заходів на мережах документального електрозв'язку (СОРМ і СОРМ 2)².

Можливості глобальної комунікації та обміну інформаційними ресурсами дозволяють деяким користувачам мережі Інтернет пропагувати теорії щодо неможливості в принципі контролювання державами діяльності в глобальних мережах. Одним із прикладів може слугувати стаття С. Дацюка під назвою "Парадоксальна інтенція свободи в Internet"³. Висловлюючи незгоду з його думкою, вважаємо за необхідне навести декілька цитат із розглядуваного матеріалу:

"Держава, інститут, закон можуть працювати, якщо є предмет, причому предмет у вигляді відношення. Інформація в комп'ютерному середовищі не є більше об'єктом, не є більше предметом, не є відношенням, не є фактом. Internet – середовище інтенцій. Саме тому держава більше не в змозі контролювати це середовище. Опір можливий лише на статусному рівні: опір розвитку фізичної бази Internet (затримка в розвитку інформаційних магістралей, у розміщенні необхідної кількості серверів, у закритті й обмеженні доступу до серверів); опір ідеологічний (насадження ідеології "Internet – смерть культури"). Проте це середовище не дозволяє їй тривалий час чинити опір на статусному рівні, вона завжди розвивається в обхід – абсолютно нескладно розмістити інформацію на серверах іншої держави, роблячи їх доступними у своїй. Свободи слова в її класичному сенсі в Internet не існує, як не існує контролю автентичності й адресації. Що ж це

¹ Див. електронний ресурс Інтернет - Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Маніфест_хакера

² Див. наприкл., електронний ресурс Інтернет - Режим доступу: <http://www.libertarium.ru/libertarium/sorm>

³ Див. електронний ресурс Інтернет - Режим доступу: http://www.uis.kiev.ua/russian/win/~xyz/par_int.html

означає? Усно або письмово висловлене слово повинне підтверджуватися щодо автентичності автора і автентичності власне слова. Усне слово автентичне (ось той, що сказав його; ось те, що він сказав; ви це чуєте і бачите, ви можете це засвідчити). Для письмового слова автентичність підтверджується неанонімністю висловів (стаття у пресі підписується), автентичність слова підтверджується випуском друкованого видання, яке розходить в масах (публікується, стає доступним публіці).

Для електронного слова не існує фізичної автентичності автора чи слова: якщо ви навмисно не використовуєте криптографічні засоби з посвідченням автентичності (електронний підпис), то неможливо виявити, хто помістив те або інше висловлювання в мережі. Більше того, саме слово може бути в будь-який момент змінене, знищене, заархівоване, закрите паролем, переміщене в інше місце (на інший сервер) тощо. Будь-які копії — не гарантія автентичності, бо не можна встановити, що це: копія чи підробка-оригінал (якщо не йдеться про спеціальну криптографічну інформацію). Тому електронне слово – не факт”.

Не заглиблюючись у полеміку, відзначимо, що загальний контекст викладеного С. Дацюком матеріалу припускає тезу про неможливість контролю державою діяльності в мережі Інтернет як у "вільному віртуальному середовищі", а відповідно і очевидну даремність такого контролю.

Перш ніж спростувати тезу про неможливість контролювання державою суспільних відносин у мережі Інтернет у подальших розділах дисертаційного дослідження ми вважаємо за необхідне розглянути питання соціальної корисності державного нагляду в сфері інформаційних відносин, зокрема, боротьби зі злочинністю, в контексті тематики дослідження.

Ураховуючи пріоритет практичної спрямованості дисертаційного дослідження, визначений метою і завданнями останнього, предметна сфера, що підлягає вивченню, окреслена межами розв’язання завдань оперативної розробки, з одного боку, а з іншого, – питаннями використання комп’ютерних засобів як найбільш перспективних у сучасних умовах саме для розв’язання таких завдань.

Відносно проблеми об'єктивної виправданості застосування комп'ютерних засобів для розв'язання завдань оперативної розробки, що вимагають розгляду в цьому розділі, слід виділити такі питання:

1. Чи існує об'єктивна необхідність упровадження в практику комп'ютерних засобів для розв'язання завдань оперативної розробки, а відповідно і нормативно-правового забезпечення їх використання?

2. Чи є соціально виправданим застосування таких засобів для розв'язання завдань оперативної розробки?

Цілком закономірно, що арсенал засобів, використовуваних під час оперативної розробки, завжди впливав не тільки на можливість і ефективність виконання оперативно-розшукової функції відповідними підрозділами ОВС, але і слугував визначальним чинником формування оперативно-розшукової тактики. Примітно, що в наукових працях із теорії ОРД періоду 60-80-х років минулого століття сучасний термін "оперативна розробка" часто іменувався як "агентурна розробка", що підкреслює вказану закономірність: прагнення точно передати сенс терміна примушувало авторів ураховувати "засіб", що має переважне використання під час оперативно-розшукової практики - негласний апарат. Наприклад, А.Ф. Возний у 1973 році в оглядовій лекції "Основні положення оперативної розробки" ключову дефініцію називає "агентурна розробка" з обмовкою, що "в спеціальній літературі терміни "агентурна розробка" і "оперативна розробка" уживаються як рівнозначні" [2, с. 3].

Поступово, з розвитком технічного прогресу оперативно-розшукова тактика зазнала значних змін, зокрема, у зв'язку з істотним поповненням усього арсеналу оперативно-розшукових засобів за рахунок появи пристроїв негласного зняття акустичної, візуальної інформації (серед іншого на основі побічних електромагнітних випромінювань і наведень), різного роду детекторів, спеціальних хімічних і радіоізотопних речовин, автоматизованих інформаційно-пошукових систем на основі програмно-технічних комплексів та інших комп'ютерних засобів.

Як свідчать результати анкетування практичних працівників оперативних апаратів ОВС України, істотні зміни в тактиці розв'язання завдань оперативної розробки характеризуються тенденцією до зниження ролі негласного апарату. Так, переважна більшість (81%) працівників оперативних підрозділів ОВС, що мають стаж оперативної роботи понад 15 років, визнали якість сучасного негласного перекриття території, лінії або об'єктів оперативного обслуговування вкрай низьким, тоді як оцінка цією ж категорією ефективності роботи з негласним апаратом в 1993 – 1995 роках є істотно вищою – 89%. При цьому 62,2% працівників оперативних підрозділів ОВС, що мають стаж оперативної роботи не більше 10 років, відзначили сучасний негласний апарат як неякісний, а "перевагу" надали володінню й використанню засобів оперативно-технічного документування.

Результати вивчення архівних справ оперативних розробок так само свідчать про зниження останнім часом ролі негласного апарату у розв'язанні завдань оперативних розробок. Чи варто припускати, що згодом роботу з негласним апаратом буде "витіснено" з арсеналу практики ОРД технічними засобами?

Ймовірно, стверджувати це було б помилковим. Вважаємо, що така динаміка є лише наслідком багатьох причин, що викликали загальне зниження якості оперативно-розшукової протидії злочинності. Такий висновок підтверджений результатами використання методу експертних оцінок, застосованого нами під час дослідження. Так, більшість фахівців, що практикують у сфері ОРД або розробляють теорію ОРД, одностайні в думці, що зниження останнім часом якості роботи з негласним апаратом лише частково пов'язане зі зростанням можливостей використання інструментальних засобів документування злочинної діяльності, проте загалом же робота з негласним апаратом як була, так і залишається підґрунтям інформаційного забезпечення ОРД. Таким чином, негласно-оперативні можливості не можна протиставити технічним, оскільки вони підпорядковані єдиному завданню – інформаційному забезпеченню ОРД, а вибір між ними можливий тільки з тактичних міркувань у конкретній ситуації.

З урахуванням того, що застосування "агентурного методу" в ОРД є достатньою мірою науково розробленим, а його соціальна зумовленість не викликає сумнівів [5], вищезгаданий висновок надзвичайно важливий для забезпечення доведеності подальшого наукового розроблення заявленої теми – а саме для застосування методичного прийому аналогії.

Застосування комп'ютерних засобів для розв'язання завдань оперативної розробки з прагматичної точки зору є очевидним, що підтверджують і результати анкетування. Проте специфіка обігу соціально значущої інформації в комп'ютерних мережах характеризується надзвичайною плинністю процесів, їх транскордонними властивостями і високим рівнем анонімності, що багато в чому не дозволяє використовувати напрацьовані практикою впродовж тривалого часу прийоми зіставлення даних із об'єктом, якому вони належать, а отже і задіювати наявні юридичні механізми, пов'язані, наприклад, із отриманням необхідної судової санкції. Переважна більшість комп'ютерних даних, що становлять принциповий оперативний інтерес, будучи власністю одних невідновлених володільців, перебувають на носіях інших невідомих осіб, іноді навіть без їх згоди. Питання добування таких даних негласним шляхом резонно викликає сумнів, позаяк суд не має можливості санкціонувати обмеження конституційних прав невідомої особи.

Вищевикладене дозволяє стверджувати, що існує об'єктивна необхідність у впровадженні в ОРД комп'ютерних засобів, що дозволяють розв'язати завдання оперативної розробки, проте сучасна юридична практика не має ефективних інструментів, здатних забезпечити законність застосування вказаних засобів, а надто в оперативно-тактичних ситуаціях, пов'язаних із латентними і неочевидними злочинами, відповідальність за які передбачена розділом 16 КК України.

Слід визнати, що баланс прав і обов'язків правоохоронних органів у справі з виявлення й розкриття латентних і неочевидних злочинів, учинених із використанням сучасних засобів комп'ютерної техніки та зв'язку, порушений. Відновлення вказаного балансу можливе лише в напрямку змінення (приведення до

адекватного рівня) повноважень оперативних підрозділів, що вимагає глибокого наукового обґрунтування.

Вважаємо, що вирішення цієї складної та суперечливої проблеми можливе з використанням аналогії. Так, розглядаючи складне питання про звільнення від кримінальної відповідальності осіб, що сприяють у розкритті злочинів і викритті винних, законодавці України, Російської Федерації, США та інших країн визнали соціально справедливою таку практику і закріпили її на законодавчому рівні. Українське законодавство, зокрема частина 2 статті 14 Закону "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю", передбачає, що учасник організованого злочинного угруповання може бути частково або повністю звільнений від кримінальної відповідальності та покарання, якщо він у процесі оперативно-розшукової діяльності, попереднього розслідування чи судового розгляду справ сприяє викриттю організованих злочинних угруповань та вчинених ними злочинів, притягненню винних до відповідальності, відшкодуванню шкоди фізичним та юридичним особам і державі [4].

Як зазначає Е.В. Рижков, чинник мотивації відносно досягнення соціально корисної мети має істотне значення при вирішенні проблеми відповідальності учасників злочинних груп, що відмовилися від злочинної діяльності або сприяли в розкритті злочинів [6, с. 74-78]. При цьому російські правознавці, зокрема О.А. Вагін, розглядаючи проблему вимушеного спричинення шкоди правоохоронюваним інтересам працівником оперативно-розшукового органу або особою, що сприяє йому під час правомірного виконання службового або суспільного обов'язку із захисту життя і здоров'я громадян, їх конституційних прав і законних інтересів, а так само при забезпеченні безпеки суспільства і держави від злочинних посягань, висновок: "Вимушене порушення закону в цьому випадку є морально виправданим, допустимим, а в окремих випадках - необхідним" [7, с. 226].

Відносно питань, що розглядаються нами, слід визнати їх схожість у частині механізму змінення правового статусу або обґрунтування додаткових повноважень оперативних підрозділів у зв'язку з крайньою необхідністю. Така необхідність пов'язується

нами з тим, що за рахунок використання можливостей комп'ютерної техніки злочинці отримали настільки значні переваги, що в деяких оперативно-тактичних ситуаціях викрити їх у злочинній діяльності не видається можливим.

Питання про соціальну виправданість негласної роботи в перебігу оперативно-розшукової діяльності має початком 1960 – 1970 роки ХХ століття, коли теорія оперативно-розшукової діяльності почала з ідей утілюватися в перші наукові праці. Зокрема, в цей період вперше на науковому рівні Д.В. Гребельським (1967), Н.А. Стручковим, А.Г. Лекарем (1968) були розглянуті питання морально-етичних відносин в оперативно-розшуковій діяльності, її етичного змісту [7, с. 134-136]. Пізніше цьому питанню значну увагу приділили А.І. Алексеев, Г.К. Синілов (1973), А.Ф. Возний та ін. Так, наприклад, А.І. Алексеев і Г.К. Синілов, визначаючи вагомність досліджень моральних основ ОРД і моральних відносин, що виникають у процесі її здійснення, вказали на значну своєрідність багатьох прийомів ОРД, що витікають із необхідності боротьби з витонченими, ретельно маскованими злочинами. При цьому вони розглянули моральні основи ОРД стосовно типових, класифікованих за низкою підстав ситуацій ОРД, розробили науково обґрунтовані рекомендації на основі розв'язання оперативно-розшукових завдань за наявності умов, що визначають стан крайньої необхідності, розглядуваної не в кримінально-правовому, а в етичному її значенні. Досліджуючи так само проблему моральної оцінки дезінформації, автори наголосили, що як таке невірне повідомлення про що-небудь, уведення в оману кого-небудь не є абсолютно неприйнятним у всіх сферах суспільно корисної діяльності – при цьому необхідно враховувати його мету, контингент суб'єктів і адресатів, конкретні умови, за яких воно здійснюється.

Антигромадський характер злочинної діяльності вже спочатку припускає прагнення правопорушників приховати свої злочинні наміри, а нерідко і власне злочин, уникнути відповідальності. Поява комп'ютерних засобів, їх стрімкий розвиток викликали разом із загальним позитивним прогресом трансформацію і вдосконалення способів скоювання багатьох злочинів. Основною

криміногенною умовою, на наш погляд, є анонімність, до якої, по суті, переважна кількість злочинців прагнула у всі часи.

Для захисту інтересів своїх громадян, суспільства загалом державі необхідно вживати відповідних заходів, що дозволяють виявляти, попереджати і притягати до відповідальності осіб, що допустили злочинну поведінку. Підпорядкована цій основній державній меті оперативно-розшукова діяльність не тільки відповідає вимогам моральних норм, але і сприяє їх втіленню в життя за допомогою боротьби зі злочинністю, оскільки саме злочинність є найбільш яскравою формою аморальної поведінки. Якщо ж учинений злочин не розкрито, а злочинця не викрито в його скоєнні, це призводить не тільки до того, що закон не діє, але і до того, що норми моральності, будучи грубо порушеними, також позбавлені можливості бути реалізованими до того часу, поки не буде відновлено справедливість і злочинець не понесе заслуженого покарання. Все це укладається в рамки суспільних уявлень про гуманність, справедливість і, врешті - рещт, свідчить про етично-позитивну сторону ОРД.

Для фахівців у сфері ОРД є очевидним, що оперативно-розшукова практика без легендування, різного роду оперативних комбінацій, конспірації під час роботи з негласним апаратом тощо неможлива. Проте решта громадськості через брак конкретної інформації про оперативно-розшукову практику, що становить, здебільшого, державну таємницю, не має можливості адекватно оцінити не тільки моральну або етичну сторону ОРД, але часто навпаки - має об'єктивні передумови вважати деякі прийоми і методи негласної роботи неправомірними, такими, що порушують конституційні права, діяннями.

Обмеженість етичного контролю над повсякденною оперативно-розшуковою діяльністю з боку громадськості є закономірним явищем, викликаним конспірацією, зведеною теорією ОРД у ранг принципу. Під конспірацією в теорії ОРД розуміють збереження в таємниці її сил, засобів і методів, організаційних і тактичних аспектів здійснення [7, с. 30]. Вказаний принцип був пізніше врахований у прийнятому в 1992 році Законі України "Про операти-

вно-розшукову діяльність" (наприклад, пункти 8, 12, 13, 16, частини 1 ст. 8 Закону).

У XXI столітті проблема негласного (конспіративного) характеру ОРД залишається актуальною для усвідомлення її етичної допустимості широкою громадськістю. Зокрема, Р.С. Белкін відзначає: "... необхідно відкрито визнати, що і держава визнає допустимість обману в правоохоронній сфері: вона узаконила ОРД, яка багато в чому ґрунтується на дезінформації, обмані як засоби виявлення і розкриття злочинів. Обман особи, що протистоїть оперативникові, не вважається аморальним: не вдаючись до обману, неможливо проникнути в злочинне угруповання, взяти на місці злочину хабарника, вимагача тощо" [1, с. 104].

З усіх вищезазначених міркувань можна дійти важливого висновку: окремі аспекти практики ОРД, що зовні можуть здаватися аморальними, є глибокоморальними за умови їх детального розгляду з урахуванням соціально корисної мотивації. Порівняно з тією соціальною корисністю, яку становлять результати ефективної оперативно-розшукової діяльності, держава, керуючись "вибором найменшого з двох зол", допускає таємне втручання у сферу особистих інтересів і свобод людини.

Не випадково при формулюванні вищезгаданого проміжного висновку ми акцентували увагу саме на ефективній оперативно-розшуковій діяльності. Визнавши формально оперативно-розшукову діяльність законною, держава припускає реальне гарантування безпечних умов життя громадян за рахунок надійної та безперервної роботи механізму правоохорони. З цією метою в Україні наділені повноваженнями здійснювати оперативно-розшукову діяльність сім спеціальних суб'єктів, серед них і оперативні підрозділи органів внутрішніх справ. Оперативно-розшукова діяльність ОВС, таким чином, припускає нейтралізацію можливостей злочинців із приховання фактів злочинної діяльності або ухилення від відповідальності. Іншими словами, наявність цієї, безумовно соціально корисної діяльності, слугує необхідним чинником, який "урівноважує" антагоністичні сили приблизно однаковим набором можливостей.

Таким чином, є всі підстави стверджувати про соціальну зумовленість процесу впровадження і використання комп'ютерних засобів під час оперативної розробки:

- застосування комп'ютерних засобів є нагальною необхідністю з практичної точки зору;
- створює умови для підвищення ефективності оперативної розробки;
- дозволяє збалансувати можливості сил, що знаходяться у стані протиборства, а відтак - більш ефективно забезпечити виконання завдань, покладених Конституцією і Законами України на оперативні підрозділи ОВС.

Використана література:

1. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р.С. Белкин. - М.: НОРМА (Издательская группа НОРМА - ИНФРА-М), 2001. - 240 с.
2. Волеводз А.Г. Противодействие компьютерным преступлениям: правовые основы международного сотрудничества / А. Г. Волеводз. - М.: ООО Изд-во "Юрлитинформ", 2002. - 496 с.
3. Кудрявцев В.Н. Преступность и нравы переходного общества / В.Н. Кудрявцев - М.: Гардарики, 2002. - 238 с.
4. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України // Відомості Верховної Ради України. - 1993. - № 35. - Ст. 358.
5. Рижков Е.В. Правові та організаційні проблеми негласного співробітництва оперативних апаратів кримінальної міліції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 21.07.04. "Оперативно-розшукова діяльність" / Е.В. Рижков. - К., 2000. - 15 с.
6. Рижков Е.В. Шляхи вирішення проблеми звільнення членів організованих злочинних груп від кримінальної відповідальності і покарання. / Е.В. Рижков: матеріали науково-практичної конференції [Боротьба з організованою злочинністю та корупцією] (м. Київ, 4 - 5 квітня 2000 р.,).- К.: РВВ МВС України, 2001. - 149 с.
7. Теория оперативно-розыскной деятельности: учебник / под ред. Горяинова К.К., Овчинского В.С., Синилова Г.К. - М.: ИНФРА-М, 2006. - 832 с.

А.М. Лисенко *

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ ТЕРОРИСТИЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ, ЯК ЕЛЕМЕНТ ЇХ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Актуальність проблеми дослідження класифікації злочинів терористичної спрямованості полягає у необхідності використання систематизованих у рамках оперативно-розшукової характеристики даних про вказані злочини – як інформаційної моделі злочинної діяльності, яка допомагає прогнозуванню дій злочинців та висуванню версій, особливо за умов недостатності інформації про злочин на початковому етапі їх розкриття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що дана тема у вітчизняній науці залишається мало дослідженою, питання оперативно-розшукової характеристики злочинів терористичної спрямованості висвітлювалися у працях таких науковців, як Р.В. Мукоїда [1] та Г. С. Берест [2]. Разом з тим такий елемент оперативно-розшукової характеристики розглядуваних злочинів, як їх оперативно-розшукова класифікація залишається недостатньо розробленим.

Метою цієї статті є розробка оперативно-розшукової класифікації злочинів терористичної спрямованості, за окремими ознаками які мають певне значення для теоретичного забезпечення процесу їх розкриття, аналізу та обліку вчинених злочинів даного виду.

Проблема оперативно-розшукової характеристики злочинів у теорії ОРД почала досліджуватися порівняно недавно – з кінця сімдесятих років ХХ століття, тому рівень наукових розробок у визначенні поняття, змісту, структурної побудови й інших питань характеристики злочинів ще недостатній. На даний час серед учених немає єдиного погляду на теоретичні питання оперативно-розшукової характеристики. В основному дискусії ведуться

* Доцент кафедри економічної безпеки ННІПФКМ ХНУВС кандидат юридичних наук.

навколо загального поняття, визначення кількісного та якісного складу елементів, місця оперативно-розшукової характеристики злочинів у системі теорії ОРД.

Оперативно-розшукова характеристика злочинів розглядається з позиції функціонування суб'єктів ОРД та тісно пов'язана з кримінально-правовою, кримінологічною та криміналістичною характеристиками злочинів. Однак при цьому із загальногалузевих (кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних) ознак виділяються найбільш важливі – пошукові, які в сукупності дають більш глибоке уявлення про суб'єкт злочину, дозволяють правильно прийняти рішення щодо проведення тих оперативно-розшукових заходів, які забезпечують ефективне виявлення та розкриття злочинів. Таким чином, оперативно-розшукова характеристика не дублює змісту характеристик, даних іншими юридичними науками, а являє собою самостійний вид комплексної характеристики злочинів.

За визначенням Д. В. Гребельського [3, 38], І. П. Козаченка [4, 10], Г. К. Синілова [5, 148] та Д. Й. Никифорчука [6, 16], оперативно-розшукова характеристика відрізняється від вищезазначених характеристик лише тим, що вона відзначає оперативно-розшукові елементи, до яких слід віднести використання негласних джерел, сил та засобів ОРД.

Д. В. Гребельський, вважає, що оперативно-розшукова характеристика являє собою сукупність низки інформаційних ознак, упорядкованих і взаємопов'язаних між собою, взятих із різних інформаційних джерел (які входять, перш за все, в кримінологічну, криміналістичну, правову, економічну, психологічну, соціологічну та інші характеристики злочинів) [3, 38]. Приблизно цієї ж думки дотримується В. М. Аتماжитов, який, аналізуючи сутність і зміст оперативно-розшукової характеристики економічних злочинів, умовно виділяє в ній дві взаємопов'язані частини: а) сукупність відомостей про злочинність, одержуваних з офіційних статистичних даних, за результатами соціологічних досліджень; б) інформацію про злочинність, одержувану з оперативних джерел [7, 47-48]. Таким чином, як основу оперативно-розшукової характеристики злочинів вони виділяють сукупність відомостей, інформації про злочини.

В.Н. Кнайкін робить акцент на типовість та повторювальність пошукових ознак злочинів та визначає оперативно-розшукову характеристику злочинів як "приватне вчення теорії ОРД, що досліджує комплексну характеристику злочинів з позицій типовості і повторюваності їх пошукових ознак, зумовлюючих необхідність застосування оперативно-розшукових сил, засобів і методів для їх виявлення, попередження та розкриття" [8, 16].

Д.Й. Никифорчук пропонує теоретико-прикладну (організаційно-тактичну) модель "оперативно-розшукової характеристики". Він вважає, що це "вихідна інформаційно-теоретична база, яка може бути використана для здійснення будь-яких оперативно-розшукових дій у боротьбі з бандитизмом, стати основою для створення прогностичних моделей можливої протиправної поведінки окремих осіб, підрунтям для прогнозування можливого розвитку подій у конкретних оперативно-розшукових ситуаціях, а також основою для висування оперативно-розшукових версій щодо об'єктів оперативного супроводження" [6, 16]. На його думку, оперативно-розшукова характеристика визначається за сутністю (природа походження, стисла характеристика найголовнішого), змістом (ознаки, складові елементи), власною класифікацією, функціональним призначенням (шляхи використання, застосування).

На нашу думку, достатньо повно визначив зміст оперативно-розшукової характеристики злочинів В.Д. Пчолкін, який вважає, що це сукупність кримінально-правових, криміналістичних, кримінологічних, психологічних та інших упорядкованих і взаємозалежних між собою ознак, що мають розвідувально-пошуковий характер і розглядаються з позицій ефективності застосування оперативно-розшукових сил, засобів і методів щодо виявлення, попередження, розкриття і розслідування злочинів. Також він відзначає, що "оперативно-розшукова характеристика являє собою науково обґрунтований опис злочинів, контингенту осіб, причетних до їх вчинення, а також взаємозалежних зі злочинними зазіханнями явищ, який здійснюється з використанням як офіційних, так і конфіденційних відомостей з метою теоретичної

розробки і застосуванням на практиці рекомендацій з організації і тактики ОРД ОВС щодо боротьби зі злочинністю" [9, 72].

Ми вважаємо, що під оперативно-розшуковою характеристикою злочинів слід розуміти сукупність відомостей, що характеризують ознаки властиві певним видам злочинів, знання яких сприяє їх попередженню, виявленню та розкриттю, шляхом використання цих відомостей для моделювання і прогнозування дій злочинців, висування версій, визначання напрямків пошуку джерел доказів (особливо на початковому етапі виявлення злочину в умовах дефіциту інформації), що дозволяє найбільш ефективно використовувати сили і засоби ОРД, вчасно проводити необхідні оперативно-розшукові заходи. Оперативно-розшукова характеристика злочинів являє собою інформаційну модель для їх розкриття, її знання оперативними працівниками багато в чому допомагає вибрати правильну тактику проведення оперативно-розшукових заходів.

Необхідно зазначити, що оперативно-розшукова характеристика злочинів включає до свого змісту класифікацію злочинів. Наукова класифікація являє собою особливий випадок застосування логічної операції поділу обсягу поняття відповідно до ознак, властивих об'єктам пізнання певного роду, що відрізняють їх від об'єктів (предметів, явищ) іншого роду. Ознаки, за якими здійснюється класифікація, мають бути істотними, стійкими і зрозумілими. Це допомагає проникати в сутність об'єктів, чітко їх розмежовувати і в той же час виявляти їх властивості, зв'язки і залежності, що є між ними, а також між елементами структури об'єктів. Як логічний засіб пізнання класифікація властива різним галузям наукового знання [10, 18].

Таким чином, одним із об'єктів класифікації в теорії ОРД є злочин. Класифікувати злочини означає розподіляти їх на окремі групи за специфічними ознаками, істотними для ОРД, на підставі яких можна відрізнити одні групи від інших. При цьому оптимальна класифікація злочинів передбачає правильне вирішення питання про підстави класифікації, тобто класифікаційні ознаки. Так, кримінально-правова класифікація здійснюється відповідно до статей КК і дає лише загальне уявлення про характер і види

злочинів, що вчиняються в певній сфері. Проте вона не в змозі забезпечити врахування всіх особливостей злочинних діянь, що мають істотне значення для їх виявлення та розкриття.

Деякі вчені відзначають, що "у кримінально-правових нормах хоча й відображені істотні для класифікації ознаки і властивості злочину, проте кожна з них, будучи складним явищем, значно ширша їх кримінально-правової сутності" [10, 19]. Це обумовлює потребу у класифікації злочинів у теорії ОРД, яка сприяє формуванню спеціальних методик розкриття злочинів.

Пер ніж перейти безпосередньо до розгляду класифікації злочинів терористичної спрямованості необхідно вказати, які конкретно склади злочинів входять до даної групи злочинів. Це, насамперед, злочини відповідальність за які передбачена наступними статтями КК України: 258 "Терористичний акт", 258-1 "Втягнення у вчинення терористичного акту", 258-2 "Публічні заклики до вчинення терористичного акту", 258-3 "Створення терористичної групи чи терористичної організації", 258-4 "Сприяння вчиненню терористичного акту". Також до злочинів терористичної спрямованості доцільно віднести злочини передбачені статтями 146 КК України "Незаконне позбавлення волі або викрадення людини" та 147 КК України "Захоплення заручників" за умови, що вони були вчиненні з метою вказаною у ст. 258 КК України. Також слід зазначити, що розглядувана група злочинів тісно пов'язана з організованою злочинністю та незаконним обігом вогнепальної зброї, бойових припасів та вибухових речовин.

На основі аналізу оперативно-розшукової практики, вітчизняних та закордонних наукових праць, ми пропонуємо класифікувати злочини терористичної спрямованості за наступними критеріями, які слід враховувати при організації їх розкриття:

1. За територією на яку розповсюджуються дії злочинців:
а) місцевого рівня; б) регіонального рівня; в) державного рівня; г) міжнародного рівня.

2. За способами вчинення, вчинені шляхом: а) використання вибухових пристроїв; б) використання вогнепальної зброї; в) підпалу; г) застосування отруйних чи сильнодіючих речовин; д) затоплення; е) поширення збудників заразних хвороб; ж) захоплення зару-

чників; з) викрадення людини; і) погроз вчинення терористичного акту.

3. За кількістю осіб, причетних до вчинення злочину та формою їх організації, вчинені: а) однією особою; б) групою осіб; в) терористичною групою; г) терористичною організацією.

4. За наслідками вчинення злочину, що призвели: а) до загибелі особи; б) до загибелі групи осіб; в) до загибелі державного або громадського діяча; г) до знищення майна; г) без настання матеріальних наслідків (при погрозах).

5. За ідеологічними мотивами вчинення злочинів, вчинені по наступних мотивах: а) політичним; б) релігійним; в) етнічними; г) іншими.

6. За формою прояву об'єктивної сторони, злочини поділяється на: а) вчинення терористичного акту; б) погрозу вчинення терористичного акту; в) створення терористичної групи чи терористичної організації; г) керівництво такою групою чи організацією; д) участь у ній; е) матеріальне, організаційне чи інше сприяння вчиненню терористичного акту; ж) втягнення у вчинення терористичного акту; з) публічні заклики до вчинення терористичного акту; і) незаконне позбавлення волі або викрадення людини чи захоплення заручників з метою вказаною у ст. 258 КК України.

7. За місцем вчинення, вчинені: а) на вулиці; б) у житловому приміщенні; в) у виробничому приміщенні; г) у автомашині; д) у метро; е) у потязі; ж) на повітряному судні; з) на кораблі; і) за межами населеного пункту; к) у місцях масового скупчення людей (ринки, магазини, ресторани, кафе тощо).

8. За способами впливу на об'єкт злочину, поділяється на: а) демонстративну; б) інструментальну.

Наприкінці зазначимо, що наведена оперативно-розшукова класифікація злочинів терористичної спрямованості носить певною мірою умовний характер та не є вичерпною, що обумовлено специфікою властивою даному виду злочинів. Викладене, на наш погляд, є одним із чинників підвищення ефективності застосування теоретичних основ ОРД під час розкриття розглядуваних злочинів.

Використана література:

1. Мукоїда Р. В. Організаційно-тактичні засади протидії злочинам, пов'язаним з терористичною діяльністю : дис. ... канд. юрид. наук : 21.07.04 "Оперативно-розшукова діяльність" / Мукоїда Руслан Вікторович. – Одеса, 2008. – 229 с.

2. Берест Г. С. Відомості про особу терориста та їх значення для виявлення, попередження і розкриття терористичного акту : наукова стаття : вісник ЛДУВС № 4, ч. 2. (Спеціальний випуск) / Г. С. Берест. – Луганськ, 2008. – С. 211-216.

3. Гребельский Д. В. Теоретические основы и организационно-правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности ОВД : монография / Д. В. Гребельский. – М. : Академия МВД СССР, 1977. – 243 с.

4. Козаченко И. П. Тактика применения методов и средств оперативно-розыскной деятельности в профилактике и раскрытии преступлений : учебно-практическое пособие / И. П. Козаченко. – К. : Киевская ВШ МВД СССР, 1988. – 124 с.

5. Синилов Г. К. Правовые, информационные и тактические основы оперативно-розыскной деятельности советской милиции : учебно-практическое пособие / Г. К. Синилов. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1975. – 248 с.

6. Никифорчук Д. Й. Боротьба оперативних підрозділів МВС України з бандитськими формуваннями : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 21.07.04 "Оперативно-розшукова діяльність" / Д. Й. Никифорчук. – К., 2000. – 16 с.

7. Аتماжитов В. М. Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел. Общая часть : учебник / В. М. Аتماжитов. – М., 1991. – 248 с.

8. Кнайкин В. Н. Оперативно-розыскные меры борьбы с незаконным предпринимательством : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 "Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность" / В. Н. Кнайкин. – М., 1999. – 16 с.

9. Пчолкін В. Д. Поняття характеристики злочинів у теорії оперативно-розшукової діяльності : наукова стаття : вісник ЛАВС МВС ім. 10-річчя незалежності України № 2 ч. 1 (Спеціальний випуск) / В. Д. Пчолкін. – Луганськ, 2004. – С. 67-76.

10. Белкин А. Р. Криминалистические классификации : монография / А. Р. Белкин. – М.: Мегатрон XXI, 2000. – 93 с.

ЗМІСТ

Бараненко Б.И. Методологическая функция изучения и анализа оперативной обстановки органами внутренних дел (в сфере деятельности подразделений уголовного розыска).....	3
Польської Є.М. Оцінка стану оперативної обстановки в Луганській області та пріоритетні напрями її покращення	17
Бірюков Г.М. Оперативно-розшукова ситуація, як основа прийняття та реалізації оперативно-тактичних рішень.....	22
Орлов Ю.Ю. Щодо сутності оперативної обстановки.....	32
Антонов К.В., Варава В.В. Протидія контрабанді: митно-правові, інформаційні та оперативно-розшукові аспекти.....	42
Антонов Р.К. Особливості визначення оперативно-розшукової характеристики злочинів, що вчиняються у бюджетній сфері.....	52
Гаврик С.Ю. Проблема наркоманії у вищих навчальних закладах системи МВС України: сучасний стан та напрями протидії.....	61
Джужа О.М., Моїсєєв Є.М. Жертва злочину: підходи до визначення та проблеми класифікації.....	74
Захаров В.П. Щодо застосування сучасних біометричних технологій в діяльності правоохоронних органів	82
Костенко К.Г. Історико-правові передумови міжнародного співробітництва країн СНД по розкриттю злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків.....	95
Молдаван О.І. Загальні проблеми правового захисту працівників органів внутрішніх справ.....	101
Козаченко О.І. Особливості психологічного та професійного спілкування працівника оперативного підрозділу з громадянами... ..	107
Мовчан Д.А. Аналіз ефективності застосування поліграфа при опитуванні осіб оперативними підрозділами МВС.....	117

Черков В.О. Спеціалізовані відділи в структурі підрозділів карного розшуку як суб'єкти здійснення аналізу та оцінки оперативної обстановки.....	123
Подобний О.О. До питання про співвідношення категорій "оперативна обстановка" і "оперативно-розшукова характеристика злочинів".....	130
Телійчук В.Г., Шепотін В.В. Проведення оперативних комбінацій як засіб отримання доказової бази та зміни оперативної обстановки в належному для ОВС напрямі.....	139
Хараберюш І.Ф. Спеціальна техніка як чинник впливу на стан оперативної обстановки території обслуговування підрозділами карного розшуку.....	146
Литвинов О.М. Соціальний паразитизм як культурна характеристика суспільства та його вплив на діяльність правоохоронних органів.....	157
Халілев Р.А. Етноконфесійні суперечності як фактор, що ускладнює оперативну обстановку в АР Крим.....	167
Дерев'яно П.В. Оперативно-технічні засоби, проблеми застосування та шляхи їх вирішення.....	172
Чистолінов О.М. Характеристика елементів оперативної обстановки в прикордонних регіонах Сходу України.....	185
Бабічев Д.О. Документування злочинної діяльності організованих наркогруповань: окремі елементи алгоритму.....	201
Бондар В.С. Правові засади оптимізації застосування спеціальних криміналістичних знань в обліковій діяльності експертної служби МВС України.....	210
Коряк В.В., Василичук В.І. Порядок та умови проведення перевірок підрозділами ДСБЕЗ МВС України щодо отриманої інформації про вимагання хабара.....	220
Поволоцька С.Г. Особливості злочинності іноземців та осіб без громадянства в Україні.....	229
Головкін С.В. Класифікація шахраїв, які вчиняють злочин відносно власності осіб в сучасних умовах.....	242

*ОПЕРАТИВНА ОБСТАНОВКА, ЇЇ АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА
У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ КАРНОГО РОЗШУКУ ОВС УКРАЇНИ*

Тарасенко Р.В. Спеціальні джерела інформації, необхідні для аналізу оперативної обстановки в сфері розкриття злочинів загальнокримінальної спрямованості	248
Гусєва К.А. Запобігання злочинам органами внутрішніх справ як один із пріоритетів забезпечення національної безпеки України.....	253
Бочковий О.В. Пізнавально-аналітичне дослідження оперативної обстановки як основна функція штабу ОВС.....	260
Тарабановська В.І. Аналіз та її оцінка слідчої ситуації при порушенні кримінальної справи про злочин, пов'язаний з незаконним тиражуванням та розповсюдженням аудіо-відеопродукції.....	263
Невідомий В.І. Поняття й сутність структури правової реальності.....	271
Михайличенко Д.А. Сучасний стан організації роботи підрозділів карного розшуку з розкриття квартирних крадіжок та його вплив на загальну оцінку оперативної обстановки в регіоні (на прикладі Луганської області).....	281
Степанов Ю.В. Соціальна зумовленість застосування комп'ютерних засобів для підвищення ефективності оперативної розробки.....	289
Лисенко А.М. Оперативно-розшукова класифікація злочинів терористичної спрямованості, як елемент їх оперативно-розшукової характеристики.....	301

Науково-теоретичне видання

ВІСНИК
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

**ОПЕРАТИВНА ОБСТАНОВКА,
ЇЇ АНАЛІЗ ТА ОЦІНКА У СФЕРІ
ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ КАРНОГО
РОЗШУКУ ОВС УКРАЇНИ**

Спеціальний випуск № 2

У двох частинах

Частина 1

Друкується мовою оригіналу

Відповідальний за випуск *проф. Б.І. Баранченко*
Технічні редактори *М.О. Михайлюк, О.В. Буцко*
Комп'ютерна верстка *О.В. Василюва*

Підписано до друку 18.02.2011.
Папір офсетний. Формат 60x84 1/16. Друк RISO.
Гарнітура Book Antiqua. Ум. друк. арк. 19,5.
Ум. фарбо-відб. 19,5. Обл.-вид. арк. 18,135.
Тираж 300 прим. Зам. № 20

Редакційно-видавничий відділ Луганського державного
університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
Друкарня РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка
91493, Луганськ, сел. Ювілейне, вул. Генерала Дідоренка, 4